

AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

45. RAKSTU KRĀJUMS

2008

SATURS

Aija Priedīte

Kāpēc daži nozīmīgi latviešu valodas vārdi vēl nav integrēti Latvijas sabiedrībā?

Kamēr mums pašiem nebūs skaidrs un mēs to ik uz soļa neparādīsim valodas lietojumā, ka „mūsu republika” ir demokrātiska valsts Latvija, kas atrodas Eiropā, tikmēr diemžēl dzīvosim tikai tā sauktajā demokrātijā ... 3

Sigma Ankrava

Iedzīvotāju izglītība un sabiedriskās domas veidošanās

Ja saistām iedzīvotāju izglītības līmeni ar valsts ekonomisko izaugsmi un ienākumu pieaugumu uz katru iedzīvotāju, tad iznāk, ka izglītība ir tieši proporcionāli saistīta ar sabiedrības attieksmi pret demokrātijas atzišanu un tās stabilitāti 8

Brigita Zepa

Demokrātijas diskursi mūsdienu Latvijā

Latvijas publiskajā telpā izskanējušās politiķu runas un argumenti veido demokrātijas diskursu. Kā demokrātijas diskursam raksturīgas iezīmes atklājas demokrātijas „privatizācija”, „mārkētizācija”, klerikalizācija, etnicizācija un majoritizācija 13

Aksels Rētcis, Veiko Spolītis Latvijas deviņdesmitā un trīsdesmit trešā gadskārta

Valsts 90 gadu jubilejā Latvijas pilsoņi varētu ielāgot, ka tie vienlaikus svin tikai trīsdesmit trešo savas demokrātiskās republikas gadskārta. Vairāk pārvērtēt demokrātijas pieredzi, būt mazāk mazohistiskiem un tomēr mācīties arī no citu valstu kļūdām 21

Ieva Dmitričenko

Politiskais mārketingš kā jauna politikas zinātnes pētniecības joma Latvijā

Biznesa mārketinga redzeslokā ir produkts jeb tas, ko klients saņem pēc tam, kad viņu ir pārliecinājuši pārdevēja solījumi. Kas ir politiskā mārketinga produkts? Šī raksta mērķis ir piedāvāt vienu no skatījumiem uz šo jautājumu 30

Ainārs Dimants

Redakcionālā autonomija kā korporatīvā sociālā atbildība mediju uzņēmējdarbībā

Redakcionālā autonomija ir tiklab priekšnosacījums žurnālistikas kvalitātei, kā arī mediju produkta ticamības veicinātāja. Bet ticamība ir galvenais medija kapitāls ilgtermiņā. Latvijā visnotaļ aktuāls, nevis tīri teorētisks temats 36

Leonija Vuss-Mundeciema

Literatūras un ekrānmediju iedarbes savdabība vardarbības attēlojumā

Uztveršanas laikā ekrānmediju radītā realitāte uz cilvēka psihi iedarbojas līdzīgi kā dzīve, atšķirībā no lasītā redzētais nogulsņējas cilvēka zemapziņā kā paša piedzīvotais. Šī vardarbība apdraud Latvijas garīgās kultūras saknes, tā jāierobežo 40

Jānis Broks

Kam vajadzīgi aizliegumi?

No kritiskās racionalitātes viedokļa mūsdienu cilvēkam būtu visnotaļ nepieciešami ierobežojumi un aizliegumi, vispirms jau grandiozajām pasaules un viņa paša fundamentālas pārveidošanas ambīcijām 45

Sarma Kļaviņa
Par jēdzienu valodas attīstība un pārmaiņas valodā izpratni. Ieskats Eiropas valodniecības teorētiskās domas mantojumā
Novērtēsim pārmaiņu atbilstmi latviešu valodas iekšējai būtībai, nesteigsimies pārņemt svešu valodu elementus un paraugus, kaut arī šo „nekontrolēto aizgūšanu” valodas politikas amatpersonas dēvē par „brīvu un netraucētu valodas attīstību” 54

Ilga Jansone
Ceļš uz rakstības tradīciju maiņu: no gotiskā uz latīnisko
Simtgadīgais Rīgas Latviešu biedrības Ortogrāfijas komisijas lēmums radīja priekšnoteikumus latviešu valodas un tās rakstības vitalitātei, kas ir ļāvusi nepakļauties rusifikācijai padomju okupācijas laikā un saglabāt valodas dzīvotspēju arī 21. gadsimtā 59

Valdis Pīrāgs
Brīvmūrnieku rituālu izcelsme Latvijā
Viena no garīgajām strāvām, kas kopš 18. gadsimta Latvijas teritorijā ir auglīgi mijiedarbojušies ar sabiedrisko domu dažādās valstīs un dažādos laikmetos, ir brīvmūrniecība. Noslēpumainā nevalstiskā organizācija kultivē arī bruņinieku tradīcijas 68

Dace Lūse
Jānis Jaunsudrabiņš kā politiski angažēts rakstnieks
Izcilais rakstnieks, pretēji mūsdienu valdošajam priekšstatam par viņu, nebūt nebija apolītisks, bet allaž prata arī politiski pozicionēties, apliecinot bezprincipu politisko angažētību. Politisko kūleņošanu, iespējams, galvenokārt noteica materiāli apsvērumi 80

Ivars Orehovs
Robežas un literārās liecības: Latvija un Zviedrija
Idejiski estētisku interesi zviedru un latviešu 20. gadsimta otrās puses literārās saskarsmes rada ar psiholoģiskās uztveres tēlojumu un ceļa meklējumiem robežšķēršļu pārvarēšanā un „pasaules sašķeltības” likvidēšanā 88

Hanness Korjuss
Baznīca un žurnālistika kā mediju apustulāts 1920.–1940. gadā. Rīgas arhidiecēzes un Liepājas diecēzes ordināriju un garīdznieku nostāja
Ieskatoties līdz šim relatīvi mazīzpētītā jomā gan Latvijas katoļu baznīcas darbības, gan arī Latvijas preses vēstures kontekstā, iepazīstam katoļu baznīcas nostādnes par sociālo komunikāciju 91

Andris Ozols
Hologrāfijas celmlauzis Juris Upatnieks
Diviem sāgada jubiliāriem piederīgais – žurnāla Akadēmiskā Dzīve (50) redakcijas kolēģijas loceklis un akadēmiskās vienības Austrums (125) vecbiedrs – Juris Upatnieks, ir pagaidām vienīgais latviešu zinātnieks, kas ir reāli pretendējis uz Nobela prēmiju fizikā 101

Jānis Klētnieks
Latvijas zinātniskās ekspedīcijas pētījumi Ēģiptē
Noklausīties Latvijas ekspedīcijas ziņojumu Francijas institūta Rakstu un literatūras akadēmijas (Academie des Inscriptions et Belles-Letres) locekļiem Parīzē bija ieradies bijušais Francijas prezidents Žaks Širaks un ievērojamākie ēģiptologi 109

Aleksis Dreimanis
Latviešu ģeozinātņu darbinieki Rietumu zemēs no 1945. līdz 1990. gadam
Gandrīz visi gados vecākie, kas dzimuši pirms 1920. gada, savu profesionālo izglītību ieguvuši Latvijā vai Krievijas impērijā, Latvijā jau strādājuši savā specialitātē. Gados jaunākā grupa – tie, kas dzimuši pēc 1920. gada, augstskolu beiguši 120

APSKATI
Andris Straumanis
Fiksējot informācijas vides situāciju gadsimta sākumā 138
Konrāds Sondors
Grāmata par pirmo Latvijas diplomātu 140
Darbs un dziesma.
Alvis Kučers (04.10.1933. – 15.02.2007.) 142

HRONIKA
Akadēmiskā vienība Auseklis 143
Akadēmiskā vienība Austrums 145
Akadēmiskā studenšu vienība Latvieta 149
Latviešu Katoļu studentu un akademiķu apvienība Dzintars 150
Studentu biedrība
Fraternitas Rusticana 155

IN THIS ISSUE 156

KĀPĒC DAŽI NOZĪMĪGI LATVIEŠU VALODAS VĀRDI VĒL NAV INTEGRĒTI LATVIJAS SABIEDRĪBĀ?

Aija Janelsiņa-Priedīte dzimusi 1942. gadā Rīgā. 1987. gadā Stokholmas Universitātē aizstāvēta *Dr. phil.* disertācija *Als die Bäume sprechen konnten. Zur Funktion des Bildes in Kārļa Skalbes Märchen. Ein Beitrag zum europäischen Kunstmärchen* (Kad koki runāja. Literāro gleznu lietojums Kārļa Skalbes pasakās. Pienesums Eiropas literārajām pasakām). 1990. gadā iegūtas docenta tiesības Stokholmas Universitātē (docentūras priekšlasījuma tēma *Folklore och generationskonflikt. Exempel från en modern lettisk roman* (Folklorā un paaudžu konflikts. Piemēri no Ilzes Indrānes romāna „Zemesvēzi dzirdēt”). 1980.–1991. gadā latviešu valodas lektore Hamburgas un Stokholmas Universitātē. 1991.–1994. gadā Baltu valodu katedras vadītāja Stokholmas Universitātē. 1994.–2006. gadā Latviešu valodas apguves valsts programmas / aģentūras direktore. Sešu grāmatu, vairāk nekā 50 zinātnisku rakstu un ap 100 publicistisku rakstu autore.

Ir pagājuši 17 gadi kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas, un varētu šķist, ka latviešu valodas tematika vairs attiecas tikai uz profesionāļiem un pūristiem un ka integrācijas tēmas sen ir izsmeltas. Tomēr tā nav. Kad šodien, 2008. gadā, dzirdu šo vārdkoku „latviešu valoda” un „Latvijas sabiedrības integrācija” savienojumu, prātā nāk dažu latviešu valodas vārdu semantika un lietojums. Lai gan šie vārdi ir ļoti būtiski Latvijas sabiedrības integrācijai, tomēr nav integrēti Latvijas sabiedrībā.

Latvijas Satversmē ir teikts, ka „Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika”, piedevām Latvija kopš vairākiem gadiem ir ES dalībvalsts un *NATO* locekle. Šīs Latvijas saistības nav tikai formālas, tās ir gan juridiskas, gan politiskas, gan ekonomiskas un arī morālas. Latvija ir demokrātiska valsts Rietumu pasaules izpratnē, un vārdnīcas skaidro, ka demokrāts ir demokrātijas piekritējs un demokrātisks ir tas, kas ir raksturīgs demokrātijai. Lai gan šie jēdzieni šķiet skaidri definēti, to publiskais lietojums ir pavisam cits. Mani nebeidz pārsteigt latviešu valodas lietotāju radošā attieksme pret vārdu *demokrātisks*, un

tieši šim lietojumam vēlos pievērst uzmanību šajā rakstā.

Masu saziņas līdzekļos lasām un dzirdam par *demokrātiskām cenām, demokrātiskiem satiksmes līdzekļiem, demokrātiskiem sporta veidiem, demokrātisku mākslu.*

Atverot internetu, tas pats (19.06.2008.):

Vai Latvijas Nacionālā opera ir demokrātisks vai elitārs teātris.

Tas ir afigenno dārgs premuim vāģis. Šis solās būt demokrātisks.

Demokrātiskais dizains.

Piemēram, Ventspilī par mēneša ieejas karti esot demokrātiska cena – viens lats.

Tirgus nosaka, kas ir demokrātisks un kas elitārs.

Florbols ir demokrātisks sporta veids, kurā ir apvienotas milzum daudz citu. Katrā ziņā jāsaka, ka neviens cits no sporta veidiem nav tik demokrātisks.

Ja šajos citātos vēl varētu runāt par sarunvalodu, tad *Simfonietta Rīga* 2008. gada 11. aprīļa koncertprogrammā, kur īsi, bet profesionāli nopietni tiek stādīti priekšā divi poļu

komponisti, atrodam šādu teikumu: „.. abi kungi pievērsās ar minimālisma elementiem svaidītai tonālai, bieži diatoniskai vai modālai mūzikai, kas ir visā visumā demokrātiska.” Kā šī tonālā, diatoniskā un modālā mūzika var vēl piedevām būt demokrātiska?

Lasot un dzirdot šādu vārda *demokrātija* lietojumu, rodas jautājums, kur radusies šī demokrātijas jēdziena vulgarizācija? Manā uztverē vārds *demokrātija* apzīmē valsts iekārtu, kaut ko cēlu, par ko ir vērts cīnīties, ko ir vērts aizstāvēt, un mani katru reizi dziļi aizskar vārda *demokrātisks* lietojums sadzīviskajā līmenī, kas taču norāda uz demokrātijas jēdziena neizpratni vai pat izkropļojumu.

Kā ir radusies sabiedriski tik nopietna vārda kā *demokrātija* vulgārinterpretācija? Demokrātija un šā vārda atvasinājums *demokrātisks* taču ir vārdi, kas ir saistīti ar noteiktu sabiedrisku iekārtu un tās izpausmēm, tātad: *demokrātiska valsts, demokrātiska sistēma, demokrātiskas vēlēšanas, demokrātiskas partijas* utt., kur te ir vieta cenām, satiksmes līdzekļiem vai sporta veidiem? Ņemsim palīgā dažas vārdnīcas un sāksim ar vienu no modernākajām vai, lietojot šeit apcerēto terminoloģiju, „visdemokrātiskākajām” enciklopēdijām, proti, ar Vikipēdiju (<http://www.wikipedia.org>).

Uzšķirot latviešu valodas versijā Vikipēdijā (19.06.2008.) šķirkli *demokrātija*, atrodam šādus skaidrojumus (citēts no Vikipēdijas):

Jēdziens **demokrātija** (sengrieķu *demos* ‘tauta’, *kratos* ‘vara’) burtiski nozīmē „tautas vara”. Demokrātijā kā valsts pārvaldes formā katram pilsonim ir tiesības piedalīties savas valsts pārvaldīšanā. Atsevišķu valstij svarīgu lēmumu pieņemšanā vai grozīšanā iespējamās arī visu pilsoņu balsojums. Pirms 2500 gadiem Senajā Grieķijā Atēnās praktizēja šādu demokrātijas paveidu. Mūsdienās pastāv galvenokārt pārstāvnieciskās demokrātijas: tauta ievēl pārstāvjus, kas gatavo un pieņem lēmumus tās vārdā.

Demokrātijas režīmā valsti kontrolē pilsoniskā sabiedrība, valsts garantē pilsoniskās sabiedrības suverenitāti un nodrošina tās iekšējo pretrunu risināšanas atklātumu un tiesiskumu.

Pārstāvnieciskā demokrātija

Pārstāvnieciskā demokrātija nozīmē, ka pilsoņi balso par noteiktiem cilvēkiem un politiskām partijām, lai tie viņus pārstāvētu.

Turpat, meklējot citus vārdus saistībā ar sakni *demokr-*, atrodam šādus vārdu savienojumus un skaidrojumus (citēts no Vikipēdijas):

Demokrātiskā kreiso savienība sociāl-demokrātiskajām partijām. Izveidots 1991. gadā kā partiju koalīcija. Partija veidojusies galvenokārt no bijušās komunistiskās Polijas apvienotās strādnieku partijas biedriem.

Demokrātiskā partija „Saimnieks”

Demokrātiskā partija – demokrāti.pl (*Partia Demokratyczna – demokraci.pl*) – sociāli liberāla partija Polijā.

Demokrātiskās iniciatīvas centrs bija Latvijas sabiedriskā un kopš 1991. g. politiskā organizācija. Dibināta 1989. g. 10. jūnijā M. Gavrilova, O. Vovka un S. Dīmaņa vadībā. 1989. g. no DIC tika ievēlēti vairāki Rīgas TDP deputāti (to skaitā M. Gavrilovs, O. Vovks un V. Buzajevs), 1990. g. – 5 Augstākās Padomes deputāti, tai skaitā S. Dīmanis, M. Gavrilovs un S. Buka; S. Dīmanis kļuva par frakcijas „Līdztiesība” priekšsēdētāju. 1991. g. rudenī daļa deputātu izveidoja atsevišķu DIC frakciju.

Tas arī ir viss, ko šajā enciklopēdijā latviešu valodā atrodam par demokrātijas jēdzienu. Vikipēdija, kas par brīvu pieejama katram interneta lietotājam un kas Rietumeiropā pieder pie skolēnu un studentu pamatziņu avotiem, latviešu valodā sniedz tikai fragmentāru un ļoti subjektīvu svarīgu informāciju.

Tai pašā Vikipēdijā vācu valodā (19.06.2008.) ir izsmelošs raksts par demokrātijas jēdzienu, demokrātijas izcelsmi un paveidiem, uzskaitītas pasaulē pastāvošās demokrātijas. Ir iespējas nonākt arī pie citiem rakstiem saistībā ar demokrātijas jēdzienu, bet tie visi ir saistīti ar politiskām partijām, kurās ir vārds *demokrātisks*, vai ar demokrātijas attīstību Vācijā, piemēram, ar demokrātu kongresiem u. tml.

Vācu valodas Vikipēdijā demokrātijas jēdziena skaidrojumiem tiek pievērsta īpaša uzmanība. Tas ir labi saprotams, domājot par Vācijas nacistisko periodu un par

sadalīto Vāciju – Federatīvajā Republikā un tā sauktajā demokrātiskajā republikā. Tieši šīm tā sauktajām demokrātijām vācu valodas Vikipēdija veltī veselu rindkopu ar virsrakstu „tā sauktās demokrātijas“. Šajā rindkopā tiek skaidrots, ka vairākums valstu šodien sevi uzskata par demokrātijām un šo apzīmējumu pat iekļauj valsts oficiālajā nosaukumā. Iekļaujot demokrātijas jēdzienu valsts oficiālajā nosaukumā, daudzas valstis tomēr nepildot svarīgus demokrātijas nosacījumus, piemēram, vispārīgas, brīvas un aizklātas vēlēšanas. Kā piemērs tiek minēta „Vācijas Demokrātiskā Republika“.

Angļu valodā Vikipēdijas raksts par demokrātijas jēdzienu ir vēl izsmelošāks, papildināts ar dažādiem grafikiem, taču runa ir tikai par valsts iekārtas modeļiem. Angļu valodas Vikipēdija piedāvā arī apjomīgu dažādu demokrātijas tipu sarakstu, kur no attiecīgā šķirkļa nonāk pie jauna izsmeloša raksta. Šajā sarakstā mēs atrodam arī padomju demokrātijas un totalitāras demokrātijas jēdzienu ar vēsturiskiem un politiskiem skaidrojumiem. Tā kā Vikipēdija pieder pie skolēnu un studentu ikdienas izziņu avotiem, bēdīgi konstatēt, ka latviešu valodas Vikipēdijas apcerējums par demokrātijas jēdzienu ir viens no nabadzīgākajiem, kamēr mūsu kaimiņi igauņi, lietuvieši, poļi, somi utt. ir pārņēmuši apjomīgo angļu valodas Vikipēdijas modeli, tulkotu savā valodā.

Taču 2008. gada Vikipēdijā (latviešu, vācu, angļu) mēs neatrodam vārda *demokrātisks* lietojumu citā sakarībā, kā vienīgi valsts iekārtas un ar to saistītu jēdzienu kontekstā. Tātad vēl joprojām nesaņemam atbildi uz jautājumu, kur radušās „demokrātiskās cenas“.

Palūkosimies dažās citās vārdnīcās. Sāksim ar Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas 1903.–1913. gadā izdoto *Latvieschu Konwersazijas Wahrnizu*, kurā atrodam divus šķirkļus ar sakni *demokrāt-*: demokrātija un demokrātiskas partijas. Šajā rakstā tiek skaidrots demokrātijas jēdziens, tiek arī apspriestas demokrātijas formas dažādās konkrētās valstīs.

1928.–1929. gadā izdotajā *Latviešu konversācijas vārdnīcā* atrodami trīs demokrātisma principu skaidrojumi: 1) Tautas suve-

renitātes princips; 2) Vienlīdzības princips likuma un tiesas priekšā; 3) Sociālās taisnības princips.

1950.–1951. gadā Stokholmā izdotajā *Latvju enciklopēdijā* pie šķirkļa „Demokrātiskā iekārta” atrodam norādi – sk. valsts iekārta.

Vācu lielajā Brokhausa enciklopēdijā *www.brockhaus.de* atrodamas 11 lappuses ar uzskaitītiem rakstiem, kuros lietots vārds *demokrātisks*, taču tie visi ir saistīti ar valsts iekārta vai politiku. Arī 1976. gadā izdotajā sešu sējumu vācu valodas vārdnīcā *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache* jēdzienu *demokrātisks* skaidro: tāds, kas seko demokrātijas mērķiem; kas veidots pēc demokrātijas principiem; kāds, kas nav autoritārs; kāds, kas pieder pie demokrātiem. Arī apjomīgā *Encyclopaedia Britannica* *www.britannica.com* nepiedāvā vārdu *demokrātisks* citādā kontekstā, kā vienīgi politiskā.

Aplūkojot dažas pēc 1945. gada Latvijā izdotas vārdnīcas un enciklopēdijas, 1967. gadā Rīgā izdotajā *Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā* (375. lpp.) atrodam jau pavisam citu skaidrojumu. Citēju:

„Demokrātija [...] valsts forma, kurā vara vai nu formāli (eksploatoriskās valstis), vai arī juridiski un faktiski (soc. valstīs) pieder tautai. Demokrātija cieši saistīta ar valdošās šķiras diktatūru, kas arī nosaka D. būtību. [...] Jauna, augstāka tipa D. ir sociālistiskā D. [...]” Seko šīs interpretācijas sīkāki skaidrojumi.

Tātad šeit mēs uzzinām, kā radušās sociālistiskās demokrātijas: Vācijas demokrātiskā republika, Vjetnamas demokrātiskā republika, Korejas tautas demokrātiskā republika un citas, bet vēl joprojām ir runa tikai par valsts iekārta, par demokrātijas jēdziena atšķirīgu izpratni.

Taču 1973. gadā izdotajā *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* atrodam jau jaunus skaidrojumus, kas saskan ar vēl šodien lietoto sadzīvisko izpratni. Šeit šķirklim *demokrātisks* pirmajam skaidrojumam „tāds, kas pamatojas uz demokrātiju, demokrātismu” ir pievienots vēl viens – „tāds, kas aptver plašas tautas masas, attiecas uz tām” – un vēl trešais – „tāds, kas ir tuvs plašām tautas

masām; tāds, kurā izpaužas tautas masu intereses, centieni”.

1987. gadā izdotajā *Politiskajā enciklopēdijā* atrodam daļēji vārds vārdā to pašu tekstu par demokrātiju, kā 20 gadus agrāk izdotajā *Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā*, bet jau 1991. gadā izdotajā *Enciklopēdiskajā vārdnīcā* demokrātija tiek skaidrota: „1) Valsts forma, kurā vara ir tautai. 2) Princips, pēc kura katrs kol. loc. ar līdzīgām tiesībām piedalās kol. vai sab. org-ju darbībā.”

Tātad šajās vārdnīcās mēs atrodam sakni vārda *demokrātisks* paplašinātajam lietojumam: tāds, kas aptver plašas tautas masas, attiecas uz tām; tāds, kas ir tuvs plašām tautas masām; tāds, kurā izpaužas tautas masu intereses, centieni; princips, pēc kura katrs kolektīva loceklis ar līdzīgām tiesībām piedalās kolektīva vai sabiedrisko organizāciju darbībā. Ar šādu paplašinātu nozīmi kļūst skaidras gan demokrātiskas cenas, gan demokrātiska māksla un mūzika, gan arī demokrātiski deju kolektīvi vai demokrātiski sporta pasākumi.

Pamatā jau nebūtu ko ieblīst pret kāda vārda lietojuma un nozīmes paplašināšanu. Esam pieraduši, ka kara un sporta valodu metaforiski lieto politikā un reklāmā, šādi padarot sakāmo iespaidīgāku vai asprātīgāku. Ne jau par to šeit ir runa. Demokrātiska valsts iekārta ir ļoti nopietns, pat eksistenciāls jēdziens, kas skar visus valsts iedzīvotājus, bet, paplašinot šī jēdziena lietojumu uz sadzīvisko sfēru, tiek atšķaidīta tā pamatnozīme un līdz ar to pašas demokrātijas jēga un būtība.

Ka Latvijas sabiedrībā demokrātijas jēdziena izpratne vēl ir ļoti trausla, dzirdam un lasām ik dienu kā valdības un Saeimas līmenī, tā arī publiskās diskusijās, lasītāju vēstulēs, interneta komentāros, brīvajā mikrofonā un sabiedrībā vispār. Cilvēkiem nav elementāras cieņas izjūtas vienam pret otru, nav arī cieņas izjūtas pret savu demokrātisko valsti, nav izpratnes par demokrātijas un demokrātiskām vērtībām, kas katru dienu ir atgādināmas un pastāvīgi sargājamas. Bet kā lai cilvēks izjūt valstisku jēdzienu vērtību, ja tie tiek lietoti sadzīviskā līmenī? Ja mēs Latvijā apzināmies, ko nozīmē demokrātijas jēdziens Rietumu pasaules izpratnē, tad mums visiem spēkiem jāmēģina izskaust šo padomju laika

demokrātijas jēdziena vulgārtulkojumu, ja ne, tad īstas izpratnes par demokrātiju nevarēs būt, jo saplūst kopā divi ļoti atšķirīgi demokrātijas jēdziena tulkojumi.

Šis vārda *demokrātisks* paplašinātais tulkojums sniedzas vēl tālāk. Masu saziņas līdzekļos ik dienu dzirdam „Latvijā un Eiropā”, „Eiropā dara tā un tā”. Latvija tiek pretstatīta Eiropai. Vai masu mediju redakcijas apzinās, ko tās pauž ar šādu formulējumu? Kam tad Latvija pieder, ja ne Eiropai? Āzijai? Vai varbūt Padomju Savienībai? Pretstatīt Latviju Eiropai nozīmē, ka Latvija pieder kādai citai jomai, jautājums ir tikai, kurai? Latvija ģeogrāfiski pieder Eiropai, politiski Eiropas Savienībai – pretstatīt Latviju Eiropai ir vai nu padomju domāšanas inerce, vai arī valsts apvērsums.

Mūsu valsts nosaukums – Latvija – arī daudziem Latvijas latviski runājošiem iedzīvotājiem joprojām ir svešs vai grūti „dabūjams pār lūpām”. Sporta un kultūras raidījumos, arī publiskās diskusijās, brīvajā mikrofonā izskan jēdziens „mūsu republika”, „mūsu republikā”. Kas tā par „mūsu republiku”? Mūsu republika taču ir Latvija. Mūsu republika var būt jebkura valsts, bet Latvija ir tikai viena.

Šis īpatnais kaunīgums redzams arī latviešu valodas sakarībā. Mums ir „Valsts valodas likums” (ar uzsvāru uz „valsts”), kas ir juridisks jēdziens. No šī likuma nosaukuma tiek atvasināta vārdkopa „valsts valoda”, un te jau rodas sajukums. Valsts valoda Latvijā ir latviešu valoda. Un tā to vajag pateikt. Nevar mācīt vai iemācīties valsts valodu, vai lietot valsts valodu, to, labākajā gadījumā, dara mūsu valsts ierēdņi. Mēs gribam, lai Latvijā lietotu latviešu valodu, nevis (kaut kādu) valsts valodu.

Latviešu valodas ļoti nozīmīgie jēdzieni – demokrātija, Latvija, Eiropa – diemžēl vēl nav integrēti Latvijas sabiedrībā. Pirmkārt, tādēļ, ka vairākums Latvijas iedzīvotāju uztver demokrātijas jēdzienu padomiski paplašinātu, kas neatbilst rietumeiropiskai domāšanai. Otrkārt, Latvijas iedzīvotājos ir dziļi nostiprinājusies piederība Padomju Savienībai, kura tika pretstatīta Eiropai, šī izjūta pastāv vēl 17 gadus pēc neatkarības atjaunošanas. Treškārt, pat Latvijas jēdziens

vēl nav tik dziļi nostiprinājies sabiedrībā, ka tā ir pašsaprotama lieta, ka visi notikumi, kas notiek Latvijā vai saistīti ar to, notiek Latvijā, nevis kaut kādā „mūsu republikā”.

Kā mēs varam sagaidīt patriotismu no mūsu bērniem un jauniešiem, ja paši tik vieglprātīgi un pavirši mētājamies ar mums un mūsu valstij tik nozīmīgiem jēdzieniem? Katram latviešu valodas lietotājam ir arī atbildība par savas valodas lietojumu un attīstību, par to,

ka tā tiek un ir integrēta Latvijas sabiedrībā. Šeit nedomāju par nelatviešu latviešu valodas prasmī, bet gan par to, kā mēs latviešu valodā runājam par savu valsti, kāda ir mūsu attieksme pret valstiskiem jēdzieniem. Kamēr mums pašiem nebūs skaidrs un mēs to ik uz soļa neparādīsim valodas lietojumā, ka „mūsu republika” ir demokrātiska valsts Latvija, kas atrodas Eiropā, tikmēr diemžēl dzīvosim tikai tā sauktajā demokrātijā.

VĒRES

Latviešu valodā

Latvieschu Konwersazijas Wahrniza, 1. sēj. (1903) Rīga, O. Landsbergs, 578. lpp.

Latviešu konversācijas vārdnīca, 3. sēj. (1929) Rīga, A. Gulbis, 5054.–5055. lpp.

Latviešu literārās valodas vārdnīca, 2. sēj. (1973) Rīga, Zinātne, 305. lpp.

Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 1. sēj. (1967) Rīga, Zinātne, 375. lpp.

Latvju enciklopēdija, 1. sēj. (1950) Stokholma, Trīs Zvaigznes, 474. lpp.

Politiskā enciklopēdija (1987) Rīga, Galvenā enciklopēdiju redakcija, 136. lpp.

Enciklopēdiskā vārdnīca, 1. sēj. (1991) Rīga, Latvijas enciklopēdiju redakcija, 136. lpp.

Vācu valodā

Duden: Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache, 2. Band (1976) Mannheim, Wien, Zürich, Duden, 506.–507. lpp.

Interneta mājaslapas

<http://www.wikipedia.org> (angļu, vācu un latviešu valodā).

www.britannica.com.

www.brockhaus.de.

IEDZĪVOTĀJU IZGLĪTOTĪBA UN SABIEDRISKĀS DOMAS VEIDOŠANĀS

Sigma Ankrava ir LU Moderno valodu fakultātes profesore. Absolvējusi LVU Svešvalodu fakultātes Angļu valodas un literatūras nodaļu, mācījusies doktorantūrā ZA Austrumu pētniecības institūtā Maskavā, kur 1978. gadā aizstāvēja disertāciju par Indijas anglofonās dzejnieces Sarodžini Naidu daiļradi. 1999. gadā LU aizstāvēja habilitācijas darbu salīdzinošajā mitoloģijā par indoeiropiešu mīta evolūciju ķeltu viduslaiku legendās. Papildinājusies Londonas Universitātē, Kembridžas Universitātē (Lielbritānijā), Madisonas-Viskonsinas Universitātē, Stenforda Universitātē (ASV), strādājusi Maincas Universitātē (Vācija), lasījusi lekcijas citās ASV un Lielbritānijas universitātēs. Četru grāmatu, ap 40 rakstu autore, tulkojusi no angļu un hindi valodas. Docējusi studiju kursus par Indijas anglofono literatūru, mītu mūsdienu literatūrā un kultūrā, angļu kultūras vēsturi, viduslaiku un

renesances literatūras vēsturi, 20. gadsimta politiskajām teorijām un rakstniecību. Lielbritānijas Angļu asociācijas korespondētājlocekle.

Hipotēze: iedzīvotāju izglītība ir viens no sabiedriskās domas veidošanās faktoriem, bet ne vienīgais. Tomēr tas ir *noteicošais* faktors valsts izaugsmei, iedzīvotāju labklājībai un demokrātijas kā politiskas sistēmas pastāvēšanai.

Vēsturiski Latvija ir viena no izglītotākajām Eiropas valstīm, ja par kritēriju pieņem tās iedzīvotāju lasītprasmi. Te sevišķa nozīme luterāņu baznīcai, kas laulību slēgšanai par obligātu prasību pasludināja prasmi lasīt Svētos Rakstus. Jau 18. gadsimtā, kad latviešu zemnieki vēl bija dzimtcilvēki, viņu vidū bija vairāk lasītpratēju nekā Vācijas vai Francijas zemnieku vidū.

Ja ar jēdzienu „sabiedriskā doma” saprotam morāles jautājumus, jānorāda, ka jau pirms 200 gadiem Žans Žaks Ruso savā sacerējumā *Discours sur les arts et-les sciences* (Diskurss par mākslu un zinātņi), kas uzvarēja Franču akadēmijas 1750. gadā rīkotajā konkursā par tēmu, kā izglītība ietekmē *morāles* principus, pierādīja, ka – nekādi neietekmē. Ja ar jēdzienu „mūsdienīgi izglītoti” mēs saprotam kā „moderns” jeb „moderni izglītoti”, mūsdienu amerikāņu politologs Roberts

Kaplans norāda uz vairākām problēmām, kas no tā izriet:

Pats jēdziens „moderns” liecina par vēlmi atdalīt mūsu dzīves no pagājušajiem laikiem. „Modernas” idejas, politika, arhitektūra, mūzika utt. ietver sevī nevis pagātnes turpinājumu vai pretestību tai, bet gan tās noliegumu. Jēdziens „moderns” ir Progresa svinēšana. Tomēr, jo „modernāki” kļūstam mēs paši un mūsu tehnoloģijas, jo mehāniskākas un abstraktākas kļūst mūsu dzīves, jo vairāk mūsu instinkti tiecas sacelties, un, lai arī cik nemanāmi, mēs kļūstam arvien viltīgāki un perversāki.¹

Šī dilemma ir jārisina jebkurai mūsdienu sabiedrībai, arī Latvijas sabiedrībai – kā nokļūt un noturēties attīstītāko valstu saimē, jo arī te darbojas darvinisma princips: izdzīvo piemērotākais. Mūsdienu pasaulei piemīt tendence attīstīties strauji. ASV Kalifornijas štata Bērklīja Universitātes sociologs Manuels Kastels (*Manuel Castells*) ir aprēķinājis, ka pieeja internetam ar datoru un mobilo telefonu palīdzību pieaugs no 2,5 procentiem, kā tas bija 2002. gadā (tātad pirms sešiem gadiem),

līdz 30 procentiem 2010. gadā, bet 70 procenti pārējās pasaules iedzīvotāju ne reizi mūžā neizmanto telefonu. Sociologs uzsver: atšķirības starp dažādu valstu un sabiedrību attīstības līmeņiem būs milzīgas. Valstis, kas būs atpalikušas šajā procesā, praktiski nekad vairs nerasniegs labklājības valstu līmeni, bet terorisms, ko šīs atšķirības radīs, izmantos vēl neredzētus tehnoloģiskus resursus. (Šos autorus man nācies citēt jau agrāk, rakstot par Latviju modernajā pasaulē².)

Šajā sakarā jāmin Igaunijas piemērs: pēc dažiem avotiem tā ir 9. globalizētākā valsts pasaulē ar ārkārtīgi labi attīstītu datortīklu, kuram pavisam nesen nācās piedzīvot datorterorisma uzbrukumu. Latvijai, šķiet, tādas problēmas tuvākajā laikā nedraud. Latvijas datorizācija norit gausi. Ja pirms piecpadsmit gadiem Latvijas iedzīvotāji šajā sakarā loloja lielas cerības un tās saistīja ar *Lattelekom*, tagad ir skaidrs, ka Latvijas lauku telefonizācija ir sagrauta, iedzīvotāji spiesti izmantot gandrīz pilnībā tikai mobilos telefonsakarus, bet datorizācija principā kļūs iespējama tad, kad visā valstī brīvi un lēti būs pieejams bezvadu interneta pārklājums. Sevišķi bēdīgi šie notikumi ietekmējuši Latvijas skolu datorizāciju. Kopš Izglītības un zinātnes ministrija (IZM) pirms dažiem gadiem likvidēja Informātikas nodaļu, bet e-lietu ministrija skolu datorizāciju neuzskata par savu prioritāti, Latvijas skolēniem ir mazākas iespējas piedalīties dažādos kopprojektos. Tomēr izglītības sistēmai ir arī citas problēmas.

1. Jāpabeidz skolu datorizācija.

2. Jārisina humanitārās izglītības krīze, kas iezīmējas kā

- a) neprasme izteikties, formulēt savu domu un uzskatus mutvārdu formā vai rakstiski,
- b) nespēja saskatīt problēmas būtību un patstāvīgi piedāvāt savus risinājuma veidus,
- c) grūtības zinātniska pasaules uzskata veidošanā.

Strādājot Universitātē, arvien biežāk nākas saskarties ar faktu, ka zinātniska pasaules uzskata vietā studenti sniedz reliģisku pasaules uzskatu, citējot Svētos Rakstus kā galveno pierādījuma avotu. Domāju, ka tam pamatā

ir eksakto zināšanu trūkums, nespēja saskatīt pasauli kā vienotu sistēmu. (Tam nav sakara ar Dieva eksistences atzīšanu vai noliegšanu – daudzi izcilākie mūsu laika dabaszinātnieki ir nonākuši pie Dieva eksistences atzinuma.) Te nav runa vienīgi par pasaules uzskatu, bet par pavisam elementārām zināšanām – neviens no manis aptaujajajiem humanitāro klašu beidzējiem (ap 20 cilvēku) nezināja, ka ūdeni nedrīkst liet klāt pie skābes.

3. **Izvēles sistēma vidusskolās.** Skolēnam liek izvēlēties starp to, ko viņš nezina: tas ir tāpat kā restorānā, kur mums pasniedz ēdienkarti nesaprotamā valodā un mēs izvēlamies uz labu laimi. Tikai pagaršojusi saprotam, ka gribējām kaut ko citu. Vispirms ir jāzina, tad var izvēlēties. Vidusskolai ir jānodrošina pilnvērtīga un vispusīga izglītība, lai pēc tam var izvēlēties – kļūt par arhitektu, mediķi, dziedātāju vai vēsturnieku. Pašreizējā izvēles sistēma ierobežo cilvēku uz mūžu.

4. **Bezatzīmju sistēma** – pārņemta bez kādas sajēgas un izpratnes: valstīs, kur tāda pastāv (piemēram, ASV) izglītībai tērē daudz vairāk naudas – pamatskolas klasē ir, maksimums, 25 skolēni. Stundā vienlaikus strādā divas skolotājas, *katra* skolēna darbs tiek novērtēts ar attiecīgas izteiksmes ģimīti, bet nedēļas beigās *katram* skolēnam līdzīti tiek iedota vēstule vecākiem, kurā analizēts, ko bērns iemācījies, bet kur sekmes sliktākas. Jau 1. klasē bērni izstrādā zinātniskus projektus – kopā ar vecākiem (reizi ceturksnī skolā ir vecāku diena, kad katrs prezentē savu projektu vecākiem, pēc tam šī vecāku diena beidzas ar koncertu zālē). No mūsu skolotājiem (viens skolotājs, klasē 30–35 bērni) nevar prasīt, lai katras nedēļas beigās tiktu rakstiski analizēti katra skolēna sasniegumi un izsūtīti vecākiem, tāpēc arī visa šī sistēma pie mums ir bezjēdzīga.

5. Domājams, **izglītības sistēma ietekmē arī visu vēlāko izglītības procesu.** Skolēni aiziet uz humanitārajām klasēm bieži vien tāpēc, lai **nemācītos** matemātiku un fiziku. Skolās krītas izglītības kvalitāte: matemātikā C līmenī³ beigušie

dažkārt pat tiek uzņemti dažās augstskolu programmās budžeta grupās, bet jau 1. mācību nedēļā saprot, ka viņiem tur nav ko darīt, jo nespēj sekot līdzi. Svešvalodās aina ir citāda: tikpat kā visas budžeta vietas aizņem dažu Rīgas skolu beidzēji, kam bijusi iespēja vasaru brīvdienās praktizēties skolu organizētās valodu nometnēs attiecīgajās zemēs (par to, protams, maksā vecāki). Turpretim Latvijas lauku skolu beidzējiem, kam palaimējies, ka vispār tur ir svešvalodu / angļu (vācu valoda jau ir retums, bet franču valoda vispār netiek mācīta) valodas skolotājs, ir visai maz izredžu tikt pie budžeta vietas un normālas pilna laika izglītības. Līmenis ir dažāds, universitātes ir spiestas nodarboties ar skolas izglītības robu aizpildīšanu, līdz ar to krītas izglītības kvalitāte augstskolās. Neviena Latvijas augstskola nav minēta pasaules 100 labāko universitāšu reģistrā.

6. Labākie beidzēji pēc bakalaura vai maģistra studiju programmu pabeigšanas dodas studēt uz citām valstīm, kur arī centīsies palikt. Vai ir izeja no šīs situācijas? Protams, ir. Nešauboties, ka citi kolēģi varētu daudz ko piebilst, no savas puses iesaku:

- 1) ieviest mūsdienu prasībām atbilstošu **vispārizglītojošo vidusskolu programmu**. Ja nevar izdomāt paši, aizņemas un iztulko no valstīm, kur tāda ir;
- 2) nemainīt mācību grāmatas katru gadu, lai skolotājiem nav „jālēkā” tām līdzī, bet skolas bibliotēkās esošās var izmantot pēctecīgi nākamā klase (grāmatām vajadzētu būt pieejamām skolas bibliotēkā, bet tiem, kas vēlas, būtu iespējams grāmatas arī iegādāties veikalos);
- 3) mācību grāmatām vajadzētu būt uzrakstītām tā, lai skolēns varētu sagatavoties centralizētajiem eksāmeniem pat bez skolotāja palīdzības;
- 4) izvērtēt darba burtnīcu vajadzību un kvalitāti: vai tās nepasniedz materiālu jau pusgatavā veidā, tā atradinot skolēnu no patstāvīgas domāšanas;

5) pašiem izglītības sistēmas veidotājiem domāt nevis par nākamajām vēlēšanām, bet par nākamajām paaudzēm: arī par šo paaudžu veselību – jau pirms 28 gadiem ir izgudrots datorkrēsls, kas koriģē ķermeņa stāvokli – mūsu dizaineri griezušies gan pie IZM, gan pie Vides aizsardzības ministrijas, lai tādus ieviestu skolās, kā tas ir Zviedrijā, bet velti. (Tomēr, iespējams, kāds, padzirdējies, ka Zviedrijā skolēniem vairs nemācīšot rakstīt ar roku, mēģinās šādu praksi ieviest arī pie mums. Ieteiktu gan pirms tam apspriesties ar ārstiem jo, kā zināms, roku veiklības attīstīšana veicina arī noteiktu galvas smadzeņu zonu attīstību. Ja pievienojamies zinātniskam pasaules uzskatam, cilvēks, protams, tomēr vispirms bija *homo habilis*, pirms kļuva *homo sapiens*);

6) **Latvijas augstskolām apsvērt iespēju translēt savu docētāju lekcijas internetā** (kā to dara Bērklīja Universitāte ASV), tā dodot iespēju sabiedrībai izglītoties (bet ne iegūt universitātes diplomu);

7) **apsvērt iespēju translēt lekcijas Latvijas Radio un Latvijas Televīzijā** (kā tas bija Anglijā 60. gados, kad izcilu zinātnieku veidotās pārraides par fizikas likumiem bija skatītāko TV pārraižu *topā*).

Informēts, tas nozīmē – apbruņots! Informēta sabiedrība ir apbruņota sabiedrība, kas gatava aizsargāties pret ārējiem un iekšējiem uzbrukumiem. Vai tas mums ir vajadzīgs? Jā, ir vajadzīgs. Kā jau agrāk esmu šad tad rakstījusi un tagad atkal gribu piebilst, pasaules demokratizācija ir lēns, bieži arī atgriezenisks process. Amerikāņu politologi Ādams Pževorskis (*Adam Przeworsky*) un Fernando Limonži (*Fernando Limongi*), analizējot pasaules valstis laikā no 1950. līdz 1990. gadam, aprēķināja, ka demokrātijas attīstība jebkurā valstī ir tieši atkarīga no ienākumiem uz vienu iedzīvotāju (jeb *per capita*) gadā:

Ja ienākumi ir zem \$ 1500, demokrātiska valsts iekārta var pastāvēt tikai astoņus gadus. Ar ienākumiem starp \$ 1500 un

§ 3000 tā var izdzīvot aptuveni astoņpadsmit gadus. Ja ienākumi ir virs \$ 6000, tad demokrātija kļūst dzīvotspējīga ilgi. Iespēja, ka demokrātija ietu bojā valstī ar ienākumiem uz vienu iedzīvotāju gadā virs \$ 6000, ir 1 no 500. Kļuvusi bagāta, demokrātija top nemirstīga. Trīsdesmit divās valstīs, kur ienākumi ir \$ 9000, demokrātija kopumā ir pastāvējusi 736 gadus. Nevienā tādā valstī demokrātija nav gājusi bojā. Toties no 69 demokrātiskām valstīm, kas bija trūcīgākas, demokrātija sabruka 39 valstīs – ar mirstības procentu 56. (Modernization: Theories and Facts, World Politics, 49, No 2, January 1997).⁴

Ja saistām iedzīvotāju izglītības līmeni ar valsts ekonomisko izaugsmi un ienākumu pieaugumu uz katru iedzīvotāju, iznāk, ka izglītība ir tieši proporcionāli saistīta ar sabiedrisko domu par demokrātijas atzīšanu un tās stabilitāti. Mazizglītotās sabiedrībās, kur ļaudis nav raduši patstāvīgi domāt un pieņemt patstāvīgus lēmumus, dominē prasība pēc vadoņa un stingras rokas. Attiecībā uz ienākumiem *per capita* Latvija pasaules valstu rindā ieņem 49. vietu un pieder demokrātijas „izdzīvošanas” riska grupai ar vidējo demokrātijas dzīves ilgumu 18 gadi – 2004. gadā Latvijas iedzīvotāju ienākumi bijuši \$ 5460, bet 2005. gadā jau \$ 6760 *per capita*⁵. Pirmās Latvijas neatkarības laikā Ulmaņa apvērsums notika pēc 16 gadiem. Ja ekonomikā tas noveda pie zināma uzplaukuma, tad politikā un valsts ilgtermiņa attīstībā pie katastrofas. Cerēsim, ka Latvija neatgriezeniski pievienosies attīstītām un patiesi demokrātiskām valstīm. ASV Centrālās izlūkošanas pārvalde (*US Central Intelligence Agency*) sniedz datus, ka Latvijas iedzīvotāju ienākumi *per capita* 2001. gadā bija tikai \$ 1714⁶.

Mums kā jaunpienācējiem pasaules neatkarīgo valstu saimē nākas saskarties ar sīvu konkurenci. Daudzi ir gatavi iedzīvoties un nopelnīt uz mūsu nezināšanas vai laiskuma rēķina. Diemžēl nākas konstatēt, ka starpvalstu attiecībās bieži valda egoisms. Franču zinātnieks, Nantes Universitātes juridisko zinātņu doktors profesors Alēns Supio (*Alain Supiot*) uzskata, ka Rietumeiropai raksturīga

atgriešanās feodālismā: dažas vecās labklājības valstis tā vietā, lai izstrādātu jaunu Māršala plānu postkomunistiskajām Austrumeiropas valstīm, ļaujot tām atteikties no sociālā un fiskālā „dempinga” sacensībā ar valstīm, no kurām gaidāma palīdzība, pakļaudamas tās sacensībai, faktiski padara par nespējīgām konkurēt modernajā pasaulē. To veicina arī lēmums par valstu kvantitatīvu, nevis kvalitatīvu pārstāvniecību Eiropas Savienības institūcijās – jo lielāks iedzīvotāju skaits valstī, jo vairāk pārstāvju Eiropas Parlamentā (Latvijai deviņi deputāti – S. A.). Turklāt Eiropas Parlamentam atvēlēta tikai statista loma, bet noteicošais vārds ir Eiropas Centrālajai bankai. Runājot par jaunā Eiropas Savienības budžeta stratēģiju 2006.–2012. gadam, Rietumvalstu, konkrēti, Lielbritānijas, piedāvātais budžeta projekts jaunās dalībvalstīs nostāda ekonomiski neizdevīgā situācijā. Alēns Supio secina:

Eiropa būtu varējusi kļūt par vietu, kur tiek pārbaudīta solidaritāte starp bagātākajām un nabagākajām valstīm. Bet šī iespēja nu ir pazaudēta un Austrumeiropas valstu pievienošanās ir beigusies ar pilnīgu izgāšanos...⁷

Šāds komentārs liecina par Rietumvalstu skepsi gan attiecībā uz Austrumbloka valstu potenciālu, gan spēju pievienoties labklājības valstu pulciņam tuvākajā laikā. Tomēr ir sfēras, kurās mēs esam Rietumus panākuši: Latvijā vidējais iedzīvotāju vecums ir 43,2 gadi. Tas nozīmē, ka mums ir maz bērnu (dažās Tuvo Austrumu valstīs iedzīvotāju vecums ir apmēram 15,5 gadi). Salīdzinājumam interesanti ieskatīties Latvijas iedzīvotāju dinamikā aptuveni pēdējo simts gadu laikā⁸:

Latvijas iedzīvotāju skaits

1800. gadā apm.	725 000
1863.	1 265 087
1897.	1 929 387
1914.	2 552 000
1920.	1 596 131
1925.	1 844 805
1930.	1 900 045
1935.	1 950 502
1938.	1 971 000
	(2004: 2 319 2000)

Vidējais vecums gados

	Vīrieši	Sievietes	Kopā
1897.	28,04	28,85	28,45
1920.	31,07	32,04	31,60
1925.	30,86	32,50	31,68
1930.	31,08	33,38	32,31
1935.	31,97	34,83	33,50 (2006: 43,2)

Lasītpratēju skaits starp 10 un vairāk gadus veciem iedzīvotājiem

Gadi	Rīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale	Latvija
1897.	83,14	94,04	88,60	81,45	50,51	78,46
1920.	92,42	93,71	89,68	84,66	50,12	78,83
1925.	95,15	95,79	92,65	88,01	64,48	85,65
1930.	95,28	95,44	92,99	88,34	67,06	86,48
1935.	95,77	96,43	95,17	90,34	72,91	88,85

Tomēr, pēc Eiropas vērtību kartes datiem, 90% Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka bērni ir nepieciešama pilnvērtīgas dzīves sastāvdaļa (Nīderlandes sabiedriskā doma šim viedoklim pievienojas tikai par 10%)⁹. Ja jau mēs tik augsti vērtējam bērnus, tad kāpēc tik maz darām viņu labā? Mēs jau tagad esam parādnieki nākamo paaudžu priekšā, atstājot viņiem pa pusei sagandētu dabu. Veidojot vi-

ņus par pusizglītotiem ļaudīm, mēs laupām viņiem iespēju izlabot mūsu kļūdas. Nevajadzētu mūsu parādu nākotnei veidot vēl lielāku, bet darīt visu iespējamo, lai nākamās paaudzes varētu ar mums lepoties tāpat, kā to tagad darām mēs. Ar prieku jāpiebilst, ka Latvijas IZM pēdējā pusgada aktivitātes vieš zināmu optimismu par skolu izglītības sistēmas sakārtošanu.

VĒRES

¹ Kaplan, Robert D. (2001) *Warrior Politics*. New York, Vintage Books, p. 12.

² Sk. Ankrava, S. (2005) *Latvia and the modern world*. EU Enlargement – One Year On. Tallinn, Audentes University / British Council, p. 110–119.

³ Diemžēl nebija iespējams atrast datus, cik skolēnu beiguši attiecīgajā gadā skolu ar C līmeni matemātikā.

⁴ Zakaria, Fareed (2003) *The Future of Freedom*. New York/London, W. W. Norton & Company, p. 69.

⁵ <http://finfacts.com/biz10/globalworldincomepercapita> (08.01.2008.).

⁶ <http://nationsencyclopedia.com/Europe/Latvia - INCOME.html> (08.01.2008.).

⁷ Supiot, Alain (2005) *Refeudalising Europe*. London Review of Books, vol. 27, No. 14, 21 July, p. 19.

⁸ Latvija skaitļos (1938) Rīga, Latvijas Statistiskā pārvalde, 1938.

⁹ http://www.atlasofeuropeanvalues.com/English_press.html (27.10.2007.).

DEMOKRĀTIJAS DISKURSI MŪSDIENU LATVIJĀ

Brigita Zepa 1973. gadā beigusi LU, 1985. gadā aizstāvējusi zinātņu kandidāta disertāciju Maskavā, Socioloģisko pētījumu institūtā. Ar Ziemeļu Padomes atbalstu papildinājusi zināšanas Gēteborgas (1993–1994) un Oslo (1998) Universitātē, ar Fulbraita stipendijas atbalstu Ziemeļkarolīnas Universitātē (2007). LU profesore, Baltijas Sociālo zinātņu institūta direktore. Daudzu starptautisku un Latvijā īstenotu projektu vadītāja, vairāk nekā 40 rakstu autore par etnopolitikas, pilsoniskās sabiedrības, sabiedrības integrācijas, sociālas identitātes, izglītības politikas jautājumiem. Pēdējo gadu nozīmīgāko pētījumu publikācijas: *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi* (2005), *Integrācijas prakse un perspektīvas* (2006), *Mēs. Svētki. Valsts. Valsts svētku svinēšanas socioloģiska izpēte* (2008).

Demokrātija pieder pie tiem jautājumiem, kuriem veltīti ļoti daudzi sējumi, pētījumi, diskusijas; laika gaitā izveidojušās dažādas analītiskās tradīcijas demokrātijas izpētei.¹ Viena no biežāk lietotajām pieejām ir demokrātijas kā ideāla sabiedrības pārvaldības modeļa salīdzināšana ar demokrātijas īstenošanu. Šāda pieeja ļauj pārlicināties, cik liela sabiedrība daļa atbalsta demokrātiju kā tādu un, no otras puses, ļauj noskaidrot, kāds ir cilvēku viedoklis par demokrātijas īstenošanu. Eiropas vērtību pētījumā (*EVS*) veikta aptauja² liecina: 89% Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka „neskatoties uz trūkumiem, demokrātija, salīdzinot ar citām, ir labāka pārvaldes forma”. Līdzīgs demokrātijas

atbalstītāju skaits ir citās Baltijas valstīs, Austrumeiropā, bet Rietumeiropā tas pat pārsniedz 90% un dažās valstīs tuvojas pat simts procentiem. Taču cita aina atklājas, ja pētām iedzīvotāju apmierinātību ar to, kā demokrātija viņu valstīs tiek īstenota. No Eiropas valstīm ar demokrātiju savās valstīs vairāk apmierināti ir Skandināvijas, Vācijas, Nīderlandes, Austrijas (vairāk nekā 60%) iedzīvotāji. No „vecajām” demokrātijas valstīm vismazāk apmierināti ar demokrātiju savās valstīs ir Itālijas (36%) un Ziemeļīrijas iedzīvotāji (29%). Pārējo Eiropas valstu kontekstā Baltijas valstu iedzīvotāju apmierinātība ar demokrātiju pašu mājās līdzinās zemākajam līmenim: Latvijā – 30%, Igaunijā – 35%, bet

¹ Atbilde uz jautājumu, kā demokrātija darbojas un kas ir tas, kas neapmierina sabiedrību, nav vienkārša, jo demokrātijas īstenošanas novērtējuma kritēriji var būt dažādi. Juris Rozenvalds, piemēram, izmanto Maikla Savarda (Michael Saward) piedāvāto shēmu demokrātijas skaidrošanai: ar „etimoloģisko” (pamatojoties uz demokrātiju kā „tautas varu”) un „empīrisku” pieeju, kas nozīmē īstentās demokrātijas izpēti, priekšstatu par demokrātiju kā „būtiski apstrīdēto jēdzienu”, kas nozīmē atšķirīgu vērtīborientāciju, determinētus strīdus par to, kas ir demokrātija, kā arī demokrātijas definēšanu, uzskaitot tos pamatprincipus, kas atšķir demokrātisku pārvaldi no nedemokrātiskas (Rozenvalds 2005, 7.–19. lpp.).

² Halman 2001.

Lietuvā – 25%. Dilemmu par demokrātiju kā ideālo modeli, no vienas puses, un tās realitāšu nepievilcīgajām izpausmēm masu komunikācijas kontekstā ASV aplūko publiskās pārvaldes pētnieki Čarls Foks (*Charles J. Fox*) un Hju Millers (*Hugh T. Miller*) savā darbā *Postmodernā publiskā administrācija*. No vienas puses, autori norāda uz plaši izplatītu pieņēmumu, ka Savienotajās Valstīs demokrātija darbojas sekmīgi: 1) cilvēki zina, ko viņi grib; 2) konkurējoši kandidāti (partijas) piedāvā cilvēku vajadzībām atbilstošas programmas; 3) cilvēki izvēlas pārstāvi, kura piedāvājums vairāk atbilst to interesēm; 4) varu ieguvušie pārstāvi izdod likumus atbilstoši cilvēku izvēlei; 5) aktīvākie iedzīvotāji seko līdzī tam, cik ievēlēto pārstāvju darbība ir sekmīga vai neapmierinoša; 6) ja cilvēki ir apmierināti ar rezultātu, viņi apbalvo priekšstāvi ar savām balsīm nākamajās vēlēšanās, ja ir neapmierināti, viņi balsos par alternatīvu piedāvājumu³. Šādu reprezentatīvās demokrātijas funkcionēšanu autori raksturo kā cilpas modeli. No otras puses, šo it kā visiem zināmo demokrātijas kārtību autori kritizē, norādot, ka katrs no „cilpas” posmiem realitātē darbojas citādāk, nekā sākotnēji šķiet: 1) ar cilvēku vēlmēm un vajadzībām manipulē masu mediji un politiskā reklāma; 2) politiskās konkurences cīņā svarīgāks ir tēls, nevis programmas; sabiedriskās attiecības, reklāmu konsultācijas, stila eksperts ir svarīgāks par politikas analītiķi; 3) politiskā izvēle nenotiek par programmu, daudzi vēlēšanās nepiedalās, kandidāts nepārstāv konkrēta vēlētajā intereses; 4) pēc vēlēšanām politiku vairāk ietekmē lobēšana, politiķiem pietuvinātas grupas; 5) vēlētajī nezina savu pārstāvju vārdus, viņu nostāju konkrētos jautājumos, viņu politikas reālos panākumus vai kļūdas, 6) lai gan cilvēki pamatā ir neapmierināti ar politisko varu, viņi

arī uz priekšu atkal no jauna ievēlē tos pašus deputātus⁴.

Norādot uz iepriekš aplūkotā demokrātijas skaidrojuma strupceļu, autori piedāvā krasi mainīt izpētes perspektīvu, uzmanību vēršot uz *sabiedriskās enerģijas lauku*, uzlūkojot to kā sociālo diskursu spēles lauku, kurā sabiedriskā politika tiek veidota un pārveidota⁵. Autori uzdod jautājumu: „Ja sabiedriskā politika tiek radīta sabiedriskā diskursa enerģijas laukā un ja mums rūp demokrātija, mums ir jāpārdomā: vai pastāv veids, kā veidot šo diskursu demokrātiskāku.”⁶ Izmantojot Jurgena Hābermāsa deliberatīvās demokrātijas idejas, autori norāda, ka demokrātiska un autentiska politiskā diskursa garants ir publiski izteikto argumentu godīgums, konkrētums, ka diskurss balstīts uz situācijas kontekstu un rēķinās ar sabiedrības interesēm; tas nozīmē brīvprātīgu līdzdalību un savstarpēju papildināšanos, daloties relevantā pieredzē. Autori uzsver, ka autentisks diskurss necieš meļus, muļķus, šarlatānus, savtīgumu.

Č. Fokss un H. Millers savā sabiedrības pārvaldības skaidrojumā izmanto perspektīvu, kura balstās uz valodas, tās diskursīvo prakšu analīzi. Šāda pieeja sakņojas 20. gadsimta atklājumos par valodas nozīmi sociālās realitātes konstruēšanā⁷, valodas nozīmi varas pozīciju veidošanā⁸. Sabiedrības pārvaldību neveido tikai institūcijas un likumi, – sabiedrības pārvaldībā nozīmīgu dimensiju veido tas, ko tieši un netieši tajā iesaistītie domā, izsaka, interpretē; tas, kas izteikts ar valodas palīdzību – diskusijās, intervijās un prezentācijās.

Šī raksta uzdevums – ieskatīties, kā Latvijas publiskajā telpā izskanējušās politiķu runas, argumenti veido demokrātijas diskursus, kādas ir to iezīmes.

³ Fox, Miller 1996, p. 15.

⁴ Turpat, p. 16–17.

⁵ Turpat, p. 9.

⁶ Turpat, p. 11.

⁷ Berger, Luckmann 1966, p. 19–47.

⁸ Fairclough 1993, p. 62–100.

Demokrātijas „privatizācija”

Viena no iezīmēm, kura raksturo demokrātijas funkcionēšanu šodienas Latvijā, ir varas pārstāvju elitārais skatījums uz pārējo sabiedrības daļu, nevēlēšanās uzklausīt un respektēt to. Publiskās debatēs un runās politiķi, īpaši ietekmīgāko partiju līderi, nereti ir neiecietīgi gan pret masu medijiem, gan arī pret kritiku, ko viņi saņem no pilsoniskās sabiedrības pārstāvjiem. Kā argumentu savas pozīcijas stiprināšanai politiķi nereti min faktu, ka viņi ir ievēlēti demokrātiskā ceļā, kas it kā automātiski nodrošina viņu kompetenci un tiesības izlemt jebkuru jautājumu bez sabiedrības līdzdalības. Piemēram, Latvijas Republikas Saeimas priekšsēdētājs Gundars Daudze savā svētku uzrunā 2007. gada 18. novembrī saka: „Esmu pilnīgi pārliecināts, ka **visobjektīvākā un, patiesībā vienīgā, Saeimas darbības mērķa ir vēlēšanas**. Tieši vēlēšanas nosaka, kurš politiskais spēks ir strādājis labi un kurš – ne. Un nākamās vēlēšanas arī parādīs, kas ir kas Latvijas politikā. Līdz tām kāda vai kādu uzņemšanās runāt visas tautas vārdā, visas sabiedrības vārdā, lielā mērā ir, skarbi sakot, spekulācija ar sabiedrības noskaņojumu.”

Akcentējot vienu demokrātijas principu – vēlēšanas –, Saeimas priekšsēdētājs it kā aizmirst citu demokrātijas principu nozīmīgumu – sabiedrības tiesības gan kritizēt, gan līdzdarboties lēmumu pieņemšanā, līdz ar to tiek ierobežots to demokrātisko institūciju loks, kuras var ietekmēt sabiedrības pārvaldību. Saeimas priekšsēdētājs liek nojaust, ka masu saziņas līdzekļu un pilsoniskās sabiedrības aktivitātes varētu apdraudēt demokrātijas kārtību: „Saeima nevar un nedrīkst būt ne valdības, ne mediju, ne nevalstisko organizāciju piedēklis.”

Latvijā diezgan uzkrītoši ir izskanējusi diskusija par nevalstisko organizāciju nozīmi sabiedrībā, īpašu kritiku izpelnoties Sorosa fonda finansētajām sabiedriskajām organizācijām. Viens no aktīvākajiem šīs nostājas

paudējiem ir bijušais Saeimas priekšsēdētājs Indulis Emsis, kurš arī savā svētku uzrunā 2007. gada 4. maijā izmanto izdevību norādīt, „ka dažas interešu grupas var saņemt no sponsoriem Latvijas apstākļiem neierobežotu finansējumu”.

Kā argumentu šāda finansējuma lietderības apšaubīšanai Saeimas priekšsēdētājs izmanto draudus, ka tādā veidā tiek apdraudēta Latvijas valstī iedibinātā demokrātijas kārtība: „Tādi līdzekļi ļauj pirkt ietekmi, vervēt medijus un viedokļu izteicējus, manipulēt ar sabiedrisko domu, **uzspiest valsts politikas darba kārtībai viltus problēmas**, mazsvarīgas lietas padarīt par nacionālo traģēdiju, pilnīgi normālus procesus – par kaut ko amorālu. Tā ir neslēpta vēlme, vicinot nevalstisko organizāciju karogu, tautas ievēlētus priekšstāvjus pakļaut pašapmierinātu manipulatoru grupiņas miglainiem mērķiem.”

Saeimas priekšsēdētājs Emsis pretstata minētās nevalstiskās organizācijas ne tikai Saeimai, bet visai sabiedrībai: „Mums, kā sabiedrības vēlētiem priekšstāvjiem, tāpat kā sabiedrībai, vienmēr ir tiesības vaicāt – ko jūs, pamācītāji un vērtētāji, paši esat paveikuši, ko jūs pārstāvat, kā vārdā runājat un kritizējat?”

Saeimas priekšsēdētāja runā minētās organizācijas ir Sorosa fonda finansētas un, līdzīgi kā citi Sorosa fonda finansētie projekti, ir devušas nenovērtējamu ieguldījumu demokrātijas, tiesiskas valsts un politikas analīzes attīstībā Latvijā.

Neiecietība pret pilsonisko sabiedrību un tās aktivitātēm daudzkārt dzirdēta no politiķiem, piemēram, Aloizs Vaznis⁹ intervijā avīzei *Neatkarīgā* saka: ”Pie mums Doma laukumā sanāk vienkopus aunu bars, no kura 90% nezina, kāpēc viņi tur sanākuši.”¹⁰ Tālāk eksministrs paskaidro: „Tie ir tie, kuri nav tikuši pie siles. Tie ir *Jaunais laiks*, *Delna*, *Sorosa fonds – Latvija*, avīze *Diena* un citi sorosieši, kuri bauda Amerikas sūtniecības atbalstu.”¹¹

⁹ Pirmais iekšlietu ministrs pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas, ilggadējs PSRS iekšlietu sistēmas darbinieks, tagad zvērināts advokāts.

¹⁰ Rozenbergs 2008.

¹¹ Turpat.

No amatpersonu teiktā izriet politiskās elites vēlme „privatizēt” demokrātiju, pārņemt to, lai šajā „demokrātijas lauciņā” vadošie politiķi varētu darboties netraucēti no masu medijiem un pilsoniskās sabiedrības. Neiecietību un noliegumu pret sabiedriskajām organizācijām lielā mērā izskaidro cita mūsdienu demokrātijas īpatnība Latvijā – tā ir vēlēšanu rezultātu un ieguldītā priekšvēlēšanu finansējuma apjoma tieša korelācija, – savukārt tieši Sorosa finansētās sabiedriskās organizācijas bija tās, kuras veikušas partiju finanšu tēriņu monitoringu un informējušas par to sabiedrību.

Demokrātijas „mārkētizācija”

Saeimas vēlēšanu rezultātu analīze liecina, ka ar katrām vēlēšanām pieaug priekšvēlēšanu kampaņā ieguldīto finanšu līdzekļu apjoms un arvien stingrāk iezīmējas saistība starp finansiālo ieguldījumu un iegūto vietu skaitu Saeimā. Vislielākā mērā šī tendence izpaudās 8. Saeimas vēlēšanās, kad vairāk nekā trīs reizes pieauga priekšvēlēšanu kampaņai iztērētie līdzekļi, salīdzinot ar iepriekšējām Saeimas vēlēšanām (1. tabula). 2002. gadā veiktie partiju reitinga monitori un priekšvēlēšanu reklāmas intensitāte pirms 8. Saeimas vēlēšanām atklāj, ka tieši tās partijas, kuras pakāpeniski pieaudzējušas priekšvēlēšanu

kampaņas intensitāti, uzvarējušas sīvajā konkurencē par vietām Saeimā. Tautas partijai (20 vietas Saeimā) reklāma palīdzēja saglabāt augstos reitingus, bet Pirmajai partijai, kura tika izveidota dažus mēnešus pirms vēlēšanām, reklāma ļāva iekarot 10 vietas Saeimā. Savukārt partija *Latvijas ceļš*, kura priekšvēlēšanu kampaņas intensitāte bija mērenāka, kā zināms, 8. Saeimas vēlēšanās nepārvarēja 5% barjeru.

Gan izmaiņas partiju finansēšanas regulēšanā, kuras tika veiktas pēc 8. Saeimas vēlēšanām, gan arī priekšvēlēšanu kampaņu naudas tēriņu uzraudzība mudināja partijas pirms 9. Saeimas vēlēšanām meklēt citus veidus, kā nokļūt mediju uzmanības centrā. Divas politiskās partijas – Tautas partija (TP) un Latvijas Pirmās partijas un partijas *Latvijas ceļš* vēlēšanu apvienība (LPP/LC) – 2006. gada Saeimas priekšvēlēšanu kampaņā savas reklāmas izvietošanai izmantoja šim mērķim dibinātas nevalstiskās organizācijas. *Providus* pētnieces Lolitas Čigānes veiktā analīze liecina, ka Tautas partija, gan izvietojojot reklāmu pati, gan reklāmas izvietošanai izmantojot *Sabiedrību par vārda brīvību*, likumā noteiktos kampaņas izdevumu ierobežojumus pārsniedza piecas reizes, iztērējot 1 438 447 latus. LPP/LC, izvietojojot reklāmu pati, kā arī izmantojot citas, ar partiju saistītas personas, likumā noteiktos kopējos kampaņas izdevumu griestus pārkāpa trīs reizes,

1. tabula

Kopējo priekšvēlēšanu kampaņu izmaksu aplēse dažādās vēlēšanās

Velēšanas	Priekšvēlēšanu kampaņas izdevumu aplēse	Pieaugums no iepriekšējām vēlēšanām
Saeimas, 1998, partiju deklarācijas	Ls 1 699 999	n/a
Pašvaldību, 2001, partiju deklarācijas	Ls 2 250 000	1,3 reizes vairāk
Izmaksu aplēse, Saeimas 2002	Ls 6 325 000	2,3 reizes vairāk
Izmaksu aplēse, pašvaldību 2005	Ls 2 462 300	2,5 reizes mazāk
Izmaksu aplēse, Saeimas 2006	Ls 6 635 546	2,7 reizes vairāk nekā iepriekšējās pašvaldību vēlēšanās, 1,04 reizes (par apmēram 300 000 LVL) vairāk nekā iepriekšējās Saeimas vēlēšanās

Avots: Čigāne 2007, 6. lpp.

iztērējot 902 988 latus, savukārt LSDSP, reklāmu izvietojot tikai savā vārdā, reklāmas izdevumu ierobežojumus pārkāpa 1,6 reizes. *Sabiedrības par vārda brīvību* reklāma bija izšķiroša Tautas partijas uzvarai 9. Saeimas vēlēšanās un nodibinājuma *Pa saulei* reklāma nodrošināja LPP/LC iekļūšanu Saeimā.¹²

Šie dati pilnībā atklāj politiskās reklāmas ietekmi uz vēlētāju izvēli. Šīs analīzes kontekstā īpašu jēgu gūst politisko līderu valodā izplatītais diskurss, kas īpaši spilgti izskan Saeimas priekšsēdētāja G. Daudzes runā – „visobjektīvākā un, patiesībā vienīgā, Saeimas darbības mēraukla ir vēlēšanas”.

Demokrātijas klerikalizācija

Lai gan ar likumu Latvijā baznīca ir nošķirta no valsts, publiskajās diskusijās, ieskaitot valsts dokumentu izstrādes procesu¹³, nereti par argumentu tiek izmantots reliģijas diskurss. Tā ir gan reliģisko vērtību piesaukšana, gan arī atsaukšanās uz baznīcas līderiem, piemēram, Romas katoļu baznīcas kardinālu Jāni Pujatu kā neapstrīdamu autoritāti. Arī parlamentārajās diskusijās likumprojektu apspriešanas laikā vadošo politiķu runās kā arguments vairākkārt ticis izmantots reliģijas diskurss, citēti reliģiskie teksti. Kā spilgts piemērs, kad deputātu runās legālo un sociālo argumentāciju aizstāj reliģiskais diskurss, minamas debates 2006. gada 21. septembrī saistībā ar grozījumiem Darba likumā. Tajās tika apspriests jautājums par seksuālo minoritāšu iekļaušanu aizsargājamo grupu sarakstā. Šajās debatēs atklājās deputātu neizpratne par demokrātiskas sabiedrības principiem, par minoritāšu tiesību aizsardzību un valsts nošķiršanu no baznīcas. Valsts augstākās amatpersonas izmanto baznīcai raksturīgo sludināšanas diskursu kā argumentu politikai izvēlei, tādējādi demonstrējot nevēlēšanos nošķirt reliģisko un laicīgo diskursu. Sava viedokļa argumentācijai deputāti izmantoja

citātus no Bībeles, kā augstāko morāles kritēriju piesauca kristīgās vērtības:

„.. tautas balss ir Dieva balss! Dievs nekad nesvētīs grēku. Ja mēs, kuri stāvam priekšgalā, nenostāsimies „pret”, bet atbalstīsim grēku, agrāk vai vēlāk Dieva svētība tiks zaudēta, un tas mūsu zemi ietekmēs gan sociālā, gan ekonomiskā, gan politiskā ziņā.” A. Naglis (Latvijas Pirmā partija).

„Un uzklausi tagad uzmanīgi, ko saka Pāvila vēstule romiešiem (1. nodaļa): „Jo, zinādami Dievu, viņi to nav turējuši godā kā Dievu un Viņam nav pateikušies, bet savos spriedumos krituši nīcības gūstā un savā sirds neprātā iegrimuši tumsā.”” J. Šmits (Latvijas Pirmā partija).

„Trešās Mozus grāmatas 20. nodaļa saka: „Ja vīrs guļ kopā ar vīru, kā tikai mēdz gulēt ar sievu, tad tie abi ir izdarījuši negantību, tiem abiem ir mirtin jāmirst; un lai viņu asins paliek uz viņiem.”” J. Šmits (Latvijas Pirmā partija).

Kristīgo vērtību piesaukšana ir gan arguments sabiedrības tikumības aizsargāšanai, gan arī striktainorobežošanās stratēģija attiecībā uz vārdiem „seksuālā orientācija”:

„Tagad ir laiks, kad tautai savas tikumiskās vērtības aktīvi jāaizstāv pret homoseksuālisma ievazāšanu, jo pretdabīgu prostitūciju grib juridiski pielīdzināt normālai ģimenei. Ir pienācis laiks, kad stingri un noteikti jāiestājas pret to netīro straumi, **kas mudina nīcināt Dieva svētītās ģimenes vērtības un met izaicinājumu ..**” A. Naglis (Latvijas Pirmā partija).

„.. **šie vārdi – seksuālā orientācija – mums, kristiešiem, nav pieņemami.**” A. Naglis (Latvijas Pirmā partija).

Ināras Ostrovskas teiktajā redzam, ka deputāte nepārprotami atzīst – viņa nespēj nošķirt savu kristīgā cilvēka identitāti no savas politiskās identitātes: „Cilvēkam ar kristīgo ticību vai tādām, kurš sludina, ka viņam ir kristīgā attieksme, nav cita ceļa,

¹² Čigāne 2007, 4. lpp.

¹³ Iecietības programmas apspriešanas gaitā īpašu uzdevumu ministrs sabiedrības integrācijas lietās Oskars Kastēns pakļaujas katoļu baznīcas vadības prasībai dokumentā svītrot no diskriminācijas pasargājamo cilvēku grupu uzskatījumā seksuālās minoritātes (2008. gada maijs).

nav izvēles: viņš ir šādi domājošs, viņš nevar atteikties no savas pārliecības, pārkāpjot tai pāri. Un tāpēc mēs saglabājam to, kas mūsos ir ielikts. Mēs nevaram pārkāpt pāri šai pārliecībai un saglabājam to, un par to mums jārunā.“ I. Ostrovska (deputāte, kas nepieder pie frakcijām).

Nespēja nošķirt legālo un kristīgo argumentāciju, nespēja noķert dažādas savas identitātes – valsts amatpersona un kristīgās ticības cilvēks – un, iepējams, arī ideoloģiskās domāšanas mazspēja ir tie cēloņi, kuru dēļ valstī, kur ar likumu baznīca nošķirta no valsts, īstenojas demokrātijas klerikalizācija.

Demokrātijas etnicizācija

Latvijas politisko spēku „cīņas laukā” ir strikti iezīmējusies etniskā robežlīnija, kura nodala latviešu un krievvalodīgo atbalstītās politiskās partijas. Šī tendence nav radusies vienā dienā, bet veidojusies neatkarības gadu garumā, etnopolitikas jautājumu kontekstā (Pilsonības likums, naturalizācijas kārtība, Valsts valodas likums, mazākumtautību izglītības reforma). Vistipiskākais homogēnā elektorāta piemērs ir *TB/LNNK*. Sākot ar 5. Saeimas vēlēšanām un visās pārējās tās atbalstītāju vidū ir gandrīz tikai etniskie latvieši. No etniskajiem krieviem par *TB/LNNK* nav balsojuši vairāk kā 2–3%. Raksturīgi, ka etniski homogēns ir arī citu ietekmīgu jaunāku parlamentāro partiju elektorāts: piemēram, no Tautas partijas vēlētajiem 8. Saeimas vēlēšanās 94% bija latvieši, līdzīgi Zaļo un Zemnieku savienības atbalstītāju vidū 95% bija latvieši. No *Jaunā laika* un Pirmās partijas vēlētajiem 91% bija latvieši. Skatoties pēc atbalstītāju etniskās piederības, minētās partijas

pamatoti saucamas par latviešu partijām. Tajā pašā laikā parlamentāro partiju vidū nav tādu, kuras atbalstītu tikai krievvalodīgie, parasti arī to partiju, kuru galvenais darbības mērķis ir minoritāšu tiesību aizstāvēšana, vēlētajū vidū ir latvieši. Tomēr, ņemot vērā, ka vairāk nekā 80% no *PCTVL* atbalstītājiem veido mazākumtautību pilsoņi, tā pamatoti saucama par minoritāšu vai krievvalodīgo partiju.

Interesanti, ka no partijām, kuru elektorātu varētu saukt par heterogēnu, daudzas tikai vienu reizi ieguvušas parlamentāras partijas statusu¹⁴. *Latvijas ceļa* atbalstītāju vidū 5., 6., 7. Saeimā bija 12–14% nelatviešu. Varam pieņemt, ka tieši politisko spēku etniskā polarizācija, kas diktēja arī vēlētajū izvēles polarizēšanos pēc etniskā principa, kavēja mazākumtautības vēlētajus balsot par *Latvijas ceļu* un „atdot savu balsi” par minoritāšu partijām. Var uzdot jautājumu, vai tam ir kādas negatīvas sekas, ja notiek vēlētajū polarizācija pēc etniskā principa. Domāju, ka jā. Šī polarizācija rada pastāvīgu minoritāšu opozīciju. Tās viedokļi paliek ārpus demokrātiskā diskursa, tā tiek uztverta vienīgi kā nevēlama opozīcija. Nenotiek dabiskā pozīcijas–opozīcijas rotācija, kas ļautu īstenot dažādu orientāciju politiku, kura dotu iespēju varas politikas diskursā izskanēt atšķirīgiem viedokļiem, arī minoritāšu interešu aizstāvbai.

Par politikas etnicizāciju liecina arī tas, cik laika Saeimas debatēs veltīts ekonomikai, sociālajiem jautājumiem un cik – etniskajiem. Pētnieki Ivars Ijabs un Sergejs Kruks savā grāmatā *Saeima, vārdi un demokrātija*¹⁵, pētot pilsoniskās sabiedrības atspoguļojumu Latvijas parlamenta debatēs, atklāj, ka 8. Saeimas debatēs etnopolitiskā dimensija ir bijusi dominējoša, salīdzinot ar tādiem jautājumiem kā pilsoniskā sabiedrība un sociālekonomiskie

¹⁴ To vidū: Saskaņa Latvijai – atdzimšana tautsaimniecībai, 5. Saeima (vēlētajū vidū 47% latvieši, 53% krievi); Latvijas Kristīgo demokrātu savienība, 5. Saeima (vēlētajū vidū 87% latvieši, 13% krievi); Demokrātiskā centra partija, 5. Saeima (vēlētajū vidū 87% latvieši, 13% krievi); Latvijas Vienības partija, 6. Saeima (vēlētajū vidū 76% latvieši, 24% nelatvieši); Tautas kustība Latvijai (Zīģerista partija), 6. Saeima (vēlētajū vidū 82% latvieši, 12% nelatvieši); Demokrātiskā partija Saimnieks, 6. Saeima (vēlētajū vidū 84% latvieši, 16% nelatvieši). Kā etniski heterogēna elektorāta partiju citu vidū var minēt *Latvijas ceļu*, ka ilgstoši saglabājis parlamentāras partijas statusu (ievēts 5., 6., 7. Saeimā).

¹⁵ Ijabs, Kruks 2008.

jautājumi: 8. Saeimas laikā deputāti debatēs tikai 18 reizes ir pieminējuši vārdkopu „pilsoniskā sabiedrība”, bet vārdu „okupācija” – 630 reizes. Stenogrammās 28 reizes parādās „tiesiskums”, turpretī 547 – „valsts valoda”.¹⁶ Autori arī secina, ka tās „frakcijas, kuru diskursā ir vairāk atsauču uz dažādiem etnopolitiskajiem faktoriem („okupanti”, „nepilsoņi”), pilsoniskās sabiedrības faktoros („nevalstiskās organizācijas” utt.) piemin izteikti mazāk”.¹⁷ Uzmanību saista arī laika dimensija, jo etnopolitikas pieminēšana vairāk orientēta uz vēsturi, nevis nākotnes problēmu risināšanu, jo tādi termini kā „pilsonība”, „nepilsonis” visbiežāk lietoti tieši vēstures kontekstā.

Tas nepārprotami norāda ne tikai uz tēmu nozīmīguma hierarhiju Saeimas deputātu skatījumā, tas uzrāda arī tādu demokrātijas izpratni, kurā pilsoniskā sabiedrība ir kaut kas nesvarīgs. *Jong S. Jun* uzsver, ka ne valdība vai business ir tie, kam ir galvenā nozīme demokrātiskas kopienas veidošanā.¹⁸ Efektīva un atbildīga valdība saprot, cik būtiski pilsoņu līdzdalība var celt sabiedriskās politikas efektivitāti¹⁹.

Vairākuma diktatūra (demokrātijas majorizācija)

Jau 19. gadsimta sākumā Medisons (*James Madison*), viens no ASV Konstitūcijas pamatlicējiem, brīdināja par demokrātiju kā vairākuma tirāniju un skaidroja, ka vairākums uzspiež savu gribu mazākumam vismaz līdz nākamajām vēlēšanām vai ilgāk, un pat tajās reizēs, kad minoritāšu intereses ir „pārstāvētas” likumdevēju aktos, tās nevar tikt uzskatītas par „efektīvi pārstāvētām”. Par vairākuma tirāniju runā arī franču pētnieks

Alekss Tokvils (*Alexis de Tocqueville*) savā darbā *Demokrātija Amerikā*²⁰. Viņš norāda uz vairākuma tirānijas nozīmi ne tikai likumdošanā, bet arī sabiedriskajā domā un tiesā. Mūsdienīgās demokrātijas teoriju autori, piemēram, R. Dāls (*Robert A. Dahl*), parāda, ka vairākuma demokrātijas praksē pastāv dažādi modeļi, kā respektēt minoritāšu tiesības.²⁰ Kā piemēri, kur minoritātēm piešķirtas īpašas tiesības, tiek minētas Šveice un Beļģija, valstis, kuru teritorijās ir vēsturiski izveidojusies situācija, ka noteiktas teritorijas apdzīvo dažādu etnisko grupu iedzīvotāji. Lipharta²² (*Arend Lijphart*) konsensuālās demokrātijas modelis ļauj īstenot šo iedzīvotāju grupu demokrātiskās tiesības. Dažādu minoritāšu tiesību ievērošana (etniskās minoritātes, cilvēki ar īpašām vajadzībām utt.) tiek uzskatīta par mūsdienu demokrātijas pamatvērtību un tiek iestrādāta likumos, kuri regulē cilvēku tiesības sabiedriskajā un personiskajā dzīvē. Demokrātiju kā vairākuma diktatūru mūsdienu Latvijā komentē Mārtiņš Mits: „Vairākums iedzīvotāju izrāda neiecietību pret leģitīmām mazākuma tiesībām gluži vienkārši paust to, ka viņi ir atšķirīgi. Rietumvalstīs, kur demokrātija ir vēsturiska procesa gaitā normāli attīstījusies, tā ir viena no pamatvērtībām. To akceptē vairākums – vairākumam ir jāizrāda tolerance pret mazākumu arī tad, ja tam kaut kas saistībā ar šo mazākumu nepatīk. Latvijā notiek tieši pretējais – vairākums parāda, ka tas nevēlas akceptēt kaut ko tādu, kas liekas nesimpātisks. Konkrētajā gadījumā – homoseksuālu cilvēku vēlmi publiski demonstrēt to, ka viņi ir atšķirīgi.”²³

Latvijas varas elites politiskajā diskursā nav iesakņojusies vairākuma tolerance pret mazākumu kā viena no mūsdienu demokrātijas pamatvērtībām, gluži otrādi, vairākuma

¹⁶ Turpat, 38. lpp.

¹⁷ Turpat, 42. lpp.

¹⁸ Jun 2006, 36. lpp.

¹⁹ Turpat, 37. lpp.

²⁰ Tocqueville 2000, Ch. XV.

²¹ Dahl 1991, p. 135–162.

²² Lijphart 1984, p. 21–37.

²³ Mits 2006.

viedokļa kā galējā kritērija uzsvēršana tiek uzskatīta par demokrātijas pamatprincipu, pret kuru nevarētu būt nekādu argumentu. Vairākuma diktatūras diskurss nereti tiek izmantots kā arguments Saeimas debatēs, pieņemot to par demokrātijas pamatu, spilgti piemērs tam ir debātes par grozījumiem Darba likumā:

„Sabiedrības **vairākuma viedoklis ir jāņem vērā, jo tas ir demokrātijas pamatu pamats**, bet bieži vien, piesedzoties un manipulējot ar demokrātijas jēdzienu, atsevišķu cilvēku grupas grib izbīdīt cauri savas idejas.” I. Feldmane (Latvijas Pirmās partijas frakcija).

Nespējot atrast citus argumentus, kāpēc kādas minoritāšu grupas tiesības nebūtu pelnījušas iecietību un legālu aizsardzību, deputāti izlīdzas ar sabiedrības vairākuma piesaukšanu:

„.. pie mums ne reizi vien šie patoloģiskās orientācijas cilvēki paši vērsās – pat ar likumprojektu, – bet mēs viņus, tā sakot, nolikām tur, kur viņiem ir vieta. Neielaidāmie šādās diskusijās un nepiedāvājām parlamentam pēdējā lasījumā pieņemt šādu variantu,

jo ir skaidrs, ka vairums no mums skaidri un gaiši saka un atzīst, ka šī citādā seksuālā orientācija ir patoloģija. Skaidri un gaiši!” P. Tabūns (*Tēvzemei un Brīvībai/LNNK*).

„Un arī šoreiz tas nav pieņemams, ka mēs šajā Darba likumā gribam ielikt šo normu par seksuālo orientāciju. Te tad rodas jautājums: vai mēs šādā veidā gribam panākt to, lai būtu neiecietība sabiedrībā? Jo **lielākā daļa sabiedrības** ir pret šādu normu.” A. Naglis (Latvijas Pirmā partija).

Iestājoties pret mazākuma grupas tiesībām, deputāts izceļ ne tikai savā izpratnē interpretēto jautājuma tiesisko aspektu (mazākums grib iestāties pret vairākumu!), bet sakausē to ar morāli ētisko dimensiju – šie mazākuma grupas cilvēki iedrošinās iestāties par savām tiesībām.

„Paskatieties, tie nav tikai nevainīgi vārdi! Tas ir apzināts process: **viena maza cilvēku grupa grib panākt savas tiesības**. Un tieši tāpēc es, normāli orientēts, kristīgs cilvēks, aicinu: izbeidziet šo heterofobiju, beidziet tracināt sabiedrību ..” J. Šmits (Latvijas Pirmā partija).

VĒRES

Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, New York: Anchor Books.

Čigāne, Lolita (2007) 9. Saeimas vēlēšanu izdevumi: partiju un citu personu priekšvēlēšanu kampaņas izdevumi. Rīga, Providus.

Dahl, Robert A. (1991) *Democracy and Its Critics*. Yale University Press.

Fairclough, Norman (1993) *Discourse and Social Change*. Polity Press.

Halman, Loek (2001) *The European Values Study: A Third Wave*. Source book of the 1999/2000 European Values Study surveys. Tilburg University.

Fox, C. J.; Hugh, T. (1996) *Postmodern Public Administration: Toward Discourse*. M. E. Sharpe.

Ijabs, Ivars; Kruks, Sergejs (2008) *Saeima, vārdi un demokrātija*. SFL.

Jun, Jong S. (2006) *The Social Construction of Public Administration: Interpretive and Critical Perspectives*. State University of New York Press.

Lijphart, Arend (1984) *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. Yale University Press.

Mits, Mārtiņš (03.10.2006.) Intervija: *Pārprastā vārda brīvība un vairākuma diktatūra*. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=11811> (skatīts 07.07.2008.).

Rozenbergs, Ritums (2008) Aloizs Vaznis: Pašreiz notiekošais ilgi turpināties nevar. Neatkarīgā, 11.01.2008.

Rozenvalds, Juris (red.) (2005) *Cik demokrātiska ir Latvija?* Rīga, LU.

Tocqueville, Alexis de (2000) *Democracy in America*. University of Chicago Press.

LATVIJAS DEVIŅDESMITĀ UN TRĪSDESMIT TREŠĀ GADSKĀRTA

Veiko Spolītis ir Rīgas Stradiņa universitātes Eiropas studiju fakultātes starptautisko attiecību bakalaura studiju programmas vadītājs un Helsinku Universitātes Valsts zinību fakultātes politikas zinātnes doktorants. Bakalaura grādu politikas zinātnē ieguvis Tartu Universitātē, politoloģijas maģistra grādu – Centrāleiropas Universitātē Budapeštā, vēstures un starptautiskās politikas maģistra grādu – Ženēvas Universitātes Starptautisko attiecību institūtā. Korporācijas *Revelia* (Tartu Universitātē) filistrs un aktīvs arī Salaspils pašvaldības politikā. Nozīmīgākās izpētes un interešu tēmas ir pārvaldība Baltijas valstīs un Ziemeļvalstīs, Eiropas Savienības reģionālā politika un pilsoniskās sabiedrības attīstība Baltijas valstīs.

Aksels Rētics (*Axel Reetz*), Biznesa augstskolas *Turība* Komunikācijas zinātņu katedras docētājs. *Diplom-Verwaltungswissenschaftler* (politikas zinātnie, jurispudence, ekonomika). *Dr. phil.* grādu ieguvis Berlīnes Brīvajā universitātē 2004. gadā ar promocijas darbu par partiju sistēmu attīstību Baltijas valstīs (*Die Entwicklung der Parteiensysteme in den baltischen Staaten*). Docējis vairākās augstskolās un universitātēs: Starptautiskā ekoloģijas un tehnoloģijas koledžā Sillamē un Tallinā Igaunijā, Vācijas–Latvijas Sociālzinātniskajā centrā LU, Tartu Universitātē, Tallinas Pedagoģiskajā universitātē, Rīgas Ekonomikas augstskolā, Rīgas Stradiņa universitātē.

Latvija šogad svin valsts dzimšanas dienu. Skaitlis deviņdesmit ir ticis lietots un tiks vēl apspēlēts cauru gadu, jo kā simbolisks skaitlis atgādina katram Latvijas pilsonim par kopējo labumu jeb republiku.¹ Latvijas valsts tika asinīm un sviedriem izcīnīta Pirmā pasaules karā un tam sekojošās Brīvības cīņās. Latvija ar savu vēsturi, karogu un ģerboni bija „gaismas pils” (simbols) padomju okupācijas laikā LPSR un trimdas latviešiem. Deviņdesmit gadi ir cienījams vecums, un šādi Latvijas deviņdesmitā dzimšanas diena savā simboliskumā tikai par nieka četrdesmit astoņiem gadiem atpauk no Vācijas, ir turpat līdzās Somijai, Polijai un Ungārijai un ir vecāka par Īriju, Islandi un lielāko daļu Āfrikas un Āzijas valstu. Tomēr Latvija kopā ar likteņa māsām Igauniju un Lietuvu atšķiras no iepriekš minētajām valstīm ar to, ka, lai arī svinēdamas 90 gadu jubileju, tās nevar

atļauties aizmirst, ka lielākā daļa valstiskuma tika pavadīta bez suverēnās varas pār savu teritoriju un pilsoņiem. Mūsdienu Latvijā ir jo svarīgāk izprast, kāpēc tās pilsoņi tik ilgi pavadīja zem sveša jūga. Tādēļ, lai cienīgi atskatītos uz valsts 90. dzimšanas dienu, mūsu prāt, Latvijas valsts iedzīvotāji varētu ielāgot, ka tie vienlaikus svin tikai trīsdesmit trešo savas demokrātiskās republikas gadskārtu.²

Deviņdesmit gadi ir iemesls svinībām, lai arī, skatoties uz šodienas Latvijas demokrātiskās kultūras ačgārnībām, nereti rodas sajūta, ka šīgada svinības atgādina svētkus mēra laikā. Augošā inflācija un katastrofālais norēķinu konta deficīts, iedzīvotāju hroniskā neuzticība valsts varas institūcijām raisa pamatotas bažas. Atšķirībā no likteņa māsas Igaunijas, kura savā attīstībā mērķtiecīgi atdarina Skandināvijas valstu pārvaldes modeli, Latvijas valsts diemžēl stieg Eiropas dienvidu,

kā Grieķijas, Bulgārijas un Rumānijas, korporatīvā valsts modeļa virzienā.³ Ļoti daudzas ār pasaules un Latvijas sociālo zinātņu pārstāvju akadēmiskos rakstos piecpadsmit gadu garumā ir piedāvāti problēmu risinājumi⁴, bet Latvijas politiskā elite izliekas tos nedzirdam un arī pilsoniskā sabiedrība tikai pēdējā gada laikā beidzot ir piespiedusi valsts varas turētājus rīkoties. Tāpēc šajā jubilejas gadā vēlamies atskatīties uz politiskās sistēmas un demokrātiskās kultūras trūkumiem, identitātes jautājumiem un ekonomiskām nepilnībām – uz to, kas joprojām ierobežo Latvijas pilsoņu vēlmi saistīt sevi ar šo valsti un pat liek tiem aizplūst no tās. Lai arī mums pārmetīs pārlieku „negatīvismu”, uzskatām, ka ir pamats satraukumam. Cilvēku nākotnes paredzējumi krasi atšķiras no reāli piedzīvotā, un tas visspilgtāk izpaužas Latvijas iedzīvotāju agresivitātē ģimenē un savstarpējā attieksmē un ielu satiksmē. Tikai raksturā stiprs un pieaudzis cilvēks arī svētkos ir spējīgs analizēt sava kultūra ēnas puses. Šādi pieaugušais atšķiras no pusaudža, kurš „jūra līdz ceļiem” stilā uzmet lūpu un neapdomīgi vaino tīkveida struktūras vai „valdošo negatīvismu”, ja viņam tiek atgādināts par nepadarītajiem mājas darbiem. Tādēļ, lai Latvijas valsts spētu ar pašcieņu sasniegt tās simtgadi, vēlamies atskatīties uz cēloņiem, kāpēc Latvijas sabiedrība un politiskā elite tās deviņdesmitajā gadskārtā un 17 gadus pēc neatkarības atjaunošanas joprojām uzvedas atbilstoši savam reālajam vecumam. Visbeidzot, rodot atbildes par problēmu cēloņiem, centīsimies rast ieteikumus, lai 33 gadu vecumā Latvijas sabiedrība, kurai raksturīga aizspriedumainu un bezatbildīgu ļaužu kopu gānīšanās interneta vidē, pašnāvnieciska uzdzīve, alkoholisms un bravūrīga braukšana, pakāpeniski pievienotos industriāli attīstītām pasaules valstīm, kuras raksturo atbildīgu un izglītotu pilsoņu ģimenes un tāda pārvalde, kuru kontrolē pilsoņu pārstāvji, kura ir caurskatāma un kura respektē cilvēku dažādību.

Identitāte un vērtības

Latvijas pārejas laikā aizsākušies iedzīvotāju noslāņošanās⁵ vairākumam iedzīvotāju

ir radījusi vēlmi uzskatīt sevi par vēstures upuriem⁶. Cietēja identitāte negatīvi ietekmē cilvēku vērtību sistēmu, tā neveicina pozitīvas diskusijas dzinumus Latvijas publiskajā telpā, un tāpēc loģiska ir ļaužu vēlme rast skaidrojumu šķietami negatīvajai situācijai nemainībai. Zināms skaits Latvijas iedzīvotāju rod vienkāršotu situācijas skaidrojumu un ilgojas pēc stipras rokas, kas ieviestu kārtību, noliktu pie vietas valsts amatpersonas un politiķus, kuri „neprivileģētās tautas” acīs nerīkojas pareizi.⁷ Tādējādi zināms skaits Latvijas iedzīvotāju varas turētājus nepelnīti slavina par „augstāk stāvošiem” un aizmirst, ka viņi nokļūst „privileģētā stāvoklī”, pateicoties pašu vēlētajū balsīm. Iedzīvotāji 1991. gada barikāžu iespaidā joprojām ilgojas pēc „tautu vienošanas” un morāli nevainīgas politikas. Lai cik jocīgi tas arī nebūtu, šo vēlmi redzēt „politiķu morāli”⁸ iedibināja nieka seši Kārļa Ulmaņa nedemokrātiskā režīma gadi un pastiprināja padomju okupācijas laikā praktizētais ideoloģizētais vēstures skaidrojums un mitoloģizēta izpratne par tādiem jēdzieniem kā demokrātija, Eiropa, individuālisms un kultūra. Proti, padomju okupācija radīja Latvijas valstiskuma un demokrātiska režīma pārrāvumu un šādi izkropļoja Latvijas iedzīvotāju izpratni par individuālisma un pašpārvaldes nozīmīgumu Rietumu pārstāvnieciskajā demokrātijā.

Latvijas 90. gadu politiskā elite, izmantojot padomju režīma mantojumu, bez kritiskas diskusijas tulkoja demokrātiskajam režīmam piekrītošus raksturlielumus „totalitārisma mērcē”. Pagaidām valsts pārvalde Latvijā nefunkcionē, jo politiķu ietekme uz ierēdniecību ir pārlieku liela. Šādi korporatīvais ierēdniecības aparāts nespēj nodrošināt tiesiskas valsts pamatprincipus. Likumdevēji, uzturot likumdošanu nepilnīgu, spēj uzturēt par sevi „darītāja tēlu”. Šādi lielākā daļa iedzīvotāju ir noticejuši, ka tā arī ir „pārstāvnieciskā demokrātija”.

Liela daļa iedzīvotāju ir sev savdabīgi definējusi arī brīvības jēdzienu. Pēc būtības brīvība tiem, kas nākuši no totalitāri kontrolētas sabiedrības, vairāk līdzinās visatļautībai. Ikdienā labākie piemēri šādai visatļautībai izpaužas ierēdņu patvaļā, un iedzīvotāji spītīgi atbild ierēdņiem ar nožēlojamu savstarpējo attieksmju kultūru – „ja jūs man šitā, tad es

jums šādi” – un plaukstošu alkoholismu. Pārējas laika noslāpošanās zaudētāji savu agresivitāti, kura, protams, dzīves dārdzības dēļ vēl aug, izrāda, piemēram, kautiņos pie diennakts veikaliem, kur tiek pārdots alkohols. Ceļu policija autohuligānismam pievērš uzmanību tik daudz, cik ļauj tās rocība. Tikmēr municipālā policija iet pa vieglāko pretestības ceļu un ir nolēmusi iznīdēt dzeršanu ielās. Rīgas pašvaldība ar divdomīga lēmuma palīdzību atļaujot „izredzētiem veikaliem” tomēr pārdot alkoholu naktīs un ar tam sekojošu municipālās policijas rīcību nevis apkaro alkoholisma problēmu, bet tieši saasina to. Piemēram, citās Eiropas Savienības lielpilsētās būtu grūti iedomāties aizliegumu sēdēt zālienā. Tā vietā, lai sakārtotu valsts pārvaldes sistēmu, nodrošinātu cilvēku pamatbrīvības un šādi veicinātu vidusslāņa pieaugumu, valdība stūrgalvīgi turpina cīnīties ar sekām, nevis risināt problēmu cēloņus.

Latvijā iedzīvotāji sagaida no citiem rīcību politisko lēmumu pieņemšanā, bet nesaredz savu individuālo varējumu. Latvijas pilsoņi nespēj īsti pierast pie domas, ka viņi jau teju divdesmit gadus ir bijuši saimnieki savā brīvvalstī. Latvijas valstiskuma salīdzinošais jaunums nav vēl spējis Latvijas iedzīvotājos radīt pozitīvu tēlu par savu valsti. Proti, Latvijas iedzīvotājiem ir salīdzinoši nedaudz pozitīvu vēsturisku atmiņu par demokrātisku pārvaldi un tāpēc atkal un atkal tiek tiražēti mitoloģizētie Ulmaņa seši valsts vadonības laiki. 1998. gada vēlēšanās Tautas partija (TP) vēlēšanu kampaņā ļoti veiksmīgi izmantoja saukli „mēs mīlam šo valsti” un šādi ļoti tautiski (populistiski) uzsvēra valsts, nevis demokrātiskas pārvaldes vērtības.

Šādu tautisku skaidrojumu neizmanto tikai TP, jo arī citas Latvijas partijas pēc inerces vienkāršoti seko totalitārajam skaidrojumam par valsti kā vērtību sabiedriskajā diskusijā. Latvijas politiķi būtu vienkārši aprobežoti, lai nekalpotu „tautā ierastajai lietu kārtībai” jeb sabiedrībā valdošai vērtību sistēmai. Zīmīgākais piemērs tam ir neskaitāmie Latvijas iedzīvotāju un arī dažu intelīģences pārstāvju negatīvie izteikumi par Ventpils mēra saistību ar liela mēroga korupciju, radot par viņu tā saukto Robina Huda tēlu, ka, redz, „šamais vismaz ir daļījies ar savu

laupījumu”. Bet, akli sekojot vien sabiedrības noskaņojumam un nepiedāvājot uzlabot politisko kultūru, politiķi rīkojas nevis kā elites (šā vārda patiesajā nozīmē) pārstāvji, bet gan kā oportūniski pašlabuma meklētāji. To, protams, politiķiem pārņem nevar, vienīgi citās Rietumu demokrātijās pašlabuma meklēšana notiek, neaizmirstot par darbiem partijas un sabiedrības labā. Šādā veidā Latvijas politiķi neizdara savu mājas darbu, proti, viņi neno drošina ilgtspējīgu Latvijas nākotni bailēs par iespējami negatīvajiem socioloģiskajiem rādītājiem un nepiedodami atliek valsts atbilstībai nepieciešamo un nepopulāro lēmumu pieņemšanu.

Cilvēka dzīve patiesībā ir īsa, bet vidusmēra vēlētais labprātāk nododas mīstiskam lietu skaidrojumam, ilgtermiņā aizmirstot, ka šodienas rīcība noteikti ietekmē arī katra cilvēka ilgtermiņa izredzes. Saspringstot tikai reizi četros gados un ikdienā visās pasaules nelaimēs gānot politiķus, kuri savukārt klaji ignorē vēlētajus, Latvijas iedzīvotāji un „politiskā elite” ir iekļuvuši apburtā lokā un kļuvuši par sava valstiskuma kapračiem. Lai lauztu Latvijas iedzīvotāju un politiķu greizo vērtību sistēmu, acīmredzot ir nepieciešama smaga iekšēja krīze vai ārēja iejaukšanās, jo šodienas nelikumīgi ievēlētā Saeima⁹ ir nedomā par valstiskuma pilnīgu leģitimitātes zudumu iedzīvotāju acīs¹⁰.

Proti, daudzi Latvijas iedzīvotāji aizmirst, ka dzīve ir „olimpiskās spēles”, kas notiek tagad. Pēdējais teiciens ir grieķu filozofa Epikteta domu pārfrāzējums, diskutējot par iedzīvotāju vēlmi atlikt problēmu risinājumus uz vēlāku laiku¹¹. Tēlaini izsakoties, Latvijas iedzīvotāji bezrūpīgā pusaudžu stilā turpina atražot totalitāro skaidrojumu par valsti kā auklīti, kas iedzīvotāju vietā visu izdara. To, ko redzam Latvijas vidusmēra vēlētajū uzvedībā, mēs varam saskatīt tajos Latvijas vecākos, kuri tēvišķi apčubina savus bērņus, kamēr pēdējie aug par slaišiem. Šādi elites greizi tulkotie un vēlētajū ačgārni pieņemtie un veicinātie jēdzieni par brīvību kā visatļautību, demokrātiju kā tehnokrātiski birokrātisku mašīnēriju un individualitāti kā kaut ko svešu un tikai īpatņiem piemītošu īpašību ļauj Latvijā turpināt „Alises Aizspoguļijā” politiku¹², kad politiķi paši pieņem,

izpilda likumus un galu galā arī „tiesājas kā ķēķī” – un tādējādi paši zāgē zaru, uz kura sēž. Šāda vērtību nesaskaņa, kad politiķi centās pārprasti iedzīvināt pārstāvnieciskās demokrātijas individuālisma vērtības, reizē atstājot neskartas tradicionālās komunitārisma vērtības, mudinājusi Latvijas vēlētājus ziedot pārprasto brīvību valsts efektīvākas pārvaldes labā – ziedojot savas pilsoniskās brīvības uz relatīvas labklājības pieauguma altāra.

Īstermiņa Latvijas politika

1959. gadā okupētajā Latvijā Eduards Berklavs uzstājās pret Maskavas piekopto centralizācijas politiku un tam sekojošo nepamatoto industrializāciju. Šāda Latvijas nacionālkomunista rīcība bija pādroša, bet šī aspekta pozitīvā pieredze mūsdienu Latvijas politiskajā vidē tiek pieminēta reti, jo klišejskā pieeja visam ar PSRS saistītajam kā kaut kam negatīvam Latvijas publiskajā telpā ir visaptveroša. E. Berklava rīcība bija valstsvīra cienīga, jo viņš ar savu rīcību centās mainīt Latvijas Komunistiskās partijas darbību okupētajā Latvijā. Latvijas nomenklatūra, pieskaņojoties vajadzīgajām un no laikmeta gara viedokļa „nepieciešamajām vērtībām”, tā arī neizceļ E. Berklava konsekvento stāju politikas veidošanā 1959. gadā – pašreizējās „labējās partijas”, gluži pretēji, nekritiski vaino totalitāro režīmu visās mūsdienu nebūšanās.

Šodienas politiķi, sekojot *catch all party*¹³ politikas principiem, sludina vērtību kokteili. Šīs vērtības savstarpēji izslēdz cita citu, bieži vien ir deklaratīvas, bez finanšu seguma un īstenošanas mehānisma. Citreiz priekšvēlēšanu gaisotnē politiķu sludinātie principi top par krāšņi iesaiņotu solījumu paketi. „Kā var nesolīt?” jau ir kļuvis par pārejas sabiedrības vainagojumu.¹⁴ Kopš 5. Saeimas ievēlēšanas Latvijas politiķiem un sevišķi tiem, kuri Saeimā atrodas jau vai gandrīz piekto sasaukumu pēc kārtas (Pēteris Tabūns, Imants Kalniņš, Jānis Urbanovičs, Vilnis Edvīns Bresis, Anta Rugāte, Jānis Lagzdiņš u. c.), ir radusies pašprietiekamības sajūta. Viņi ir sev iegalvojuši, ka var solīt vēlētājam vienalga ko un atlikt solījumu izpildi, jo vidusmēra

Latvijas vēlētājs nav nedz īsti izglītots, nedz arī prasīgs, varētu pat teikt – Latvijas vēlētāji neseko sevis ievēlēto pārstāvju darbam. Nespējot sadalīt ekonomiskos labumus, rodas jauni politiskie spēki. Kopš 1996. gada viena pēc otras kā „jaunas politikas” nesējas ir radušās Tautas partija, *Jaunais laiks* un tagad arī *Pilsoniskā savienība*, bet šīs partijas ir politiskās nomenklatūras pārstāvju veidotas, jo iedzīvotāju kustības dēļ pēc LNNK Latvijā neviena varas partija nav veidojusies. Lai atšķirtos no saviem priekšgājējiem, jauniem politiskiem spēkiem atliek vien moralizēt un vainot savus priekšgājējus korupcijā, nenovīdībā un citās nelaimēs, kas republiku un tās iedzīvotājus piemeklējušas.

To pieminējis arī Ivars Ījabs – ka „celt rokas pret debesīm un vaimanāt par sirdsapziņas un garīgu vērtību trūkumu vienmēr ir daudz vieglāk, nekā efektīvi sakārtot partiju finansēšanu, ieviest taisnīgu nodokļu sistēmu vai novērst korupciju tiesās. Tieši tādēļ moralizēšana mēdz būt ļoti neētiska – tā ir impotenta naida pēdējais ierocis, kurš, pēc Niklasa Lūmana ironiskā *dictum*, parasti tiek likts lietā tad, kad nauda iet uz beigām”¹⁵.

Tā kā vērtību sistēma Latvijā ir greiza, politiķi ar polittehnologu un sabiedrisko attiecību speciālistu palīdzību piedāvā „putna pienu”, šādi dezorientējot vēlētājus un galu galā atsvešinot viņus no pārstāvnieciskās demokrātijas. Morālās vērtības ir selektīvas un tiek nemitīgi pārkāptas. Piemēram, vai visas labējās partijas sludina, ka tās rūpēsies par ģimenes politiku (TP, LPP/LC, ZZS, JL, TB/LNNK), bet reālajā dzīvē rūpes par ģimeni ar kompleksu kredītpolitiku pirmā mājokļa iegādei, studiju atlaidēm un citiem politikas mehānismiem netiek iedzīvinātas, jo šādi mehānismi netiek piedāvāti, nedz arī pieprasīti. Latvijā joprojām ir ekstensīva darbaspēka izmantošana¹⁶. Cilvēka darbu vērtē pēc pavadītajām stundām, nevis ieguldītā darba. Šādi inovācijām nav kur rasties, jo cilvēks tiek uzskatīts par skrūvēti lielākā tehnokrātiski birokrātiskā mašīnērijā. Šādi Latvijā ir sasniegts zemākais mūža ilgums Eiropas Savienībā, laukos vairāk nekā puse bērnu piedzimst neprecētām sievietēm un izglītības sistēma darbojas, pateicoties lielākoties pensijas vecuma skolotāju entuziasmam.

2007. gada septembrī oficiāli Latvijā pietrūka 475 skolotāji, un ES statistika ir skarba – Latvijā ir lielākais sieviešu skolotāju īpatsvars ES¹⁷, tas nozīmē, ka vīrieši nevēlas strādātniecīgi atalgotu darbu.

Situācija, kad reālā dzīvē piedzīvotais krasi kontrastē ar oficiāli sludināto, Latvijā atsvešina iedzīvotājus citu no cita, no valsts un arī no darba. Ļaudis izvēlas „balsot kājām” Īrijas un Lielbritānijas virzienā. Greizas politikas dēļ nabadzībā novestie ļaudis ir atsvešināti no darba tikuma. Redzot „politiķu rebes” un viņu pašu situācijas reālus uzlabojumus, ļaudis pārliecinās, ka ar godīgu darbu nopelnīt cilvēka cienīgu iztiku nevar. Latvijas Nacionālais attīstības plāns¹⁸ un ļoti daudzas citas stratēģijas un plānu sludina un skaidro veidus, kā Latviju modernizēt un centrālo vietu attīstībā atvēlēt cilvēkam. Diemžēl realitātē Latvijas situācija skarbi atgādina Džordža Orvela (*George Orwell*) *Dzīvnieku fermu*, kur viedajiem vārdiem virs Ministru kabineta sēžu zāles „Viens likums – viena taisnība visiem” ir vien izkārtnes vērtība. Līdzīgi secina Aivita Putniņa: „Mūsu valstī cilvēks nav centrā. Problēma ir tajā, cik lielā mērā likumdevēji gatavo likumus cilvēkiem un apspriežas ar sabiedrību, nevalstiskajām organizācijām. Cilvēku domas netiek efektīvi integrētas jau likumu tapšanas stadijā.”¹⁹

Latvijas politikas veidošanas un plānošanas process ir tēmēts uz īstermiņa mērķu sasniegšanu. Ilgtermiņā izpildāmie uzdevumi rada politiķos tikai nemieru, jo tie neļauj viņiem viena sasaukuma laikā paspīdēt vēlētāju priekšā ar sasniegto. Ilgtermiņa stratēģiskie mērķi pēc iestāšanās ES Latvijā nav pārformulēti, un politiķi šobrīd guļ uz lauriem, īsti neapjēdzot, ka Latvijai kā *NATO* un ES dalībvalstij ilgtspējīgas pastāvēšanas izaicinājumi ir tikai pieauguši. Pārvaldes sistēma vairs nav atkarīga vienīgi no Latvijas valdības un ierēdniecības vien, bet arī no lēmumu pieņemšanas, koordinēšanas un pieskaņošanās tādās starptautiskajās organizācijās kā ANO, PTO un Eiropas Parlaments. Šodienas situācijā līdzīgi kā māte, redzot, ka bērns neklausā un izaug pa nezāli, arī pilsoniskā sabiedrība ir nobažījies, ka, joprojām uzticot Latvijas tālāku pārvaldi pašreizējās elites rokās, Latvijas valsts ilgtermiņā var arī nepastāvēt.

Latvijas 90. dzimšanas diena

Politiķu negatīvajam piemēram par dzīvi īstermiņā ir sācis sekot arī vairākums Latvijas iedzīvotāju. Noticot vieglprātīgam solījumam par „septiņiem treknajiem televīzijā, Latvijas iedzīvotāji ir pierādījuši vienu lietu – Latvijā ir dzīvelīga patērētāju sabiedrība! Ļaudis joprojām vieglprātīgi ņem kredītus bez īstas sapratnes par to atmaksas kārtību, un valdības pārstāvji pat necentās tiem skaidrot, pie kādām sekām šāda politika novedīs. Kad nu ekonomikā ir iestājušies spiedīgi laiki un lielam iedzīvotāju skaitam ir problēmas ar savu saistību izpildi, politiķi zina tik vien kā ieteikt savilkt jostas! Premjers Ivars Godmanis savā intervijā izrāda izbrīnu par lielo iedzīvotāju kredītu ņemšanas kāri, aizmirsdams, ka atšķirībā no politiskās nomenklatūras pārstāvjiem ierindas iedzīvotājiem valsts nesamaksā neparedzētus tēriņus un reprezentācijas izdevumus.²⁰ Dezorientēto Latvijas iedzīvotāju mērķi nesakrīt ar viņu vērtībām un arī ar to, ko viņi cenšas iemācīt saviem bērniem. Diemžēl cilvēku vērtības mainās ļoti lēni. Citās Austrumeiropas valstīs arī ir līdzīgi – cilvēkiem ir nedrošības sajūta par to, ka pašreizējais ekonomiskais stāvoklis ilgi neturpināsies, viņi mēģina labi dzīvot tagad un nedomāt par iekrāšanu un par to, ka būtu jāiegulda gan ģimenē, gan izglītībā, gan darbavietā.”²¹

Latvijas sociālo zinātņu pārstāvji gadiem ilgi ir norādījuši uz pastāvošajām problēmām Latvijas politiskajā sistēmā, uz greizo sabiedrības vērtību orientāciju un ļoti daudziem citiem problēmu samezģlojumiem. Tomēr atkal ir jārunā par šodienas politiskās elites lomu, kura ir nekritiski noliegusi visu totalitārā režīma mantojumu. Šādā veidā PSRS okupācijas laikā izglītotie sociālie zinātnieki, dažkārt pamatoti, tika apvainoti kā marksisma ideoloģijas līdzskrējēji. Šādā veidā Latvijas 90. gadu politiķi politiku uztvēra ne tikai nekritiski, bet arī nezinātniski. Pēdējo astoņpadsmit gadu laikā ir izaugusi Latvijas brīvvalstī skolotu sociālo zinātņu saime, un Viķes-Freibergas prezidentūras laikā pie prezidenta institūcijas tika izveidota Stratēģiskās analīzes komisija. Tajā pašā laikā parlamentārās republikas

galvenais varas atzars – partijas – joprojām ir mazskaitlīgākās Baltijas valstīs un tām nav savu domu vācēju (*think-tank*). Tas ļauj Latvijā turpināt t. s. „ekspertu politiku”, kur politiķi, sekojot eksakto zinātņu kauzalitātes metodoloģijai, sagaida no padomdevējiem un ekspertiem konkrētu atbildi, kuru sociālās zinātnes pēc savas būtības nespēj dot. Politiski, nelasot akadēmisko literatūru un tuvredzīgi neieklausoties sociālo zinātņu pārstāvju teiktajā, rada reālu fenomenu un pārprastus filozofiskus skaidrojumus. Piemēram, šādā veidā no konteksta Latvijā ir izrauts un savu jēgu zaudējis Ādama Smita (*Adam Smith*) jēdziens par pašpietiekama tirgus funkcionēšanu un valsts nozīmi tajā vai arī Semjuela Hantingtona (*Samuel Huntington*) trivializētais skaidrojums par civilizāciju sadursmi. Tomēr visbiežāk Latvijas politiķi grēko, pārprasti piesaucot politikas zinātnes pamatlicēja Nikolo Makjavelli (*Niccolo Machiavelli*) devumu, skaidrojot politisko atbildību – pieskaņojot to Makjavelli skaidrojumam par atteikšanos no kristīgās morāles žņaugiem – un šādi nepareizi izskaidrojot savu kabatu prastu papildīšanu ar rūpēm par valsts kopējā labuma vairošanu. Ļoti precīzi šo faktu ir konstatējis Ivars Ījabs, kurš savā apcerējumā par Makjavelli mantojumu secina, ka „valdnieks, kura karstāko ilgu kalngals ir piedzīt sev pilnas kabatas ar naudu un nobēdzināt to kādā nezināmā ofšorā, Makjavelli skatījumā būtu nožēlojama parodija par politiķi. Vēl vairāk: jebkura valdnieka aizraušanās ar personisko komfortu un labklājību ir droša degradācijas pazīme, kas liecina par politiska sabrukuma tuvumu”²².

Par politiska sabrukuma tuvumu liecina Latvijas notikumu attīstība kopš 2006. gada vēlēšanām, kad, neskatoties uz Augstākās tiesas Senāta 2006. gada 3. novembra nolēmumu, valdošās koalīcijas partijas stūrgalvīgi atsakās ievērot iepriekš pieņemtos spēles noteikumus un šādi veicina politiskā nihilisma izaugsmi republikā. Slepenībā pieņemtās izmaiņas drošības likumos un Satversmes 81. panta izmantošana pretēji likuma garam, divdomīgā Valsts prezidenta izvirzīšanas procedūra un KNAB vadītāja noņemšanas nebeidzamā epopeja pamodināja pilsonisko sabiedrību Latvijā. Patiesībā prezidenta

kandidāta izvirzīšana zvērudārzā kļuva par simboliskāko apliecinājumu mūsdienu Latvijas politiku izkropļotajai sapratnei par pārstāvnieciskās demokrātijas būtību. Valdošās koalīcijas pārstāvji radīja par sevi priekšstatu ja ne kā par vienkāršiem bandas barvežiem, tad vismaz par šaubīgiem darboņiem, kuri pūlas paglābt savu SIA „Latvijas Republika” no bankrota.

Pēdējā gada notikumi skaidri parādīja Latvijas politiskās sistēmas un sabiedrības vērtību orientācijas nozīmīgākās problēmas. Latvijas politisko un ekonomisko vidi joprojām indē dažu „minigarhisku” ģimeņu ietekme. Joprojām nepieņemtais mantiskās un nodokļu sākumdeklarācijas likums, salīdzinot ar kaimiņiem igauņiem, ir nokavēts par septiņpadsmit (!) gadiem, partiju finansēšanas kārtība no budžeta joprojām neeksistē, un tiesībsargs tika izveidots pagājušogad, proti, septiņpadsmit gadus vēlāk nekā pie ziemeļu kaimiņiem. Politikiem tautas vainošana aprobežotībā godu nedara, un pilsoniskajai sabiedrībai vainot vienīgi aprobežotos politiķus arī nedod risinājumu. Tāpēc 17 gadus pēc neatkarības atgūšanas secinām, ka Latvijas valsts politikas veidotāji ir iekļuvuši īstermiņa nulles iznākuma spēles mūklājā, kur kāda no viena spēlētāja (politiķi un vēlētāji) uzvarām noteikti nozīmē otra zaudējumu. Šādi spēlējot, Latvijas iedzīvotāji var paspēlēt savu valsti, tāpēc vēlamies piedāvāt ilgtermiņa un īstermiņa politikas ieteikumus izklūšanai no nebeidzamā un nihilistiskā riņķveida skrējiena, kas apmierina tikai īstermiņa intereses.

Nobeigums

Tagadējais politiskais nihilisms ir radījis priekšnoteikumus Tomasa Hobsa (*Thomas Hobbes*) „visu karam pret visiem” – partijas vaino cita citu un „neprašas vēlētājus”, vēlētāji gāna politiķus un ierēdņus, ministrijas cenšas izdzīvot ekonomiski spaidīgos apstākļos, cīnoties par ietekmi ierobežoto resursu pie-saistē, dažādu profesiju arodbiedrības cīnās par labākiem algas un darba apstākļu nosacījumiem, gājēji lamā pārgalvīgus autovadītājus, un šajā jampadracī cilvēki aizmirstas

alkohola un psihotropo vielu muklājā. Līdz ar to Ilze Ostrovska jau pirms kāda laika secināja, ka šādas politikas turpināšana Latvijai, iespējams, draud ar atgriešanos pie autoritārisma: „*There has been a process of social disintegration, accompanied by gradual loss of legitimacy for the parliamentary democracy, and this, quite possible, may provoke authoritarianism.*”²³ Arī Dīters Zegerts (*Dieter Segert*) argumentē, ka noraidošā attieksme pret totalitāro valdīšanas veidu sajaukumā ar nekritisko attieksmi pret autoritāro valdīšanas periodu un frustrāciju, ko izraisa demokrātijas rezultāti – un to visu īsteno galvenokārt partiju elites –, var novest pie autoritārisma²⁴. Šādi secinājumi neviēš optimismu, un mūsdienā Latvijas pārvaldes modelis, kurš vairāk ir piemērots 20. gadsimta sākuma industriālas valsts vajadzībām ar masu kultūru, skolām un bērnudārziem, un kvalitāte neizraisa pārlieku pozitīvas pārdomas. Taču Tālis Tisenkopfs redz arī pozitīvas attīstības aspektus Latvijā: „Tomēr teikt, ka Latvijā netiek domāts par cilvēku, nevar. Sāk jau iet uz labo pusi – pašvaldības būvē mājas, ceļ sporta halles un domā, kā vēl noturēt cilvēkus. Arvien vairāk modē varētu būt sadarbības mehānismi „pašvaldība plus uzņēmums”, „pašvaldības plus organizācijas”.” Autors secina, ka iedzīvotājus vajag vairāk iekustināt uz rīcību ar viņu iesaistīšanu pašvaldības darbā.²⁵

Tomēr – kā politiķiem piespiest rīkoties Latvijas ilgtermiņa interesēs, ja tautas vēlme iesaistīties pašpārvaldē ir niecīga? Kopš visu pārmaiņu sākuma pēc PSRS sabrukšanas daudzi vidējās paaudzes iedzīvotāji bija spiesti cīnīties par izdzīvošanu. Pirmatnējā kapitāla neesamība un valdošās elites piedāvātā patērētāju kultūra lika vidējās paaudzes pārstāvjiem sekot „masu modes veidotājiem” sabiedrībā, neļaujot sev aizmirst par nosacītās labklājības noturēšanu. Šādā veidā iedzīvotājiem neatlika laika piedalīties NVO vai partiju darbībā²⁶. Tomēr problēmas nav tikai vidējai paaudzei, jo arī jauniešiem nav īstenas vēlmes piedalīties sabiedriskās aktivitātēs. Universitātē esam novērojuši, ka ir zināms skaits studentu, kuriem studēšana universitātē ir otšķirīga lieta, kamēr galvenais iemesls studijām augstskolā ir iespēja atrast iespējami nodrošinātu dzīves partneri. Ģimenes veido-

šana uz kritisko demogrāfisko apstākļu fona nūdien nav slikts piemērs, bet jautājums ir, ko tad šādi puskokalēcēji, kuri ieradušies universitātē atrast savu dzīvesdraugu, mācīs saviem bērniem? Arī Brigita Zepa konstatē, ka gatavība līdzdalībai sabiedrības dzīvē Latvijā ir vāja, tas atspoguļojas arī nožēlojami zemajā kopēju interešu organizācijā²⁷.

Tā vietā, lai ķertos klāt vienotas ideoloģiskās intereses pārstāvošu partiju veidošanai Latvijā, Tautas partija ir izteikusi vēlmi veidot konservatīvo domu vāceli (*think-tank*). Diemžēl Māra Riekstiņa un citu TP augšējā ešelona politiķu izteiktie pieņēmumi par konservatīvo vērtību saglabāšanu Latvijā ir pretrunīgi. Kas tad ir tradicionālas vērtības Latvijā, ar ko tās atšķiras no līdzīgām vērtībām citās ES valstīs? Izņemot latviešu valodu kā vērtību, nevienu citu vērtību neredzam, un pat šajā gadījumā valoda un gramatika kļibo gan iekšlietu ministram Segliņam, gan citiem ierēdnieciskā latviešu žargona lietotājiem. Bet tradicionālās Rietumu konservatīvās vērtības – mazs pārvaldes aparāts un zemi nodokļi? Arī šajā gadījumā no tradicionālā piedāvājuma nav ne miņas. Vārds „konservatīvisms” (latīņu valodā *conservare* – saglabāt) nozīmē saglabāt pašreizējo situāciju nemainīgu, jo tā tiek uzskatīta par labu esam, nodrošinot mērķu sasniegšanu. Latvijas gadījumā, kad valstij bija jāiziet cauri vairākiem autoritārisma paveidiem, kas tiek uzskatīts par tradicionālo autoritāti, ar ko tiek saprasta efektīva valsts pārvalde un tradicionālas ģimenes vērtības? Vai tradicionālā autoritāte ir Kārlis Ulmanis, vai padomju ēras pārvaldes šķietamā efektivitāte ir efektīvas valsts pārvaldes piemērs un ģimenes vērtības atspoguļo pēdējo septiņpadsmit gadu pārprasto brīvību?

Šāda ideoloģiska nenoteiktība patiesībā neļauj saprast, kādā veidā notiks Latvijas partiju politiskās sistēmas konsolidācija, bez kuras nevar notikt interešu vienošanās politiskajos spārnos. Tāpēc mūsu ieteikumi ilgtermiņīgās politikas attīstībai ir palikuši iepriekšējie.²⁸ Latvijas politiķiem ir jāpieņem nodokļu un mantiskās sākumdeklarēšanas sistēma, jānostiprina nelikumīgās naudas atmazgāšanas likums un jāsaņem finansēt partijas no valsts budžeta, lai izvairītos no uzkrītošās Latvijas minigarhisko ģimeņu ietekmes.

Mēs patiesībā iesakām to pašu, ko ir darījuši vairākums kolēģu pēdējo piecpadsmit gadu laikā, un ceram – ja ne politiķi, tad pilsoniskās sabiedrības pārstāvji izdarīs secinājumus par mūsu rakstīto. Tāpēc nobeigumā vēlamies norādīt, kāpēc ir svarīgi uzsvērt tieši 33 gadu gadskārtas vērtības.

Turpinot akli ticēt vienīgi 90 gadu simbolam, sabiedrība darbojas kā tūdaliņš, kas dogmatiski izskalojis smadzenes. Ir jau vienkārši labāk ticēt, konservatīvi atlikt savu problēmu risinājumus, cerot, ka kāds tavā vietā sakārtos. Iespējams, ka kāds, kurš vēlas ticēt brīnumiem, var arī noticēt brīnumainajam skaitlim 33, jo tas ir gana vieds. 33 gadi saistās ar pozitīvām asociācijām, ar Jēzus Kristus ienākšanu Jeruzālemē, Svēto vaka-rēdienu un kristietības dzimšanu, bet tikpat labi, un kā tas dzīvē parasti duālismos gadās, 33. gadā Romas imperators Tibērijs dibināja

kredītbanku, jo spekulāciju ar zemi un bezatbildīgās nodokļu politikas dēļ Romā bija dziļa finanšu krīze. Pieminot, ka vēsture ir cikliska un viss jaunais ir labi aizmirsts vecais, varam atskatīties uz neseno 1933. gadu, kad Vācijā demokrātiskām metodēm pie varas nāca austrietis Ādolfs Hitlers. Ja arī šis salīdzinājums lika kādam nodomāt par vēstures cikliskumu, tad viņš sevi var pieskaitīt Johanam Frīdriham Hēgelim, kurš ir paudis vienu no sa-viem citētākajiem teicieniem: „Vienīgā lieta, ko cilvēki mācās no vēstures, ir tā, ka viņi neko no tās nemācās.” Šo pēdējo teicienu var pārfrāzēt, sakot, ka gudrās valstis mācās no citu kļūdām, kamēr ne tik gudras valstis mācās no savējām. Tāpēc valsts 90 gadu jubilejā ieteiktu Latvijas pilsoņiem vairāk pārvērtēt trīsdesmit trīs gadu demokrātijas pieredzi, būt mazāk mazohistiskiem un tomēr mācīties arī no citu valstu kļūdām.

VĒRES

¹ *Res publica* – latīņu valodā: publiska lieta jeb kopējais labums.

² Demokrātisks režīms Latvijas valstī ir pastāvējis 1918.–1934. un 1991.–2008. gadā, t. i., 33 gadus.

³ Arī Pabriks piekrīt, ka Latvijas sabiedrība atrodas vēl tālu no līdzsvarotas attiecības starp komunitārisma mentalitāti un individuālismu. Sk. Pabriks, Artis (1998) *Komunitārisma un individuālisma vērtību ietekme uz politiskās nācības veidošanos Latvijā*. Pilsoniskā apziņa. Rīga, 107f. lpp.

⁴ A. Lieven, D. Segert, J. Linz & A. Stepan, R. Taagepera, P. Tabūns, I. Ostrovska, A. Reetz & V. Spolītis, B. Zepa, T. Tisenkopfs, I. Ijabs, J. Ikstens, J. Rozenvalds – lai nosauktu tikai pazīstamākus piemērus.

⁵ No 1996. līdz 2006. gadam iedzīvotāju nevienlīdzība (*Gini Index*) Latvijā ir pieaugusi par 30%, kamēr kaimiņu valstī Igaunijā tā ir samazinājusies par 8%.

⁶ Reetz, Axel (2008) *Das zweite Leben von Ruslan Vladimir. Im Jubiläumsjahr Zweifel an Funktion des Staates in Lettland*. Baltische Briefe, Nr. 5 (715), Mai, S. 4–5.

⁷ Interesanti, ka citās valstīs, piemēram, Vācijā, paši iedzīvotāji sevi parasti uzskata par gudrākiem, viņi politiķu vietā rīkotos prātīgāk. Savukārt Latvijā cilvēki reizēm sevi sauc par „parastiem mirstīgiem“ un ir gatavi upurēt savu brīvību kādam vadonim, kurš viņu vietā rīkotos, – tāpat citur katrs labprāt pats būtu tā saucamā „stiprā roka“, bet Latvijā vēlas sev „tēvoci“. Šā raksta autori nereti jokojot uzsver, ka arī piekristu diktatūrai, tikai ar vienu nosacījumu: diktators būšu es pats.

⁸ Reetz, Axel; Spolītis, Veiko. *Ilgas pēc nevainīgas politikas*. Pieejams: www.politika.lv (skatīts 28.03.2007.)

⁹ Augstākā tiesas Senāts 2006. gada 3. novembrī nolēma, ka TP un LPP/LC vēlēšanu kampaņās izmantotās trešo personu kampaņas bija pretlikumīgas.

¹⁰ Spolītis, Veiko (April 11, 2008) *Second Signature Campaign is Over*. Pieejams: <http://spolitis.blogspot.com>. Papildu informācijai pēdējos datus var iegūt arī no Eurobarometra mājaslapas http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.

¹¹ Epictetus (1995) *The Discourses*. Vermont J. M. Dent, Everyman, p. 155.

- ¹² Reetz, Axel; Spolītis, Veiko (12.02.2008.) *Demokrātija ar totalitārisma saknēm*. Pieejams: www.politika.lv.
- ¹³ Principu *catch all party* ("visu vēlētāju nomakšķerēšanas princips") formulējis Oto Kirheimers (*Otto Kirchheimer*) (1966) *The Transformation of the Western European Party Systems*. LaPalombara, Joseph and Weiner, Myron. *Political Parties and Political Development*. Viņš argumentē, ka partiju sistēmas ir mainījušās, tās vairs nav plašas masu organizācijas, bet gan kļuvušas elitāras, kā arī pārmaiņu dēļ sabiedrībā – ideoloģiski tuvākas.
- ¹⁴ Škapars, Jānis (2007) *Jūrmalgeita un daudzpartiju problēma*. Kultūras Diena, 09.02.2007.
- ¹⁵ Ījabs, Ivars (2008) *Morāles mīkstā pavēdere: Makjavelli un mēs*. Kultūras Diena, 22.02.2008.
- ¹⁶ Tieši šis fakts apspriests Līgas Rozentāles rakstā *Kā strādājam?* (Diena, 07.03.2008.) ar apakšvirsrakstu: *Latvijas iedzīvotāji strādā daudz, taču izdara maz*.
- ¹⁷ Latvijā ir augstākais sieviešu skolotāju īpatsvars ES. LETA, 07.03.2007.
- ¹⁸ Nacionālais attīstības plāns 2007–2013. Pieejams: www.nap.lv.
- ¹⁹ Aivitas Putniņas komentārs. Rozentāle, Līga (2008) *Kā strādājam?* Diena, 07.03.2008.
- ²⁰ Ivars Godmanis (2008) *Grāvis uz labklājību*. Rīgas Laiks, februāris, 29. lpp.
- ²¹ Nila Muižnieka komentārs. Rozentāle, Līga (2008) *Kā strādājam?* Diena, 07.03.2008.
- ²² Ījabs, Ivars (2008) *Morāles mīkstā pavēdere: Makjavelli un mēs*. Kultūras Diena, 22.02.2008.
- ²³ Ostrovska, Ilze (1996/1997) *The State and it's civil society: Priorities in a period of transition*. *Humanities and Social Sciences*, No. 4(13)/1(14), p. 78.
- ²⁴ Segert, Dieter. *Die Entwicklung der Parteienlandschaft im ostmitteleuropäischen Transformationsprozeß*. Süßmuth, Hans (Hrsg): *Transformationsprozesse in den Staaten Ostmitteleuropas 1989–1995*, S. 108. „*Die erworbene Abneigung gegen die vorangegangene autoritäre Form der Politik mischt sich in bedenklicher Weise mit Frustration gegenüber den Resultaten einer Demokratisierung, die fast ausschließlich durch die Partieliten getragen wird.*”
- ²⁵ Tāja Tisenkopfa komentārs. Rozentāle, Līga (2008) *Kā strādājam?* Diena, 07.03.2008.
- ²⁶ Ostrovska 1996/1997, turpat.
- ²⁷ Zepa, Brigita (1998) *Līdzdalība kā politiskās nācijās veidošanās nosacījums*. Pilsoniskā apziņa. Rīga, 233. lpp.
- ²⁸ Rakstus var lejuplādēt: www.infobalt.de/reetz.html.

POLITISKAIS MĀRKETINGS KĀ JAUNA POLITIKAS ZINĀTNES PĒTNIECĪBAS JOMA LATVIJĀ

Ieva Dmitričenko ir Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļas doktorante. Vieslektore Vidzemes Augstskolā un Biznesa augstskolā *Turība*. Biznesa augstskolas *Turība* Attīstības daļas direktore. Vairāk nekā desmit gadu praktiskā darba pieredze mārketinga jomā. Pētnieciskās intereses – politiskais mārketingu postpadomju telpā un Rietumeiropā, zīmolvedība, mārketingu.

Jēdziena „politiskais mārketingu” būtība ir biznesa mārketinga paņēmienu lietojums politikā. Politikas teorijā tas ir relatīvi jauns termins, kura saturs vēl aizvien atrodas attīstībā (*Scammel 1999; Lees-Marshment 2001; Henneberg 2004*), taču pasaules politikas praksē kopš 20. gadsimta vidus tas ir efektīvs instruments cīņā par politisko varu. Biznesa mārketinga komunikācijas iezīmes politikā Latvijā 20. gadsimta otrajā pusē ir saskatāmas jau 1990. gada Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanu laikā, bet, pakāpeniski attīstoties reklāmas un sabiedrisko attiecību nozarei, politiskā mārketinga kampaņas Latvijā ir kļuvušas aizvien profesionālākas.

Politikas un komunikācijas zinātņu eksperti Latvijā ir veltījuši daudz uzmanības priekšvēlēšanu kampaņu analīzei, kas ir redzamākā politiskā mārketinga izpausme, tomēr mārketinga komunikācija ir tikai viena daļa no mārketinga. Biznesa mārketinga redzeslokā ir vēl viens būtisks elements, ko var un vajag attiecināt arī uz politiku, un tas ir produkts jeb tas, ko klients saņem pēc tam, kad viņu ir pārliecinājuši pārdevēja solījumi. Kas ir politiskā mārketinga produkts? Uz šo

jautājumu pagaidām arī politikas teorijā nav vienotas un skaidras atbildes, tādēļ šī raksta mērķis ir piedāvāt vienu no skatījumiem uz šo jautājumu.

“Mārketingu” ir ekonomiski aktīvu cilvēku ikdienas sarunās bieži lietots termins, kas rada ilūziju, ka tā nozīme ir pašsaprotama un visiem labi zināma, taču uz konkrētu un tiešu jautājumu „kas ir mārketingu?” bieži vien skaidras atbildes nav, vai arī tā ir ierobežota un neprecīza. Tādēļ, saistot jēdzienu „mārketingu” ar politiku, pirmais svarīgais solis ir precīzi saprast, kas tas ir.

Mārketingu ir nozare, kas atrodas dinamiskā attīstībā, un tas atspoguļojas arī šī jēdziena definīciju mainībā. Viens no pasaulē autoritatīvākajiem mārketinga definīciju avotiem ir Amerikas Mārketinga asociācija (AMA), kas ir lielākā Ziemeļamerikas mārketinga profesionāļu asociācija, kurā apvienojušies šīs darbības jomas praktiķi, mācībspēki un studenti. AMA laika gaitā piedāvājusi šādas definīcijas (AMA 2008):

- **1935. gads** (AMA priekšgājēja, Nacionālās mārketinga skolotāju asociācijas definīcija).

Mārketings ir tādas biznesa aktivitātes, kas vada preču un pakalpojumu plūsmu no ražotājiem pie patērētājiem.

- **1985. gads.**

Mārketings ir ideju, preču un pakalpojumu koncepciju, cenu noteikšanas, veicināšanas un izplatīšanas plānošanas un īstenošanas process, kura uzdevums ir veicināt maiņas darījumus, kas apmierina indivīdu un organizāciju mērķus.

- **2004. gads.**

Mārketings ir organizācijas funkcija un procesu kopums, lai radītu, darītu zināmu un nogādātu vērtību klientiem, kā arī lai vadītu klientu attiecības tādā veidā, kas dod labumu organizācijai un tās ieinteresētajām pusēm.

- **2007. gads.**

Mārketings ir aktivitāte, institūciju un procesu kopums, lai radītu, darītu zināmu, nogādātu un mainītu piedāvājumus, ko par vērtību uzskata patērētāji, klienti, partneri un sabiedrība kopumā.

Eiropā nozīmīgs mārketinga attīstības virzītājs ir britu Karaliskais mārketinga institūts (The Chartered Institute of Marketing, CIM), kas piedāvā šādu mārketinga definīciju (CIM 2008):

Mārketings ir vadības process, kas atbild par klientu prasību identificēšanu, paredzēšanu un apmierināšanu tā, lai tas nestu peļņu.

Tāpat komerciālā mārketinga pamats ir klientu vajadzību un peļņas mijiedarbība. Peļņa ir uzņēmējdarbības primārā motivācija, bet klientu vajadzību apmierināšana ir efektīvākais peļņas gūšanas veids tirgus ekonomikā. Tas ir abpusēji izdevīgs darījums, jo klienti iegūst kvalitatīvākas preces un labākus pakalpojumus, bet komersanti īsteno savus finansiālos mērķus. Tas ir racionāls aprēķins, kas sabiedrībai kopumā dzīvi padara ērtāku un patīkamāku.

Jēdziena „mārketings” lietojumu politikas kontekstā pieļauj AMA 1985. gada mārketinga definīcija, kurā tika noteikts, ka mārketinga objekts ir ne tikai produkti un pakalpojumi, bet arī idejas, jo politika ir cīņa

par idejām. Sākot ar 20. gadsimta 90. gadiem, politologi sāk formulēt un definēt jēdziena „politiskais mārketing” izpratnes, taču tās lielākoties aprobežojas ar komunikāciju un vēlēšanu kampaņām kā būtiskāko šī fenomena elementu. Piemēram, dažas jēdziena „politiskais mārketing” interpretācijas.

- Partiju pozicionējums vēlēšanu tirgū (Harrop 1990).
- Stratēģiju un paņēmieni kopums, ar kuru palīdzību tiek pētīta sabiedriskā doma pirms vēlēšanu kampaņām un to laikā, izstrādātas kampaņu komunikācijas un novērtēta to ietekme (Kavanagh 1995, 1996).
- Modernās politiskās komunikācijas modeļu izstrādes, to racionalizācijas un ziņas nodošanas globālā stratēģija (Maarek 1995).
- Komunikācija ar partiju biedriem, medijiem, iespējamiem finansējuma avotiem un elektorātu (Lock & Harris 1996).
- Sabiedriskās domas izpēte un vides analīze, lai izstrādātu un veicinātu konkurējošus piedāvājumus, kas palīdzēs sasniegt politisko partiju vai kandidātu mērķus un apmierinās vēlētajū grupas apmaiņā pret viņu balsīm (Wrings 1997).
- Veids, kā politiskās partijas var uzrunāt dažādas vēlētajū intereses un īstenot viņu vajadzības, izmantojot mārketinga analīzi, plānošanu, ieviešanu un kontroli pār politiskajām un vēlēšanu kampaņām (O’Cass 1996).
- Mārketinga principu un procedūru lietojums politiskajās kampaņās – analīze, stratēģisko kampaņu attīstība, realizācija un vadība, ko veic kandidāti, politiskās partijas, valdība, lobisti un interešu grupas, lai ietekmētu sabiedrisko domu, virzītu ideoloģijas, uzvarētu vēlēšanās, pieņemtu likumus atbilstoši noteiktu sociālo grupu vajadzībām un vēlmēm (Newman 1999).
- Process, kurā ir trīs posmi: vērtības definēšana, vērtības attīstīšana un vērtības piegāde (Butler, Collins 1999).

Tomēr politiskā mārketinga teorētiku koncentrēšanās uz šī fenomena komunikatīvo aspektu ir saprotama, ja ņem vērā principiālo atšķirību starp biznesa un politisko mārketingu, kas ir atspoguļota 1. attēlā.

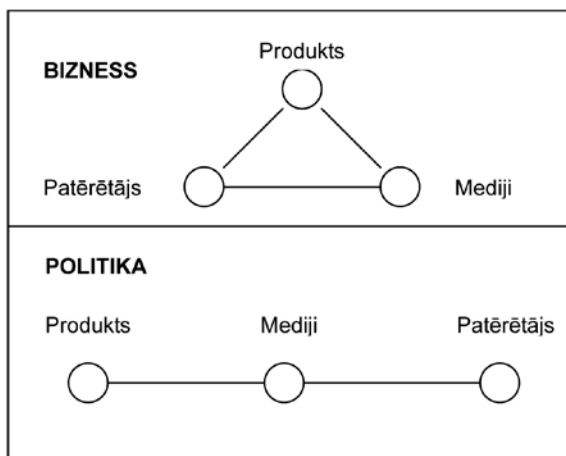
Biznesa produkta patērētājam ir nepastarpināta saikne ar produktu un līdz ar to arī kontrole pār to – ja tas „nepilda solījumu”, pastāv iespēja to otrreiz nepirkt vai atdot atpakaļ pārdevējam. Turpretī politisko produktu vēlētāji jeb politikas patērētāji lielākoties uztver pastarpināti – ar medijiem, bet iespējas (un arī motivācija!) to kontrolēt un ietekmēt ir ierobežotas salīdzinājumā ar plaša patēriņa precēm. Brīvā tirgus principi biznesa organizācijas dabiski „piespiež” domāt par patērētāju un nu jau pat plašāk – par sabiedrības vajadzībām, turpretī politiķi, reiz ievēlēti parlamentā, var rīkoties, arī neņemot vērā sabiedrības viedokli, bet vajadzības gadījumā to veidojot un ietekmējot ar sabiedrisko attiecību profesionāļu palīdzību.

Taču, koncentrējoties uz politiskās komunikācijas saturu un tehnikām, uzmanībai garām paslīd kāds cits svarīgs aspekts, par ko vedina domāt biznesa mārketinga principu lietošana politikā, proti, potenciāls biznesa un politikas saaugšanas risks (sk. 2. attēlu).

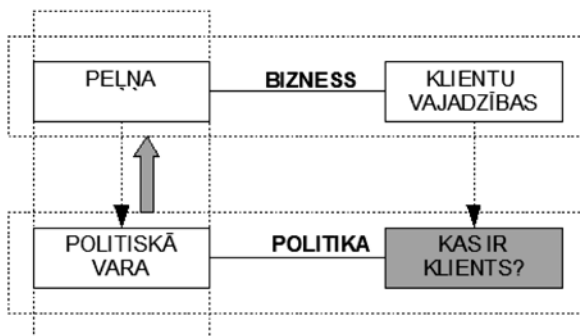
Velkot paralēles starp biznesa un politisko mārketingu, jāuzdod jautājums arī par to, kā politikas kontekstā var traktēt biznesa mārketinga būtību – gūt peļņu, apmierinot klientu vajadzības. Pirmajā tuvinājumā loģiska atbilde šķiet tāda, ka politiskā mārketinga mērķis ir politiskā vara, kas tiek iegūta, apmierinot vēlētāju vajadzības, taču jāņem vērā arī tāds aspekts, ka politiskā vara var būt efektīvs līdzeklis peļņas gūšanai šī vārda tiešajā nozīmē.

To, ka Latvijā pastāv kopsakarība starp uzņēmumu pietuvinātību politikajām partijām un to apgrozījuma pieaugumu vai samazinājumu atkarībā no politiskā spēka panākumiem vēlēšanās, pārliecinoši pierāda pētījums, vai vidusmēra firma Latvijā gūst labumu no politiskajiem sakariem (Dombrovskis 2008).

Tas nozīmē, ka, analizējot tikai politiskās komunikācijas saturu un formu, ir grūti gūt dziļāku izpratni par to, kā funkcionē Latvijas politiskā sistēma, jo publiskajā telpā vairāk vai mazāk sekmīgi izskan tas, kam ir jāizskan no sabiedrības pārliecinošas viedokļa. Kā secina Palmers (*Palmer*), politiskā mārketin-ga stratēģija ir pozīcijas ieņemšana tikai un vienīgi tādēļ, lai iegūtu un noturētu varu, un šādā veidā visvieglāk ietekmējami ir vēlētāji bez partiju lojalitātes un, iespējams, bez politiskās ideoloģijas (Palmer 2002: 354). Tas ir īpaši aktuāli Latvijā, kur tradicionāli ir ļoti zemi partiju piederības un atbalsta rādītāji, kā tas redzams 3. attēlā, kurā fiksēti Latvijas politisko partiju reitingi 2008. gada maijā.

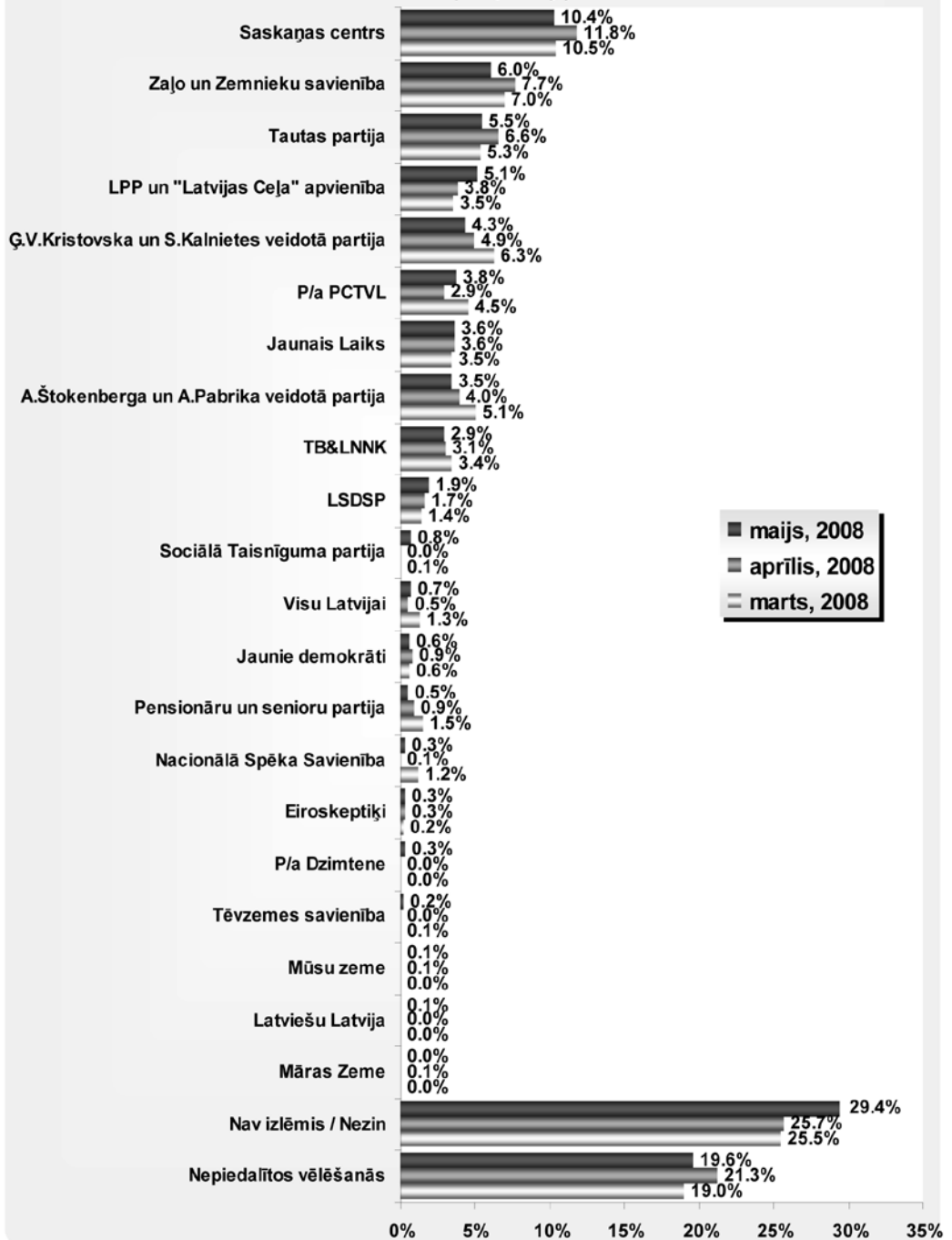
1. attēls. Biznesa un politiskā mārketin-ga salīdzinājums

2. attēls. Biznesa un politikas saaugšanas risks

**Par kuru politisko partiju Jūs domājat, ka balsotu,
ja rīt notiktu Saeimas vēlēšanas?**

(LR pilsoņi)

3. attēls. Latvijas politisko partiju reitingi (Latvijas fakti, 2008)

Politiskajā sistēmā, kur gandrīz pusei elektorāta nav skaidrs, par kuru partiju balsot, dominē mārketinga centrētas kampaņas, kuru saturs ir vēlētajiem tīkami solījumi, pretstatā partiju centrētām kampaņām, kuru mērķis ir īstenot partijas ideoloģiju (Palmer 2002: 357). Tas var radīt draudus demokrātijai sabiedrībā, kuras politiskajai kultūrai nav raksturīgi prasīt no politiķiem atbildību par solīto. Ja politiskais spēks iegūst vēlētajū balsis, solot to, ko neplāno pildīt, tad tā ir manipulatīva politiskā mārketinga paņēmieni lietošana, jo tad, ja vēlētajiem būtu zināma politiskā spēka patiesā motivācija, visticamāk, viņi neatdotu savas balsis par to. Tas ir bīstami demokrātijas tālākai attīstībai, jo palielina sabiedrības un valsts varas atsvešinātību, kā arī iezīmē propagandas izmantošanu politiskajā komunikācijā.

Propagandas pamatideja demokrātiskā politiskā sistēmā ir tā, ka modernā sabiedrībā kaut kādu nozīmīgu darbību veikšanai ir nepieciešams sabiedrības akcepts, taču šīs darbības ir tik sarežģītas, ka sabiedrība tās nespēj izprast. Tādēļ ir mērķtiecīgi jāietekmē un jāveido sabiedrības pasaules uzskats, lai tā formulētu tādu viedokli, kāds ir nepieciešams tam, kurš vēlas veikt attiecīgo darbību (Bernays 2005). Šādas pieejas negatīvu ietekmi uz demokrātiju raksturo bijušais Austrālijas augsta ranga ierēdnis Džons Menadjū (*John Menadue*):

Problēmas, kādas mums ir šodien – mediju menedžments politiķu un biznesmeņu interesēs – ir daļa no lielākas institucionālas neveiksmes. Politiskās partijas, uzņēmumus, baznīcas un lielas organizācijas vada savi cilvēki, kas neizjūt atbildību vēlētajū klientu priekšā. Parlamentā dominē politiskās partijas un Ministru kabinets. Senāta ierēdnis Harijs Evanss (Harry Evans) Austrālijas izpildvaru raksturoja kā ievēlētu monarhiju. Ministri un augstākā ranga ierēdņi nav atbildīgi. Vestminsteras sistēma brūk (Menadue 2005).

Dž. Menadjū identificētās bažas pilnā mērā var attiecināt uz politisko situāciju Latvijā. Aktuāls apliecinājums tam ir 2008. gada 2. augusta tautas nobalsošana par likumprojektu „Grozījumi Latvijas Republikas

Satversmē”. Tā mērķis ir palielināt parlamenta atbildību vēlētajū priekšā. Referendums ir politiķu un relatīvi lielas daļas elektorāta attiecību krīzes sekas, un krīzi ievadīja politisko partiju priekšvēlēšanu kampaņu izdevumu ierobežojumu pārkāpumi pirms 9. Saeimas vēlēšanām un saasināja centieni atbrīvot no amata Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja vadītāju. Viena no šīs problēmas saknēm ir politisko partiju līdzšinējā pieredze, ka, intensīvi izmantojot politiskā mārketinga paņēmienus, iespējams atkārtoti iegūt varu, neraugoties uz nepopulāriem lēmumiem un skandalozām rīcībām, kas veiktas, baudot vēlētajū uzticību kopš iepriekšējām vēlēšanām.

Tomēr svarīgi ir diferencēt jēdzienus „politiskais mārketing” un „propaganda”, jo to ārējās izpausmes ir līdzīgas un viegli sajaucamas. Demokrātijas kontekstā izšķirošs ir jautājums par politisko lēmumu motivāciju – vai tie tiek īstenoti valsts galveno iedzīvotāju grupu interesēs (mārketinga pieeja) vai arī šauru elites grupu interesēs (propagandas pieeja). Viens no indikatoriem tam, kāda pieeja ir raksturīga politiskajam spēkam, ir saskaņa starp publiski pieejamu partijas stratēģiju, tās īstenoto politisko komunikāciju un politiskajiem lēmumiem, ko tā virza, atbalsta vai noraida. Ja politiskās partijas un tās biedru darbības atbilst stratēģijai, ko tā ir publiski deklarējusi, tā ir atklāta politiskās motivācijas izpausme, ko sabiedrība var izvērtēt un apspriest. Turpretī, ja pastāv pretrunas starp solījumiem un faktisko darbību, ir pamats domāt, ka politiskā mārketinga paņēmieni tiek izmantoti ar manipulatīvu mērķi – pārliecināt kādu sabiedrības daļu deleģēt šim politiskajam spēkam savas balsis, bet tās izmantot kādas citas sociālās grupas interesēs.

Tādēļ ir ļoti būtiski politiskā mārketinga produktu skatīt kā politiskā piedāvājuma un politisko lēmumu kompleksu. Protams, tā ir sarežģīta un darbietilpīga analītiskā pieeja, kurai nepieciešama detalizētu metodiku izstrāde, tomēr tikai tā var iegūt instrumentu, kas dod iespēju dziļāk izgaismot Latvijas politiskās sistēmas būtību. Turklāt politiskā mārketinga pētniecība tiešā veidā skar vienu no svarīgākajiem politiskās teorijas un prakses jautājumiem – cīņu par varu.

VĒRES

1. American Marketing Association (2008) The American Marketing Association Releases New Definition for Marketing. Pieejams: <http://www.marketingpower.com/content2653039.php> (skatīts 26.01.2008.).
2. Bernays E. (2005) Propaganda. Brooklyn: Ig Publishing. 168 p.
3. Butler P., Collins N. (1999) A Conceptual Framework for Political Marketing, in Newman, B. I. (Ed.). (1999) Handbook of Political Marketing. Thousand Oaks, CA: Sage. 792 p.
4. Dombrovskis V. (23.05.2008.) Bīstamie sakari // Kultūras Diena. Pieejams: <http://www.diena.lv/lat/izklaide/kd/bistamie-sakari> (skatīts 25.06.2008.).
5. The Chartered Institute of Marketing (2008) Marketing Glossary. Pieejams: <http://www.cim.co.uk/KnowledgeHub/MarketingGlossary/GlossaryHome.aspx> (skatīts 26.01.2008.).
6. Harrop M. (1990) Political marketing. Parliamentary Affairs, vol. 43, p. 277–291.
7. Henneberg C. S. (2004) The views of an advocatus dei: Political marketing and its critics. Journal of Public Affairs, vol. 4, No. 3, p. 225–243.
8. Kavanagh D. (1995) Election campaigning: the new marketing of politics. Oxford: Blackwell Publishers.
9. Kavanagh D. (1996) New campaign communications: consequences for political parties. Harvard International Journal of Press and Politics, vol. 1, No. 3, p. 60–76.
10. Latvijas Fakti (2008) Politisko partiju reitingi 2008. gada maijā. Pieejams: <http://pilsoniska-savieniba.lv/2008/05/26/latvijas-fakti-politisko-partiju-reitingi-2008-gada-maija/> (skatīts 30.06.2008.).
11. Lees-Marshment J. (2001) The Marriage of Politics and Marketing. Political Studies: vol. 49, p. 692–713.
12. Lock A. and Harris P. (1996) Political marketing – vive la difference. European Journal of Marketing, vol. 30, No. 10–11, p. 21–31.
13. Maarek P. J. (1995) Political marketing and communication. London: John Libbey & Co.
14. O’Cass A. (1996) Political marketing and the marketing concept. European Journal of Marketing, vol. 30, No. 10–11, p. 45–61.
15. Menadue J. (2005) Truth and the Media. Pieejams: <http://www.irsnsnsw.asn.au/4508.html> (skatīts 02.12.2007.).
16. Newman, B. I. (Ed.). (1999) Handbook of Political Marketing. Thousand Oaks, CA: Sage. 792 p.
17. Palmer J. (2002) Smoke and mirrors: is that the way it is? Themes in political marketing. Media Culture Society, vol. 24, p. 345–363.
18. Scammel M. (1999) Political Marketing: Lessons for Political Science. Political Studies: XLVII, p. 718–739.
19. Wring D. (1997) Reconciling marketing with political science: theories of political marketing. Journal of Marketing Management, vol. 13, p. 651–663.

REDAKCIONĀLĀ AUTONOMIJA KĀ KORPORATĪVĀ SOCIĀLĀ ATBILDĪBA MEDIJU UZŅĒMĒJDARBĪBĀ

Ainārs Dimants dzimis 1966. gada 6. maijā Aucē. Studējis žurnālistiku LU (1984–1987) un Maskavas Valsts universitātē (1987–1990; diploms ar izcilību). Kopš 1989. gada akadēmiskajā vienībā *Austrums. Mg. sc. soc.* komunikācijas zinātnē LU (1996), *Dr. phil.* politikas un komunikācijas zinātnē Berlīnes Brīvajā universitātē (2003; *magna cum laude*). Kopš 1990. gada žurnālistikā – no korespondenta līdz galvenajam redaktoram (*Diena*, Latvijas Televīzija, *Lauku Avīze* u. c.). Kopš 1993. gada docētājs komunikācijas zinātnē un mediju pētnieks (LU, Rīgas Stradiņa universitāte, Vidzemes Augstskola), viesprofesors Berlīnes, Mīnhenes un Vīnes universitātēs. Eiropas Kustības Latvijā prezidents (1999–2003), starptautiskās Eiropas Kustības valdes loceklis (2002–2005), Latvijas Žurnālistu savienības valdes priekšsēdētājs (2007). Pašlaik Biznesa augstskolas *Turība* asociētais profesors, Komunikācijas zinātņu katedras vadītājs, doktora studiju programmas direktors, Biznesa tehnoloģiju institūta

vadošais pētnieks un Mediju institūta valdes priekšsēdētājs. Baltijas studiju veicināšanas apvienības (*AABS*), Baltijas Mediju pētnieku asociācijas (*BAMR*) un Starptautiskās mediju un komunikācijas pētnieku asociācijas (*IAMCR*) loceklis. Vairāk nekā 60 akadēmisku publikāciju autors, ieskaitot monogrāfijas.

Informācijas sabiedrība balstās uz informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantojumu, tātad uz mediālu komunikāciju, kurā lieto tehniskus informācijas nesējus resp. starpniekus – medijus. Mūsdienās turpinās tālāka sabiedrības funkcionālā nodalīšanās – diferencēšanās, specializēšanās, lokalizēšanās, individualizēšanās un, varētu teikt, atomizēšanās – līdz pat vientulībai interneta tehniskajā komunikācijā, piemēram, spēlējot interaktīvas spēles. Vienlaikus piedzīvojam, ka masu mediju – interneta, tradicionālo elektronisko (radio, televīzijas) un drukāto (avīžu, žurnālu, grāmatu), arī kino – globālā ietekme uz plašu sabiedrisko domu (it īpaši uz sabiedrības tematisko darba kārtību jeb dienas kārtību – ko un kā sabiedrība domā un kā rīkojas) nevis samazinās, bet pieaug. Nevar

nepamanīt, ka sabiedrības dienas kārtība veidojas galvenokārt unificētā¹ masu komunikācijas – saziņas, saskarsmes un saprašanās – procesā, ko nodrošina tieši masu mediji. Tas, ko zinām par apkārtējo sabiedrību tuvākā un tālākā apkaimē, arvien vairāk ir atkarīgs no masu medijiem, nevis no mūsu empīriskās sociālās pieredzes – pašu piedzīvotā.

Katrs jau var būt autors un publicēties internetā, bet jautājums ir – cik daudzi to lasa? Tātad ietekmei uz sabiedrisko domu svarīga ir masveidība – plaša un izkliedēta publika, bez kuras nav masu medija. Turklāt tā vēl nav profesionāla žurnālistika, ja medija saturs nav standartizēts, tātad ticams² – tāds, uz ko var paļauties, ja netiek ievēroti un izkopti žurnālistikas žanri un profesionālie standarti: aktualitāte, saprotamība, objektivi-

¹ Sal. Ruß-Mohl 2003, 48. lpp.

² Sal. turpat, 21., 252.–253., 281.–282. lpp.

tāte (daudzpusība, līdzsvarotība, pilnīgums), oriģinalitāte, interaktivitāte (atgriezeniskā saite) un caurskatāmība / refleksivitāte (paš-refleksija)³.

Žurnālistika veido tikai daļu no masu mediju satura, tomēr tās dienas kārtība it īpaši nosaka minēto sabiedrības dienas kārtību, kas tātad ir atkarīga no žurnālistikas kvalitātes. Sevišķi nacionāla mēroga avīžu drukātajām versijām ne tikai citur pasaulē, bet arī Latvijā arvien vairāk nākas dzīvot tieši no žurnālistikas (no avīzes eksemplāru pārdošanas), nevis no reklāmas ieņēmumiem, kuri samazinās vai vismaz stagnē salīdzinājumā ar citiem mediju veidiem. Savukārt tie ļaudis, kuri nepatērē vai salīdzinoši mazāk patērē žurnālistiku, pastarpināti ir pat atkarīgāki no masu mediju piedāvājuma, jo kļūst atkarīgāki no viedokļu līderiem un mērķtiecīgi vadītas vienpusīgas komunikācijas – reklāmas un sabiedriskajām attiecībām.

Līdz ar to mums nevar būt vienaldzīga ne mediju īpašumu koncentrācija un caurskatāmība, ne mediju uzņēmumu darbības caurskatāmība un kvalitāte plašākā nozīmē, sevišķi attiecībā uz šajos uzņēmumos producēto žurnālistiku. Lielais jautājums ir: pie kādiem nosacījumiem mediju uzņēmējdarbība veicina sociāli atbildīgu, varētu teikt – adekvātu – mediju ietekmi? Kā nekā mediju sistēma mūs katru ietekmē pat vairāk nekā politiskā, ekonomiskā un tiesību sistēma – pārējās sabiedrības apakšsistēmas atbilstoši Niklasi Lūmana funkcionāli strukturālajai sistēmt teorijai, par kuru arī būs runa šajā rakstā. Vienīgi sociālās kultūras sistēma – attiecīgās sabiedrības nerakstītās normas un tradīcijas – ietekmē mūs vēl vairāk. Bet jānorāda, ka pie šīm normām un tradīcijām tāpat pieder masu komunikācijas procesa dalībnieku (aktoru), ieskaitot mediju īpašniekus un izdevējus, bet galvenokārt jau publikas, vienprātība par žurnālistikas / masu mediju būtību, uzdevumiem un atbildību. Tātad arī veido attiecīgā sabiedrībā dominējošo izpratni, kas ir žurnālistikas kvalitāte.

Redakcionālās autonomijas jēdziens

Pēc šā vispārīgā ievada lietas būtībā raksta mērķis ir sniegt šaurākas problēmas nostādni no komunikācijas zinātnes un ekonomikas / vadībzinātnes viedokļa – vai un kāpēc redakcionālā autonomija ir uzskatāma par mediju uzņēmumu korporatīvās sociālās atbildības izpausmi. Kas tad ir redakcionālā autonomija, un kāds tai sakars ar žurnālistikas kvalitāti?

Redakcionālā autonomija nozīmē, ka redakcija ir autonoma no izdevēja, it īpaši no izdevēja tīri komerciāli motivētas ietekmes uz redakcionālo saturu. Redakcionālos lēmumus pieņem redaktori un žurnālisti, nevis īpašnieki un izdevēji. Īpašnieki un izdevēji brīvprātīgi neiejaucas redakcijas ikdienas darbā un, lai gan ir tiesīgi noteikt redakcionālo līniju, var šīs tiesības neizmantot.

Redakcionālā autonomija tiek noteikta līgumattiecībās, kaut gan ne vienmēr rakstiski. Arī Latvijas likums „Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem” (1990) neizslēdz iespēju, ka civiltiesisks līgums starp dibinātāju vai izdevēju un redakciju nosaka redakcionālo autonomiju (“citas civiltiesiskās attiecības” – 15. panta 5. punkts). Praksē gan šī iespēja tikpat kā netiek izmantota un ar redakcionālās autonomijas trūkumu it īpaši izceļas „Neatkarīgā Rīta Avīze”, kuru izdod ārzonā (ko Latvijas mediju likumdošana, visai unikāli Eiropā, pieļauj⁴) „Ventspils naftas” kontrolētais „Mediju nams”, kā arī lielākā daļa krievvalodīgo avīžu. To izdevēji / īpašnieki izšķiroši iejaucas ikdienas redakcionālo lēmumu pieņemšanā par kārtējo avīzes saturu, tādējādi liedzot laikrakstam patstāvīgu lomu un pārvēršot to par šauru ekonomisko un politisko interešu īstenošanas instrumentu. Avīzes pārdošanai šī loma nes ievērojamus zaudējumus un ir pretrunā ar ilgtspējīga mediju biznesa mērķu sasniegšanu.⁵ Tātad redakcionālā autonomija Latvijā ir visnotaļ aktuāls, nevis tīri teorētisks temats.

³ Sal. turpat, 336. lpp.

⁴ Dimants 2006.

⁵ Sal. Dimants 2004, 8.–9., 13.–14. lpp.; Ceplis Kristaps (2007) *Preses nama un Mediju nama zaudējumus skaidro ar reformām un biznesa principu neievērošanu*. Diena, 29.06.2007.

Komunikācijas zinātne: kādēļ redakcionālā autonomija?

Funkcionāli strukturālā sistēmteorija pieņem⁶, ka masu mediji ir viena no mūsdienu sabiedrības funkcionālajām sistēmām, kuras – tāpat kā pārējo – paaugstināta rīcības spēja (*Leistungsfähigkeit*) atkarīga no tās (1) nodalīšanās, (2) operatīvas noslēgšanās un (3) pašatīstojošas autonomijas (*Autopoiesis*).

Sabiedrības apakšsistēma nodala pati sevi – tā īsteno pašatīstošanos, pašorganizēšanos, struktūru determinētību un galvenokārt operatīvo noslēgšanos. Ja masu mediji pārvēršas par specifisku politisku, reliģisku vai ideoloģisku cīņiņu forumiem, tad paliek maz no to patstāvīgās funkcijas. Masu mediju funkcija ir diriģēt sabiedrības sistēmas pašnovērošanu⁷ – nevis vairot zināšanas, nevis socializēt vai audzināt saskaņā ar normām.

Specializētas funkcionālās sistēmas nodalīšanās attīsta specializētu komunikācijas veidu un tā normalizēšanos – tikai no masu medijiem mēs sagaidām šo speciālo sniegumu un tikai tā ir iespējams nostādīt mūsdienu sabiedrību kā smadzenes pastāvīgā nemierā un novērst pārāk spēcīgu tās atkarību no vispāratzītām attīstītām struktūrām.

Šis sniegums prasa spēcīgus atlasītājus, kuri savukārt jāstargā ar nodalīšanos un operatīvo noslēgšanos⁸. Masu mediji sniedz ieguldījumu sabiedrības realitātes konstrukcijā, pastāvīgi reaktualizējot sabiedrības pašaprakstu un tās izziņas pasaules horizontus. Masu mediju līdzdalība ir neaizstājama, ja ir runa par plaši izplatītu, anonīmu un līdz ar to neparedzamu zināšanu⁹.

Jāpiekrīt N. Lūmanam, ka apgaismošanas nostāju var variēt atbilstoši ideoloģiskiem vai normatīviem aizspriedumiem, taču tā ir nenovēršama arī stingru neitralitātes centienu gadījumā, jo pastāv zināmi vērtību konflikti¹⁰. Tendences prese var būt, ja ir *ne tikai tā*, bet gan ir iespējams iegūt neatkarīgu, ticamu informāciju. Tendences prese parasti ir subsidējama, tātad ekonomiskā sistēma to neatbalsta.¹¹

Ekonomikas zinātne / vadībzinātne: kādēļ redakcionālā autonomija?

Sociāli atbildīga biznesa prakse tiek uzskatīta par vienu no sešām korporatīvās sociālās atbildības iniciatīvām¹². Sociāli atbildīga biznesa prakse ir patstāvīga uzņēmumu darbības¹³, kas papildina likuma prasības un ir vērstas uz sabiedrības labklājības pieaugumu un vides aizsardzību.

Viens no cēloņiem sociāli atbildīgai biznesa praksei – klienti sagaida, ka būs pilnībā informēti par ražošanas paradumiem, ieskaitot produkta saturu, avotus / izejvielas un ražošanas procesus¹⁴. Tas sakrīt ar mediju darbības caurskatāmību. Viena no izpausmēm – kaitīgu, taču legālu produktu piedāvājuma pārtraukšana. Uzņēmumam jāizvēlas sociāli atbildīga biznesa prakse, ja tā uzlabo produkta kvalitāti vai sniegumu, palielinot produkta vērtību un atšķirību.¹⁵ Šajā ziņā korporatīvās sociālās atbildības koncepcija tieši sasaucas ar žurnālistikas kvalitāti. „Tieši sociāli atbildīga biznesa prakse visciešāk sasaucas ar Hipokrata vēlējumu nekaitēt un

⁶ Luhmann Niklas 1996, 22. lpp.

⁷ Turpat, piem., 173. lpp.

⁸ Turpat, 182. lpp.

⁹ Turpat, 183. lpp.

¹⁰ Turpat, 140. lpp.

¹¹ Turpat, 51. lpp.

¹² Sal. Kotler, Lee (2005), piem., 24. lpp.

¹³ Turpat, 208. lpp.

¹⁴ Turpat, 209. lpp.

¹⁵ Turpat, 210., 232. lpp.

vairāk par atsevišķu labo darbu demonstrēšanu palīdz uzņēmumam piesaistīt labus darbiniekus un sadarbības partnerus un palielināt klientu skaitu.¹⁶

Kā norāda Stefans Russ-Mols, ieviešot korporatīvo pilsoniskumu (*corporate citizenship*) mediju uzņēmumos, veidojot attiecīgu menedžmentu, šis *corporate journalism* nodrošina žurnālistikas kvalitāti¹⁷. Redakcionālā autonomija ir korporatīvās sociālās atbildības izpausme, jo pieder pie labas biznesa prakses: „Pie labi vadītu mediju uzņēmumu spēles noteikumiem katrā ziņā pieder, ka mediju īpašnieki un vadītāji neiejaucas redakcijas ikdienas darbā, apejot galveno redaktoru.”¹⁸ Pat centieni pēc žurnālistikas objektivitātes ir ekonomiski racionāla stratēģija, lai nezaudētu vērtīgu sadarbības potenciālu¹⁹.

Starptautiski pētījumi rāda, ka mediju uzņēmumu pārvaldības un atbildības struk-

tūras un procesi ievērojami ietekmē mediju saturu un publiku²⁰. Piemēram, arī mediju koncentrācijas ietvaros mediju uzņēmumi nodrošina ASV avīžu redakcionālo autonomiju. Taču, lai pretdarbotos tam, ka institucionālie investori sagaida ātru peļņu, par mediju uzņēmumu menedžeru atalgojuma noteicošo sastāvdaļu, pēc Džona Soloski domām, jānosaka žurnālistikas kvalitāte.²¹

Secinājumi

Redakcionālā autonomija ir žurnālistikas kvalitātes priekšnoteikums, savukārt žurnālistikas kvalitāte ir sociāli atbildīgas biznesa prakses mērķis mediju uzņēmējdarbībā. Redakcionālā autonomija paaugstina mediju produkta ticamību. Bet ticamība ir galvenais medija kapitāls ilgtermiņā.

VĒRES

Dimants, Ainārs (2006) *Mediju īpašumu caurskatāmība: pieredze Latvijā un Eiropā*. Biznesa augstskola Turība (rīk.): Īpašums, tā apgrūtinājumi: problēmas, risinājumi, iespējas. 7. starptautiskā zinātniskā konference (Rīga, 2006. gada 2. jūnijs): Rakstu krājums. Rīga, Biznesa augstskola Turība, 231.–234. lpp.

Dimants, Ainārs (2004) Pašcenzūra pret paškontroli Latvijas presē. Valmiera, Vidzemes Augstskola.

European Commission (2004) Publishing Market Watch. Issues Paper 1: Corporate Social Responsibility in Publishing. Turku, London, Turku School of Economics and Business Administration, Rightscom.

Fengler, Susanne; Ruß-Mohl, Stephan (2005) Der Journalist als „Homo oeconomicus”. Konstanz, UVK.

Kotler, Philip; Lee, Nancy (2005) Corporate Social Responsibility. Hoboken, John Wiley & Sons.

Luhmann, Niklas (1996 / 2000) Die Realität der Massenmedien. Opladen, Westdeutscher Verlag / The Reality of the Mass Media. Stanford, Stanford University Press.

Meckel, Miriam (1999) Redaktionsmanagement. Opladen / Wiesbaden, Westdeutscher Verlag.

Pētersons, Andris (2008) *Sociālā atbildība – solis tālāk*. Dienas Bizness, 16.04.2008.

Picard, Robert G. (ed.) (2005) Corporate Governance of Media Companies. Jönköping, Jönköping International Business School, Media Management and Transformation Centre.

Ruß-Mohl, Stephan (2003) Journalismus. Frankfurt a. M., F.A.Z.-Institut für Management-, Markt- und Medieninformationen (Frankfurter Allgemeine Buch im F.A.Z. - Institut).

¹⁶ Pētersons 2008.

¹⁷ Sal. Fengler, Ruß-Mohl 2005; Meckel 1999.

¹⁸ Fengler, Ruß-Mohl 2005, 101. lpp.

¹⁹ Turpat, 127. lpp.

²⁰ Picard 2005, V lpp.; European Commission 2004.

²¹ Soloski John (2005) *Taking Stock Redux: Corporate Ownership and Journalism of Publicly Traded Newspaper Companies*. Picard 2005, p. 75.

LITERATŪRAS UN EKRĀNMEDIJU IEDARBES SAVDABĪBA VARDARBĪBAS ATTĒLOJUMA ASPEKTĀ

Leonija Vuss-Mundeciema dzimusi Rīgā, beigusi Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultāti ar diplomdarbu *Romāna ekranizācijas likumi*. Kinematogrāfijas institūtā Maskavā studējusi režisūru un aktiermeistarību, 1971. gadā ieguvusi mākslas filmu un televīzijas režisores diplomu. Ir filmu autore un režisore. Ģimenes apstākļu dēļ dzīvo Vācijā, tur uzņemti daudzi ekrāndarbi, ieskaitot filmu par senprūšiem. Galvenie pētniecības virzieni: 1) Latvijas senkultūra modernās filozofijas kontekstā; 2) latviešu tautasdziesmu vēstījums un Raiņa daiļrades tēlu virzība kā katalizators globalizētās Eiropas kultūras procesā. Līdzdibinājusi audiovizuālo mediju piedāvājuma kritikas biedrību *Ētikas tilts Latvijā*. Vācijā pilda Nevardarbīgo mediju asociācijas valdes priekšsēdētājas pienākumus.

Īss ieskats literatūras un ekrānmediju uztveres likumsakarībās

Civilizācijas vēsturē vēl nebijušā veidā šodien pasauli ir aptvēruši audiovizuālie mediji, kuru vēstījumam nav tehnisku robežu. Lai ar tiem sadzīvotu, ir jāpazīst to dabas būtība, ko būs vieglāk izdarīt salīdzinājumā ar literatūru.

Literatūrai ir gadu tūkstošiem ilga vēsture, kino (filmai) – tikai 110 gadu, vēl jaunāka ir televīzija, pavisam nedaudz gadu ir datorspēlēm un internetam. Kopējais senajam un jaunajiem medijiem ir to saziņas funkcija: gan literatūra, gan kino un tam līdzīgie mediji grib mums ko pavēstīt. Bet atšķirīgo nosaka šo saziņas līdzekļu tehnoloģija, atšķirīgais izpaužas dažādajos uztveres un iedarbības veidos.

Literatūras galvenais izteiksmes līdzeklis ir vārds, literatūrā notikums tiek aprakstīts un katrs lasītājs savas fantāzijas robežās veido atbilstošu vizuālu tēlu – jaunu, līdz šim vēl nebijušu realitāti. Šī realitāte pieder tikai viņam un sadzīvo ar viņa personības struktūrām, tās nekādi nesavainojot. Lasīto

mēs uztveram ar savu iekšējo redzi un dzirdi. Radušās ainas pamatojas uz mūsu pieredzi un filozofiju, tās izaug no mūsu pasaules izpratnes un nav mums svešas.

Šis apstāklis ir arī viens no iemesliem, kāpēc literatūrā tēlotajai vardarbībai nav bijis veltīts tik daudz pārmetumu, cik daudz to attiecībā uz vardarbības attēlojumu mūsdienās saņem audiovizuālais piedāvājums. Filmā tēloto redzam un dzirdam nepastarpināti, mums tiek dots jau gatavs attēls, un filmas skatīšanās laikā nav iespējams šo attēlu saskaņot ar mūsu iekšējo pasauli. Kino ir kustība, kas sevī ierauj un pakļauj skatītāju.

Pirms simts gadiem, kad kino no tehnisko iespēju izmēģinājuma lauciņa sāka pāraugt spēcīgā mākslā, kas ietekmes ziņā uz skatītāju, iespējams, ir arī visspēcīgākais mākslas veids, liela vērība tika pievērsta šī medija sasaistei ar literatūru. Gan tāpēc, ka uz ekrāna izstāstītam jēgpilnam notikumam vismaz kontūrās būtu jābūt pierakstītam, gan arī tāpēc, ka sākumgados uz ekrāna tika tieši pārnesti daudzi literāri darbi, protams, ar attiecīgiem kvalitātes zaudējumiem.

Tagad zinām, ka kino ir pilnīgi patstāvīga māksla, no literatūras kardināli atšķirīga gan tapšanas, gan uztveres un ietekmes jomā.

Kino un citu ekrānmediju būtības īstenošanās veids

Kino, tāpat kā pārējie ekrānmediji, izmanto tādu tehniku, kas ar neparastu precizitāti spēj fiksēt un transportēt visu, ko akustiskā un optiskā ziņā cilvēka uztverei piedāvā reālā dzīve. Šis medijs tāpēc arī var palīdzēt cilvēkam labāk uztvert un izprast pasauli tās daudzajās smalkajās niansēs. Ar kustīgo bilžu starpniecību skatītājs var iegūt diferencētu ieskatu citu cilvēku jūtās, domās un rīcībā un, šķiet, šādi bagātināt savu pieredzi. Filmas skatīšanās paredz aktīvu līdzdalību visā, kas uz ekrāna notiek, jo filmas būtība īstenojas jaunajā realitātē, ko tā ir izveidojusi un kas nepastarpināti uztur skatītāju psihiski aktīvā stāvoklī, tādējādi veicinot viņa jūtu izzīni. Šis medijs spēj tikpat labi tuvoties reāli redzamajai īstenībai un to atrādīt, cik spēj arī mūs no īstenības atraut un ievest pilnīgi izdomātā nereālā pasaulē, kam ar mums zināmo nav vairs nekā kopēja un kas tapusi vienīgi un tikai sava veidotāja fantāzijā. Filmas autors abus šos redzējumus savij kopā vienā veselā, uz skatītāju autora savijums iedarbojas kā reālas dzīves atspulgs, protams, sākumā neapzināti.

Šī neparastā īpašība – **spēt būt vienlaikus objektīvai un subjektīvai īstenībai** – ir arī audiovizuālo mediju lielās popularitātes pamats.

Filmas jaunradītā realitāte ir tās autoru pasaules izpratnes spogulis, viņu lietīšķā filozofija; tās tēli nogulsnešas skatītāja zemapziņā, lielākoties neapzināti saplūst tur ar viņa personīgo pieredzi un līdz ar to kļūst par skatītāja dzīves organisku daļu. Ekrānmediji vēl nebijušā intensitātē ietekmē mūsu domas, priekšstatus un jūtas. Psihiska aktivitāte skatīšanās laikā ierauj skatītāju cita cilvēka pasaules redzējumā, un neapzināti viņš kļūst par aktīvu līdzdalībnieku visam, kas notiek uz ekrāna. Orientāciju meklēdams, skatītājs nonāk kustīgo bilžu kalpībā. Tās virknējas

laikā, jauc kopā reālās dzīves atspulgu ar fantāzijas tēliem, kuri ir radušies filmas veidotāju priekšstatus un ir ļoti subjektīvi. Vai filma bagātinās skatītāja pieredzi vai arī irudinās viņa personību, tas pilnībā ir filmas veidotāju rokās.

Ekrānmediju satura nozīmīgums iedarbes sociālajā kontekstā

Ja filmas veidošanas procesā klātesīga ir bijusi Absolūtajā sakņota dzīves ētisko vērtību dimensija, ekrāndarbs varēs būt mums labvēlīgs. Māksla vienmēr ir arī dialogs ar skatītāju; tai personībai, kura šo dialogu uzsāk, ir liels iespaids uz mums, kas uztveram darbu. Šī ietekme gan var ilgi palikt latentā stāvoklī, mēs to nepamanām, pat apstrīdam, jo tā ir neapzināta. Ietekmi pamanām tikai tad, kad tā jau inducē noteiktu rīcību.

Skatoties filmu, aktīvas ir visas sajūtas, prāts strādā, bet darbības nepārtrauktā plūsma gādā par to, lai nebūtu iespējams ne iebilst, ne koriģēt jaunradīto pasauli. Šķietami pasīvi skatīdamies, mēs tomēr kādam jūtam līdzī vairāk, kādu citu nepieņemam, tā topot par savdabīgu ekrāna dzīves daļu.

Un tāpēc, ka kino ir tik spēcīga un visaptveroša ietekme, būtiski svarīga ir izteiksmes līdzekļu izvēle, ar kuru starpniecību autors mums piedāvā savu pasaules redzējumu.

Līdz šim atklātībā maz ir runāts par pašu filmēšanas procesu – nākamās fiktīvās realitātes pamatu. Bet tieši te vislabāk ir redzama šī medija kardinālā atšķirība no literatūras. Lai uz ekrāna iegūtu realitātes atspulgu, reālajam vispirms kaut kur ir jābūt un, vismaz daļēji, tas ir jārada uz filmēšanas laukuma. Daļēji tāpēc, ka nāmajos filmas tapšanas posmos ir vēl daudz citu iespēju, kā šo atspulgu pilnveidot. Vardarbības attēlojuma gadījumā mums ir jāzina, ka uz filmēšanas laukuma ļoti daudzas reizes tiek atražota vardarbība, protams, gan precīzi noliktās robežās, lai neviens netiktu savainots. Taču kopējā gaisotne filmēšanas laukumā nevar neatstāt iespaidu uz tiem, kas šādā darbā piedalās. Te tad arī nostiprinās cinisms attieksmē pret līdzcilvēkiem, te arī aug vienaldzība pret lielajiem

laika jautājumiem. Cilvēks, kas šādos darbos ir līdzdalīgs, savu garīgo esmi diez vai spēj īstenot, agri vai vēlū tā novīst. Visbiežāk šis process notiek lēni un nemanāmi. Zinot, ka audiovizuālais piedāvājums būtībā ir lietišķa filozofija, un sekojot mūsdienu spilgtākā vācu filozofa Vitorio Hesles (*Vittorio Hösle*) domām, ka ar savām interpretācijām filozofi ir pārveidojuši pasauli un diendienā to pārveido¹, būtu vēlams šī piedāvājuma saturam pievērst īpašu uzmanību, vēl jo vairāk tāpēc, ka lielā ekrānmediju daļā visdažādākajos veidos šodien tiek atrādīta vardarbība.

Vardarbības attēlojums literatūrā un ekrānmedijos, tā uztveres atšķirības

Ja literatūrā ir sastopams pašmērķīgs vardarbības tēlojums, lasītājs var darbu nēlasīt. Ja nu kāds tomēr, ziņkāres dzīts, šādu darbu lasa tālāk, no paša radītajiem tēliem cieš tikai viņa paša iztēle; un bieži jau arī tiek lasīts, nemaz neapzinoties tēlus.

Audiovizuālajā ir citādi. Audiovizuālais ir dzīve uz ekrāna, skatuves vai datora lodziņā. Un skatītājs te ir svešu priekšstatu varas ķīlnieks. Maldīdamies pa šo priekšstatu radītajiem labirintiem, viņš var iekrist slazdā. Filmas plūsma vilina ar domu, ka varbūt labais atrisinājums ir vēl tikai priekšā, un, attēlotajā vardarbībā noskatīdamies, skatītājs nemaz nepamana, ka viņa zemapziņā jau ir nogulsņējis uz ekrāna redzētais tā, it kā tas būtu paša piedzīvots. Viņš ir bijis līdzvainīgs, jo nav iejaucies, nav apstādinājis vardarbību, nav palīdzējis. Viņš ir tikai skatījies un nevienam, izņemot sevi pašu, nav kaitējis. Līdz zināmam laikam. Ja dzīvē mēs, normāli reaģējot, palīdzam, tad vardarbības gadījumā ekrānmedijos esam pasīvi vērotāji, neiejaucamies, esam kā skudras, kas traucas pāri ievainotajai vai beigtajai skudrai. Pašmērķīgs vardarbības attēlojums uz ekrāna notrulina skatītāju garīgi un rada apātiju. Mums vardarbība nepatīk, mēs zinām arī, ka tā ir slikta metode mērķa sasniegšanā, taču mēs vairs negribam darboties, jo... nav vērts. Lūk, te arī parādās zemapziņā uztverto attēlu suģestija. Garīgajam cilvēkam tā nozīmē ja ne nāvi, tad vismaz ilgu un neveselīgu miegu.

Ekrānavardarbības ietekmju bīstamās sekas sabiedrībā un to apzināšanās

Pašlaik visos līmeņos aug satraukums par audiovizuālās, t. i., virtuālās vardarbības, pašmērķības ietekmju sekām uz patērētāju. Ja pirms 20 un vairāk gadiem zinātnieki, kas šai problēmai Eiropā pievērsās, bija vēl dažādās domās par šīm sekām un ilgāku laiku tika pat uzturēta tēze par katarsi, kas it kā rodoties, šādā attēlojumā noskatoties, tad tagad, profesora Lukeša (*Lukesch*) vārdiem runājot, vairāk nekā tūkstoš starptautisku mediju vardarbības ietekmju pētījumu metaanalīze apstiprina šādus faktus.

- *Mediju vardarbības patēriņš paaugstina agresivitāti un palielina vardarbību sabiedrībā.*
- *Mediju vardarbības galvenā ietekme manifestējas latentā personības gatavībā uz vardarbību.* [Prof. E. F. Kleiters (*Kleiter*)]
- *Vardarbību saturošas datorspēles neapstarpināti rada emocionālu bezjūtīgumu, bet ilgākā laika posmā tās samazina spēju uz līdzjūtību, vienlaikus palielinot vardarbības leģitimāciju dzīvē.* [Dr. C. Trūdevinds (*Trudewind*), Dr. R. Štekels (*Steckel*)]
- *Intensīvs šausmu un vardarbības filmu patēriņš un slepkavu spēles raisa destruktīvas emocijas (naids, skaudība, atriebība), kā arī ienaidnieka tēla konstruēšanu un gatavību uz vardarbību.* [Dr. V. Hopfs (*Hopf*)]
- *Ar medijos attēlotās vardarbības patēriņu tiek apgūti vardarbīgas rīcības paraugi un stiprināta nosliece uz vardarbību.* [Dr. R. Veiss (*Weiß*)]

2002. gada 25. jūlijā šos secinājumus apkopoja kongress *Mediju vardarbība – rīkoties, nevis rezignēt!*². Minhenē to bija saaukušas Minhenes un Rēgensburgas Universitāte. Kongresā referēja tie vadošie zinātnieki Vācijā, kuri pēta ekrānmediju ietekmi. Tas tika sasaukts, lai atbildētu uz tā paša gada 26. aprīlī notikušo traģēdiju Erfurtes skolā, kurā bojā gāja 16 cilvēki, ieskaitot pašu vaininieku. Pēckara Vācijā tā bija lielākā traģēdija,

valsts karogs virs reihstāga tika nolaists pusemastā, sērojot par kritušajiem.

Dažus gadus vēlāk, 2005. gadā, Vācijā atklātībā parādījās ievērojamā vācu neirobiologa Manfrēda Špitcera (*Manfred Spitzer*) grāmata *Uzmanību, ekrāns!*. Tajā runā dabaszinātnieks un zinātniski apstiprina veselā saprāta domu, ka, noskatījies vardarbībā, ko atrāda ekrānmediji, cilvēks labāks nekļūst; šādi mediji nevar arī nekādi noderēt, lai pilnīgāk izprastu dzīvi tās sarežģītajā daudzplāksņu vijumā; to lietderības koeficients ir tāpat nulle ar mīnusa zīmi. Līdz ar laika zudumu, ko šādi mediji rada, tie atstāj vēl arī pēdas patērētāja smadzenēs. Tās nenoteiktā laikā aktivizējas zemapziņā un var novest pat līdz traģēdijai, kurā tiek ierauti daudzi. Pateicoties tehniskajai gatavībai, mūsdienās jau ir izstrādātas metodes, kas ļauj ieskatīties smadzeņu darbības procesos. Cilvēki, protams, ir ļoti dažādi, bet tomēr ne tik ļoti dažādi, ka nebūtu iespējams zināt, kas notiek viņu galvā vesternfilmas skatīšanās laikā³. Un autors apraksta atbilstošu eksperimentu, kas pamato šo secinājumu.

Par ekrānmediju iedarbību ir sarakstīts ļoti daudz. Grāmatas ievadā autors atbild uz jautājumu: „Kāpēc tad vēl viena grāmata par ekrānmedijiem, ko sarakstījis mediķis un neirobiologs? – Tāpēc, ka ekrānmediji dara slimus, tāpēc, ka tie nelabvēlīgi ietekmē bērnu sekmes skolās, un tāpēc, ka tie noved līdz lielākai vardarbībai pasaulē. Šīs sekas mums visiem nākas paciest, tāpēc būtu laiks rīkoties.”⁴

Pamatojoties uz mūsu neirobioloģisko uzbūvi, vardarbība ekrānmedijos noved līdz vardarbības pieaugumam pasaulē. Tāda, īsumā raksturojot, ir šī nozīmīgā pētījuma galvenā tēze. Autors salīdzina vardarbību ekrānmedijos ar vides piesārņošanu ražošanas procesos. Dabas piesārņojuma rezultāti ir acīm redzami un ar mūsu maņu orgāniem uztverami, taču audiovizuālo mediju piesārņojums cilvēka iekšpusē ilgā laikā var palikt neredzams, darbojas lēni un noved pie dažādiem rezultātiem atbilstoši katra mentalitātei. Līdzīgi kā smēķēšanas un plaušu vēža sakarībā šis piesārņojums var īstenoties negācijā pēc daudziem gadiem. Kad šīs ietekmes

manifestējas un izraisa traģēdijas, ir jau par vēlu – skolās mirst cilvēki, kā Litlonā ASV 1999. gadā, kā Erfurtē Vācijā 2002. gadā un kā daudzās citās vietās, kur ekrānmediju ietekmes inducētie noziegumi ir prasījuši mazāku upuru skaitu, tāpēc tiek retāk pieminēti. Vācijas apvienības *Izglītība un audzināšana (VBE)* žurnālā *Aktuell* publicēts cits M. Špitcera raksts *Vardarbību var mācīties televīzijā*. Šeit sniegts neirobiologa izskaidrojums, kāpēc vardarbības attēlojumi ekrānmedijos it īpaši negatīvi skar bērnus: „Neirobioloģiskā aspektā vardarbība uzrunā instinktiem līdzīgas procedūras uzmanības sadalē, un tāpēc arī tieši bērni kā pienagloti skatās šādu saturu. Bērnu vecumā spēcīgi izteiktā smadzeņu neuroplasticitāte augošajā cilvēkā sekmē attiecīgo reprezentācijas punktu veidošanos augstākās pakāpes nozīmības nesošo kortikālo karšu sistēmā; šīs kortikālās kartes tieši tāpēc tiek veidotas, lai cilvēks varētu efektīvi vadīt savu rīcību nākotnē.”⁵

Kāpēc turpinās tirgošanās ar vardarbību ekrānmedijos?

Pieaudzis cilvēks, kā zināms, savus instinktus vada un valda ar garīgu piepūli. Jebkurā sabiedrībā ir svarīgi, lai šī spēja tiktu izkopta līdz iespējami lielākai pilnībai, jo tā veido kultūras pamatus. Taču audiovizuālo mediju piedāvājumā mūsdienās ir daudz kā tāda, kas šo spēju irdina. Zinot, ka mediju vardarbības ietekmes sekas uz kortikālajām iekšpusē kartēm mūsos⁶ ir dramatiskas, zinot arī, ka ekrānmediju dabas būtība realizējas jaunajā īstenībā, ko tie veido, ka šī „jaunā īstenība“, lai arī fikcionāla, patēriņa brīdī uz mums iedarbojas kā realitāte, tomēr joprojām turpinās tirgošanās ar vardarbību ekrānmedijos un šim tirgum ir miljardu kapacitāte. Iemesls šādai situācijai varētu būt pasaules kultūras vispārējais stāvoklis, ko filozofs V. Hesle raksturo šādi: „Mums nākas atzīt, ka jaunlaiku subjektīvisms ir atbildīgs par dažām tādām pārmijām cilvēces attīstības gaitā, kuras cilvēci varētu novest līdz bojā ejai, ja vien mēs laikus neveidosim jaunas pārmijas; mums nākas atzīt, ka šodienas pasaules kultūra ir slimā – daļas, atraudamās

no kopuma, ir patstāvīgojušās, jo ir zaudēts garīgais centrs, uz kuru tās varētu atsaukties.”⁷⁷ Šī doma ir izteikta jau 1990. gadā, kad Eiropā vardarbības attēlojums ekrānmedijos vēl nebija tik blīvs kā tagad.

Šodien tas ir sasniedzis arī vienu no Eiropas senākās vēl dzīvās valodas un kultūras zemēm – Latviju.

Tautas kultūras sakņu vērtība globalizētajā īstenībā

Zinot par audiovizuālā piedāvājuma dziļo un visaptverošo ietekmi uz cilvēku, ir pamats bažām par to, kas notiks ar šo kultūru un valodu, ja uz Latvijas ekrāniem turpināsies vardarbības attēlojuma invāzija, ja attieksme pret šo piedāvājumu paliks vienaldzīga.

Latviešu kultūras senākajā vēl dzīvajā liecībā – tautasdziesmā – sastopamies ar dzīvi apliecināšanu attieksmi pret visu esošo. Mūsu dziesmās nav pašmērķības, tās vada mūs uz

augšupceļa nojausmu. Šai ziņā latviešu daina ir fenomenāla pasaules kultūrā.

Globalizētās saimnieciskās laikmetā tautas sakņu spēks izšķirs gan tautas dzīves kvalitāti, gan arī tautas nākotni. Mūsu saknes ir vienas no senākām Eiropā, tās ir vēl dzīvas. Un būtu laiks, ka mēs, matemātiķa Andra Buiķa vārdiem runājot, atbildam uz jautājumu: „Kurš ko komandē – mūsu gars un dvēsele fizisko ķermeni ar tā vajadzībām, vai mūsu fiziskā miesa ņem virsroku pār mūsu garīgo komponentu.”⁷⁸

Mediju vardarbība piesārņo mūsu garīgo dzīvi. Tikai tad, ja mēs to apzināsimies, mēs ierobežosim gan patēriņu, gan arī pašu piedāvājumu.

2007. gada 16. janvārī Latvijā ir nodibināta audiovizuālo mediju piedāvājuma kritikas biedrība *Ētikas tilts Latvijā*. Raksta pamatā ir domas, kas tika izteiktas šīs biedrības pirmajā zinātniskajā konferencē, kura notika Latvijas Universitātes Lielajā aula 2007. gada 30. novembrī.

VĒRES

1. Höhle, Vittorio (1994) Die Krise der Gegenwart und die Verantwortung der Philosophie. München, C. H. Beck, S. 26.
2. Universität München, Universität Regensburg (Veranst.) (2002) Kongress Mediengewalt – Handeln statt resignieren! Resolution. München.
3. Spitzer, Manfred (2005) Vorsicht Bildschirm! Stuttgart, Ernst Klett, S. 191.
4. Turpat, S. 12.
5. VBE aktuell (2005) Berlin, Juni, S. 35.
6. Turpat.
7. Höhle, Vittorio (1994) Philosophie der ökologischen Krise. München, C. H. Beck, S. 145.
8. Žogota, Dace (2005) Manas Latvijas gaismas cilvēki. Rīga, autorizdevums, 40. lpp.

Ieteicamā literatūra

- Weiß, Rudolf H. (2000) Gewalt, Medien und Aggressivität bei Schülern. Göttingen, Hogrefe.
- Patzlaff, Rainer (2000) Der gefrorene Blick – die physiologische Wirkung des Fernsehens und die Entwicklung des Kindes. Stuttgart, Freies Geistesleben.
- Prokop, Dieter (2000) Der Medienkapitalismus – Das Lexikon der neuen kritischen Medienforschung. Hamburg, VSA.
- Winterhoff-Spurk, Peter (2005) Kalte Herzen. Wie das Fernsehen unseren Charakter formt. Stuttgart, Klett-Cotta.
- Koch, Marianne (2007) Die Gesundheit unserer Kinder – Was sie über ihre Körperliche und geistige Entwicklung wissen sollten. München, dtv.

KAM VAJADŽĪGI AIZLIEGUMI?

Jānis Broks (dz. 1956. gadā) ir *Dr. phil.* (1992). Beidzis LU Vēstures un filozofijas fakultāti (1980). Strādājis Latvijas ZA Filozofijas un tiesību institūtā, pētījis sabiedrības un dabas attiecību filosofiskos jautājumus. Kopš 1990. gada ir mācībspēka darbā. Strādājis Latvijas Medicīnas akadēmijā, Latvijas Policijas akadēmijā, Starptautiskajā praktiskās psiholoģijas augstskolā un docējis dažādus filozofijas kursus arī vairākās citās Latvijas augstskolās. Patlaban ir Biznesa augstskolas *Turība* asociētais profesors. Līdztekus docētāja darbam pastāvīgi nodarbojas ar pētniecību, izstrādājot Latvijas Zinātnes padomes grantu tēmas un vairākus atsevišķus projektus. Pētniecisko interešu lokā galvenokārt dažādi filosofiskās antropoloģijas, sociālās filozofijas, tiesības filozofijas un socioloģijas temati. Vairāk nekā 40 zinātnisko publikāciju, ieskaitot četras grāmatas autors vai līdzautors.

Aizliegums un aizvainojums

Nedrīkst! Nekāpt! Stāt! Neapstāties! Ar rokām neaiztikt! Šādas un līdzīgas mutiskā un rakstiskā, vārdiskā un nosacītu zīmju veidā vai pat ar fizisku šķēršļu palīdzību paustas prasības vienā vārdā saucam par aizliegumiem. Ja aizliegums aizšķērso un aptur izplānoto kustības maršrutu, rīcības plānu, rodas grūti definējama diskomforta sajūta. Kā tad tā? Vai tad es pats neesmu pietiekami gudrs, attapīgs un tālredzīgs, lai saprastu, ko varu un ko nevaru atļauties? Kā tad tā? Vai tad pār mani – pilnībā rīcībspējīgu cilvēku – ir vēl kāds, kurš zina labāk, ko es drīkstu un ko nedrīkstu? Kad pēkšņais mulsums sāk pāriet un sākam pārdomāt aizlieguma izraisīto pieredzi, nākas atzīt, ka arī paši gan savā privātajā, sadzīviskā, gan arī publiskajā dzīvē esam ne reizi vien ķērušies pie šī līdzekļa, lai ietekmētu līdzcilvēku uzvedību, novērstu mums netīkamas darbības. Līdz ar to nāk atskārta par aizliegumu nebūt ne vienkāršo iedabu, to atšķirīgo izpausmi un nozīmi dažādās situācijās. Aizlieguma izraisītais aizvainojums un nepatika rodas gan no tādas kā savas nepilnvērtības atskārtas, ja jau subjektīvā vēlme nesakrīt ar to, kas

atzīts par objektīvi un vispārēji pieļauto, gan tāpēc, ka tas ierobežo cilvēka spontanitāti. Tā savukārt savās augstākajās izpausmēs ir nosacījums kreativitātei, bet piezēmetākā traktējumā – priekšnoteikums subjektīvi piedzīvotai laimei.

Visplašākā nozīmē izprotot aizliegumu kā pasaules pretošanos cilvēka vēlmēm un nodomiem, to var uzskatīt par parādību, kuru gan cilvēce kopumā tās vēsturē, pat jau aizvēsturē, gan atsevišķs indivīds apzinās kā vienu no pirmajiem realitātes pastāvēšanas lieciniekiem. Tādi domātāji kā Arturs Šopenhauers (*Schopenhauer*, 1788–1860) un Džons Džūijs (*Dewey*, 1859–1952), pamatojoties uz dažādām filosofiskām pamatnostādnēm, norādījuši, ka pasaules naidīgums, pretošanās mūsu vēlmēm ir pirmā tās objektivitātes pazīme. Tas gan nenozīmē, ka pasaulē nav nekā tāda, kas atbilstu cilvēka centieniem un atbalstītu viņa esamību, pretējā gadījumā cilvēks nemaz nebūtu iespējams. Taču tieši pasaules pretošanās mūsu vēlmēm ir cilvēka patības, subjektivitātes tapšanas priekšnoteikums. Šajā sakarā būtu vietā atcerēties psihoanalīzes pamatlicēja Zigmunda Freida (*Freud*, 1856–1939) koncepciju par „es” formēšanos, bez-

apzinātajām, uz baudu orientētajām vēlmēm, sastopoties ar „realitātes principu”, ār pasaules noraidījumiem. Labi pazīstama arī Freida teorija par tabu kā vienu no pirmatnējiem cilvēka uzvedības regulatīviem. Tabu jēga un nozīme ir cilvēka vai cilvēkam nozīmīgu lietu pasargāšana dažādās specifiskās situācijās no dabīgas, pārdabiskas vai cilvēciskas izcelsmes apdraudējumiem.¹ Tabu kā pirmais pusapzinātais kultūras izcelsmes sinkrētais aizliegums ir vēlāk tapušu reliģisko, ētisko un tiesisko normu pamats.

Raksta nosaukumā liktais „kam” vispirms, protams, ir jautājama vietniekvārds un orientē noskaidrot personu loku, kuru dzīvē vajadzīgi aizliegumi. Šāda nostāja paredz, ka ne visiem cilvēkiem tie vajadzīgi. Taču vienlaikus „kam” var tikt uztverts arī kā apstākļa vārds „kamdēļ” pirmā zilbe vai sarunvalodā lietojamā „priekš kam” sastāvdaļa, orientējot iztirzājumu uz nosacījumu aprādīšanu, kāpēc vispār ne tikai dažu cilvēku, bet cilvēka esamībā vispār vajadzīgi aizliegumi. Tieši jautājums par aizliegumu rašanās un pastāvēšanas objektīvo nosacījumu (kam-dēļ) noskaidrošana ir pamatā izlemšanai, kam aizliegumi ir un varbūt arī nav vajadzīgi. Tas dotu pamatu minētās nepatikas kā tikai subjektīvas iedomības radītas neizpratnes pārvarēšanai.

Ar aizliegumu vārda šaurākajā nozīmē parasti tiek saprasta atsevišķam indivīdam adresēta jeb vispārēja rakstura prasība, kas valdonīgi norāda uz kādas darbības nepieļaujamību. Tādējādi par acīmredzamāko un pirmo aizliegumu pazīmi jāatzīst to piederība gribas izpausmēm, kas vērstas uz citu cilvēku uzvedību. Bez aizliegumiem šādām gribas izpausmēm pieder arī rīkojuma formas pavēles, kuras uzdod kaut ko darīt, kā arī lūgumi, solījumi u. tml. Taču par aizliegumu izpausmēm plašākajā nozīmē jāuzskata arī fiziski šķēršļi: žogi, grāvji, atslēgas u. c. Dažos no tiem ir skaidri saskatāma cilvēciska izcelsme un nodoms, citi vairāk līdzinās dabā pastāvošiem šķēršļiem, un to izcelsme var palikt īsti neizprasta. Līdz ar to fiziska pretestība cilvēka vēlmēm uzskatāma par otru būtisku aizlieguma pazīmi. Tā attiecas ne tikai uz aizliegumiem, kas izpaužas fizisko objektu veidā. Arī mutiski izteiktam aizliegumam,

ja tas netiek ievērots, atbilstoši aizlieguma būtības loģikai seko darbība, kas galējā formā ir fizisks šķērslis.

Tā kā aizliegums ir gribas izpausme, tas var būt vienīgi cilvēka radīts un ir jāaplūko saistībā ar un atšķirībā no citiem gribas izpausmes veidiem. Aizliegumu klasei tuvākā parādība ir rīkojums jeb pavēle vārda šaurākajā nozīmē. Tas ir verbālā, galvenokārt vārdiskā, formā pausta prasība kaut ko darīt, nevis atturēties no rīcības, kā tas ir aizliegumu gadījumā. Precizējums „vārda šaurākajā nozīmē” norāda, ka plašākajā nozīmē aizliegumi tiek traktēti arī kā pavēles, tikai negatīva rakstura. Dažkārt kā sinonīmu pavēlei gan šaurākā, gan plašākā nozīmē lieto terminu „komanda” vai citus sinonīmus. Šajā rakstā vārds „pavēle” turpmāk tiks lietots vienīgi šaurākajā nozīmē. Pavēles un aizliegumi parasti tiek traktēti kā individuālie gribas akti, jo tie regulē atsevišķus cilvēka darbības un attiecību gadījumus. Vispārēja veida pavēles un aizliegumus pierasts dēvēt par normām vai noteikumiem. Dažas tiesības filosofijas koncepcijas gan normas un noteikumus skaidro kā vispārējas pavēles vai komandas², tāpēc varētu teikt, ka abas šīs parādības pieder vienai būtību klasei. Nevar nepieminēt, ka visi šie gribas akti vēl tiek iedalīti pēc piederības dažādām cilvēka uzvedību regulējošām jomām: morālei, tiesībai, sadzīvei, reliģijai vai politikai. Šo jomu nošķirumu striktāk akcentē, runājot par normām un noteikumiem. Pavēļu un aizliegumu gadījumā, tā kā tās lielākā mērā sastopamas operatīvās vadīšanas, administrēšanas līmenī, atšķirības nav tik skaidri nosakāmas.

Varētu domāt, ka atšķirības starp pavēli un aizliegumu ir vienīgi pirmās (pavēles), kā mēdz teikt, pozitīvajā un otrā (aizlieguma) – negatīvajā raksturā. Dažkārt to pašu gribu iespējams izteikt kā vienā, tā otrā veidā. Aizliegums: nedrīkst nogriezties pa kreisi, ja ir tikai alternatīva turpināt kustību uz priekšu, nozīmē to pašu, ko pavēle: turpināt kustību tikai taisni. Taču dažās situācijās aizliegums dod lielāku rīcības brīvību nekā pavēle. Aizliegums nogriezties pa kreisi atļauj kustību gan uz priekšu, gan pa labi, ja ir tāda iespēja, savukārt rīkojums: tikai taisni – izslēdz citus variantus. Un tomēr no psiholoģiskā vie-

dokļa pozitīvs rīkojums ir it kā patīkamāks, pieņemamāks. Izskaidrojums tam meklējams tajā diskomforta izjūtā, kura tika minēta raksta sākumā. To izskaidro arī apstākļi, ka pavēles tikai ļoti retos un primitīvi mehāniskās rīcības gadījumos var tikt dotas tīri fiziskā veidā kā pagrūšana uz priekšu, ārā no kaut kurienes u. tml. Par rīkojuma nepildīšanu var draudēt fizisks sods, bet kaut cik komplicētas pavēles izpildīšanu nevar panākt bez minimālas pildītāja līdzdalības tās izpildē.

Tās visas nav tikai psiholoģiska rakstura problēmas. Pat ja tās izpaužas psihiska pārdzīvojuma formā, to saknes meklējamas kādā eiropēiskā cilvēka tipa pēdējos gadu simtos lolotā pretenzijā, kurai nav bijis lemts īstenoties. Pretēji psihoanalīzē aprakstītajai noraidīto bezapzināto vēlmju pārtapšanai par tikumu tas šinī gadījumā pārāudzis sava veida aizvainojumā, plaši izplatīdamies neirozē.

Jautājamo vietniekvārdu „kam” iespējams traktēt divējādi. Aizliegums paredz subjektu, kuram aizliegts, un subjektu, kurš aizliedz. Tā kā iespēja aizliegt un tiesība panākt aizlieguma ievērošanu ir arī varas attiecību izpausme, tad skaidrs, ka aizliedzējs un tas, kuram aizliedz, atrodas dažādās šo attiecību pusēs. Aizliegšanu pat var uzskatīt par vienu no galvenajiem varas attiecības konstituējošiem faktoriem jebkurā varas veidošanās formā. Mišels Fuko (*Foucault*, 1926–1984), noraidīdams to, ko viņš sauc par monarhisko varas izpratni (nejaukt ar valdīšanas formu!), raksta: „Mums vajadzīga politiskā filosofija, kurā nebūtu būvēta ap augstākās valsts varas problēmu, tāpat ap likumu un aizliegumu.”³ Taču, raksturodams nemonarhisko, no tīklveida struktūrām augošo varu, viņš nevar izvairīties no aizlieguma pieminēšanas: „Valsts attiecībā pret varas tīklu, kurš caurauž cilvēkvienības, seksualitāti, ģimeni, izturēšanos, zināšanas, tehnikas utt., ir virsstrukturāla, un šīs attiecības var izteikt sakarībā noteicējsnosacītais attiecībā pret sava veida metavaru, kura galvenokārt ir būvēta uz zināmu daudzumu aizlieguma funkcijām.”⁴

Jau senatnes domātāji norādījuši, ka noteikšanas-nosacīšanas attiecības, lai tās būtu pieņemamas un attaisnojamas, nav īstenojamas kā vienkārša fiziska piespiešana.

Jau antīkās kultūras norieta laikmetā Aurēlijs Augustīns (345–430) norādījis, ka vienīgi augtākās vērtībās sakņots pamatojums var būt par cilvēku savstarpējās attiecībās praktizētas piespiešanas attaisnojumu: „Ja nav taisnības, kas gan ir valstis, ja ne lielas laupītāju bandas; jo arī pašas laupītāju bandas ir nekas cits, kā valstis miniatūrā.”⁵ Šī doma nav bijusi sveša arī klasiskajiem antīkajiem domātājiem. Platona (427.–347. p. m. ē.) Sokrats kaislīgi iebilst sofistam Trasimaham, kurš uzstāj, ka „taisnīgais ir tikai stiprākajam izdevīgais”.⁶ Trasimaha tēze pēc būtības noliedz taisnības pastāvēšanu vispār, jo tas, kas paliek no tās pāri pēc šādas skaidrošanas, uzskatāms vien par „vārdu ar nedabīgām īpašībām”, kā to varētu teikt radikālākie analītiskās filosofijas adepti.

Šādus un līdzīgus varas attiecību kā vienīgi vardarbības, brutāla spēka raksturojumus mūsdienās mēdz uzskatīt par pieņemamiem attiecībā uz Platona un Augustīna laikos dominējošām politiskās prakses formām. To attiecināšana uz to, ko dēvē par liberāli demokrātisko politisko kultūru un tai atbilstošām varas un valdīšanas formām, var izraisīt nopietnas šaubas vai pat pilnīgu noliegumu. Tomēr, sastopoties ar problēmām cilvēka attiecībās ar dabu (ekoloģiskās problēmas) un dažādu kultūru un civilizāciju konkurences jaunām formām, Rietumu intelektuālās tradīcijas pārstāvji arvien biežāk izsaka nopietnas bažas par Eiropas pēdējo četru gadu simtu vēsturē realizētā attīstības scenārija perspektīvām, par tā īstenošanā izmantoto līdzekļu atbilstību izvirzītajiem mērķiem un rīcībā esošajiem resursiem. Tiek izteikts pieņēmums, ka zem ārēji it kā humānistiskās retorikas paslēpta tāpat neapvaldītā varaskāre. Kaut arī atcelta verdzība, nāves un miesas sodi, vispār fiziskā piespiešana, cilvēka cieņas pazemojumi un tamlīdzīgas nežēlības izpausmes, tomēr piespiešana palikusi un tiek izkopta arvien rafinētākās formās. Tieši šajās nenovērstajās cilvēka necienīgajās attieksmēs citam pret citu un apkārtējo pasauli, kas galu galā tāpat vērsas pret citiem cilvēkiem, nereti tiek meklēti t. s. antropoloģiskās krīzes jeb katastrofas draudu cēloņi.

Laika posms, par kura patieso iedabu un konsekvencēm pēdējos gadu desmitos

norisinās arvien intensīvākas un vērienīgas diskusijas, pazīstams ar nosaukumu jaunie laiki jeb modernitāte, kas aizsākusies jau XVII gadsimtā un, dažādi periodizēta, turpinājusies gandrīz līdz XX gadsimta beigām. Īpaši nozīmīgs visā šajā procesā ir sižets, kuru dēvē par apgaismību. To gan uzskata par īpašu jaunlaiku periodu ar kulmināciju XVIII gadsimtā Francijā, bet var un vajag skatīt arī kā vienu no visas modernās Eiropas vēstures iezīmēm, kas nozīmīga tās izpratnei kopumā.

Cilvēka esamība apgaismības gaismā

Viena no apgaismības pamatievirzēm ir distancēšanās no cilvēka un pasaules, to attiecību izpratnes agrākajām formām, kas tika nodēvētas par tumsonīgām, aizspriedumu, māņu un emocionāli juteklisku iespaidu deformētām. XVII gadsimta angļu domātājs Frānsiss Bēkons (*Bacon*, 1561–1626) norāda uz četru veidu prāta darbības traucēkļiem, kurus viņš tēlaini nosauc par cilts, alas, tirgus un teātra elkiem.⁷ Cilvēka lētticības, domāšanas kūtruma u. tml. faktoru ietekmē tie aptumšojuši prātu un neļauj objektīvi spriest par lietām un parādībām. Ne tik alegoriskā formā par kaut ko līdzīgu runā teju vai visi jaunlaiku filosofi, tā kā tie piedāvā spriešanas metodi, kas, kā pašiem šķiet, attīrīta no jebkādiem aizspriedumiem, un arī pirmos nozīmīgos rezultātus šāda veida prāta lietojumā.

Galvenais, no kā apgaismotāji tiecas attīrīt cilvēka priekšstatus par pasauli un savu vietu tajā, ir priekšstati, kas piemīt tradicionālām kultūrām un civilizācijām un kas Eiropas vēstures situācijā bija izteikti aristotelizēta kristīgā pasaules uzskata formā. Visu tradicionālo pasaules redzējumu kopīgā īpašība – uzskats, ka pasaule, kurā dzīvojam, un lietu kārtība tajā ir kaut kādu augstāku esamības mērķu īstenojums. Lai cilvēks savu dzīvi varētu uzskatīt par jēgas pildītu, viņa uzdevums ir, cik nu tas ir viņa spēkos, izprast savas esamības augstākos mērķus un tiekties tos sasniegt. Skaidrs, ka no šāda viedokļa ieklausīšanās kāda zinošāka, uz adekvātu rīcību spējīgāka līdzcilvēka padomā, pat ja tas izpausts visnotaļ bargas piespiešanas formā,

dziļākajā būtībā ir veiksmē. Jebkura veida aizliegumam, kas nāca no teoloģiskas vai sholastiskas autoritātes, kuras abas viduslaikos iemācījās runāt unisonā, bija jāizraisa nevis diskomforta vai nepatikas, bet gan prieka un gandarījuma izjūtas. Prāta kompetences un iespēju novērtējuma ziņā, it sevišķi, ja tas vēl saskaņojas ar reliģiskās atklāsmes patiesībām, viduslaiku domātāji bija visnotaļ optimisti.

Šo viscaur svētlaimīgo noskaņojumu pirmie izjauca nevis pret reliģiju un tradicionālajām kultūras formām noskaņotie brīvdomātāji, bet reliģiskie reformatori: gan tie, kas sevi pieteica kā dažādu konfesiju protestanti, gan, piemēram, jensenisti Francijā, kas bija palikusi katolicismā. Viņi visi, kaut dažādos veidos, bet pauž nostādni, ka cilvēks, tikai paļaujoties uz rituāliem un loģiski pareiziem slēdzieniem, bez dievišķās līdzdalības, kas izpaužas kā īpašu viņa dvēseles spēju atmodināšana, nav spējīgs sasniegt savu īsteno sūtību. Līdz galam to izprast protestantiskā teoloģija vispār neatvēr. Tikai ticība, mīlestība un pašāvēība dievišķai providencei un tajās sakņotā savas sūtības izjūta var tikt dota, bet tai katram jānāk caur viņa sirdi un līdz ar to vienreizējā, citam nenododamā veidā.

Jaunlaiku apgaismotāji bija labi ielāgojuši reliģisko reformatoru izpratni par prātu un ticības lietu nesaistītību, taču izdarīja no šīs nošķiršanas citus secinājumus nekā XVI gadsimta garīgie līderi. Viņu izpratnē prāta un ticības kompetences tiešām ir nošķiramas, taču prāts tādēļ nekļūst mazāk kompetents spriest par cilvēka zemes gaitām, viņa vietu un funkcijām dabas pasaulē. Šajā ziņā par labāko padomdevēju viņam tika veidota zinātne. Tomēr cilvēks nedzīvo tikai dabas vidē, bet arī līdzās citiem cilvēkiem. Kas sekulārajā pasaulē regulē šo cilvēka esamību? Tradicionāli tās bija morāle, tiesība, politika, kas pamatojās uz teoloģisko pasaules uzskatu. Kas varēja stāties Dieva aizredzības vietā to pamatošanā, vai varbūt nekādu īpašu pamatojumu tām nemaz nevajag un cilvēks ir spējīgs pats ar savu prātu vien izlemt, kas kurā gadījumā viņam ir derīgs, kas – ne, ko viņš drīkst atļauties, ko – ne, kas viņam jādara obligāti, un tamlīdzīgus jautājumus.

Klasiskā racionālisma koncepcija paredz iespēju, ka doma un griba, cilvēka spēja izziņāt patiesību un pareiza savstarpējo attiecību veidošana var sakrist. Benedikts Spinoza (*Spinoza*, 1632–1677) skaidro, ka dažādi cilvēka dvēseles stāvokļi un kustības var būt pasīvi vai aktīvi afekti. Pasīvi tie ir, kad vienkārši seko ķermeņa rosinājumiem, aktīvi – kad ne tikai reaģē uz dažādām iedarbībām, bet arī zina, ka to dara. Pasīvie afekti, ieskaitot gribu, mūsos rodas vienīgi, nepilnīgi apzinoties procesu, kas norisinās mūsu ķermenī un dvēselē. Ja pilnīgu apzināšanos izdodas sasniegt, prāts un griba sakrīt. „Afekts, kas ir pasīvais stāvoklis (kaislība), pārstāj būt pasīvais stāvoklis, tiklīdz par to izveidojam skaidru un noteiktu ideju.”⁸ Izkopjot intelektu, cilvēks neapzinātās ķermeniskās kustības apzinās un izprot, spēj izskaidrot to izcelsmi un paredzēt sekas, kas radīsies, ļaujot tām noritēt dabas iniciētā veidā. Tādējādi cilvēks apjēdz, ka nebūt ne visas dabiski nejauši izraisītās darbības, kas notiks ar viņa ķermeni, un tām sekojošie dvēseles stāvokļi (prieks un bēdas) būs viņam tīkami.

Ja šo nostādni pavēršam vairāk ētiskā aspektā, tad nav pat nepieciešams zināt visu mūsu dvēseles kustību izcelsmi un virzību. Pietiek vien ar to, ka viss, kas notiek mūsos, notiek saskaņā ar nemainīgu lietu kārtību, kuru saprātīgi ir vienīgi pieņemt. Tāda arī ir Spinozas galēji stoiskā ētika, no kuras iespējami gan fanātiska aktīvisma, gan arī pilnīgas samierināšanās ar pasauli garā izteikti praktiskie secinājumi. „Kas sevi un savus afektus izprot skaidri un noteikti, tas mīl Dievu, un, jo vairāk viņš sevi un savus afektus izprot, jo vairāk [mīl Dievu].”⁹

Ziniski un ētiski saprātīgais cilvēks iemācās ar savu domāšanu likt šķēršļus tām no viņa gribas neatkarīgām aktivitātēm, kuras atrod par netīkamām, nepieņemamām. Ļaujot īstenoties vienīgi savu labsajūtu uzlabojošām norisēm, cilvēks dzīvo tik laimīgi, cik tas dabā ir iespējams. No šīs koncepcijas izriet, ka ārēji aizliegumi vajadzīgi vien cilvēkam, kurš skaidri neapzinās savas rīcības sekas un nav spējīgs pats sevi atturēt no nelaimi nesošām darbībām. Apzinīgam cilvēkam (tā pieņemts dēvēt šo apgaismības laikmeta konstruēto personāžu) aizliegumi nav vajadzīgi, taču

tie viņu arī netraucē, pat neskar, jo viņš jau tik un tā pats pēc sava prāta rīkojas atbilstoši aizliegumu prasībām. Aizliegumi viņam tomēr ir izdevīgi, tā ka nākas dzīvot ne tik saprātīgu cilvēku kopienā, kāds ir nule aprakstītais ideāls. Arī neapzinīgajiem patvaļniekiem aizliegumi galu galā dod vien labumu, jo palīdz tiem neiekulties nepatīkšanās, par kuru iespējamību tie nav spējīgi vai nav centušies padomāt.

Ja Spinozas racionālismā dabas sakarību un cilvēka attiecību joma pēc būtības netiek nošķirtas, un šajā ziņā ir ne mazums domubiedru ne tikai laikabiedru vidū, tad XVIII gadsimta nogalē šai nostādnei rodas vērā ņemami oponenti. Vācu filosofs Immanuelis Kants (*Kant*, 1724–1804) norāda, ka abpusēji izdevīga un perspektīva cilvēku sadarbība ir iespējama, vienīgi savstarpēji respektējot citam cita vēlmes un patību. Viņš to aprakstījis kā personības principu un tā ievērošanu uzskatījis par vienu no bāziskajiem cilvēciskās esamības parametriem. „Visā pasaulē visu, ko vēlamies un kas ir mūsu varā, mēs varam lietot arī tikai kā līdzekli; vienīgi cilvēks un līdz ar viņu katrs ar prātu apveltīts radījums ir mērķis pats par sevi.”¹⁰ Izteikuma pirmajā daļā ir norāde uz cilvēka vēlmju ētisko neierobežotību attiecībā uz dabu. Savukārt otrā norāde uz cilvēku savstarpējo iedarbības robežu, uz līniju, kas uztverama kā aizliegtā zona patvaļīgām cita cilvēka ambīcijām. Arī pazīstamāko Kanta ētikas un antropoloģijas principu – kategorisko imperatīvu „Rīkojies tā, lai tavas gribas maksima vienmēr vienlaicīgi varētu noderēt par vispārējās likumdošanas principu”¹¹ – nereti mēdz traktēt kā cilvēku savstarpējo attiecību robežu norādi, kas jau kopš sirmas senatnes pazīstama arī kā dažādā veidā formulēts morāles zelta likums: viena cilvēka darbības attiecībā uz citu drīkst sniegties tikai tik tālu, cik pats šis darītājs atzīst par pieļaujamu citu rīcībā pret sevi. Tādējādi varētu teikt, ka visi aizliegumi, kuri izriet no kategoriskā imperatīva principa, uzskatāmi par pieņemamiem un pieļaujamiem, tie dara vienīgi labu pat gadījumos, kad tas, kuram nākas apvaldīt savas ambīcijas, līdz galam neizprot aizlieguma racionālo jēgu. Taču tas tā ir, vienīgi akceptējot klasiskā racionālisma pieņēmumus par cilvēka apziņas un

domāšanas universalitāti. Var taču gadīties, ka morāles zelta likumu (nedari otram to, ko tu nevēlies, lai cits darītu tev) savas rīcības attaisnojumam pielāgotu kāds sadomazohists vai cinisks zaglis. Šāda tipa domājošas būtnes labprāt atvēlētu otram rīkoties ar sevi tāpat, kā paši tam nodara, sagaidot pirmajā gadījumā abpusēju perversu baudu vai paļaujoties uz savu lielāku izveicību vispārējās zagšanas atļaušanas gadījumā. Lai tas tā tomēr nenotiktu, ar „otru” vai „citu” šajos formulējumos nav domāts kurš katrs nejaušs indivīds, bet gan cilvēks vispār, tas, ko sabiedrība saprot kā „normālu cilvēku”. Kanta kategoriskajā imperatīvā šī nostādne padarīta vēl skaidrāka ar vārdiem „vispārējā likumdošana”.

Aizliegums apgaismotā esamībā

Zinot aizliegumu arhaisko izcelsmi, var rasties doma, ka tie īsteni piederas tikai kādam pirmatnējam cilvēka esamības veidam un vajadzīgi tikai kādas sākotnējās mežonības ierobežošanai. Tieši šāds aizliegumu izcelsmes un iedabas skaidrojums izriet no apgaismības koncepcijas. Kants apgaismību definējis kā cilvēka izešanu no sākotnējā nepatstāvības stāvokļa, kā kļūšanu par pilngadīgu. Apgaismības pretmets – cilvēka nepilngadība – „pastāv paša vainas dēļ, jo tās cēlonis ir nevis sapratnes trūkums, bet gan izšķiršanās un drosmes trūkums lietot sevi bez cita vadības”¹².

Cilvēki, kuri vēl nav sasnieguši Spinozas paredzēto pilnīgu vienaldzību pret to, kas ar un ap viņiem notiek vai ko viņi varbūt ar vislielāko entuziasmu dara, no racionālisma koncepcijas viedokļa ir pelnījuši skaidrojumu, apmācību, respektīvi, apgaismošanu. Ja viņi to visu ir spējīgi adekvāti saprast, arī pār viņiem būtu jānāk apskaidrojošam mieram. Ja pamatīgs izskaidrošanas darbs tiek veikts, bet cerētā apskaidrība tā arī neiestājas, tiek pieņemts, ka šis indivīds kaut kādu nenovēršamu iemeslu dēļ nav apgaismojams un viņa paša un līdzcilvēku labumam ir nepieciešami līdzekļi, kas ietekmē viņa uzvedību un atbilst viņa spējai reaģēt uz pasaules kārtību un tendencēm. Aizliegumi no apgaismības doktrīnas viedokļa līdz ar to ir nepieciešami

ne līdz galam saprātīgu būtņu vadīšanai vispārējās laimes vārdā. Šāda nostādne tad arī ir līdz galam neapjaustā nīgruma, nepatikas pamatā, kad mums kaut ko aizliedz.

Aizlieguma, kā arī cita tipa piespiešanas neizskaidrošanai var būt vairāki cēloņi. Pirmkārt, to var liegt laika faktors. Ekstremālās un arī ikdienišķākās situācijās ļoti bieži nav laika detalizētai izskaidrošanai. Ir vienkārši jārīkojas vai jāattur kāds no darbības, kas varētu nodarīt postu un nelaimi. Šādos gadījumos subjektam, kuram tiek aizliegts, vislabāk noder nule aprakstītā stoiskā ticība, ka uz viņu vērsta piespiešana sakrīt ar universālo esamības kārtību.

Otrkārt, no apgaismības koncepcijas viedokļa aizliegt drīkst vēl līdz galam nesaprātīgam bērnam. Šo cēloni lielā mērā var reducēt uz pirmo: bērna socializācijas procesā vēl nav pagājis pietiekams laiks, lai viņš saprastu dažas sev svarīgas lietas. Taču pilnībā ar laika faktoru te viss nav izskaidrojams, jo laiks vajadzīgs ne tikai, lai viņam kaut ko izskaidrotu, bet arī lai viņš sasniegtu attiecīgu fizisku, fizioloģisku, psihisku kondīciju, kas nepieciešama dažu lietu saprašanai. Galu galā vajadzīga zināma paša pieredze dzīvošanai pasaulē, ko nekāda apmācība nespēj dot.

Treškārt, bērna neizbēgami nepilnīgās racionalitātes iezīmes dažkārt nepāriet līdz ar pilngadību, un tās nav iespējams novērst ne ar kādu izglītošanu un audzināšanu. Tādos gadījumos klasiskās racionalitātes koncepcija pieļauj, ka ir būtnes, kuras tā arī paliek nepilnīgās apgaismotības stāvoklī. No juridiskā un medicīniskā viedokļa tās tiek klasificētas kā pilnīgi vai daļēji nepieskaitāmas vai rīcībnespējīgas un pret tām pieļaujama piespiešana atkal tāpat viņu pašu labuma un apkārtējo cilvēku drošības apsvērumu dēļ.

Ir iespējami vēl divi varianti, kurus klasiskā racionālisma koncepcija gan noliedz: vienu kā cilvēka savstarpējās attiecībās nepieļaujamo, otru – kā vispār neiespējamu, raugoties no šīs koncepcijas viedokļa. Turpinot iesākto uzskaitījumu, jāatzīst, ceturtkārt, ka piespiešana bez pietiekamas vai vispār bez jebkādas izskaidrošanas tiek praktizēta politikā. Vispirms tādās politiskās praksēs, kuras vēsturē tikušas apzīmētas par verdzību,

tirāniju, despotiju, imperiālismu, diktatūru, ekspansionismu, koloniālismu, arī par totalitārisma dažādiem paveidiem. Attiecībā uz pēdējiem, kā arī dažkārt uz pārējiem gan var sastapt kaut kādus pašu šo politisko prakšu aizstāvju skaidrojumus, kāpēc šīs varas formas vai valdīšanas īstenošana uzskatāma par labumu attiecībā uz tiem, kurus tā pakļauj. Eiropas imperiālisma un koloniālisma politika visai bieži centās sevi padarīt cildenāku vismaz pati savās acīs ar norādi, ka pakļautas taču tiek pirmatnējas, mežonīgas teritorijas, ka tikai kolonizatori nesuši tai kultūru un priekšnoteikumus īsteni cilvēcis-kai laimei. Pat tāds visnotaļ par apgaismotu uzskatāms XIX gadsimta liberālis kā Džons Stjuarts Mills norāda: „Despotisms ir leģitīms pārvaldes veids darīšanās ar barbarismu – ar nosacījumu, ka mērķis ir viņu dzīves uzlabošana...”¹³ XX gadsimta otrajā pusē šī un līdzīgas nostādnes oficiālā līmenī tika atzītas par pilnībā nepamatotām un nepieņemamām. Dažkārt tās tikušas nomainītas ar ne mazāk nepamatotu diametrāli pretēju pieņēmumu par visu kultūras formu identitāti, jebkuras tradīcijas relativizējoša multikulturālisma nepieciešamību. Tas gan tikai oficiālo nostādņu līmenī. Neformālo, populāri politisko attieksmju līmenī (tās nereti neoficiāli atbalsta arī formālās varas struktūras) šāds kultūrhegemonisms un no tā izrietoša augstprātība turpina pastāvēt un attīstīties.

Visbeidzot, piektkārt, var gadīties, ka kādai plašāk vai lokālāk praktizētai piespiešanas formai nav un vispār nav iespējams racionāls attaisnojums. Pēc būtības par tādām neattaisnotas piespiešanas praksēm bija runa jau iepriekš. Tās pāriet šinī rubrikā, ja tiek nepārprotami atzītas par nepamatotām.

Postapgaismības filosofija un cilvēkzinību dažādas nozares arvien pārliecinošāk atzīst cilvēka esamības līdz galam neracionalizējamu raksturu, t. i., tāda stāvokļa neiespējamību, kurā mēs ar prātu pilnībā zinātu visu, kas ap mums pašiem un pasauli ap mums varētu notikt un kā mums šādā pasaulē vislabāk izturēties. Ir divi klasiskā racionālisma pieņēmumi, kas visai vāji korrelē ar cilvēces vēsturisko pieredzi un vēl jo mazāk ar mūsdienu antropoloģisko situāciju,

kura ļoti lielā mērā veidojusies tieši apgaismības ilūziju inspirēta.

Pirmkārt, tas ir jautājums par cilvēka un visas pasaules prātumu (inteligēblumu), t. i., ar prātu aptveramību. Klasiskais racionālisms un uz to balstītā apgaismības ideoloģija savos pieņēmumos par cilvēka prāta darbības un tā pētāmās pasaules iedabu pamatojās uz pārsvarā mehānistiskiem priekšstatiem. Cilvēks viņu izpratnē bija dabas daļa un pakļauts tās visumā vienkāršiem mehāniskās darbības principiem. Spēja vai nespēja aptvert šī universālā mehānisma funkcionēšanu tika izprasta kā vienīgi prāta apjoma un ātrdarbības limitēta. XVIII gadsimta beigās franču zinātnieks Pjērs Laplase (*Laplace*, 1749–1827) formulē pieņēmumu, kas pazīstams kā *Laplase dēmons*. Tajā postulēts, ka prātam, iegūstot patiesi dēmoniskas spējas – zināt visu pasaules punktu stāvokli šobrīd un algoritmu, kā aprēķināt visus šo punktu iepriekšējos un nākamos stāvokļus –, būtu iespējams tikpat vienkārši kā aprēķināt debess ķermeņu kustību gadu simtiem uz priekšu un atpakaļ, arī cilvēka darbības jomā precīzi noteikt ķermeņu stāvokļus un kustības un, protams, arī paša cilvēka kā ķermeņa starp ķermeņiem iepriekšējos, pašreizējos un nākamos stāvokļus. Mūsdienās *Laplase dēmonu* cilvēkzinību jomā piemin vienīgi kā ekstravaganu kuriozu.

Otrkārt, tas ir jautājums par prāta iespējamā cilvēka uzvedības kontrolē. Spinozas tipa racionālisms aizstāv domu, ka dažāda veida nekontrolējami afekti rodas vienīgi no ķermeniskās vēlmes izraisīto cēloņu nepietiekamas pārzināšanas. No tā arī dažādas kaislības, iegribas, bailes u. tml. Apzinoties visu šo dvēseles kustību cēloņus, pēc racionālistu domām, tās iegūst attaisnojumu un objektīvas nepieciešamības raksturu. To, ka tas nebūt nav tik vienkārši, atzīst jau Kants. It kā piemirstot, ko pats savulaik teicis par apgaismību, citā darbā viņš norāda uz domas – mēs varētu pilnībā pakļaut sevi prāta kontrolei – neatbilstību cilvēka iedabai. Cilvēkā ir savienojušās divas iedabas: dzīvnieciskā, egoistiskā un cilvēciskā, saprātīgā, kas dod iespēju izprast, kā katra cilvēka centieni pēc laimes un brīvības būtu ar vispārējā likuma palīdzību savienojami ar katra cita

laimi un brīvību. Tieši tāpēc, ka cilvēks pat visapgaismotākajā savas esamības kondīcijā saglabā arī dzīvnieka iedabu, pilnīgi patstāvīga cilvēka esamība nav iespējama. „Tātad viņam ir vajadzīgs *kungs*, kas salauztu viņa paša gribu un piespiestu paklausīt vispārnozīmīgai gribai ..”¹⁴

Nevarētu teikt, ka apgaismības projekta racionālistisko cilvēka esamības tēlojumu jaunlaiku domātāji būtu pieņēmuši lielā vienprātībā un bez iebildēm. Gandrīz vai katrs intelektuālis piedāvā detaļās vai vispārējās nostādņēs savdabīgu versiju, kā pareizi jāizprot pasaule un cilvēka vieta tajā, kā pasaule jāpārkārt atbilstoši cilvēka patiesai būtībai un sūtībai. Viena no izplatītākajām tēmām šajā ziņā – dažādu ar prātu līdz galam nekontrolējamu dvēseles kustību iekļaušana visumā racionālistiskajā modelī. Labi pazīstama skotu ekonomista Adama Smita (*Smith*, 1723–1790) t. s. neredzamās rokas līdzība. Katrs cilvēks pēc būtības ir un paliek egoists, kuram vairāk par visu rūp tikai personiskais labums. Taču, katram egoistu kopienas loceklim tiecoties vienīgi pēc sava izdevīguma, rodas it kā neredzamas rokas vadīta interešu saskaņa. Tiecoties katrs pēc sava labuma, tie faktiski sniedz pakalpojumus cits citam un tādā veidā gūst vislielāko labumu.

XIX un XX gadsimta filosofija un dažādas speciālās cilvēkpētniecības jomas ir devušas visai daudzveidīgas liecības par iracionālo faktoru (varasgriba, bezapzinātās dziņas, eksistenciāli pārdzīvojumi u. c.) valdonīgu klātbūtni cilvēka esamībā, viņa attiecību veidošanā ar līdzcilvēkiem. Jau ar to vien pietiktu, lai apgaismības ilūzijas noraidītu kā nepamatotas, pat bīstamas. Tomēr racionālistiskas ievirzes intelektuāļi līdz pat mūsu dienām turpina aizstāvēt domu, ka, kaut arī ne pilnībā un vienmēr, tomēr kopumā un svarīgākajos jautājumos cilvēks un cilvēce kopumā ir spējīga saprātīgi, pamatojoties uz lietu sakarībām, kas izzinātas ar prātu, sevi vadīt un, ja nepieciešams, pat ierobežot savas aktivitātes ar dažādu aizliegumu palīdzību.

Paši viedākie jaunlaiku prāti norādīja, ka iracionālā faktora nenovēršamības dēļ racionālās cilvēka uzvedības veiksmīgas vadīšanas koncepcijai piemīt vēl viens un daudz

būtiskāks trūkums. Prāts neder universālai cilvēka dzīves vadīšanai tāpēc, ka dzīve kā virzīšanās uz vēl nesasniegto esamības stāvokli vienmēr saistīta ar iziešanu aiz esošā ietvariem. Viens no pirmajiem to minējis skotu filosofs Deivids Hjūms (*Hume*, 1711–1776), tāpēc šo prāta pretenziju ierobežošanas prasību dēvē par Hjūma principu: „Patiesība vai maldi ir atbilstība vai neatbilstība reālām ideju attiecībām vai reālajai pastāvēšanai un faktiem. [...] Ir acīmredzami, ka mūsu afektiem, vēlmēm un darbībām tāda atbilstība vai neatbilstība nav piemērojama, jo tās būtībā ir primārie fakti un reālijas, pašas par sevi galīgas un neietver sevī nekādu attiecību pret citiem afektiem, vēlmēm un darbībām. Tāpēc nav iespējams, ka tās varētu tikt atzītas par patiesām vai aplamām, bet līdz ar to par esošām pretrunā ar prātu vai atbilstošas tam.”¹⁵ Arī Kants savā ētikā neizmanto izziņas mācībā atklātos prāta darbības likumus, bet runā par cita veida – praktisko – prātu un definē cilvēka uzvedības galvenos principus, pamatojoties uz cilvēka kā personības autonomiju, t. i., neatkarību no jebkuras ārējas, ieskaitot dabisko, determinācijas un regulācijas.

Šādā veidā formulētas nostādnes, lai arī atzīstamas par loģiski korektām, tomēr cieš no kāda trūkuma, ko nedz Hjūms, nedz Kants, veidojot savas antropoloģiskās koncepcijas, īsti nav novērtējuši. Runa ir par galēja pamatojuma trūkumu šādu teoriju būvēšanai. Hjūma gadījumā nekāds vispārīgs pamats vispār netiek piedāvāts. Kants uzskatīja, ka personības autonomija ir pietiekami universāla bāze jebkuriem tālākiem secinājumiem par cilvēka tiklab individuālās, kā arī kolektīvās esamības iekārtošanu. Var atzīt Kanta patosu un entuziasmu vispārējo praktiskā prāta morālo likumu noteikšanā, taču paliek jautājums par kritērijiem, atskaites punktiem, atvēlot katram cilvēkam kā personībai formulēt savas gribas maksimu, kura, kā viņš cerētu, varētu noderēt arī par vispārējo morāles likumu.

Kā liecina pēdējo gadsimtu eiropēiskās civilizācijas pieredze, nebūt ne vienmēr cilvēka it kā labāko nodomu, kas balstīti uz personības brīvas attīstības principu, virzītie lēmumi un izvēles ir nesušas vienīgi labu. Apgaismības veidotais cilvēks ir nonācis spriedzes pilnā nenoteiktības situācijā. No

vienas puses, viņa rīcība neuzrāda tos augstākās racionalitātes kritērijiem atbilstošos standartus, kas tika iecerēti. Tāpēc būtu pamatoti ierobežot viņa ambīcijas. Taču tie aizliegumi, kurus uztur konservatīvie spēki, jau sen zaudējuši dzīvīgumu un pamatojumu. No racionālu apsvērumu viedokļa mūsdienu cilvēkam būtu visnotaļ nepieciešami ierobežojumi un aizliegumi, vispirms jau attiecībā uz grandiozajām pasaules un viņa paša fundamentālas pārveidošanas ambīcijām. Taču šai kritiskajai racionalitātei nav nekāda pozitīva pamata, kurš spētu attaisnot aizliegumus vai pamudinājumus kaut ko kardināli mainīt. Cilvēce līdz ar to ir atstāta savdabīgā autopoētiskā dreifējumā ar grūti prognozējamu maršrutu un stāvokļiem, ko tā savā ceļā sasniegs, par galamērķiem nemaz nerunājot.

Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotajā atklātajā sabiedriskajā diskusijā *Vai apzinīgām pilsonim ir vajadzīgs aizliegums?* 2007. gada 18. oktobrī. Diskusiju rosināja tādi liberālisma klasiķa Džona Stjuarta Milla apsvērumi esejā

Par brīvību (Rīga: Tapals, 2007) kā: „.. ir arī jautājumi par iejaukšanos tirdzniecībā, kuri pēc būtības ir brīvības jautājumi .. – Īsi sakot, visi gadījumi, kuros iejaukšanās nolūks ir padarīt precī nepieejamu vai grūti pieejamu. Šādas iejaukšanās formas ir apšaubāmas kā aizskārums nevis ražotāja vai tirgotāja, bet gan pircēja brīvībai.” (116. lpp.) Un: „.. alus un degvīna pārdošanu skaita ierobežošana, lai padarītu tās grūtāk pieejamas un mazinātu kārdinājumu, ne vien rada neērtības citiem to dažu dēļ, kuri šo iestādījumu izmantos pārmērīgi, bet ir piemērota tikai tādai sabiedrības attīstības pakāpei, kurā pret strādājošiem izturas kā pret bērniem vai mežoniem, tos audzinot ar ierobežojumiem, lai vēlāk padarītu brīvības privilēģijas cienīgus. Nevienā brīvā valstī strādnieki netiek šādi pārvaldīti, un neviens, kurš pienācīgi novērtē brīvību, tam nepiekrītu, ja nu vienīgi visi mēģinājumi audzināt tos brīvībai un kā brīvus cilvēkus būtu izsmelti un būtu skaidri pierādījies, ka viņus var pārvaldīt vienīgi kā bērnus.” (123. lpp.)

VĒRES

- ¹ Freids, Z. (1995) Totēms un tabu. Rīga, Minerva, 32. lpp.
- ² Sk. par to: Broks, J. (2004) Tiesības filosofija: doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga, Biznesa augstskola Turība, 241.–247., 278.–283. lpp.
- ³ Fuko, M. (1995) Patiesība, vara, patība. Rīga, Spektrs, 24. lpp.
- ⁴ Turpat, 25. lpp.
- ⁵ Augustini, Sancti Aureli (1877) De civitate Dei, Vol. I. Lipsiae in Aedibus B. G. Teubneri, p. 150.
- ⁶ Platons (1982) Valsts. Rīga, Zvaigzne, 37. lpp.
- ⁷ Sk. Bēkons, F. (1989) Jaunais organons. Rīga, Zvaigzne, 45.–49. lpp.
- ⁸ Spinoza, B. (1998) Ētika. Rīga, Zvaigzne, 319. lpp.
- ⁹ Turpat, 329. lpp.
- ¹⁰ Kants, I. (1988) Praktiskā prāta kritika. Rīga, Zvaigzne, 112. lpp.
- ¹¹ Turpat, 59. lpp.
- ¹² Kants, I. (b.g.) *Atbilde uz jautājumu: kas ir apgaismība?* Kants, I. Kas ir apgaismība? Rīga, Zvaigzne ABC, 15. lpp.
- ¹³ Mills, Dž. S. (2007) Par brīvību. Rīga, Tapals, 19. lpp.
- ¹⁴ Kants, I. (b.g.) *Ideja par vispārīgu vēsturi kosmopolītiskā aspektā.* Kants I. Kas ir apgaismība? Rīga, Zvaigzne ABC, 28. lpp.
- ¹⁵ Hume, D. (2007) A Treatise of Human Nature: A Critical Edition. Volume 1: Texts. Oxford, Clarendon Press, p. 295.

PAR JĒDZIENU VALODAS ATTĪSTĪBA UN PĀRMAIŅAS VALODĀ IZPRATNI

Ieskats Eiropas valodniecības teorētiskās domas mantojumā

Sarma Kļaviņa dzimusi 1941. gada 21. februārī. Filoloģijas doktore. Kopš 1967. gada Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedras docētāja; no 1982. gada docente, no 1987. līdz 1993. gadam katedras vadītāja. Docē vispārīgo valodniecību (ievadu valodniecībā, valodniecības vēsturi un teoriju), pēta latviešu valodniecības vēsturi. Nodarbojusies ar kvantitatīvo un datorlingvistiku. Publicējusi vairāk nekā 150 zinātnisku un populārzinātnisku darbu latviešu, krievu, vācu, angļu un čehu valodā. Latviešu valodas inversās vārdnīcas (1970, 2000), grāmatu *Statistika valodniecībā* (1980), *Valoda kā sistēma* (1983), *Valodas daba* (1997) autore. Luža Bērziņa balvas laureāte (2005).

Gan zinātniski teorētiskajā, gan sabiedriski praktiskajā darbībā ir nepieciešama jēdzienu *valodas attīstība* un *pārmaiņas valodā* un tiem atbilstošo terminu noteiktība un skaidrība, jo to izpratne iespaido ne tikai attieksmi pret lingvistiskajiem procesiem, bet arī valodas lietotāju, kopēju un pētnieku rīcību.

Vārdu *attīstība* 19. gadsimta 50. gados pēc vācu vārda *Entwicklung* (no darbības vārda *entwickeln, loswickeln* 'attīt', 'attīstīt', 'atvīstīt') parauga darināja Juris Alunāns. Viņš arī vārdus *attīstīt* un *atvīstīt* sāka lietot jaunā, pārnestā, nozīmē¹. Mūsdienās par attīstību parasti sauc: 1) norisi, kurā rodas kvalitatīvas pārmaiņas, 2) izaugsmi, nobriešanu, 3) progresu, augstākas pakāpes, labākas kvalitātes un plašāka apjoma sasniegšanu, 4) notikuma gaitu.² Toties *pārmānīt* nozīmē kļūt citādam, pārveidoties, pārvērsties.

Bet kas ir valodas attīstība? Diemžēl daudzas valodniecības terminu vārdnīcas, arī Latvijā 2007. gadā izdotā autoru kolektīva sagatavotā *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*, nedod atbildi uz šo jautājumu. Droši vien jēdziena sarežģītības dēļ. Lietuvā 1990. gadā publicētā valodniecības

terminu vārdnīca gan skaidro valodas attīstību kā valodas pārmaiņas noteiktā laika posmā un turklāt arī norāda, ka valodniecībai ir svarīga ne sabiedrības ietekme uz valodu, bet gan valodas reakcija uz šo ietekmi.³ Šāds skaidrojums rada nākamās jautājumus. Vai visas pārmaiņas valodā ir tās attīstība? Kādas ir šo jēdzienu savstarpējās attiecības?

Mūsdienu Latvijas sabiedrībai jau vairākus gadus neskaidru, zinātniski nepamatotu viedokli un jēdzienu sajaukumu piedāvā Valsts valodas komisija savās publikācijās⁴. Šīs komisijas priekšsēdētājs, angļu valodas profesors Andrejs Veisbergs 2006. gadā rakstā ar daudzsološu virsrakstu *Valodas attīstība, pārmaiņas un kvalitāte* nodaļā *Attīstība*⁵ un 2007. gadā rakstā *Valodas izmaiņas un kvalitāte* (līdzautore Daina Nītiņa) arī nodaļā *Attīstība*⁶ diemžēl nerunā par valodas attīstību, bet gan par ko citu – par valodas lietojumu, par tā kvantitatīvajiem rādītājiem (Latvijas iedzīvotāju etnisko sastāvu, skolēnu sadalījumu, izdoto grāmatu un žurnālu kopskaitu, tulkojumiem un citiem ekstralingvistiskiem faktoriem) un uz to pamata izdara secinājumu, ka pēdējos piecpadsmit gados latviešu valodas „... sociolingvistiskā attīstība

ir bijusi strauja un iespaidīga. Taču uztraukumā par savu valodu latviešu vidē nerimst. Tāpat acīmredzot runa nav tikai par valodas kvantitatīvajiem rādītājiem, bet gan par valodas kvalitāti”⁷.

Pie skaidrības iepriekš izvirzītajos jautājumos gribētu tikt arī tulki un tulkotāji, redaktori un korektori, skolotāji un skolēni, runātāji un rakstītāji. Pamatotu neapmierinātību ar situāciju Latvijā ir paudis profesionāls tulks Māris Kūla no Briseles: „Cilvēki, kam būtu jānodarbojas ar valodas kultūru un kopšanu, imitē darbību .. Par valodas attīstības pierādījumu uzdod pat slinkumu apgūt valodas attīstībā sasniegto, apmierināšanos ar latvisku galotņu piekabināšanu angļu vārdiem .. Ja kāds mēģina ierunāties par valodas kopšanu, to lamā par pūristu un viņa teikto diskreditē kā izsmejamu, „jo valoda dabiski attīstoties un ejot savu gaitu”. Praksē notiek pretējais – „valodas dabiskās attīstības” aizstāvji uzspiež nevajadzīgus aizguvumus un kalkojumus ..”⁸

Šiem jautājumiem vairāk vai mazāk uzmanības ir veltījuši gandrīz visi Eiropas valodnieki: vispārīgās (teorētiskās) valodniecības pamatlicējs Vilhelms fon Humbolts (*Humboldt*), naturālisti Augusts Šleihers (*Schleicher*) un Makss Millers (*Müller*), gan psiholoģisma skolas jaungramatiķi Leipcīgā: Hermanis Pauls (*Paul*) u. c., gan Kazaņas un Pēterburgas skola: Jans Boduēns de Kurtenē (*Baudouin de Courtenay*) u. c., gan Maskavas skola: Filips Fortunatovs u. c., arī franču socioloģisma ideju paudēji: Žozefs Vandrijess (*Vendryes*) u. c., modernās valodniecības tēvs Ferdināns de Sosīrs (*Saussure*) un pat strukturālisti (īpaši Prāgas lingvistu pulciņš).

Eiropas, ieskaitot arī Latvijas, valodniecības teorētiskais mantojums varētu palīdzēt mūsdienu Latvijas lingvistiem orientēties valodas attīstības un pārmaiņu izpratnē. Lai to iepazītu profesionālai zinātnei piedienīgā dziļumā un plašumā, mums noderētu valodas attīstībai un pārmaiņām veltīta antoloģija. Kamēr tādas nav, iepazīsim vismaz dažus viedokļus.

Vilhelms Humbolts par valodas pārmaiņām un attīstību

Vilhelms Humbolts 19. gadsimta 20. gados, tāpat valodniecības kā profesionālas zinātnes tapšanas laikā, referēdams Berlīnes Zinātņu akadēmijā, viņam raksturīgā domāšanas un izteiksmes manierē ar dziļu un plašu skatu ir aptvēris cilvēku valodas būtības un esības dažādos aspektus, arī pārmaiņas un attīstību.

„Tāpat kā mūsu zemeslodes virsma, iekams radušies tagadējo jūru, kalnu un upju apveidi, ir piedzīvojusi milzīgas pārmaiņas, lai pēc tam daudz nemainītos; arī valodās pastāv kāds pabeigtās organizēšanās punkts, aiz kura organiskā uzbūve, valodas noteiktais veidols vairs daudz nemainās. Toties no šā punkta kā gara dzīvā produkta organiskajā uzbūvē risinās smalka izveide noteikto robežu ietvaros līdz pat bezgalībai. Ja kāda valoda reiz jau radījusi savu veidolu, tad tās būtiskās gramatiskās formas paliek tās pašas; tā valoda, kas agrāk nav atšķīrusi dzimtes, locījumus, pasīvu vai mediju, šos trūkumus vairs nenovērš; tāpat tālāk nepavairojas lielās vārdšķiras (*Wortfamilien*).”⁹

V. Humbolts daudzkārt ir paudis domu par valodas misiju un par mūžīgo valodas nepietiekamību domu un jūtu izteikšanai, kas arī ir valodas pārmaiņu galvenais cēlonis, mūžīgais dzinējspēks. Piemēram, akadēmiskajā priekšlasījumā *Par valodu nacionālo raksturu* viņš atgādina: „Bet cilvēks jūt un zina, ka valoda viņam ir tikai līdzeklis, ka ārpus tās pastāv neredzamā joma, kurā viņš tiecas iekļūt ar valodas palīdzību. Visikdienišķākā izjūta un visdziļākā domāšana ir nemierā ar valodas nepietiekamību un uzlūko minēto jomu par tālu zemi, uz kuru ved tikai valoda un nekad nenoved līdz galam.”¹⁰

V. Humbolts arī brīdina un skaidro: „Valodas un sajūtu mijiedarbības progresu nevajadzētu jaukt ar sabiedrisko institūtu progresu, no kura izriet morālā pilnveidošanās, ne arī ar zinātnes un mākslas progresu, kaut gan tas saistīts ar šiem abiem visciešākajā sakarībā. Ieguvums, kas pats par sevi izriet no valodas, izpaužas divējādā veidā: gan kā progresējošā valodas spēja, gan arī kā īpatnējs skatījums. Mēs mācāmies drošāk un labāk apgūt domu,

ietērt to jaunākās, dzīvākās formās ..”¹¹ Vai gan šī progresējošā valodas spēja nav mūs interesējošā valodas attīstība?

Mūža pēdējos piecpadsmit gadus V. Humbolts, no valsts un diplomātiskā dienesta aizgājis, dzīvoja savas dzimtas īpašumā Tēgeles pilī, netālu no Berlīnes, un pilnībā nodevās intelektuālam darbam, viņš radīja vispārīgās valodniecības pamatus. Šajos fundamentālajos darbos rodamas arī atziņas par valodas pārmaiņām un attīstību.

„Valodu pārveidojumā es saskatu mūžīgu un nemainīgu likumu: tik ilgi, kamēr valoda mierīgi pastāv, tā izjūt tikai laika iedarbību, dzīves principa pavājināšanos un vēl dažas dialektiskas novirzes; taču, lai no tās izveidotos kāda tiešām atšķirīga valoda, jābūt notikumam, kas to satricinātu būtībā. Jāmainās pašai tautai .. Grieķu valoda nebūtu kļuvusi par jaungrieķu valodu, latīņu valoda – par itāliešu valodu, ja vareni politiski apvērsumi nebūtu sagrāvuši hellēņu un romiešu politisko stāvokli.”¹²

V. Humbolts kā filozofs raksturo nacionālā gara un valodas mijiedarbību un tās izpausmi valodas attīstībā: „.. valoda ir iekšējās esamības orgāns, pati šī esamība, kas pakāpeniski nonāk pie iekšējās izziņas un izteiksmes. Vismalkākajiem pavedieniem tā sakņojas nacionālā gara spēkā, un, jo veiksmīgāk valoda iedarbojas atpakaļ uz šo spēku, jo likumsakarīgāka un bagātāka ir tās attīstība.”¹³ V. Humbolta izpratnē valodas attīstība ir garīgs progress, un viņš akcentē iekšēja spēka nozīmi šajā procesā: „Viss garīgais progress var izcelties tikai iekšēja spēka izpausmes rezultātā, un tam ir vienmēr aplēpts un neizskaidrojams pamats, tāpēc ka tas ir pašdarbīgs.”¹⁴ Pēc V. Humbolta domām, pastāvīgi darbīgā aktivitātē ir „.. saskatāma valodas pilnveidošanās tieksme realizēties īstenībā. Valodas pētnieka uzdevums .. ir izsekot šai tieksmei un attēlot to”¹⁵.

Šarls Balī par valodas attīstību un progressu

Ticība progresam ir dzīves nepieciešamība, vienkāršu pārmaiņu ideja cilvēkus

nevaldzina. Taču pārmaiņas var būt vai nu progress vai regress. „.. tā kā progress ir mūsu cilvēciskās dabas prasība, mēs ne tikai meklējam to, kur tā nav, bet, ja tas ir, tad cenšamies to vispārināt. Kad runājam par valodas progresu, mēs iedomājamies, ka ir kustība uz priekšu vai atpakaļ, aplūkojot objektu kopumā, bet īstenībā progress ir iespējams dažos punktos un regress – citos,” 20. gadsimta sākumā atzinis Šveices valodnieks Šarls Balī (*Bally*).¹⁶ Bet kas tad ir progress valodā? Atbildēt uz šo jautājumu ir tikpat grūti kā definēt progresu vispār. Vieniem tas ir esamības materiālo apstākļu uzlabošanās, tehnikas attīstība, citiem – prāta un jūtu attīstība, pilnvērtīga, jēgpilna, harmoniska dzīve. Valodas progress arī var būt materiāls un garīgs. „Valoda var iegūt jaunus vārdus civilizācijas formu izteikšanai, arī aizgūt tos no citām valodām, bet vai šī virspusējā bagātināšanās ir reāls iekšējs progress. Vai ķīnietis ir kļuvis pilnvērtīgāks no tā, ka iemācījies nosaukt lielgabalu, dirižabli, deputātu?” jautā Š. Balī.¹⁷ „Pārmaiņas var nosaukt par progresu tikai tad, ja ir neapšaubāmi iemesli atzīt, ka jaunais valodas stāvoklis ir labāks par iepriekšējo,” atbild Š. Balī.¹⁸

Šveices valodnieks arī atgādina, ka valodas attīstās divu pretēju tendenču iespaidā. Viena no tām ir tieksme pēc lielākas izteiksmības, vēlme paust runātāja attieksmi, un tā nepārtraukti stimulē jaunradi valodā (vārdi, gramatiskie formanti u. c.). Otra tendence ir intelektuāla un analītiska, tā virza valodu uz loģisku skaidrību, uz valodas zīmju nepārprotamību. Taču dzīves diktētā izteiksmības tendence uzvar loģikas prasības. Vārdu krājums diezgan uzskatāmi rāda, ka valoda neattīstās loģiskās skaidrības virzienā.¹⁹

Š. Balī norāda uz vēl citu pretēju tendenču pāri. Pirmkārt, savu sabiedrisko funkciju dēļ valoda tiecas uz unifikāciju, lai visi sabiedrības locekļi jebkurā situācijā varētu viens otru saprast. Taču civilizētās pasaules dažādas valodas ir sasniegušas atšķirīgu unifikācijas pakāpi (pēc Š. Balī domām, franču valoda šajā ziņā pārspēj vācu valodu).²⁰ Otrkārt, tā kā sociālais progress rada arvien pieaugošu diferenciāciju sabiedrībā, valodā arī attīstās diferenciācijas tendence, kas izpaužas

valodas profesionālajos, sociālajos vai teritoriālajos paveidos.²¹

Š. Balī secina, ka „progress un regress notiek it kā vienlaikus, šūpoles kustas turp un atpakaļ, no vienas puses kaut kas papildinās, no otras – kaut kas zūd”.²² Viņaprāt, „procesi valodā, līdzīgi sociālām un politiskām transformācijām, līdzīgi cilvēka morālajai un fiziskajai attīstībai, lielākoties nav tieši novērojami un arī kontrolējami”, jo valoda pilnībā nav pakļauta apziņai.²³

20. gadsimta latviešu valodnieki par valodas attīstību un pārmaiņām

Kaut arī Jānim Endzelīnam nebija nodoma radīt vispārīgu valodas attīstības teoriju, ar saviem atzinumiem par valodas attīstības cēloņiem, procesiem un likumbām viņš devis nozīmīgu ieguldījumu valodas attīstības un valodas pārmaiņu teorijā.²⁴

1928. gadā recenzijā par Marģera Bruņnieka grāmatu *Mūsu valodas krusts un bēdas* J. Endzelīns ir skaidri paudis savu valodas attīstības un pārmaiņu izpratni: „Attīstās valoda, tālāk izveidojoties saskaņā ar savām normām un pēc pašas veciem paraugiem, bet ne citu valodu ietekmē.”²⁵

Kā zināms, valodas pārmaiņu cēloņi var būt ārēji (ārpus valodas) un iekšēji (pašā valodā).²⁶ Viens no visspēcīgākajiem ārējiem cēloņiem ir valodu kontakti, respektīvi, citu valodu ietekme. Tā visspilgtāk un visintensīvāk izraisa pārmaiņas vārdu krājumā, t. i., vārdu aizgūšanu. Trimdas latviešu valodniece Edīte Hauzenberga-Šturma par aizgūšanu 1960. gadā ir rakstījusi: „.. kad nevis aizgūst pēc patikas un vajadzības, bet kad tā no augšas lielos vairumos uzbeļ svešus elementus. Ar to saistās dziļas problēmas ..”²⁷ Šādu procesu, mūsdienu situācijā – „nekontrolētu aizgūšanu” no angļu valodas – par valodas attīstību nepamatoti uzskata daži 21. gadsimta valodnieki Latvijā.²⁸

Diemžēl svešas valodas ietekmē radušās pārmaiņas latviešu vārdu krājumā nevis attīsta valodas izteiksmes līdzekļus, bet gan, runājot 20. gadsimta 2. puses latviešu valodnieka Rūdolfa Grabja vārdiem, „vājina

valodas izteiksmes spēku” un „pamazām vien aizsedz valodas savdabīgos vaibstus”.²⁹

Kādā avīzē bija lasāms šāds rakstiņš: „Oficiāli akceptētajā folkloras festivāla finālā kolosālais ansambļu kolektīvs demonstrēja emocijas un erudīciju. Dotajā atmosfērā reanimējās tīneidžeri, bet publikā aktīvi integrējās dažādu profesiju indivīdi, pat eksfunkcionāri, kuru ambīcijas bija egoistiski ekspluatēt konkrēto ažiotažas situāciju. Paralēli artistiskajām aktivitātēm intensīvi realizējās komerciālās. Naturāli, ka indivīdi koncentrējās uz reģiona bižutēriju un galantēriju, uz konditorejas produkciju un alkoholiskajiem dzērieniem. Publika neignorēja arī tuvējo supermārketu, kurā eksistēja totāla sortimenta amplitūda. Klientu masas okupēja bāru un bistro. Diskomfortu minimizēja gastronomijas komfortablais interjers.” Cik latviešu vārdu varam atrast rakstiņā? Vai gan par notikumu nebija iespējams pastāstīt skaidrā latviskā valodā? Vai šāds teksts rāda latviešu valodas iespēju attīstību?

R. Grabis, 1983. gadā apspriežot jautājumu „Vai visas pārmaiņas valodā sekmē tās attīstību?”, atzīst, ka „labi ielūkojoties valodas pārmaiņu gaitā, var tur ieraudzīt arī tādas norises, kas parāda, ka atsevišķas valodas vienības lietojuma izvēršanās vai vārdu darināšanas modeļa izmantojuma palielināšanās neveicina ne valodas bagātināšanos ar izteiksmes līdzekļiem un veidiem, ne arī izteiksmes līdzekļu izmantošanas lauka paplašināšanos un dažādošanos”.³⁰

Novērtēsim pārmaiņu atbilstīgu latviešu valodas iekšējai būtībai, nesteigsimies pārņemt svešu valodu elementus un paraugus, kaut arī šo „nekontrolēto aizgūšanu” valodas politikas amatpersonas dēvē par „brīvu un netraucētu valodas attīstību”. Eiropas valodniecības teorētiskais mantojums piedāvā citu attīstības un pārmaiņu izpratni un par attīstītas valodas mērauklu uzskata skaidrību, vitalitāti un noteiktību, spēju brīvi veikt visus uzdevumus, kas aktuāli tautai.

Raksta pamatā ir referāts Latvijas Universitātes 66. akadēmiskajā konferencē 2008. gada 14. februārī.

VĒRES

- ¹ Karulis, K. (1992) Latviešu etimoloģijas vārdnīca, I sēj., Rīga, 85. lpp.
- ² Latviešu literārās valodas vārdnīca, 1. sēj. (1972) Rīga, 467.–469. lpp.
- ³ Gaivenis, K.; Keinys, S. (1990) Kalbotyros terminų žodynas. Kaunas, 97. lpp.
- ⁴ Valsts valodas komisijas raksti, 2. sēj. Valodas kvalitāte (2006) Rīga; Latviešu valoda 15 neatkarības gados (2007) Rīga.
- ⁵ Veisbergs, A. (2006) *Valodas attīstība, pārmaiņas un kvalitāte*. Valodas kvalitāte. Rīga, 118.–124. lpp.
- ⁶ Nītiņa, D., Veisbergs, A. (2007) *Valodas izmaiņas un kvalitāte*. Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Rīga, 37.–377. lpp.
- ⁷ Veisbergs, A. (2006) *Valodas attīstība, pārmaiņas un kvalitāte*. Valodas kvalitāte. Rīga, 124. lpp.; Nītiņa, D., Veisbergs, A. (2007) *Valodas izmaiņas un kvalitāte*. Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Rīga, 377. lpp.
- ⁸ Kūla, M. (2008) *Briseles kāpsta piezīmes*. Diena, 2008. g. 2. janv., 15. lpp.
- ⁹ Humbolts, V. (1985) Izlase. Rīga, 58.–59. lpp.
- ¹⁰ Op. cit., 75. lpp.
- ¹¹ Op. cit., 73. lpp.
- ¹² Op. cit., 89.–90. lpp.
- ¹³ Op. cit., 91. lpp.
- ¹⁴ Op. cit., 93. lpp.
- ¹⁵ Op. cit., 93. lpp.
- ¹⁶ Bally, Ch. (1913) *Le langage et la vie*. Genève, 66–67.
- ¹⁷ Op. cit., 71. lpp.
- ¹⁸ Ibid.
- ¹⁹ Op. cit., 75. lpp.
- ²⁰ Op. cit., 94.–96. lpp.
- ²¹ Op. cit., 97.–102. lpp.
- ²² Op. cit., 102.–103. lpp.
- ²³ Op. cit., 103.–104. lpp.
- ²⁴ Nītiņa, D. (1972) *Vispārīgās valodniecības jautājumi akadēmiķa Jāņa Endzelīna darbos*. Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam (1873–1973). Rīga, 12. lpp.
- ²⁵ Endzelīns, J. (1979) Darbu izlase, III sēj., 1. daļa, Rīga, 712. lpp.
- ²⁶ Sk., piem., Kļaviņa, S. (1997) Valodas daba. Ievads vispārīgajā valodniecībā. Lielvārde, 31.–35. lpp.
- ²⁷ Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstules Jānim Rudzītim 1946–1970 (1991) North Hollywood, 278. lpp.
- ²⁸ Veisbergs, A. (2006) *Valodas attīstība, pārmaiņas un kvalitāte*. Valsts valodas komisijas raksti, 2. sēj. Valodas kvalitāte. Rīga, 135.–136., 139. lpp.
- ²⁹ Grabis, R. (2006) *Vai visas pārmaiņas valodā sekmē tās attīstību?* Darbu izlase. Rīga, 285. lpp.
- ³⁰ Op. cit., 281. lpp.

CEĻŠ UZ RAKSTĪBAS TRADĪCIJU MAIŅU: NO GOTISKĀ UZ LATĪNISKO

Ilga Jansone, valodniece, dzimusi Apē 1958. gada 20. jūnijā. 1982. gadā beigusi LVU Filoloģijas fakultāti. 1993. gadā aizstāvējusi filoloģijas doktora disertāciju „Galvas un plecu segu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs”, 1999. gadā aizstāvējusi habilitētā filoloģijas doktora disertāciju „Galvas un plecu segu nosaukumi latviešu valodā”. 1981. gadā sākusi strādāt Valodas un literatūras institūtā par laboranti, vecāko laboranti, jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci. Kopš 1992. gada Latviešu valodas institūta asistente, pētniece, vadošā pētniece; direktora vietniece (1995–2004), direktore (kopš 2004). Kopš 2005. gada Valsts pētījumu programmas *Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru* koordinatore, LU Promocijas padomes Valodniecības zinātņu nozarē locekle, Baltijas Asamblejas balvas literatūrā, mākslā un zinātnē Latvijas Nacionālās žūrijas komisijas locekle. Žurnāla *Linguistica Lettica* redakcijas locekle (kopš 1997), vairāku valodniecisku

krājumu zinātniskā redaktore. Zinātniskās intereses saistītas ar leksikoloģiju, leksikogrāfiju, valodas un valodniecības vēsturi. Monogrāfijas *Galvas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā* (Rīga, 2003) un vairāk nekā 100 publikāciju autore. J. Endzelīna prēmijas laureāte (2004). LZA korespondētājlocekle (2005), LZA īstenā locekle (2007), LZA viceprezidente, Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas priekšsēdētāja (kopš 2008).

2008. gads latviešu sabiedrībai ir nozīmīgs ar diviem notikumiem: latviešu ortogrāfijas simtgadi un Latvijas valsts dibināšanas deviņdesmito gadadienu – notikumiem, kas būtiski ietekmēja Latvijas un latviešu tautas turpmāko attīstību.

1908. gadā Rīgas Latviešu biedrības Ortogrāfijas komisija Jāņa Endzelīna vadībā pieņēma vēsturisko lēmumu par pāreju no rakstības ar gotu burtiem uz rakstību ar latīņu burtiem, vienlaikus veicot arī citas izmaiņas tālaika rakstībā. Šis vēsturiskais lēmums radīja priekšnoteikumus latviešu valodas un tās rakstības vitalitātei, kas ir ļāvusi nepakļauties rusifikācijai padomju okupācijas laikā un saglabāt valodas dzīvotspēju arī 21. gadsimtā.

1908. gada 25. janvārī tika nodibināta Rīgas Latviešu biedrības (RLB) Zinību komisijas Ortogrāfijas komisija, „sastāvoša no K. Mīlenbaha, J. Endzeļa, J. Kalniņa, M. Arona, J. Birznieka, Fr. Trasuna,

M. Siliņa, Spr. Paegles un V. Maldoņa ar kooptācijas tiesībām, kurai uzdeva izstrādāt priekšlikumus jaunai latviešu ortogrāfijai, piemērotai tagadnes ikdienišķās dzīves plašākām prasībām, kā arī rūpēties vēlāk par viņas ieviešanu dzīvē”¹. Jau šā paša gada martā laikrakstā *Latvija* tika publicēts K. Mīlenbaha raksts *Latviešu pareizrakstības jautājums*, kurā, vēsturiski izsekojot latviešu ortogrāfijas attīstībai un sīkāk pakavējoties pie patskaņu garumu apzīmēšanas, viņš norāda, ka „šoreiz apcerējām pareizrakstības vissvarīgākos jautājumus, sīkumos neielaidamies. Piemērus uzzīmējām latīņu burtiem, bet pašu rakstu gotu burtiem, gribēdami lasītājiem rādīt, kāds izskatītos raksts manis ieteiktā pareizrakstībā. Pareizrakstību uz reizi pārgrozīt nav iespējams. Būtu jau liels solis uz priekšu, ja jau arī tādos rakstos, kas drukāti gotu burtiem, iespētu riebiģo h kā gaŗuma zīmi atmest un viņa vietā viscaur pusjumiņu ievest”².

Ortogrāfijas komisija 1908. gadā noturējusi 18 sēdes, kuras apmeklējuši 220 interesenti. Sēdēs vispusīgi analizēti vecās pareizrakstības trūkumi un iztirzāti jaunās ortogrāfijas principi. Arī Valodniecības nodaļa daudz spriedusi par latviešu ortogrāfijas reformas jautājumu.³ Kopš Ortogrāfijas komisijas nodibināšanas bija pagājis tikai pusgads, kad „Ortogrāfijas komisija noturēja prof. J. Endzeliņa vadībā arī 17. un 18. jūnijā [vasaras sapulču laikā – I. J.] atsevišķas sapulces latviešu ortogrāfijas jautājuma izšķiršanas lietā, kurās piedalījās ap 50 personu – valodnieku un citu interesentu. Viņās pie plašākiem priekšlasījumiem no Fr. Trasuna, V. Teikmaņa un citiem, un pēc vispārīgām debatēm vienojas ieviest latviešu turpmākā ikdienišķā rakstībā šādus galvenos pārgrozījumus: 1) pieņemt latīņu burtus; 2) atnest h kā garuma zīmi; 3) garumu apzīmēt viscaur ar gulošu strīpiņu virs pašskaņa, izņemot gadījumus minētus Mīlenbaha un Endzeliņa gramatikā; 4) dubultskaņu ee apzīmēt turpmāk ar ie; 5) grupu burtus zch, sch, tsch un dzch apzīmēt turpmāk ar ž, š, č un dž”⁴. Jau 21. jūnijā laikrakstā *Latvija* latīņu burtiem tiek publicēts *Uzaicinājums un lūgums Latvijas lasītājiem*, kurā, starp citu starpā teikts, ka „ievērojot vēl to apstākli, ka visas šīs debates tika vestas diezgan mazā dalībnieku sapulcē, kamēr par plašāko aprindu uzskatiem šai lietā [...] valda vēl pavisam pretējas domas, tad ar šo speram soli, kāds līdz šim pie latviešiem vēl nav bijis ierasts. Mēs ar šo griežamies pie mūsu lasītājiem ar lūgumu, izteikties par to, ko katrs no viņiem par šo lietu domā. Kā viņi redz, viss šis raksts jau ir nodrukāts pēc jaunās kārtības. Pie šī paša numura pieliekam ar jautājumiem apdrukātu pastkarti, kuru cienītos abonētus un lasītājus lūdzam pienācīgi izpildīt skaitļiem un tad mums atsūtīt atpakaļ visvēlākais līdz 20. jūlijam, tas būtu viena mēneša laikā”⁵. 31. jūlijā laikrakstā *Latvija* parādās aptaujas rezultāti. Atsaucoties uz uzaicinājumu, anketas ir aizpildījuši 4417 lasītāji. No tiem aptuveni piektā daļa (928 jeb 21,05%) respondentu atbalsta gotu burtu saglabāšanu, turklāt 549 no gotu burtu atbalstītājiem uzskata, ka šī rakstība saglabājama pirmmācības izglītības iestādēs (augstākajā izglītībā – tikai 6). 1608 respondenti ir izšķīrušies par latīņu burtu tūlītēju

ieviešanu, bet 1876 – par pakāpenisku ieviešanu.⁶ Aptauja ir noslēgusies, taču diskusija turpinās. Lielākā daļa lasītāju pauž atbalstu pašai reformai, respektīvi, pārejai uz latīņu alfabēta burtiem, taču izsaka šaubas par atsevišķu ortogrāfijas normu ieviešanu, piemēram, divskaņu ie un o rakstību, garumzīmēm, čupu burtiem u. tml.

Un tikai 12. novembrī tiek publicēts RLB Zinību komisijas Ortogrāfijas komisijas viedoklis (jaunajā ortogrāfijā): „Ortogrāfijas Komisija atzina, ka mūsu jaunā pareizrakstība jādibina uz tiem pamatiem, kādus jau arī atzina par pareiziem mūsu vispār iecienītie tautas pašapziņas modinātāji: Kronvalds, Valdemārs, Brīvzemnieks u. c. Tā kā mūsu jaunajā pareizrakstībā ievēroti pēc iespējas tie pamati, kuŗi: 1) atzīti par pareiziem starptautiski-zinātniskā pareizrakstībā, un 2) kādi jau pieņemti arī no dažām slāvu tautām. Uz minētiem pamata principiem dibinātos līdzšinējās pareizrakstības jauninājumus Ortogrāfijas Komisija cēla priekšā šā gada Zinības Komisijas vasaras sapulcēm, kur tos vēl divu dienu laikā jo vispusīgi pārsprieda īpaša ortogrāfijas nodaļa prof. Endzeliņa vadībā. Šie galīgi pieņemtie priekšlikumi ir sekoši:

- 1) **Līdzšinējo gotu burtu vietā jāieved latīņu burti**, kādi pieņemti starptautiski-zinātniskā pareizrakstībā un kādus sāk pieņemt arī jau tādas tautas, kuŗas agrāk rakstīja vienīgi ar gotu burtiem. Pat vācieši drukā savus izdevumus tikai vēl pa pusei ar gotu burtiem, un tikai **vienīgi** latvieši un igauņi tos lieto vēl pilnā apmērā.
- 2) **h kā garuma zīme jāatmet**, jo šāds garuma apzīmēšanas veids mūsu valodas labai gluži pretējs.
- 3) **Čupu burti sch, zch, tsch, dzch jāatmet un to vietā jāieved š, ž, č, dž, f vietā jāieved s, ņ – z, z – c, w – v**. Šie apzīmējumi pieņemti starptautiski-zinātniskā un dažu slāvu tautu pareizrakstībā.
- 4) **Garumi jāapzīmē celmos un galotnēs** pēc noteikumiem, kādi uzstādīti mūsu valodnieku Endzeliņa un Mīlenbaha gramatikā. **Par garuma zīmi visiem trim mūsu valodas garumiem jāpieņem**

guloša strīpa – virs garās pašskaņas, kā tas pieņemts starptautiskā pareizrakstībā, apzīmējot nenoteiktus garumus.

- 5) **Pašskaņa ee jāapzīmē ar ie,** jo šinī pašskaņā visādā ziņā kā pamatskaņa izdzirdama **i**, kā to jau senāk it pareizi aizrādīja Bīlenšteins un Brīvzemnieks, ieteikdami ee vietā ievest **i** ar īpašu zīmi virs tā. Starptautiski-zinātniskā pareizrakstībā arī Hirts un leišu valodnieki ieteic un lieto **ie**.⁷

Ar 1909. gadu šo ortogrāfiju sāka mācīt skolās. Pirmā pasaules kara laikā, ievērojot baltvācu ietekmes vājināšanos, latviešu inteliģence atsāka aktivitātes 1908. gada ortogrāfijas reformas īstenošanā. Šī akcija bija visīsākā un tika pamatota ar politiskiem argumentiem – nepieciešamību nokratīt gadsimtiem ilgušo vācu slogu. Rīgas Latviešu biedrībai palīgā steidzās citas radošās biedrības. Piemēram, 1914. gada 26. novembra sēdē Latviešu Mākslas veicināšanas biedrība atbalstīja pāreju uz latīņu burtiem latviešu rakstībā, norādot, ka tas ir nepieciešams un steidzams solis.⁸ R. Greitjāne min, ka tika izveidota arī īpaša komisija, kuras uzdevums bija atbalstīt RLB Zinību komisijas Valodniecības nodaļu latīņu burtu ieviešanā. Tajā tika iekļauti gleznotāji R. Tilbergs, J. Rozentāls, A. Purīts, filologs O. Grosvalds, komerczinību speciālists E. Ozoliņš, inženieris S. Paegle, arhitekts M. Nukša.⁹

Tikai 1919. gadā tika izdots Izglītības komisariāta rīkojums *Par latviešu valodas rakstību skolās*¹⁰, kurā pieņēma 1908. gada ortogrāfiju ar vienu izņēmumu – divskaņi *ie* un *o* rakstāmi kā *ee* un *o*. Pamazām visas oficiālās avīzes pārgāja uz jauno ortogrāfiju. Tomēr jāpiebilst, ka arī pirmajos Latvijas valsts pastāvēšanas gados ortogrāfijas jautājumā valdīja liela nenoteiktība. Tautas padome 1918. gada 6. decembrī noteica, ka valdības paziņojumi ir drukājami vecajā ortogrāfijā gotu burtiem. 1920. gada 30. decembrī Ministru kabinets izdeva rīkojumu par ortogrāfijas reformu, kas paredzēja, ka ne vēlāk par 1921. gada 1. jūliju visās valsts un pašvaldību iestādēs, kā arī skolās jāievieš jaunā ortogrāfija.¹¹ Bet 1921. gada 30. jūnijā Ministru kabinets šo rīkojumu atceļ, nosakot par jaunās rakstības ieviešanas

termiņu 1922. gada 1. jūliju. *Likums par latviešu ortogrāfijas jautājumu nokārtošanu* tiek pieņemts 1922. gada 24. maija Latvijas Satversmes sapulces kopsēdē. Tas nosaka, ka „visās skolās, valsts un pašvaldības iestādēs lietojama viena latviešu ortogrāfija”, kā izņēmumu minot „latgaliešu izloksnē lietojamo ortogrāfiju”¹². Atbilstoši šim likumam tiek izveidota Izglītības ministrijas Ortogrāfijas komisija, kurai uzticēts sagatavot likumprojektu un iesniegt to Ministru kabinetam, kas nosaka laiku, kad ieteiktā rakstība jāsāk lietot skolās, valsts un pašvaldības iestādēs.

Pirmās iespīestās grāmatas latviešu valodā 16. gadsimtā bija drukātas gotiskiem burtiem, visvairāk – fraktūrā. Tā kā pirmo latviski rakstīto grāmatu autori bija vācu garīdznieki, no vācu valodas fraktūra tika pārņemta pirmo latviešu valodā tulkoto un sarakstīto grāmatu iespīšanai. Izņēmums bija Latgale, kur poļu tautības katoļu garīdznieki un Jezuītu ordeņa mūki latgaliešu rakstu valodas grafēmikā ieviesa latīņu jeb antīkvas burtus. Rokrakstā pastāvēja tradīcija latviešu rakstos lietot latīņu burtus visā Latvijas teritorijā.

Šīs vēsturiski izveidojušās rakstības tradīcijas dēļ lejezemnieku rakstība tika veidota, pielāgojoties savām vāciskās rakstīšanas un arī lasīšanas iemaņām. Būtiskākā šīs rakstības iezīme bija gotiskie burti. Turklāt, kā norāda A. Augstkalns, „patskaņu garumu neapzīmē (dažus norādījumus, zināms, var sataustīt, bet nav nekādas sistēmas, tā ka izņēmumi būtu kļūdas), divskani *ie* neatšķir no *e* (īsā, garā, šaurā, platā), mīkstinātiem līdzskaņiem nav apzīmējuma (retumis viņiem tiek pievienots *i*, *y* un *g*), balsīgie un nebalsīgie svelpeņi un šņāceņi netiek izšķirti, afrikātu apzīmējumos nav nekādas kārtības; līdzskaņu apzīmējumos vispār – burtu sastrēgums (dubultnieki; dažādu burtu savienojumi vienas skaņas apzīmējumā – īpaši svelpeņiem un afrikātām; h raksta tēlu kuplināšanai) un fonētiskais princips”¹³. Šī latviešu valodai neatbilstošā rakstības tradīcija radīja neapmierinātību jau 17. gadsimta pirmās puses vācu tautības autoros. Pirmais, kurš mēģināja ieviest kaut cik noteiktas normas, bija Georgs Mancelis (1593–1654). „Mancelis izšķir pareizi patskaņus, kādi viņi ir latviešu valodā: atšķir

divskani *ie* no patskaņa *e*; izšķīr plato un šauro *e* un apzīmē rakstos pirmo ar *ä*, otru ar *e*; pareizi izšķīr patskaņus galotnēs; apzīmē patskaņu gaŗumu (ar burtu *h* un citādi). Platā un šaurā *e* izšķīrums laikam nāk no zviedru ortogrāfijas, kas Mancelim bija pazīstama. [...] Mancelis pareizi izšķīr līdzskaņus: mīkstinātie līdzskaņi dabū īpašas zīmes (pārsvīttrātus burtus), svelpeņi, šņāceņi un afrikātas dabū katrs savu pienācīgu apzīmējumu, atšķīrot balsīgos no nebalsīgajiem. Gan ne visi mīkstinātie līdzskaņi ir izprasti (nav sadzirdēts *ġ* un *ķ*) un ne gluži vienmēr viss ir pareizi pārsvīttrāts (vismaz par iespīestām grāmatām tas ir jāsaka).¹⁴ G. Mancelis līdzās fonētiskajam rakstības principam (vārdu rakstībā jāvadās pēc dzirdes) mēģināja ieviest arī morfoloģisko rakstības principu (jāievēro vienāds skaņu apzīmējums dažādās pozīcijās, piemēram, nevis *mac* ‘mats’, *mati*, bet gan *mats*, *mati*). Lai gan G. Manceļa ievīstā rakstība bija liels solis uz priekšu latviešu rakstības attīstībā, tā nebūt vēl nebija ideāli atbilstīga latviešu valodas principiem. No 17. gadsimta vācu garīdznīkiem, kuru ieguldījums ortogrāfijas attīstībā ir visai būtisks, vēl minami Kristofors Fīrekers (ap 1615 – ap 1684) un Heinrihs Adolfs (1622–1686). K. Fīrekera īpatnējā ortogrāfija visspilgtāk atspoguļojas dzīesmas *Tev Dievu mīlēt būs* rokrakstā, par kuru L. Bērziņš raksta, ka „te ir novērsti čupu burti („sch”) un izmests „h” kā gaŗuma zīme. Mūsu tagadējā „š” vietā rokraksts lieto burtu, kas atgādina vācu „ß”, to svītrodams; bet gaŗu vokali apzīmē ar svīttru, kas iet perpendikulāri caur vokaļa kājiņu labajā pusē. Šī ortogrāfija ir laba lietpratēja apdomāts darbs¹⁵. Tomēr, kā norāda A. Ozols, „Fīrekers gan bij personīgi izveidojis gluži konsekventu un lietderīgu sistēmu, bet nevarēja to ievīst praksē, kur jau bija citas tradīcijas¹⁶. Laikam arī tādēļ H. Adolfs, publicēdams 1685. gadā savu gramatiku *Ganz kurtze Anleitung zur lettischen Sprache*, nav pieņēmis visus K. Fīrekera latviešu ortogrāfijas principus, bet, pamatos balstīdamies uz G. Manceļa pareizrakstību, ievīsis dažus būtiskus papildinājumus, piemēram, viņš „arī *i* skaņas gaŗumu apzīmē ar *h*, mīkstināto līdzskaņu *ġ*, *ķ*, *ņ* apzīmēšanai ievēd pārsvītrotos burtus¹⁷. Tomēr K. Fīrekera un H. Adolfsja ievīstiem

G. Manceļa rakstības uzlabojumiem, kā arī H. Adolfsja gramatikā ievīstajām valodas normām bija būtiska nozīme latviešu rakstības tālākā attīstībā. 17. gadsimta otrajā pusē – 1683. gadā – notika pirmā organizētā latviešu ortogrāfijas apspīede, kas bija veltīta pirmā Bībeles tulkojuma rakstības principu izvīrtēšanai. Tā kā Bībeles tulkojumā sākotnēji bija izmantota vēl G. Manceļa vecā izstrādātā ortogrāfija, šāda rakstība tika noraidīta, secīnot, ka „bez skaidriem rakstības un gramatikas principiem pie tik liela darba nevar ķerties¹⁸. Šie principi lielā mērā tika aizgūti no K. Fīrekera un H. Adolfsja darbiem, respektīvi, H. Adolfsja gramatikas, kurā jau bija iestrādāti daudzi K. Fīrekera ieteikumi. Rakstība kļuva vienveidīgāka un konsekventāka. Diemžēl pirmajā Bībeles izdevumā daudzus ieteikumus nepaguva īstenot. Tas tika izdarīts Bībeles otrajā izdevumā (1739). Šai izdevumā ievīstā rakstība, tostarp atteikšanās no lietvārdu rakstījuma ar lielo burtu, saglabājās stereotipos izdevumos līdz pat 19. gs. otrajai pusei. Zīmīgi, ka 18. gadsimta otrajā pusē radās arī pirmie mēģinājumi latviešu rakstībā lietot latīņu burtus. Tā, piemēram, latviešu valodas paraugi latīņu burtiem iespīesti gan G. F. Stendera latviešu gramatikā *Neue vollstāndigere Lettische Grammatik* (1761), gan vārdnīcā *Lettisches Lexicon* (1789). No Bībeles otrā izdevuma iznākšanas līdz pat 19. gadsimta otrajai pusei galvenie latviešu rakstības uzlabotāji joprojām ir vācu mācītāji, tādēļ likumsakarīgi, ka neapmierinātība ar labāku – salīdzīnot ar iepriekšējo –, taču joprojām latviešu valodas izrunai daudzviet neatbilstošo rakstību palīka. Runāts tika par tiem pašiem sāpīgajiem jautājumiem. Daudzus neapmierināja joprojām izmantotie čupu burti, t. i., 3–4 burtu lietojums vienas skaņas apzīmēšanai, dažādaī patskaņu gaŗumu apzīmējums vārdu saknēs un galotnēs, divskaņu dažādaī apzīmējums u. tml. Taču šī neapmierinātība līdz pat 19. gs. vidum lielākoties skāra atsevišķu skaņu rakstību, nevis pašu grafēmiku. Netika nopietni diskutēts par gotisko burtu iespīejamu nomaiņu ar latīņu alfabēta burtiem.

Kopš 19. gadsimta 20. gadu otrās puses vāciešu rūpes par radikālāku latviešu rakstības uzlabošanu uzņēmās Latviešu literārā

(draugu) biedrība (*Lettisch-Literarische Gesellschaft*; dibināta 1824. gadā, statūti apstiprināti 1827. gadā). Statūtos paredzētie mērķi aptver gan valodas izpēti, gan ortogrāfijas sakārtošanu: „nolūks ir, izkopt vispārīgu latviešu valodu, izpētīt tās patieso ģēniju katrai atsevišķai vajadzībai, kur ar tautu jārūnā. Tā tad biedrība nodomājusi sīki pārlūkot visu valodu, noteikt skaidri un sīki atsevišķos valodas likumus, nodibināt uz cietiem pamatiem ortogrāfiju, tad vārdu kārtību un sintaksi; sakrāt, cik iespējams, pilnīgi no dažādiem apvidiem visus vārdu un nosaukumu krājumus...”¹⁹. Biedrības ortogrāfijas uzlabošanas centieni samērā vispusīgi atspoguļojas tās izdevumā *Magazīnas (Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft; 1828–1913)*. *Magazīnās*, īpaši to sākumposmā, gandrīz katrā numurā ir iekļauts kāds raksts par latviešu valodas jautājumiem, tostarp par grafētikas uzlabošanu. K. K. Ulmanis *Magazīnu* ceturtajā laidienā 1833. gadā ierosina diskusiju par šādiem jautājumiem: vai līdzskaņu burtu dubultojuumi jāatmet; vai jāizskauž *h* burts kā patskaņu garuma apzīmējums; kuros gadījumos šķiramas *s* un *z* skaņas²⁰. Diskusijā bez K. K. Ulmaņa iesaistās vēl 13 cilvēki²¹, tostarp, K. Hūgenbergers, H. E. Katerfelds, P. Stefenhāgens, F. V. Veirihis, U. Velligs. Jautājumu apspriešanai un atzinumu pieņemšanai bija paredzēts izveidot komisiju, kurā vienādā skaitā ietilptu Latviešu literārās (draugu) biedrības biedri no Kurzemes un Vidzemes. Kā vēlāk atzīst P. Šmits, „Draugu biedrība gan jau no 1832. gada bija sākusi prātot par latviešu ortogrāfijas reformu, bet šis jautājums nebija tik vienkāršs un pašiem darbiniekiem, kā liekas, trūka arī nopietnas gribas”²².

Uz būtiskām izmaiņām latviešu valodas rakstībā 1847. gadā rosināja ārsts Juris Bārs. Viņš ieteica: lietot latīņu burtus; garos patskaņus apzīmēt ar divu veidu garumzīmēm atkarībā no intonācijas; divskaņus *ie* un *uo* apzīmēt ar *ia* un *ua*; burtus *s*, *z*, *c* apzīmēt ar latīņu burtiem, bet mīkstinātos līdzskaņus *š*, *ž*, *č* apzīmēt ar *ś*, *ź*, *ć*; pārējo mīkstināto līdzskaņu apzīmēšanai lietot burta pārsvītrojumu; saglabāt dubulto *w*; nešķirt šauro un plato *e*, *ē*, jo to izruna ir atšķirīga dažādos novados²³. Kā atzīst A. Bergmane un A. Blinkena, „šai

rakstā proponētie skaņu apzīmējumi ar diakritiskām zīmēm ir pamatā mūsdienu latviešu valodas grafētikai”²⁴.

Paralēli Latviešu literārās (draugu) biedrības centieniem tikai uzlabot latviešu rakstību, nemainot iespiedumu fraktūrā, 19. gadsimta pirmajā pusē izskanēja arī citādas domas: ja gotiskais raksts neapmierina, varētu izmantot kirilicu. Piemēram, 1830. gadā O. Rozenbergers darbā *Formenlehre der lettischen Sprache* ierosināja izmantot krievu alfabēta burtus tais gadījumos, kad fraktūra neatspoguļo latviešu valodas fonēmas. Pēc viņa domām, kirilicā varētu rakstīt *s* un *z*, kā arī čupu burtus²⁵. 19. gadsimta 60. un 70. gados iznāca atsevišķas grāmatas, kurās latviešu teksta iespiešanai izmantoti tikai krievu alfabēta burti, piemēram, J. Sproģa sakārtotais latviešu tautasdziesmu krājums 1868. gadā pilnībā iespiests kirilicā, latviešu piemēri krievu burtiem iespiesti arī F. Brīvzemnieka sakārtotajā latviešu tautasdziesmu krājumā 1873. gadā, bet tā bijusi izdevēja prasība.

19. gadsimta 50. gadu otrajā pusē un 60. gados, kad sākās un izvērās nacionālā kustība un latviešu kultūras attīstību sāka virzīt paši latvieši, no jauna aktualizējās latviešu rakstības reformēšanas jautājums.

Lieli nopelni latviešu rakstības izveidē ir Jurim Alunānam. Jau *Dziesmiņu* ievadā viņš norāda: „Es gribēju rādīt, cik latviešu valoda spēcīga un jauka, un tad es arī dzinos latviešu valodu cik paspēdams no svešiem grabažiem iztīrīt. Kas zin, kā ar latviešu valodu un latviešu rakstiem šim brīžam iet, tas gan atzīs, ka tāds darbs nav viegls darbs.”²⁶ Juris Alunāns, pareizi izprazdam valodu attīstības gaitu, atgādināja, ka arī vācu literārā valoda ir izveidojusies pakāpeniski, un parādīja līdzekļus, kā latviešu valodu padarīt par kultūras tautas valodu. Viņš savos darbos sāka ieviest J. Bāra izstrādātos rakstības principus. 19. gadsimta 60. gados arī presē (*Mājas Viesis, Pēterburgas Avīzes*) parādās raksti ar ierosinājumiem rakstības reformu jautājumos un konkrētiem reformētas rakstības paraugiem. Iezīmējas galvenās problēmas, kas būtu jāatrisina, izstrādājot jauno rakstību: vai gotiskais raksts aizstājams ar antīkvu, vai atmetami līdzskaņu dubultojuumi

starp patskaņiem, kas norāda uz iepriekšēju patskaņa īsumu, kā apzīmēt divskaņus [ie] un [uo], garos patskaņus, svelpeņus, ņāceņus un afrikātas, vai apzīmēt zilbju intonācijas. 1863. gadā *Mājas Viesī* iespiesti vairāki K. Biezbārža raksti, kuros atmesti līdzskaņu dubultoju- mi, *h* kā patskaņu garuma apzīmējums. Šādu rakstību 1864. gadā atkārtoja arī *Pēterburgas Avīzes*. A. Bīlenšteins 1865. gadā laikrakstā *Latviešu Avīzes* norādīja, ka „tas *h* ir un ir pretim latviešu mēles tikumam”, bet nespēja šo domu ieviest praksē savā mācību grāmatā *Die Elemente der lettischen Sprache*.²⁷

A. Bergmane un A. Blinkena atzīst – „kaut arī 19. gs. 50. un 60. gados nekā reāla rakstības reformu lietā vēl nepanāk, ir tomēr iekustināta doma, ka reformas latviešu valodas rakstībā nepieciešamas”.²⁸

Tomēr jau 19. gadsimta otrajā pusē nāca klajā grāmatas, kas bija iespiestas latīņu burtiem. Tās bija 1872. gadā Maskavā izdotā *Krievu-latviešu-vācu vārdnīca* un turpat 1879. gadā publicētā *Latviešu-krievu-vācu vārdnīca* Krišjāņa Valdemāra redakcijā. Vārdnīcu latviskā daļa tika iespiesta ar latīņu burtiem. Taču patskaņu garums pa vecam rādīts ar *h* burtu, turklāt tikai saknēs tas darīts konsekventi. Divskanis *ie* apzīmēts tāpat kā agrāk ar *ee*, divskanis *uo* – ar *o*. Tādējādi ar burtu *o* apzīmēja trīs dažādi runājamas skaņas – īso patskani, garo patskani un divskani. Arī līdzskaņu rakstībā joprojām vērojamas atšķirības no mūsdienu ortogrāfijas: *c* apzīmēts ar *z*, *dz* ar *dš*, *z* ar *š*, *š* ar *sch*, *ž* ar *sch*. Mīkstinātie līdzskaņi *l*, *Ņ*, *ķ* rakstīti ar komatu zem cietā līdzskaņa burta.

Latviešu literārās (draugu) biedrības iedvesmoti, 19. gadsimta otrajā pusē arī progresīvie latvieši sāka domāt par savu biedrību. 1868. gadā tika apstiprināta Rīgas Latviešu biedrība. Latviešu valodas kopēji grupējās ap RLB Zinātnības komisiju (no 1878. gada – Zinību komisija), kura tika izveidota 1869. gadā, bet praktiski darbību uzsāka tikai 1875. gadā.²⁹ Komisija par savu svarīgāko uzdevumu uzskatīja rakstības uzlabošanu. Tā kā latviešiem šajā laikā savu akadēmiski izglītotu valodnieku vēl nebija, „komisijas darbā iesaistījās dažādu profesiju, atšķirīgu izglītību guvuši interesenti,

kurus apvienoja vēlēšanās līdzstrādāt savas tautas kultūras veidošanas dižajā darbā. Piemēram, 1884. gadā Zinību komisijas sastāvu veidoja 21 skolotājs, 8 ierēdņi, 5 advokāti, 4 laikrakstu redaktori, 4 tirgotāji, 3 studenti, 2 ārsti, 2 mākslinieki, pa vienam inženierim, arhitektam, mācītājam, virsniekam un muižas īpašniekam”³⁰. Zinību komisijai bija daudz atbalstītāju, kuri līdzdalību latviešu valodas kopšanā uzskatīja par savu pienākumu.

Par vienu no ortogrāfijas reformas vadmotīviem kļuva latviešu tautas vienotības ideja. Atis Kronvalds bija viens no pirmajiem, kurš par pamatojumu latīņu burtu ieviešanai izvirzīja nepieciešamību tuvināt latgaliešus Latvijas pārējo novadu latviešiem. Viņš norādīja uz postu, kādu latviešiem nodarījušas svešas varas, sadalot tautu divās daļās. Situāciju, kad visā Latvijas teritorijā nav vienādas rakstības, A. Kronvalds 1871. gadā atzina par nepieņemamu un vēstulē P. Baumanovskim norādīja, ka „visiem latviešiem un viņu tautas brāļiem vajadzētu, pēc patiesības, pie vienas ortogrāfijas turēties”³¹.

Pamatojoties uz Zinību komisijas darbinieku atziņām, iesūtītajiem ierosinājumiem un presē publicētajiem viedokļiem, B. Dīriķis izstrādāja un 1876. gada 14. aprīļa Zinību komisijas sēdē nolatīja latviešu ortogrāfijas reformas projektu, kuru apspriežot komisija vienojās par 7 tēzēm: 1) „gotu burtu vietā jāievie latīņu burti”, 2) zināmo triju veco nenozīmīgo „burtu vietā būtu turpmāk jālieto *z*, *s*, *c*, kā par piem.: *zeme, saule, celms*”, bet *dz* skaņai „sevišķa zīme nav vajadzīga”, jo „arī citās Eiropas valodās viņai nav sevišķa burta”, 3) mīkstie burti nav jāšvīkā, bet jāapzīmē ar īpašu zīmīti, 4) „gaŗie paŗskaņi jāizšķir no īsiem caur īpaŗu slŗpu jeb guloŗu zŗmŗti virs viŗņiem, bet ne caur *h* burtu, kā tas lŗdz ņim notika... *O* latvieŗu valodā ir vienmŗr gaŗŗ, tādŗl tam gaŗuma zŗme nav vajadzŗga”, 5) „grŗstās un stŗeptās zilbes nav vajadzŗgs izŗŗķirt caur kādu seviŗŗu apzŗmŗjumu”, 6) „zŗme *ee* ir paturāma, lai gan viŗa pilnŗgi nenorāda to skaņu, kas sadzirdama”, 7) „vecu ņupu burtu vietā ir ievēdami vienkārŗi burti: *ŗ, ņ, ņ*, tikai ar diakritisko zŗmi apakŗ burta”³².

1876. gada 16. decembra Zinību komisijas kopsēdē projekta pirmais punkts tika pieņemts bez jebkādam izmaiņām.

Latīņu raksta ieviešanas nepieciešamību RLB priekšsēdētājs A. Vēbers pamatoja šādi: pirmkārt, Eiropas tautu lielākā daļa lieto latīņu rakstu jeb antīkvu, otrkārt, vācieši paši arī gatavojas ortogrāfijas reformai (šeit gan piebilstams, ka vācu valodā uz antīkvu pārgāja tikai 20. gs. četrdesmito gadu sākumā), treškārt, antīkvas burti ir acīm daudz tīkamāki par fraktūras burtiem, ceturtkārt, latīņu burtiem rakstītus izdevumus varētu izlasīt visas Latvijas iedzīvotāji, arī Latgales latvieši. Cerot sagaidīt sekotājus savam piemēram, Zinību komisija pieņēma lēmumu no 1877. gada visus savus rakstus iespiest latīņu burtiem.

RLB Zinību komisijas viedokli par ortogrāfiju tās priekšsēdētājs Aleksandrs Vēbers puda 1884. gadā rakstā *Latviešu rakstība*, kur izsekoja rakstības attīstībai, sākot no 16. gadsimta pirmajiem publicētajiem rakstiem līdz jaunākajām tendencēm rakstības attīstībā.³³ Šai laikā Zinību komisijas ortogrāfija konsekventi tika lietota RLB Zinību komisijas rakstu krājumos, kā arī atsevišķos citos darbos. Pēdējais darbs, kas iznāca Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas izstrādātajā ortogrāfijā, bija A. Pumpura eposs *Lāčplēsis* 1888. gadā. Gandrīz gadsimta ceturksni pēc tam visi darbi iznāca tikai vecajā ortogrāfijā.

19. gadsimta 80. gados cariskā valdība, cenšamās stiprināt savu ietekmi Baltijā, izvērta pārkrievošanas politiku, līdz ar to tika ierobežotas baltvāciešu privilēģijas. Šī situācija tika izmantota divējādi. Nedaudzi to izmantoja, mēģinot latviešu rakstībā ieviest krievu grafēniku. A. Bīlenšteins, 1887. gadā *Latviešu Avīzēs* analizējot krievu burtu ieviešanas lietderību, norāda, ka „kad par krievu burtiem latviešu rakstos grib spriest, tad divi jautājumi jāizšķir: Viens: vai ar krievu burtiem iespēj Latviešu valodas skaņas skaidri nozīmēt un priekš acīm stādīt? Otrs: Vai krievu burti Latviešu rakstniecībai un tautai par labu rādās?”³⁴ Atbilde uz pirmo jautājumu rodama ātri: „neglābjama nelaime un nepildāms robs ir: 1) ka Krievu alfabetei

trūkst *j*, ko Latv. valoda nevar pieciest; 2) ka trūkst zīmes priekš *ee* un *o* (i, ū, ē, ō); 3) ka trūkst zīmes priekš skaidra *e* un *i*; 4) ka trūkst gaŗu un īsu pašskaņu izšķiršanas”³⁵. Atbilde uz otro jautājumu ir filozofiskāka, taču arī tur A. Bīlenšteins ir savs viedoklis: „Jaunus tādus rakstus, ja jaunie izmācītos lasīt, vecie nelasīs. Vecā, līdzšinējā literatūra, viss garīgās mantas krājums kapā būtu jāliek līdz ar tiem tēviem. Jaunā paaudze no tēviem, tēvijas un no savas tautas gara atkāptos. Jāpriecājas, kad redz, ka visi Latviešu laikraksti vienā prātā un vienā balsī Krievu burtus nekāro, labi zinādami, kāds liels spēks tām saitēm, kas jaunus un vecus laikus, tautas tagadni un senatni sasien.”³⁶

RLB Zinību komisijas darbinieki šai laikā pastiprināja savas aktivitātes, lai atbrīvotos no gotiskajiem burtiem. Īpaša rosība pārejā uz latīņu burtiem sākās ap 19. un 20. gadsimta miju, kad valodniecības praktiķus un entuziastus nomainīja profesionāli valodnieki, kuru vidū ievērojamākie bija K. Mīlenbahs un J. Endzelīns. 1902. gada 1. novembrī Zinību komisija pieņēma lēmumu – no 1904. gada sākt izdot Latviešu konversācijas vārdnīcu.³⁷ Izvirzījās tīri praktisks jautājums, vai to iespiest jaunajā ortogrāfijā latīņu burtiem vai vecajā ortogrāfijā gotiskajiem burtiem. Jautājuma galīgā izlemšana tika atlikta uz vasaras sapulcēm. 17. un 18. jūnija vasaras sapulcēs, piedaloties 60 Zinību komisijas biedriem un 750 viesiem interesentiem, tika nolasīti trīs ziņojumi par latviešu ortogrāfiju (I. Lauva, E. Mednis, J. Endzelīns). J. Endzelīns vispusīgi pamatoja Zinību komisijas jaunās ortogrāfijas ieviešanas nepieciešamību³⁸.

Referātiem sekojošās debātes parādīja, cik daudz ir pretinieku Zinību komisijas lēmumiem. Īpaši asa bija *Rīgas Avīzes* izdevēja F. Veinberga uzstāšanās, kurš J. Endzelīnam norādīja, ka „esot velti iztērētas pūles pie Zinību komisijas jaunās ortogrāfijas, kurai neesot nekādas nākotnes; nevien *Rīgas Avīze*, bet arī visas citas avīzes faktiski neesot ne mēģinājušas ieviest jauno ortogrāfiju pie sevis. Praktiķi to nekad nepieņemšot”³⁹. Līdzīgas domas, tikai ne tik asā tonī, puda arī rakstnieks A. Niedra, skolotājs E. Mednis un daudzi citi oponenti.

Tāpēc 1903. gada decembrī Konversācijas vārdnīca sāka iznākt, iespiesta vecajā ortogrāfijā gotiskajiem burtiem. Izmaiņas neskāra arī pārējos izdevumus.

1904. gadā tika nodibināta Zinību komisijas Valodniecības nodaļa, kuras mērķis bija rūpēties par latviešu valodas izkopšanu un pētīšanu. Par tās pirmajiem biedriem Zinību komisija iecēla K. Mīlenbahu, M. Āronu un V. Maldoni, piešķirot viņiem tiesības komplektēt nodaļas pārējo sastāvu. Uz Valodniecības nodaļas pirmo sapulci bija uzaicināti 19 cilvēki, kuri par nodaļas priekšnieku ievēlēja K. Mīlenbahu, par viņa vietnieku – F. Brīvzemnieku un par rakstvedi – M. Āronu⁴⁰.

Jaunu stimulu latīņu alfabēta ieviešanai deva Latgales atmoda un drukas aizlieguma atcelšana 1904. gadā. Daudzi Latgales kultūras darbinieki, bet visdedzīgāk F. Trasuns, iesaistījās diskusijās par vienotu tautu un vienādu rakstību: „Vyseisokajs⁴¹ un vysdreizokais ceļš kas uz vinōšanūs nūved, ir nokušais: jōatmet vōcišu burti, un jōpijem latinu burti (literi) latvišu rakstibā. Tys ir vigli izdoroms, par tū ka Kurzemē un Vydzemē katrs prūt skai-

tit latinu burtim izdūtu gromotu; un kad tys byūs izdarits, tod tautas literatura byūs darita piejama ar latgališim: tys myūs tyvynōs un savinōs vysdreizōk. Šū reformu rakstibā prosa tautas interesi tai skaidri, latgališi ir tai lela latvišu tautas daļa, ka cyta tauta jau seņ byūtu tū izdarijuse.”⁴²

1907. gadā nāca klajā K. Mīlenbaha un J. Endzelīna *Latviešu gramatika*, kurā atrodams arī Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas gatavojamās jaunās rakstības principu izklāsts⁴³. Lai gan gramatika vēl ir iespiesta fraktūrā, tur ievietots arī jaunās rakstības paraugs – Ausekļa dzejolis – latīņu burtiem.

Un tad pienāca vēsturiskais 1908. gads.

Svarīgākais jaunās ortogrāfijas ieguvums bija tas, ka tika racionāli atrisināti latviešu valodas rakstības pamatjautājumi.

Kā parādīja vēlākās diskusijas, nesaķārtoti palikuši mazāk svarīgi jautājumi, kas galvenokārt skar tikai kāda noteikta leksikas slāņa vārdu pareizrakstību (piemēram, svešvārdu pareizrakstība) vai atsevišķu burtu pareizrakstību (piemēram, divskaņu pareizrakstība, sekundārā *r* pareizrakstība, *ch* lietojums).

VĒRES

¹ 40. gada pārskats par Rīgas Latv[iešu] Biedrības darbošanos un rēķiniem 1908. gadā, savienots ar biedru sarakstu [1909] [Rīga], 21. lpp.

² Mīlenbahs K. (1908) *Latviešu pareizrakstības jautājums*. Latvija, Nr. 74, 29. martā (11. aprīlī), 3. lpp.

³ 40. gada pārskats par Rīgas Latv[iešu] Biedrības darbošanos un rēķiniem 1908. gadā, savienots ar biedru sarakstu [1909] [Rīga], 23. lpp.

⁴ Turpat, 21.–22. lpp.

⁵ *Uzaicinājums un lūgums Latvijas lasītājiem* (1908) Latvija, Nr. 142, 21. jūnijā (4. jūlijā), 1. lpp.

⁶ *Latīņu burtu un jaunās pareizrakstības lietā* (1908) Latvija, Nr. 175, 31. jūlijā (13. augustā), 3. lpp.

⁷ RLB Zinību Komisijas Ortogrāfijas Komisija (1908) *Uzaicinājums latviešu pareizrakstības reformas lietā*. Latvija, Nr. 263, 12. (25.) novembrī, 3. lpp.

⁸ Rīgas Avīze (1914), Nr. 293, 29. novembrī, 3. lpp.

⁹ Greitjāne, R. (1993) *Ilgais ceļš uz latīņu burtiem*. Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, Nr. 1, 57. lpp.

¹⁰ Izglītības Komisariāta rīkojums Nr. 37 „Par latviešu valodas rakstību skolās” (1919) Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, Nr. 25, 21. martā, 4. lpp.

¹¹ Likumu un valdības rīkojumu krājums 1921. gadam. Rīga, 55. lpp.

- ¹² Likums par latviešu ortogrāfijas jautājumu nokārtošanu (1922) Valdības Vēstnesis, Nr. 121, 1. jūnijā, 1. lpp.
- ¹³ Augstkalns A. (1930) *Veclatviešu rakstu apskats*. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums, Nr. 20, Rīga, 102. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 102.–103. lpp.
- ¹⁵ Bērziņš L. (1928) *Kristofors Fūrekers un viņa nozīme latviešu literatūrā*. Filologu biedrības raksti, VIII sēj. Rīga, 165. lpp.
- ¹⁶ Ozols, A. (1965) *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga, Liesma, 227. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 235. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 266. lpp.
- ¹⁹ Ārons, M. (1929) *Latviešu literāriskā (Latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbā*. Rīga, A. Gulbis, 114. lpp.
- ²⁰ Ullmann, K. K. (1883) *Ueber die Feststellung der lettischen Orthographie durch die lettisch-literarische Gesellschaft*. Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Vierten Bandes zweites Stück. Mitau, Steffenhagen und Sohn, 167–168.
- ²¹ Diskusija atspoguļota: Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Vierten Bandes zweites Stück (1883) Mitau: Steffenhagen und Sohn, 169–214.
- ²² Šmits, P. (1926) *Zinību komisijas piecdesmit gadu darbība*. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums, 18. laid., Rīga, 7. lpp.
- ²³ Baar, G. *Über die in der lettischen Sprache vorkommenden Laute und deren einfache Bezeichnung durch die Schrift*. Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft, 9₁, 21–48.
- ²⁴ Bergmane, A.; Blinkena, A. (1986) *Latviešu rakstības attīstība*. Rīga, Zinātne, 22. lpp.
- ²⁵ Rosenberger, O. (1830) *Formenlehre der lettischen Sprache*. Mitau, Steffenhagen, 7.
- ²⁶ Alunāns, J. (1856) *Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas*. Tērbata, 3. lpp.
- ²⁷ Ārons, M. (1929) *Latviešu literāriskā (Latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbā*. Rīga, A. Gulbis, 123. lpp.
- ²⁸ Bergmane, A.; Blinkena, A. (1986) *Latviešu rakstības attīstība*. Rīga, Zinātne, 23.–24. lpp.
- ²⁹ Stradiņš J. (1998) *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. Rīga, Zinātne, 59.–61. lpp.
- ³⁰ Greitjāne, R. (1993) *Ilgais ceļš uz latīņu burtiem*. Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, Nr. 1, 48. lpp.
- ³¹ Kronvalds, Atis (1936) *Kopoti raksti*, 2. sēj. Rīga, Valters un Rapa, 339. lpp.
- ³² Šmits, P. (1926) *Zinību komisijas piecdesmit gadu darbība*. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums, 18. laid., Rīga, 7. lpp.
- ³³ Vēberu Sanderis [Vēbers A.] (1884) *Latviešu rakstība*. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums, 2. laid., Jelgava, 23.–24. lpp.
- ³⁴ Bīlenšteins A. (1887) *Krievu burti Latviešu rakstos*. *Latviešu Avīzes*, Nr. 27, 8. jūlijā, 1. lpp.
- ³⁵ Turpat, 2. lpp.
- ³⁶ Turpat, 2. lpp.
- ³⁷ 36. gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbību un rēķiniem (1904) Rīga, 21. lpp.
- ³⁸ *Zinību komisijas vasaras sapulces* (1903) *Dienas Lapa*, Nr. 139, 23. jūnijā, 1. lpp.
- ³⁹ Turpat, 1. lpp.
- ⁴⁰ 36. gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbību un rēķiniem (1904) Rīga, 4. lpp.
- ⁴¹ *Latgaliešu rakstu valodā iespīstajā tekstā burti š, ž, č, dž rakstīti atbilstoši mūsdienu tradīcijai*.
- ⁴² Trasuns, F. (1907) *Myūsu grāki*. *Zemkopis*, Nr. 45, 7. novembrī, 733. lpp.
- ⁴³ Mīlenbahs K., Endzelīns J. (1907) *Latviešu gramatika*. Rīga, Zihmanis, 239.–240. lpp.

BRĪVMŪRNIĒKU RITUĀLU IZCELSME LATVIJĀ

Valdis Pīrāgs ir LU profesors, Medicīnas fakultātes Iekšējo slimību katedras vadītājs, Paula Stradiņa Klīniskās universitātes slimnīcas Internās medicīnas klīnikas vadītājs. Viņš ir starptautiski pazīstams kā Eiropas Diabēta izpētes asociācijas padomes loceklis un Eiropas Endokrinoloģijas biedrības izpildkomitejas loceklis, atbildīgs par pēcdiploma izglītības kursiem Eiropā. Medicīnisko izglītību ieguvis Rīgas Medicīnas institūtā un Rostokas Universitātē (1990), aizstāvējis medicīnas doktora grādu ar *magna cum laude* Rūras Universitātē Bohumā (1995). Vairāk nekā 200 oriģinālrakstu, grāmatu nodaļu un konferenču tēžu autors un līdzautors, ieskaitot žurnālus ar augstu citējamības indeksu – *The Lancet*, *Stroke*, *Diabetologia*, *Experimental & Clinical Endocrinology and Diabetes*, *American Journal of Medical Genetics* –, vadījis starptautisku kongresu sēdes un izglītības kursu organizācijas komitejas. Bijis neatkarīgais eksperts

Eiropas Komisijas 6. un 7. ietvara programmai iesniegto zinātnisko projektu izvērtēšanai Briselē, strādājis arī Eiropas Padomes darba grupā biomedicīnas likumdošanas jomā Strasbūrā. Studiju laikā uzņemts brīvmūrniekos Sentavoldā Francijā, latviskojis Seno un Brīvo Mūrnieku rituālus un Skotu sistēmas augstāko grādu rituālus, vadījis ložas *Jāņuguns* un *Ziemeļzvaigzne*. Pašlaik pilda Latvijas lielložas lielmeistara pienākumus.

Ievads

Mūsu šīs dienas panākumus un sarežģījumus ietekmē ne tikai tagadējā ekonomiskā vai politiskā situācija, bet arī vēsturiskais mantojums un garīgie impulsi, ko mēs saņemam no mūsu priekšgājējiem. Katra indivīda vēsturiskā apziņa parasti saglabājas trīs paudzēs, turpretī sabiedrības kolektīvā zemapziņa saglabā informāciju par daudz senākiem notikumiem un nosaka tās vai citas tautas spēju attīstīties mainīgos apstākļos. Viena no garīgajām strāvām, kas kopš 18. gadsimta ir auglīgi mijiedarbojusies ar sabiedrisko domu dažādās valstīs un dažādos laikmetos, ir brīvmūrniecība. Šī senā un vēl arvien noslēpumainā nevalstiskā organizācija kultivē sakrālo būvju mūrnieku un priesteru tradīcijas. Kopš publiskajā telpā labi atspoguļotā 2005. gada Baltijas brīvmūrnieku foruma (*Forum Masonicum Balticum 2005*) un tā ietvaros notikušās brīvmūrnieku kultūras nedēļas ar izstādi Rīgas vēstures un kuģniecības

muzeja Kolonnu zālē ir pieaugusi arī Latvijas sabiedrības interese par brīvmūrniecību. Šajā laikā popularitāti ir iemantojušas trīs tulkotas grāmatas – konspektīvā rokasgrāmata *Brīvmūrnieki* (1), bagātīgi ilustrētā *Brīvmūrniecība – simboli, noslēpumi, ietekme* (2) un *Zem Skorpiona zīmes: padomju varas triumfs un agonija* (3), kas sludina 20. gadsimta vidum raksturīgo žīdu masonu sazvērestības teoriju. Diemžēl līdz šim nav bijusi pieejama informācija par Latvijas brīvmūrniecības vēsturi, tādēļ šis raksts ir pieticīgs mēģinājums sākt aizpildīt šo nišu un radīt Latvijas akadēmiski noskaņoto pētnieku interesi par šo tēmu.

Senā un akceptētā mūrnieku rituāla ložas

Par modernās brīvmūrniecības dzimšanas dienu tiek uzskatīts 1717. gada 24. jūnijs, kaut arī rakstiskas norādes par mūrnieku ložām, kas uzņēmušas ne tikai amatniekus, bet

arī „brīvo” profesiju pārstāvjus un dižciltīgos, ir vismaz no 14. gadsimta. Latvijas zeme tajā laikā bija sadalīta trijās daļās – Livonijas (Vidzemes) province bija iekļauta Krievijas impērijā pēc Lielā Ziemeļu kara 1721. gadā, Poļu Inflantija (Latgale) atradās tiešā Polijas-Lietuvas apvienotās valsts pārvaldē līdz 1772. gadam, bet Kurzeme, Zemgale, Sēlija un Augškurzeme līdz 1795. gadam bija autonoma hercogiste Polijas-Lietuvas protektorātā.

Senākās autentiskās ziņas par brīvmūrnieku klātbūtni šajā pasaules daļā ir atrodamas Londonas lielložas pierakstos 1731. gada 24. jūnijā: „Lielmeistars un viņa lielamatvīri parakstīja pilnvaru mūsu godājamam brālim eskvairam Džonam Filipam, lai tas kļūtu par lielmeistaru brīvajiem un akceptētajiem mūrniekiem Krievijas un Vācijas impērijās, to domīnijās un tām piederošajās teritorijās, un uz ko tika uzdzerts, vēlot amata uzplaukumu šajās pasaules daļās.” (4)

Latvijas vecāko ložu *Zum Nordstern* (Ziemeļzvaigzne) Rīgā 1750. gada septembrī dibināja Lielās ģildes tirgotāji, kas joprojām atcerējās Hanzas savienības tradīcijas (5). Ložas pirmie vadītāji bija prominenti Rīgas pilsoņi Johans Dīters fon der Heide (*von der Heyde*, vadīja ložu no 1750. līdz 1760. gadam) un Johans Cukerbekers (*Zuckerbecker*, vadīja ložu no 1760. līdz 1765. gadam), kurus ložā *Zur Verschweigenheit* (Pie klusēšanas) Sanktpēterburgā bija iniciējis dāņu diplomāts barons Johans Lotariuss fon Malcāns (*von Malzahn*) no ložas *Zorobabel zum Nordstern* Kopenhāgenā. Loža acīmredzot ir strādājusi trīs grādos pēc brīvo un akceptēto mūrnieku rituāla, ko vāciski tulkojusi Hamburgas provinciāloža, kuru dibinājusi Anglijas lielloža. Ložas nosaukums nepārprotami norāda uz visiem tālaika kuģotājiem pazīstamo ceļazīvni, kas vienmēr norādīja uz ziemeļiem. Otra vecākā loža bija *Trois épées couronnées* (Trīs kronēti zobeni), kuru 1754. gadā Jelgavā nodibināja Kurzemes augstmaņi, atgriežoties no studijām Vācijas universitātēs (6). Pirmais Jelgavas ložas meistars bijis barons Kristofs Levins fon Manteifels-Zēģe (*von Manteuffel-Szoegel*). Jaunā loža ieguva konstitūcijas garantu no lielās mātes ložas *Zu den drei Weltkugeln* (Pie trim zemeslodēm) Berlīnē. Ložas franciskais nosaukums norādīja uz Zobenbrāļu ordeni, kas līdz 1237. gadam darbojās pēc Tempļiešu ordeņa statūtiem, vēlāk

tika pārveidots par Vācu ordeņa autonomu atzaru Livonijā un sekularizēts 1561. gadā, tā pārvaldīto teritoriju sadalot bijušajiem ordeņa brāļiem, – pēdējais Livonijas ordeņmeistars (mestrs) Rīgas pilī kļuva par Kurzemes un Zemgales hercogu. Interesanti, ka neilgi pēc Tempļiešu ordeņa sagrāves 1307. gadā un tā neaptveramo bagātību mīkļainās pazušanas Livonijas ordenis no Dānijas karaļa Valdemāra IV 1346. gadā nopirka Ziemeļigauniju un uzbūvēja vai pārbūvēja vairākas varenas mūra pilis. Viena no daudzajām leģendām vēsta, ka vidutājs un pazudušo tempļiešu bagātību slēpējs ir ordeņa brālis Arnolds no Fītinghofas (*Arnoldus de Vitinghove*), kas kā krusta karotājs ieradās Livonijā no Vestfālenes, kā Alūksnes komturis vadīja Marienburgas mūra pils celtniecību uz Alūksnes ezera salas (1341), vēlāk kļuva par Kuldīgas komturu, bet no 1348. gada kā Tallinas komturis pārvaldīja Ziemeļigauniju. No 1360. gada līdz pat savai nāvei 1364. gadā viņš kalpoja par Livonijas ordeņmeistaru jeb mestru. Viņa misiju esot pārņēmis Aizkraukles pils komturis Konrāds no Fītinghofas, viņš pēc brāļa Arnolda nāves pārvaldīja ordeņa galveno cietoksni Vilandē un 1401. gadā tika izvēlēts par Livonijas ordeņmeistaru (7). Visas pieminētās pilis konspirācijas teoriju piekritēji saista ar paslēptajām bagātībām. Alūksnes pils īpašnieku Fītinghofu dzimta līdz pat Pirmajam pasaules karam bija viena no ietekmīgākajām Vidzemē, Oto Hermanis fon Fītinghofs-Šēls (1722–1792) un viņa dēls Oto Ernsts fon Fītinghofs-Šēls (1758–1780) bija dedzīgi brīvmūrnieki (8). Alūksnē vēl mūsdienās var apbrīnot granīta rotundu, ko 1807. gadā senajā pilskalnā uzcēluši Fītinghofi. Rotonda it kā godinot Lielā Ziemeļu kara notikumus, kaut gan pilskalns zīmīgā veidā tiek saukts par Tempļa kalnu.

Stingrās uzraudzības rituāla ložas

Ar Tempļiešu ordeņa slepenās misijas leģendām ir saistīts arī tā sauktais brīvmūrnieku Stingrās uzraudzības rituāls (*Die Strikte Observanz*), kas radās 18. gadsimta vidū Prūsijā un strauji izplatījās arī pārējā Eiropā. Tā pamatā bija mīts, ka brīvmūrnieku kustību 18. gadsimtā vēl arvien vada Tempļiešu

ordeņa klerikāļi, kas tika dēvēti par „nezināmajiem augstākajiem” (9). Tas sastāvēja no sešām atklāsmes pakāpēm jeb grādiem: mācekļiem, zēļiem, meistariem, skotu meistariem, novicinātiem novīciem un templiešiem. Pirmo trīs grādu izcelsme ir saistāma ar akmeņkaļu brālību senajiem rituāliem un bija ļoti līdzīga seno un akceptēto mūrnieku rituāliem. Toties ceturtais grāds vēstīja par „zaudētā vārda” (t. i., zaudēto zināšanu) atrašanu pazemes velvēs, kur tas glabājies kopš Vecās Derības laikiem. Piektajā grādā īpašā veidā gatavoja templiešu grādam, bet sestais grāds bija Tempļa ordeņa bruņinieku grāds. Kaut gan sākotnēji tikai dižciltīgos drīkstēja iecelt sestajā grādā, tajā varēja iekļūt arī pēc ievērojamas naudas summas samaksāšanas. Stingrās uzraudzības rituāla augstākie grādi tika organizēti atsevišķās vecskotu virsložās (*Altschottische Oberlogen*) un bruņinieku kapitulos, kas kontrolēja zemāko grādu ložas.

Zobenbrāļu ordeņa un Livonijas ordeņa vēsturisko tradīciju dēļ Stingrās uzraudzības rituālam bija liela ietekme uz brīvmūrniecības attīstību Baltijas provincēs 18. gadsimtā un uz augstāko brīvmūrnieku grādu attīstību līdz pat mūsdienām. Latvijas teritorija tolaik bija sadalīta starp Stingrās uzraudzības rituāla VII un VIII provinci. Stingrās uzraudzības rituāla dibinātājs barons Kārlis Gothelfs fon Hunds un Alten-Grotkauss (*von Hund und Alten-Grotkau*, 1722–1776) pārveidoja Prūsijas karalisko mātes ložu *Zu den drei Weltkugeln* Berlīnē par direktorālo ložu un piešķīra tai tiesības garantēt jaunas ložas ne tikai Kurzemes un Zemgales hercogistē (ordeņa VII province), bet arī Krievijai pakļautajā Vidzemē (ordeņa VIII province). Lai pēc ordeņa likumiem radītu jaunu prefektūru Kurzemē, minētā Prūsijas lielloža steigšus nodibināja divas papildu ložas – ložu *Trois Coeurs couronnées* (Trīs kronētas sirdis) Jelgavā un ložu *Friedrich zur grünen Fahne* (Frīdrihs pie zaļā karoga) Aizputē, Kurzemes bīskapijas administratīvajā centrā. Skotu meistaru ceturtajam grādam tika radīta vecskotu virsloža *Ernst zum rothen Adler* (Ernests pie sarkanā ērgļa). Tikai pēc ordeņa prefektūras izveides 1764. gadā Kurzemes augstmaņiem atļāva izveidot bruņinieku grādiem domāto prefektūras kapitulu *Tempelburg* (Tempļa pils) Jelgavā. Par *Tempelburg* kapitula prefektu

kļuva barons Ernests Johans fon Firkss (*von Fircks*).

Septiņgadu kara (1756–1763) izraisīto Prūsijas un Krievijas domstarpību dēļ tikai 1765. gada 24. oktobrī Prūsijas lielloža deva pilnvaru Stingrās uzraudzības ložas atvēršanai Livonijā. Tā kā vecā Rīgas loža *Zum Nordstern* nebija padota Stingrās uzraudzības ordenim, tā formāli tika likvidēta, bet iesvētīta tika jauna loža *Zum Schwerdt* (Pie zobena), kuras nosaukums atkal norādīja uz Zobenbrāļu ordeņa piemiņas dzīvīgumu arī Vidzemē. Par ložas pirmo meistaru kļuva ārsts Gustavs Kristiāns fon Hantvigs (*von Handtwig*, 1710–1767), Rostokas ložas *Zu den drei Sternen* (Pie trim zvaigznēm) meistars (10). Jau 1768. gadā Rīgā iesvētīja vēl divas papildu ložas *Zum goldenen Apfel* (Pie zelta ābola) un *Pelican* (Pelikāns). Skotu meistaru ceturtajam grādam tika izveidota vecskotu virsloža *Zum goldenen Füllhorn* (Pie zelta pārpilnības raga) un nodibināts Livonijas prefektūras kapituls bruņinieku grādiem.

Pasauleslavenais filozofs Johans Gotfrīds Herders (1744–1803) tika iniciēts ložā *Zum Schwerdt* 1766. gada jūnijā un aktīvi strādāja par ložas sekretāru. Viņa ideālistiskais sapnis bija reformēt Livoniju (Vidzemi), šo „greznības un barbarisma, neziņas un izsmalcinātas gaumes, brīvības un verdzības provinci” un sludināt „kultūru un brīvību” (11). Interesanti, ka Herdera ideju garīgie impulsi vēlāk ietekmēja ne tikai vareno nacionālās atmodas kustību *Sturm und Drang* un vācu romantismu, bet arī dzimtbūšanas atcelšanu Latvijā 19. gadsimta sākumā.

Arī pēc Stingrās uzraudzības sistēmas pārveides 1772. gadā Kurzemes un Vidzemes ložas bija pakļautas Prūsijas lielajai mātes ložai *Zu den drei Weltkugeln* ar nacionālo lielmeistaru Braunšveigas princi Frīdrihu Augustu priekšgalā. Rīgas un Jelgavas vecskotu virsložas savukārt pakļāvās augstākajam lielmeistarim hercogam Ferdinandam, toties bruņinieku grādi joprojām bija provinces lielmeistara fon Hunda pakļautībā.

Zviedru rituāla ložas

Zviedru rituāla pirmsākumi meklējami 1752. gadā, kad Stokholmā ar Francijas lielložas galvojumu tika nodibināta loža

St. Jean auxiliaire (Jānis Kristītājs). Par zviedru sistēmas ciltstēvu uzskata Kārli Fridrihu Eklefu (*Eckleff*), kas 1756. gadā nodibināja Skotu ložu, bet 1759. gadā – kapitulu. Zviedrijas lielloža ir dibināta 1760. gadā, un tai sākotnēji nebija ietekmes uz skotu un kapitula grādiem. Vienīgi pēc 1774. gada, kad par Zviedrijas lielložas lielmeistaru kļuva troņmantnieks Sēdermanlandes hercogs Kārlis (1748–1818), arī augstākie zviedru rituāla grādi nonāca tiešā viņa pakļautībā.

Līdzīgi kā Stingrās uzraudzības ordenis, arī zviedru sistēma ir grupēta trijos atsevišķos iedalījumos. Pirmajās pakāpēs, t. i., mācekļu, zeļļu un meistarū grādos strādāja tā sauktajā Jāņa ložā, bet nākamajās trīs pakāpēs jeb skotu grādos, proti, Sv. Andreja mācekļa-zeļļa un Sv. Andreja meistara grādos, strādāja tā sauktajā Andreja ložā. Četrās augstākajās pakāpēs jeb kapitula grādos, proti, Austrumu Jeruzalemes bruņinieka, ķēniņa Zālamana ieceltā brāļa jeb Tempļa bruņinieka (saukta arī par Rietumu bruņinieku), Sv. Jāņa uzticamā jeb Baltās lentes brāļa un Sv. Andreja uzticamā jeb Purpura lentes brāļa grādos, strādāja brīvmūrnieku ordeņa nodaļā (9).

1770. gadā zviedru rituāls puslegālā veidā nokļuva ārpus Zviedrijas, jo godkārtīgais un mērķtiecīgais augstāko grādu prefekts un Prūsijas armijas štāba mediķis Johans Vilhelms Kelners fon Cinendorfs (*von Zinnendorff*, 1731–1782) nonāca konfliktā ar Stingrās uzraudzības rituāla ordeņa vadību un ieviesa adaptētu zviedru rituālu, kas kļuva par Vācijas brīvmūrnieku lielās zemes ložas (*Grosse Landesloge der Freimaurer von Deutschland*, turpmāk – VBLZL) pamatu. Jaunā lielloža aktīvi dibināja konkurējošas ložas ne tikai vācu zemēs, bet arī Krievijas impērijā, radot nepatiku Londonas lielložai, kas atgādināja, ka „Londonas lielložai vienīgai pieder tiesības dibināt ložas visā pasaulē”, un iecēla ļoti ietekmīgo slepenpadomnieku, senatoru un Pēterburgas imperiālā kabineta locekli Ivanu Jelaginu (1728–1794) „par provinces lielmeistaru visiem un visur Krievijā”.

Pirmo Rīgas zviedru rituāla ložu *Apollo* (Apollons) ar Vācijas brīvmūrnieku lielās zemes ložas patentu iesvētīja 1772. gada 30. septembrī. Lai nodibinātu savu provinces lielložu bijušās Livonijas ordeņa zemēs, jaunās sistēmas pārstāvji enerģiski strādāja pie jaunu zviedru rituāla ložu dibināšanas Baltijas

provincēs un 1773. gadā nodibināja ložu *Isis* (Izīda) Tallinā. Kā vēsta Ernests Frīdrihs: „Sākotnēji piederot vācu zemei, viņi ticēja, ka to galvenais uzdevums ir veicināt vācu civilizāciju tur, kur agrāk bijušas vācu teritorijas, un domāja, ka to var efektīvāk paveikt nelielā lokā.” (10) Kad Krievijas provinces lielmeistars Jelagins izlēma apvienot visas impērijā esošās ložas un tādēļ 1776. gadā atteicās no angļu sistēmas un pieņēma Cinendorfa zviedru sistēmu, loža *Apollo* atteicās pievienoties viņa lielložai. Drīz vien loža *Apollo* bija tik stipra, ka 1777. gadā vienlaikus atvēra divas ložas Livonijas provincē, dodot tām mitoloģiskos dvīņu vārdus – *Castor* (Kastors) Rīgā un *Pollux* (Pollūks) Tērbatā. Savukārt Tallinā tika iesvētīta vēl viena Cinendorfa zviedru sistēmas loža Trīs āmuri. Tagad bija iespējams mēģināt īstenot izloloto ideju, tomēr pēkšņi atklājās, ka uzņemtais kurss ir nepareizs.

Pēc lielmeistara barona fon Hunda nāves par Stingrās uzraudzības ordeņa vadītāju Volfenbiteles (*Wolfenbüttel*) konventā 1778. gada 28. jūlijā – 27. augustā tika ievēlēts Sēdermanlandes hercogs Kārlis un Livonijas prefektūra ar Rīgas kapitula komtura Baltazara fon Bergmana (ordeņa bruņinieka vārds – *Balthazar eques a columna aurea coronata*) pūliņiem tika iecelta neatkarīgas prefektūras statusā. 1779. gada 25. maijā Sēdermanlandes hercogs Kārlis nodibināja Jelagina lielložai konkurējošu Krievijas nacionālo lielložu ar kņazu Gavrilu Gagarinu kā lielmeistaru priekšgalā, izsniedzot viņam patentu ar šādu tam laika raksturīgu pompozu tekstu (12):

„Mēs, Kārlis, ar dieva žēlastību Zviedrijas troņmantnieks, gotu un vandāļu princis, Sēdermanlandes hercogs, [...] *Apgaismotais Maģistrs un Zālamana viedais vikārs Ziemeļu provincē, ko veido zviedru un gotu karaļvalstis, Somijas lielhercogiste un Krievijas impērija, visu šajā apgabalā likumīgi dibināto un regulāri strādājošo Andreja un Jāņa ložu prefekts un augstākais pavēlnieks.* Ar šo vēlam visiem visapgaismotākajiem un apgaismotākajiem, visizglītotākajiem un izglītotākajiem, visgodājamākajiem, godājamākajiem, uzcītīgajiem un čaklajiem brāļiem, bruņiniekiem-brīvmūrniekiem, visiem provinču lielmeistariem, ordeņa Augstāko padomju locekļiem, lielamatvīriem, komturiem, Tempļa Lentes bruņiniekiem, bruņiniekiem,

Zālamana izredzētajiem un bruņiniekiem pārvaldniekiem, zemāko ložu meistariem, meistarū vietniekiem, pārraugiem un citiem ložu amatvīriem, Skotu meistariem, izvēlētajiem brāļiem, meistariem, zeļļiem un mācekļiem mieru, vienotību, pestīšanu un svētību svētajos skaitļos 3, 7 un 9, ko visā žēlastībā pār mums lej Dievs, vienots trīs-vienībā, visaugstākais visuma arhitekts un mūsu Ordeņa sargātājs. Tā kā mūsu brālis, visapgaismotākais brīvmūrnieks un Purpura lentes bruņinieks kņazs Gavriļs Gagarins ir atbildīgi un padevīgi pildījis Mūsu pavēles, izdotas Ordeņa slavai, pastāvēšanai un uzplaukumam, tā kā Mēs, vērojot viņa darbu, esam vienmēr atzinuši viņu par centīgu, neatlaidīgu, patiesu, uzticamu un paklausīgu, tad uzskatām minēto kņazu, perfekti pārvaldošu Karalisko brīvmūrnieku mākslu, ņemot to vērā un lai atzīmētu Mūsu vissirsnīgāko draudzību pret viņu, *Mēs Mūsu vadībā uzticam šim spīdošajam kņazam augstāko valdību pār visām Mūsu atzītajām Krievijas ložām un ieceļam viņu par lielmeistaru.* Tādēļ Mēs pavēlam Krievijas provinciāložas savienībai piederošajiem Mūsu brāļiem un brīvmūrnieku bruņiniekiem, prezidējošajiem meistariem un viņu vietniekiem, pārraugiem un amatvīriem, arī Skotu meistariem un visiem izraudzītajiem meistariem, meistariem, zeļļiem un mācekļiem paklausīt minētajam kņazam, jo citādi viņi lauztu pēc brīvas gribas un vienošanās doto brīvmūrnieku bruņinieku solījumu un pakļautu sevi solījumā noteiktajām apsūdzībām un sodam. Šī Mūsu pavēle izteikta brāļiem, brīvmūrnieku bruņiniekiem, klāt esošajiem un klāt neesošajiem, vienalga, kur tie nebūtu izklīdināti uz Zemes virsas, un Mēs nododam viņus visus kopā ar minēto kņazu Dižākā arhitekta, lielā Dieva tā kunga aizsardzībā un žēlastībā. Lai apstiprinātu teikto, ar Mūsu pašu roku ir parakstīts un Mūsu zīmogu apstiprināts šis patents.”

Visas Baltijas provinču ložas atteicās strādāt jaunradītajā Krievijas nacionālajā liel-ložā un nokļuva neapskaužamā stāvoklī, jo senā konflikta dēļ Vācijas brīvmūrnieku lielā zemes loža (VBLZL) Berlīnē atteicās atzīt Stingrās uzraudzības ordeņa ložas, bet tās savukārt bija kļuvušas neatkarīgas un nevēlējās pakļauties jaunajam Ordeņa lielmeistaram un viņa nodibinātajai Krievijas nacionālajai liel-ložai kņaza Gavriļa Gagarina vadībā. Cerība

par vienotas Baltijas provinciāložas izveidi izplēnēja dažādo brīvmūrnieku sistēmu savstarpējās sacensības un nesaskaņu dēļ.

Toties pašu Rīgas ložu starpā ar laiku attīstījās pārpārēm dzīvi un draudzīgi sakari. Stingrās uzraudzības loža *Zum Schwerdt* bija sabiedriski ļoti aktīva un atbalstīja bezmaksas skolu bāreņiem, uzņemoties visus izdevumus. Šajā laikā to vadīja divi izcili izglītoti un ietekmīgi Rīgas pilsoņi no fon Bergmanu dzimtas – tiesnesis Baltazars fon Bergmans (1736–1789) un mācītājs Liborijs fon Bergmans (1754–1823). Tomēr Zobena ložas kodolu, kas pazīstams kā Berensu aprindas, kopā ar saviem vispusīgi izglītotajiem un daudz ceļojušajiem brāļiem Kārli Gotfrīdu un Reinholdu veidoja Rīgas rātskungs Johans Kristofs Berenss (*Berens*, 1729–1792). Tādēļ *Apollo* un *Castor* brāļi atkārtoti lūdza Vācijas brīvmūrnieku lielajai zemes ložai atļaut viņiem uzturēt tiešus sakarus, norādot, cik augstu viņi vērtē saites ar citiem ievērojamiem un mīļētiem brāļiem un ka viņi lūdz neizjaukt šo apsolīto draudzību, ja vien nav citu iemeslu ārējo sabiedrisko apstākļu dēļ, un ka jāatrod risinājums kopējo interešu labā. Atbildes no Berlīnes vienmēr aprobežojās ar vienkāršu atsauci uz likuma paragrāfu. Pēdējais piliens briedošajā konfliktā ar VBLZL bija tas, ka Cinendorfa zviedru rituāla liel-loža mākslīgi kavēja augstāko grādu attīstību un spītīgi neļāva dibināt Andreja ložu. Pēc tam, kad Rīgas Stingrās uzraudzības ložas pēc 1778. gada nokļuva starptautiskā izolācijā, visai liels to biedru skaits pievienojās ložām *Apollo* un *Castor*, arī brāļi, kas bija saņēmuši augstākos grādus. Rīgas brāļu vairākkārtējais lūgums atļaut strādāt augstākos grādos tika noraidīts, par iemeslu tagad minot ieilgušo konfliktu starp ložas *Apollo* meistarū Danielu Betfīru (*Böthführ*) un ložas brāļiem (10). Tāpēc 1785. gada 12. decembrī ložas *Apollo* un *Castor* atteicās no VBLZL virsvadības un aizsardzības un pakļāvās Krievijas provinciāložai Jelagina vadībā (pa to laiku tā bija atkal pieņēmusi angļu sistēmu). Abu ložu kodolu tajā laikā veidoja Vidzemes landrāts barons Johans Ādolfs fon Ungerns-Šternbergs (*von Ungern-Sternberg*, 1726–1793), ložas *Castor* krēsla meistars (1786) ar četriem dēliem – tiesnesi Vilhelmu Fridrihu, ložas *Apollo* krēsla meistarū (1784), Krievijas armijas virsniekiem Voldemāru

Johanu, ložas *Apollo* brāli, Gustavu Ādolfu, ložas *Apollo* brāli, un Kārli Fabiānu, ložas *Castor* brāli.

Savukārt hercogs Kārlis jau 1780. gada 10. aprīlī bija spiests atkāpties no Stingrās uzraudzības rituāla lielmeistara amata un turpmāk daudz laika ziedoja zviedru rituāla augstāko grādu pārveidei. Jau kā Zviedrijas karalis Kārlis XIII viņš pamatīgi reformēja Eklefā sistēmu un 1801. gadā pabeidza rituāla izveidi ar vienpadsmit pakāpēm, kas Skandināvijas lielložās tiek lietotas vēl šodien. Saskaņā ar Alberta Makeja uzskatiem zviedru rituāls „ir tūrā angļu Jorkas rituāla, franču augstāko grādu, Stingrās uzraudzības rituāla un rozenkreiciešu sajaukums” (13). VBLZL toties turpināja izmantot senāko Cinendorfa vāciskoto zviedru rituālu, ko mūsdienās skandināvu lielložas vairs neatzīst par īstu zviedru rituālu.

Pēc 1785. gada Latvijas brīvmūrnieku ložas strādāja vismaz trīs dažādos rituālos dažādu lielložu pakļautībā: Jelgavas ložas palika uzticīgas Prūsijas nacionālajai mātes ložai *Zu den drei Weltkugeln*, Rīgas loža *Zum Schwerdt* bija neatkarīga loža Stingrās uzraudzības sistēmā, *Apollo* un *Castor* darbojās angļu rituālā Krievijas provinciāložas pakļautībā (1780. gadā tā bija nodibinājusi vēl vienu ložu *Libanon* (Libāns, sauktu arī par *Irene*) Liepājā ar Anglijas lielložas patentu Nr. 345). Iekšēja konflikta dēļ no ložas *Apollo* aizgājušie brāļi 1785. gadā izveidoja jaunu ložu *Astrāa* Rīgā (patents Nr. 413) Krievijas provinciāložas pakļautībā. Visai drīz loža *Apollo* atkal pārgāja zviedru rituālā kopā ar tās jauno ložas meistarbaronu Vilhelmu Fridrihu Ungernu-Šternbergu (1752–1832). Tā vietā lielmeistars Jelagins Rīgā nodibināja divas jaunas ložas – *Konstantin zum gekrönten Löwe* (Konstantīns pie kronētās lauvas) 1787. gadā un *Zur kleinen Welt* (Pie mazās pasaules) 1790. gadā. Stingri angļu rituāla piekritēji nāca no skotu izcelsmes reformātu Kolinsu (*Collins*) dzimtas, pie kuras piederēja *Castor* brāļi – tirgotājs Georgs Fridrihs un Melngalvju biedrības vecākais Viljams Kolinss (1755–1824), kā arī ložas *Zur kleinen Welt* krēsla meistars (vadītājs) un reformātu draudzes mācītājs Georgs Ludvigs un ložas *Astrāa* dibinātājs un krēsla meistars Viljams Kolinss.

Templiešu klerikāļu, ēģiptiešu, rozenkreiciešu un iluminātu rituāli

Ezoterisko brīvmūrnieku rituālu vēsture Latvijā ir cieši saistīta ar Jelgavas ložām, kurās gaisotni veidoja Kurzemes un Zemgales hercogistes dižciltīgie augstmaņi, kas sevi uzskatīja par Livonijas ordeņa mūku bruņinieku pēctečiem. Nav brīnums, ka 1777. gadā Templiešu ordeņa klerikāta rituāla autors Johans Augusts Štarks (*Stark*, 1741–1816) saņēma piedāvājumu mācīt filozofiju nesen dibinātajā Jelgavas akadēmiskajā ģimnāzijā *Academia Petrina*. Štarks kopā ar fon Hundu, Eklefu, Kārli XIII, Morēnu (*Estienne Morin*) un Vilermozu (*Jean-Baptiste Willermoz*) pieder pie augstākajās brīvmūrnieku pakāpēs joprojām praktizēto rituālu veidotājiem. Zīmīgi, ka viņa paraksts kopā ar Prūsijas karaļa Fridriha II, fon Velnera (*von Wöllner*) un d'Esterno parakstiem atrodams zem 1786. gada Lielās konstitūcijas teksta (tā tiek uzskatīta par Senā un akceptētā skotu rituāla pamatdokumentu).

Ideju par Templiešu ordeņa klerikāļiem kā vienojošo saiti starp ēģiptiešu un ebreju priesteru slepenajām tradīcijām un moderno brīvmūrniecību Austrumu valodu skolotājam Štarkam Pēterburgā esot izpauzies grāfs Pēteris Melisino (*Melissino*, 1718–1797), grieķu izcelsmes Krievijas armijas ģenerālis. Melisino angļu brīvmūrniecības pirmo trīs grādu rituālu bija papildinājis ar četrām augstākām pakāpēm: Tumšās velves grādu, Skotu meistara grādu, filozofa grādu un garīgās bruņniecības grādu. Lai studētu pirmavotus, Štarks divus gadus strādāja par bibliotekāru *Bibliothèque royale* Austrumu rokkrastu nodaļā Parīzē. Pēc pārcelšanās atpakaļ uz Vāciju viņš izveidoja savu klerikālo sistēmu brīvmūrniecībā, sauktu par *Tempļa bruņinieku klerikātu*. Tā bija balstīta uz slepeniem pirmskristiešu (esenu) aktiem, kurus Tempļa ordenim it kā 11. gs. bija nodevuši Sīrijas kristieši. 1770. gadā Kēnigsbergā viņš nodibināja Klerikāļu kapitulu un pieņēma ordeņa bruņinieka vārdu *Archidemides*, *Eques ab aquila fulva*. Stingrās uzraudzības sistēmas konventā 1772. gadā Štarks paziņoja, ka Templiešu ordeņa Skotijas kapituls viņu esot pilnvarojis izskaidrot konventa locekļiem īstos ordeņa principus un atklāt tā nenovērtējamus noslēpumus.

Personisko ambīciju dēļ viņa sākotnēji ciešās attiecības ar Stingrās uzraudzības

vadītāju Hundu pakāpeniski pasliktinājās, un savienība izjuka 1778. gadā, kad viņš oficiāli izstājās no ordeņa un nodibināja slepenu grupu *Septiņi sabiedrotie*, kurā piedalījās dažādu vācu zemju firsti, ar kuriem viņš uzturējās kontaktus arī sava Jelgavas perioda laikā. Prūsijas kroņprincis Fridrihs Vilhelms (no 1786. gada Prūsijas karalis Fridrihs Vilhelms II) šajā laikā esot ceļojis caur Kurzemi, un satikšanās ar Štarku likusi arī viņam izšķirties par aiziešanu no Stingrās uzraudzības ordeņa.

Uzturēšanās laikā Jelgavā Štarks publicēja apjomīgo *Kristīgās baznīcas vēsturi* (1779–1780) trīs sējumos, kas viņam nodrošināja „salīdzinošās reliģiju vēstures tēva” slavu. Pēc 1780. gada iezīmējās konservatīvs pavērsiens viņa teoloģiskajos uzskatos un viņš anonīmi publicēja darbus *Patiesas domas par kristietību* (1780), *Brīvmūrniecības mērķi un lietojumi* (1781) un *St. Nicaise* (1785), pēdējā asi kritizējot fon Hundu un viņa dibināto Stingrās uzraudzības ordeni.

Tajā laikā Jelgavā ieradās vēl viens slavens mistiķis, dziednieks un pareģis Aleksandrs Kaljostro (*Cagliostro*, 1743–1795, īstajā vārdā Džuzepe Balzamo). Dzimis Sicīlijā, viņš jaunībā bija apceļojis Ēģipti un Sīriju un ar Maltes Ordeņa lielmeistara ieteikuma vēstuli ieradies Neapolē, kur nodarbojies ar alķīmiju un gaišredzību, vēlāk apceļojis visu Eiropu. 1777. gadā viņš bija iniciējis Londonas ložā *Espérance* un 1779. gadā ieradās Jelgavā, lai nodibinātu tā sauktās ēģiptiešu rituāla adopcijas ložas vīriešiem un sievietēm un kļūtu par Jelgavas adopcijas ložu lielmeistaru. Dziļi ieslīdzis rozenkreiciešu vīzijās un mistikā, Kaljostro virs brīvmūrnieku rituāla trīs pirmajiem grādiem izveidoja īpašu ēģiptiešu rituālu, kuram bija jāizpilda un jāiemūžina maģiskās nodarbes. Savos maģiskajos seansos Kaljostro par vidutājiem izmantoja jaunu zēnu vai meiteni, kam viņu nevainībā piemītot īpaša gaišredzība un vara pār septiņiem gariem, kuri ietver dievišķības troni un pārvalda septiņas planētas. Par Kaljostro galvenajiem sabiedrotajiem kļuva Jelgavas ložas *Trois Epées couronnées* meistars grāfs Kristofs Georgs Dītrihs fon Mēdems un viņa meita dzejniece Elīza fon der Reke (*von der Recke*, 1754–1833), kuras grāmata *Ziņojums par bēdīgi slavenā Kaljostro uzturēšanos Jelgavā 1779. gadā un viņa maģiskajām*

operācijām 1787. gadā kļuva par bestselleru vāciski lasošo cilvēku lokā ne tikai Vācijā, bet arī pārējā Eiropā (14). Kaljostro kopā ar savu sievu Serafinu Jelgavā uz agrāko ložu bāzes izveidoja divas ēģiptiešu mūrnieku adopcijas ložas sievietēm un vīriešiem – *Loge d'Adoption Trois Couers couronnés* un *Loge d'Adoption Trois Epées couronnées*. No mūsdienu viedokļa nav šaubu, ka Kaljostro bija talantīgs hipnotizētājs un viņam piemita izcils psihiskais spēks, kuru viņš pats gan nesaprotot. No Jelgavas viņš devās uz Pēterburgu, tad 1780. gadā atpakaļ caur Jelgavu uz Varšavu, no turienes uz Rietumeiropu. 1789. gadā Romā viņš tika apcietināts par sakariem ar Lielās franču revolūcijas vadoņiem un notiesāts uz nāvi, tomēr pāvests spriedumu nomainīja ar mūža ieslodzījumu cietoksnī, kur viņš mira 1795. gadā. Pratināšanas laikā viņš deva fantastiskas liecības par savu uzturēšanos Jelgavā un tur pieredzēto. Jelgavā, kas pēc viņa liecībām gan atrodas Frankfurtes tuvumā, viņš esot iepazīnis ar diviem Iluminātu ordeņa vadoņiem, kas viņu aizveduši ārpus pilsētas uz kādu telpu pazemē, kur „tikusi atvērta metāla kaste, pilna ar papīriem, un no tās izņemta grāmata. No tās ticis nolasīts slepenības zvērests, kas sācies ar vārdiem: „Mēs, Templešu lielmeistari ..” Tas bijis rakstīts ar asinīm. Grāmata iezīmējusi viņu plānus, kas ietvēruši arī uzbrukumu Romai”. Kaljostro pratinātājiem atklāja, ka tiem bijusi nauda Amsterdamas, Roterdamas, Londonas, Dženovas un Venēcijas bankās un 20 000 ložas (!) visā Eiropā un Amerikā un ka to biedri kalpojuši katrā Eiropas galmā. Kaljostro esot saņēmis uzdevumu doties uz Strasbūru, lai nodibinātu nepieciešamos kontaktus Lielās franču revolūcijas uzsākšanai. Šis pratināšanas laikā izspiestās Kaljostro liecības ir jāvērtē ļoti kritiski, bet tās nepārprotami liecina, cik lielu nozīmi viņa atmiņās vēl pēc desmit gadiem ieņēma Jelgava kā noslēpto Templešu ordeņa bagātību un sazvērestību galvenā vieta.

Šeit ir japiemin Kurzemes politiķis Oto Hermanis fon der Hovens (*von der Howen*, 1740–1806), kas Kaljostro viesošanās laikā bija nesen atbrīvots no trīs gadus ilgā (1771–1774) ieslodzījuma Rīgas citadelē par pretošanos Krievijas pretendenta Pētera Bīrona apstiprināšanai Kurzemes hercoga amatā. Kā Kurzemes landtāga deputāts un pārstāvis

Varšavas galmā viņš bija aktīvi atbalstījis Kurzemes hercoga (1758–1763, viņš bija padzīts ar krievu armijas palīdzību) un augstāko grādu brīvmūrnieka Kārļa Kristiāna Jozefa (1733–1796) tiesības atgriezties hercogistē. Kaljostro dibinātajā Jelgavas adopcijas ložā *Loge d'Adoption des trois Cœurs couronnés* fon der Hovens pildīja inspektora amatu (1780) un, pēc krievu slepeno dienestu ziņām, arī „sakšu spiega” uzdevumus (8). Ļoti ticams, ka tieši viņš ir bijis Iluminātu ordeņa pārstāvis un sakarnieks Jelgavas ložās. Pēc ordeņa sagrāves fon der Hovens krasi mainījis uzskatus un kā Kurzemes bruņniecības sekretārs 1795. gadā parakstījis Kurzemes hercogistes pievienošanas aktu Krievijai, par ko vēlāk izpelnījies slepenpadomnieka un senatora amatu Pēterburgā.

Tieši šajā laikā arī citam ietekmīgam brīvmūrniekam un rozenkreicietim Johannam Georgam Eiženam Švarcam (*Schwartz*, 1751–1784) bija ciešas saites ar ložām Jelgavā (tās bija vidutājas starp Prūsijas un Krievijas brīvmūrniekiem). Viņš 1779. gadā uzsāma augstākajos grādos Jelgavas vecskolu ložā *Ernst zum rothen Adler* un apmeklēja Jelgavu arī 1781. gadā pa ceļam uz Prūsiju, kur ticis iesvētīts Zelta un Rožukrusta ordenī. Pēc atgriešanās Maskavā 1782. gadā viņš nodibināja Rožukrusta ordeņa teorētisko grādu un kļuva par Krievijas rozenkreiciešu vadītāju. Zem Stingrās uzraudzības ložu izkārtnes rozenkreicerisms ātri izveidojās par augstākā mērā slepenu sistēmu, kuru vadīja nezināmi Augstākie, kas bija ar gaišredzības spējām apveltīti patiesie Jēzus Kristus sekotāji. Ordenis sastāvēja no deviņām pakāpēm, kuru latīniskie nosaukumi bija *junior, theoreticus, practicus, philosophus, minor, major, adeptus, magister un magus*. Trīs brīvmūrnieku grādi bija priekšnoteikums iekļūšanai ordenī, kura locekļi sevi uzskatīja par seno rozenkreiciešu pēcnācējiem un brīvmūrnieku simbolu patiesās nozīmes izpratējiem. Okultismā, alķīmijā un maģijā balstīta morāles izkopšana un atturība tika uzskatīta par līdzekli augstākās svētlaimes sasniegšanai šajā dzīvē. Rozenkreiciešu galvenais nolūks bija visciešākā slepenībā sasniegt patiesās zināšanas. Interesanti, ka Maskavas Universitātes profesors Švarcs, kuram vienīgajam bija pieejams pilns ordeņa dalībnieku saraksts, tālaika nacionālajā hierarhijā ieņēma ārkārtīgi ietekmīgu

pozīciju. Galvenais Švarca sekotājs bija pazīstamais krievu apgaismības darbinieks Nikolajs Novikovs, kurš 1782. gadā Maskavā nodibināja Draudzīgo mācīšanās biedrību, kas vēlāk tika pārdēvēta par Tipogrāfisko biedrību. Novikova tipogrāfijā tika iespiestas arī brīvmūrnieciska rakstura grāmatas sabiedrības izglītošanai. Pateicoties lieliem ziedojumiem un ordeņa biedru enerģijai, rozenkreicieši dziļi iespaidoja savu līdzgaitnieku filozofiskos uzskatus. Vienīgā loža Rīgā, kas atradās tiešā Maskavas rozenkreiciešu ordeņa kontrolē, bija loža *Konstantin zum gekrönten Löwe* (Konstantīns pie kronētās lauvas), kura pēc neatkarīgas Stingrās uzraudzības ordeņa provinces izveides Krievijā 1782. gadā vienīgā pārgāja Krievijas nacionālās lielložas pakļautībā un mainīja nosaukumu uz *Konstantin zum gekrönten Adler* (Konstantīns pie kronētā ērgļa).

Savukārt par Iluminātu ordeņa klātbūtni Latvijā ir saglabājušās vienīgi netiešas norādes. Savā apjomīgajā antimasoniskajā grāmatā *Pierādījumi par savzvērestību pret visām reliģijām un valdībām Eiropā, kas notiek brīvmūrnieku, iluminātu, lasīšanas biedrību u. c. slepenās sanāksmēs, savākti no autoritatīviem avotiem* (15) (izdota 1797. gadā Edinburgā) skotu profesors Džons Robisons, atsaucoties uz Bavārijas valdības avotiem, piemin, ka līdz 1786. gadam Iluminātu ordeņa kontrolē bijušas piecas ložas Strasbūrā, četras Bonnā, četrpadsmit Austrijā, „daudzas” Livonijā, Kurzemē, Elzasā, Hesēnē, Polijā, Šveicē un Holandē, astoņas Anglijā, divas Skotijā un „dažas” Amerikā. Tiek minēts, ka pēc Stingrās uzraudzības 1782. gada konventa Vilhelmsbādē iluminātiem pievienojušies Braunšveigas hercogs Ferdinands, Gotas hercogs Ernests, Saksijas-Veimāras hercogs Kārlis Augusts, bijušais Kurzemes hercogs Kārlis, Saksijas-Gotas princis Augusts, Hesenes princis Kārlis, barons Dālbergs, filozofs Herders, dzejnieks Gēte, apgaismotājs Pestalocijs (*Pestalozzi*). Kā pierādījums Iluminātu ordeņa savzvērnieciskumam tika izmantots barona Ādolfā Franča Frīdriha fon Kniges kādai Jelgavas ložai adresētais un ar pseidonīmu *Philo* parakstītais apkārt raksts, kurā, starp citu, minēts, ka „esmu caur ciešanām ilgstoši pūlējies kļiedēt bailes tiem, kuri iedomājas mūsu Augstākos gribam likvidēt kristietību; bet ar laiku viņu

aizspriedumi beigsies un viņi jutīsies atviegloti. Vai es būtu darījis viņiem zināmu, ka mūsu ģenerālis uzskata visas reliģijas par meliem un pat deismu izmanto, lai vazātu mūsu cilvēkus aiz deguna?”.

Illuminātu („apgaismoto”) ordeni 1776. gadā Bavārijā nodibināja Ingolštatē Universitātes profesors Ādams Veishaupts, kurš savas idejas esot aizguvis no Senās Ēģiptes mistērijām. Viņa mērķis bija izveidot jaunu pasaules kārtību, kur valdītu slepena hierarhija, „arhislepena biedrība”, kurā visas okultās sistēmas varētu tikt iekļautas vienā varenā organizācijā. Tas nodrošinātu tās politisko ietekmi ar citu organizāciju ietekmīgu dalībnieku, piemēram, brīvmūrnieku palīdzību. Illuminātu ordenis sastāvēja no trim nodalījumiem: pirmajā bija sagatavošanas pakāpes – *Minerval* un *Illuminatus Minor*; otrajā bija brīvmūrnieku pakāpes māceklis, zellis, meistars, ko papildināja *Illuminatus Major* jeb Skotu iesācējs un *Illuminatus Dirigens* jeb Skotu bruņinieks; trešais nodalījums bija domāts augstākajām mistērijām, ietverot Mazākās mistērijas, ko veidoja priesteru un prinča pakāpes, un Lielākās mistērijas, kas sastāvēja no maga un karaļa pakāpēm. Pāri tiem sistēmas augšgalā suverēni valdīja ordeņa vadītāji jeb Areopagāti.

1784. gadā Bavārijas monarhs Kārlis Teodors izdeva savu pirmo ediktu pret visām tām kopienām, sabiedrībām un brālībām viņa zemēs, kas tikušas izveidotas bez likuma atļaujas un suverēna apstiprinājuma. Nākamajā gadā viņš izdeva citu ediktu, kas īpaši norādīja uz iluminātiem kā vienu no brīvmūrnieku atzariem, un tika paziņots jauns un daudz stingrāks aizliegums. Illuminātu ideju tiešā un netiešā iespaidā radās literāro biedrību tīkli vācu zemēs un ārpus tām. Rīgā šajā laikā radās ložu *Zum Schwerdt* un *Zur kleinen Welt* brāļu izveidotas literāras biedrības *Musse* (1787), *Euphonie* (1797) un Literāri praktiskā biedrība (1802). Pretstatā brīvmūrnieku ložām literārajām biedrībām nebija slepeni rituālu, kaut arī katrai lasīšanas biedrībai bija statūti, kas biežās kopēšanas dēļ bija ļoti līdzīgi. Vēl 1824. gadā *Zum Schwerdt* brālis un latviešu garīgo dziesmu autors Mālpils mācītājs Johans Gotfrīds Ageluts (*Ageluth*, 1763–1848) izveidoja *Lettisch-Literarische Gesellschaft* (Latviešu literāro biedrību).

Brīvmūrniecības aizliegumi Krievijas impērijā

Var apgalvot, ka ap 1785. gadu brīvmūrniecība Krievijā kļuva par tīru modes lietu. Darbu pie sevis pilnveidošanas, attīrīšanās no sārņiem un miesas kaislībām un patiesu labdarību aizstāja ezoteriskas izklaides un savstarpējas ķildas par ietekmi. Galu galā arī ķeizariene Katrīna II zaudēja savu entuziasmu par brīvmūrniecību un kļuva vienaldzīga pret to. Kā lai sievietei ar stipru gribu, asu skatu un skaidru mērķa apziņu turpinātu priesoties un interesēties par sabiedrību, kas bija sašķelta, naida saplosīta, pastāvīgi mainījās no vienas politiskās sistēmas uz citu? (10) Liktenīgs Krievijas brīvmūrniecībai bija Lielās franču revolūcijas periods, kad krievu sabiedrības konservatīvajās aprindās izplatījās sauklis *Brīvmūrnieki izraisījuši revolūciju!* 1794. gadā Katrīna II saviem valstsvīriem brīvmūrniekiem darīja zināmu, ka tam vairs viņa nepiekrīt. Lai gan nebija oficiāla aizlieguma, lielākā daļa ložu saskaņā ar ķeizarienes vēlēšanos brīvpriekš tika slēgtas. Liepājas loža savu darbību pārcēla uz netālo Mēmeli (Klaipēdu), kas atradās Prūsijas teritorijā. Zināms, ka vienīgi Rīgas loža *Zur kleinen Welt* pilnīgi noteikti turpināja darbu un šajā laikā ložā tika uzņemts Garlībs Helvigs Merķelis (1769–1850), kurš jau kopš 1790. gada bija ietekmējies no brīvmūrnieku idejām un 1794. gadā publicēja slaveno grāmatu *Die Letten, vorzüglich in Livland am Ende des philosophischen Jahrhunderts* (Latvieši, pārsvarā Vidzemē filozofiskā gadsimta beigās), kurā aprakstīja zemnieku dzīvi tumšākajās tās izpausmēs un zemes īpašnieku nežēlību, aicinādams valdību iejaukties un atvieglot latviešu zemnieku stāvokli. 1802. gadā Rīgas ložā *Zur kleinen Welt* uzņemts un Jelgavas vecskotu virsložā *Ernst zum rothen Adler* paaugstināts augstākajos grādos ticis arī vēlāk slavenais krievu internists un Maskavas Universitātes medicīnas profesors Matvejs Mudrovs (1772–1831), kura aizraušanās ar brīvmūrniecību turpinājās visā viņa mūža garumā.

Cara Aleksandra I laikā brīvmūrniecība Krievijā atkal strauji atdzima, bet stiprās ģenerālgubernatora marķīza Pauluči pretestības dēļ ložas Baltijas provincēs netika atvērtas. Tikai 1815. gada 27. oktobrī Jelgavas

loža *Zu den drei gekrönten Schwerten* atsāka strādāt zviedru rituālā, un dažas nedēļas vēlāk Jelgavā tika dibināta arī jauna literārā biedrība *Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst* (Kurzemes literatūras un mākslas biedrība), kas sastāvēja no astoņiem Kurzemes augstmaņiem un Jelgavas akadēmiskās ģimnāzijas profesoriem. Zināms, ka biedrības dibinātāji bija barons Aleksandrs fon Mēdems, Jelgavas ložas pirmais pāraugs un 7. grāda loceklis Pēterburgas kapitulā *Fēnikss*; barons Ulrihs Heinrihs Gustavs fon Šlipenbahs (1774–1826), Piltenes landrāts un Pēterburgas ložas *Zum flammenden Stern* brālis; barons Georgs Fridrihs fon Felkerzāms (1766–1848), marķīza Pauluči kancelejas vadītājs un Jelgavas ložas brālis; vēstures profesors Kārlis Vilhelms Kruze (1765–1834), Jelgavas ložas brālis. Kad gubernators Pauluči tomēr apturēja ložas sanāksmes 1818. gadā, Kurzemes literatūras un mākslas biedrība pieaicināja marķīzu Pauluči kā Goda biedru (!) un turpināja savas regulārās sanāksmes līdz pat 1939. gadam, par spīti 1822. gadā izdotajam cara dekrētam, uz kura pamata tika slēgtas visas šlepenās biedrības un brīvmūrnieku ložas. Šo biedrību uzskata par vienu no mūsdienu Latvijas Zinātņu akadēmijas priekštečiem.

Brīvmūrnieku ložas Pirmā pasaules kara gados un pirmajā Latvijas valsts neatkarības periodā

Gandrīz 100 gadus pēc Krievijas brīvmūrnieku ložu aizliegšanas tās tika atjaunotas 1905. gada revolūcijas izraisīto liberālo reformu dēļ, bet karastāvokļa dēļ Baltijas guberņās ložu atjaunošana ieilga. Zināms, ka no 1910. gada līdz 1917. gadam Rīgā darbojās loža „Krievijas tautu lielā austruma“ sastāvā, kas strādāja neregulārā franču *Grand Orient de France* rituālā. Loža ievērojama ar to, ka to vadījis Gustavs Zemgals (1871–1939), kas 1917. gadā kļuva par Rīgas pilsētas galvu, bet vēlāk par Latvijas Valsts prezidentu (1927–1930). Citu ložas locekļu vārdi nav zināmi, jo tā strādājusi konspiratīvos apstākļos – nav bijis atļauts rakstīt sanāksmju protokolus un izpaust dalībnieku vārdus. Ložas vadītājs ir kontaktējies vienīgi ar „Krievijas tautu lielā austruma“ Augstākās

padomes sekretāriem Nikolaju Nekrasovu, Aleksandru Kerenski un Nikolaju Tereščenko, kas kopā ar citiem Augstākās padomes locekļiem 1917. gadā izveidoja Krievijas Pagaidu valdību. Savukārt okupētajā Kurzemē frontes otrā pusē Vācijas brīvmūrnieku lielā zemes loža Jelgavā nodibināja militāro ložu *Zum deutschem Schwert im Osten* (Pie vācu zobena Austrumos) un Prūsijas lielloža Liepājā nodibināja militāro ložu *Anker und Schwert* (Enkurs un zobens). Pēc Rīgas ieņemšanas 1917. gadā Vācijas brīvmūrnieku lielā zemes loža Rīgā nodibināja vēl vienu militāro ložu – *Hanseatentreue* (Hanziešu uzticība). 1921. gadā Liepājas loža tika pārveidota par neatkarīgu Latvijas ložu *Enkurs*, kuras locekļi pārsvarā bija vācbaltiešu tirgotāji un kuģu īpašnieki (16). Neatkarīgo Rīgas ložu *Jāņuguns* 1924. gadā pēc latviešu kapteiņa Mārtiņa Sņiķera ierosmes (17) dibināja pilsētā palikušie ložas *Hanseatentreue* brāļi, pārsvarā ģilžu locekļi. Ložas pirmais meistars bija agrākais Lielās ģildes vecākais Vilhelms Reimerss, kas brīvmūrniecībā uzņemts 1891. gadā (18), bet 1918.–1919. gadā bija ložas *Hanseatentreue* brālis un *Baltisch-Deutsches Nationalausschuss* (Baltijas Vācu nacionālās komitejas) loceklis. Brīvmūrnieku templis sākotnēji atradās Anglikāņu ielā 5, bet vēlāk Lielās ģildes ēkā, atkārtoti liecinot par Hanzas savienības tirgotāju un amatnieku ģilžu meistarū tradīciju pārmantošanu. Tā kā loža *Jāņuguns* Rīgā strādāja Cinendorfa rituālā, bet Liepājas loža Prūsijas lielložas *Royal York zur Freundschaft* rituālā, tad Latvijas lielložas dibināšana tajā laikā netika uzskatīta par iespējamu. Pēc Latvijas sūtņa Zviedrijā un vēlākā Latvijas valdības ārkārtējo pilnvaru nesēja ārzemēs Kārļa Reinholda Zariņa (1879–1963) iniciatīvas no 1928. līdz 1938. gadam vairāk nekā astoņi Latvijas pilsoņi tika uzņemti Stokholmas ložā *Den Nordiska Första* un daži no viņiem paaugstināti augstākos grādos Andreja ložā *Den Nordiska Cirkeln* un pat Stokholmas ordeņa kapitulā. Starp viņiem ir pieminami diplomāti Alfreds Bīlmanis un Vilhelms Munters, mācītājs Roberts Slokenbergs, arheologs un Austrumu filoloģijas profesors Francis Aleksandrs Balodis. Pēc brīvmūrnieku ložu aizliegšanas nacistiskajā Vācijā 1935. gadā loža *Jāņuguns* risināja sarunas par pāriešanu Zviedrijas lielložas pakļautībā, un no Latvijas valdībai tuvām aprindām

pat esot dots mājiens par to, ka varētu tikt apspriesta doma par Latvijas lielložas izveidi ar kādu ietekmīgu valdības vīru priekšgalā (19). Diemžēl īstais brīdis bija palaists garām un Latvijas brīvmūrnieku ložas 1938. gadā pārtrauca darbību uz 55 gadiem, bet tikpat kā visi brīvmūrnieki 1939.–1944. gadā izceļoja uz ārzemēm vai mira padomju soda nometnēs, kā bijušais Satversmes sapulces loceklis Mārtiņš Antons (1888–1941) vai senators Jēkabs Grots (1888–1942). Visas brīvmūrnieku aktivitātes tika stingri apkarotas pēc padomju okupācijas, sekojot vienkāršajai Ļeva Trocka tēzei, ka brīvmūrniecība ir „buržuāziska ideoloģiska koncepcija, kas ir pretrunā proletariāta diktatūras principiem, ar tendenci radīt valsti valstī”.

Rituālu atgriešanās

Pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā brīvmūrnieku kustība pakāpeniski atgriezās Latvijā. Sākotnēji pirmie brāļi brīvmūrnieku ložās tika uzņemti 1992.–1993. gadā, bet pirmskara loža *Jāņuguns* tika atjaunota 1993. gada maijā Sentavoldā Francijā un regularizēta Brēmenē Vācijas Seno, brīvo un akceptēto mūrnieku lielložas sastāvā. Otru ložu *Ziemeļzvaigzne* arī atjaunoja tā pati lielloža, bet trešo ložu *Pie Zobena* 2002. gadā atjaunoja Vācijas brīvmūrnieku lielā zemes loža (*Grosse Landesloge der Freimaurer von Deutschland*). Par spīti dažām rituālām pretrunām starp vācu lielložām, Apvienotās Vācijas lielložas 2003. gada 8. martā Mežotnes pilī svinīgi iesvētīja suverēnu Latvijas lielložu. Jauno lielložu jau 2003. gada decembrī atzina Apvienotā Anglijas lielloža, oficiālajā atzinumā minot, ka „viņi ir parādījuši, ka ir pēcteči pienācīgi atzītām lielložām un ka viņi atbilst lielložu atdzīšanas pamatprincipiem”.

2005. gada februārī arī Ziemeļamerikas brīvmūrnieku lielmeistaru konferences komisija informācijai par atzīšanu ikgadējā ziņojumā rakstīja, ka „Latvijas lielloža ievēro atzītos principus, doktrīnas un paražas un lieto Vācijas AF&AM lielložas rituālu. Komisija uzskata, ka Latvijas lielloža piekopj regulāru brīvmūrniecību un atbilst atzīšanas prasībām”. Pašlaik tikpat kā visas Eiropas lielložas un daudzas aizjūras lielložas ir nodibinājušas brālīgas attiecības ar Latvijas lielložu. 2005. gada martā Latvijas lielloža uzņēma 3. Baltijas brīvmūrnieku konferenci *Forum Masonicum Balticum* ar vairāk nekā 200 dalībniekiem no Igaunijas, Vācijas, Latvijas, Lietuvas, Krievijas, Zviedrijas un Apvienotās Karalistes. 2007. gadā tika ienesta uguns angļiski runājošajā ložā *Apollo* Rīgā. Tiek sagatavota ložas *Enkurs* atjaunošana Liepājā.

Kopš 1998. gada daudzi Latvijas brāļi ir Lībekas Andreja ložas *Caritas* locekļi un daži ir sasnieguši devīto grādu Cinendorfa 10 grādu sistēmā hanziešu kapitulā *Templum* Lībekā. Senais un akceptētais skotu rituāls (AASR) Latvijā tiek praktizēts kopš 1999. gada, kad Latvijas brāļi tika uzņemti šī rituāla perfekcijas ložā *Clavis Insignis* un kapitulā *Roland zur Freiheit* (Rolands pie brīvības) Brēmenē. Berlīnes areopāgā *Giordano Bruno* un konsistorijā *Fichte* latviešu brāļus paaugstināja līdz trīsdesmit otrajam grādam. 2005. gada 27. augustā Vācijas brīvmūrnieku trīsdesmit trešā un pēdējā grāda Augstākā rāte nolēma ienest gaismu perfekcijas ložā *Clavis Rigensis* un kapitulā *Tempelburg* (Tempļa pils). Rīgas areopāgs *Garlībs Helvigs Merķelis* tika iesvētīts 2006. gada augustā un konsistorijs *Johans Gotfrīds Herders* 2007. gada augustā. Latvijas Senā un akceptētā skotu rituāla Augstākā rāte tika inaugurēta 2007. gada 13. oktobrī Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Kolonnu zālē.

VĒRES

1. Gīze, Aleksandrs (2005) Brīvmūrnieki. Rīga, Jumava.
2. Maknaultijs, Kērks V. (2006) Brīvmūrniecība – simboli, noslēpumi, ietekme. Rīga, Jānis Roze.
3. Lina, Jūri (2005) Zem Skorpiona zīmes: padomju varas triumfs un agonija. Valmiera, J. Siliņa izdevums.
4. Batham, C. N. Russian Freemasonry 1731–1979, Transactions 1979, The (Leicester) Lodge of Research # 2429, p. 33–44.

5. Wright, Dudley (ed.) Gould's History of Freemasonry. Caxton Publishing Co., Volume IV, p. 173–200.
6. Von Pistohlkors, Gert (Hg.) (1994) Baltische Länder. Berlin, Siedler.
7. Šterns, Indriķis (1997) Latvijas vēsture 1290–1500. Rīga, Daugava.
8. Серков Андрей Иванович (2001) Русское масонство 1731–2000: Энциклопедический словарь. Москва, Российская политическая энциклопедия.
9. Lennhoff, Eugen; Posner, Oskar (1932) Internationales Freimaurer-Lexikon. Wien, Amalthea-Verlag.
10. Friedrichs, Ernest (1908) Die Freimaurerei in Russland und Poland. Bern, Buechler & Co.
11. Herders, Johans Gotfrīds (1995) Darbu izlase. Rīga, Zvaigzne ABC.
12. Telepneff, Boris (1926) A Few Pages from the History of Swedish Freemasonry in Russia. AQC, vol. 39.
13. Mackey, Albert G. Encyclopedia of Freemasonry: And Its Kindred Sciences Comprising the Whole Range of Arts, Sciences and Literature As Connected With the Institution. nd.
14. Von der Recke Elisa (1787) Nachricht von des berühmigten Cagliostros Aufenthalte in Mitau im Jahre 1779 und von dessen magischen Operationen. Berlin, Stettin.
15. Robison, John (2003) Proofs of a Conspiracy against all the Religions and Governments of Europe, carried on in the Secret Meetings of Free-Masons, Illuminati and Reading Societies, etc., collected from good authorities. Kessinger Publishing.
16. Mitglieder-Verzeichnis der Johannis-Loge *Anker* im Or. Libau (Lettland) (1921–1931). Libau.
17. Kronbergs, Kārlis Johans Alfrēds (1929) Rasējums ložas *Jāņuguns* dibināšanas piecu gadu jubilejā.
18. Rīgas ložas *Jāņuguns* (*Johannisfeuer*) locekļu pilns saraksts (1931).
19. Sarakste starp Zviedrijas lielložu (*Svenska Frimurare Orden*) un Rīgas ložas *Jāņuguns* meistarū Oskaru Jakšu (1936).

JĀNIS JAUNSDRABIŅŠ KĀ POLITISKI ANGAŽĒTS RAKSTNIEKS

Dace Lūse, *Dr. philol.*, dzimusi Valkā 1949. gadā. Beigusi Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultāti 1971. gadā. Filoloģijas zinātņu kandidātes grādu ieguvusi 1985. gadā. Latvijas Universitātes asociētā profesore. Docē latviešu literatūras vēstures kursus Filoloģijas fakultātes baltu filoloģijas studiju programmās, kā arī literatūras didaktikas kursu. Divu grāmatu *Latviešu trimdas proza* (2000) un *Latviešu literatūra un divdesmitā gadsimta politiskās kolīzijas* (2008), kā arī vairāku latviešu literatūras vēsturei veltītu rakstu autore.

Vairākuma lasītāju priekšstatos J. Jaunsudrabiņš ir apolitisks rakstnieks – viņa darbi galvenokārt skar mīlestības, dabas un liktenīguma tēmas. Taču gan beletristikā, gan publicistikā J. Jaunsudrabiņš sevi demonstrē arī kā politiski domājošu personu un ne tikai kā tādu vien. No vairākiem avotiem atklājas, ka rakstnieks ir bijis aizvien gatavs sociāli un politiski angažēties un – diemžēl – arī izpatikt valdošajai politiskajai konjunktūrai.

Vismaz reizi mūžā J. Jaunsudrabiņam ir bijusi doma nopietni iesaistīties politiskā darbībā – 1920. gadā viņš piesakās kandidēt uz jaunās valsts Satversmes sapulces vēlēšanām Rīgas apgabalā no Latvijas darba partijas kandidātu saraksta¹.

Ieskatam J. Jaunsudrabiņa politiskajos *izgājienos* lieti noder Ilgoņa Bērsona komentāri viņa 80. gadu sākumā sastādītajiem Jaunsudrabiņa Kopotajiem rakstiem 15 sējumos. Tiesa, komentārus lasot, ir jārēķinās ar I. Bērsona piespiedu nodevām padomjlaika cenzūrai, bet tieši šīs nodevas uzskatāmi rāda rakstnieka politiskos klupienus un kūleņus varas maiņās un labi atsedz kūleņošanas iemeslus – galvenokārt rūpes par izdzīvošanu.

Vēja ziedu, Aijas, lugas *Traģēdija*, tēlojumu un īsstāstu autors, ko latviešu sabiedrība iepazīna 20. gadsimta sākumā, šķiet, pirmoreiz skaļāk par sociālpolitiskajiem jautājumiem uzstājas 1911. gadā, publicējot brošūru *Latviešu rakstnieks* kā noslēgumu polemikai ar laikrakstu *Dzimtenes Vēstnesis*. Tā ir argumentēta atbilde laikrakstam, kura korespondents viņš ir, – par patvaļu pret iesniegto tekstu. Saīsinot tekstu, redaktori apcērp arī honorāru. Galu galā no tā, ko latviešu rakstnieks vēlēties teikt, iznācis pusteiciens, un vēl joprojām rakstnieks spiests ar savu tiešo rakstnieka darbu tikai izvilkēt dzīvību. Publikācija ir Jaunsudrabiņa dabai neparasti skarba. Tā aizķer arī citus sāpīgus jautājumus, kā latviešu mentalitātes īpatnības, kas rada sociāli un nacionāli negatīvas sekas („pieklāvīgās asinis”), bezdarbu akadēmiski izglītotās inteliģences aprindās un tamdēļ latviešu aizplūšanu Krievijas plašumos, līdz pat Sibīrijai un Mandžūrijai, morālo degradēšanos pilsētas industrializētajā vidē, pragmatismu, kas vairo citas problēmas, kā, piemēram, mazo dzimstību.

Kā politisks publicists Jaunsudrabiņš uzstājas Pirmā pasaules kara sākuma pretvāciskās histērijas atmosfērā. Viņa raksti *Kāda ir vācu kultūra*² un *Vācu kultūra un mēs*³

saskanīgi iekļaujas vispārējā kolektīvajā psihozē – milzīgā pretvācu noskaņojumā un tā propagandā, un tie arī apliecina, ka kolektīvai ģermanofobijai pakļaujas pat tādi kultūras cilvēki, kāds bija Jānis Jaunsudrabiņš, kas līdz tam gan kā rakstnieks, gan kā mākslinieks radošus iespaidus guvis no vācu kultūras. Liktenim lemts pasmaidīt, – mūža beigās, nonācis Vācijā, J. Jaunsudrabiņš ar znota vācieša Vilhelma Šteplera palīdzību gādā, lai viņa darbus iepazītu tieši vācu lasītāju auditorija. Vāciski tiek pārtulkoti un vietējā presē publicēti vairāki Jaunsudrabiņa īsdarbi. Pašus spēcīgākos vārdus par Jaunsudrabiņu kā rakstnieku un mākslinieku ir teicis Vestfāles rakstnieks Ervins Silvanus⁴. Rakstnieks kādā brīdī spiests atzīt, ka jūtas starp vāciešiem labāk nekā starp saviem tautiešiem trimdiniekiem.

Rakstā *Vācu kultūra un mēs* J. Jaunsudrabiņš pēc visai plašas latviešu un vāciešu savstarpējo 700 gadu attiecību analīzes secina: „Liekas un ir patiešām tāda sajūta, ka šis karš mūs izvedīs no ģermāņu dumbrāja galīgi. Viņš atjaunos mūsu vēl diezgan atkarīgo garu, un mēs iziesim no līdzšinējās – materiālās – kultūras pretī patiesai – augstākai – kultūrai.” Rakstnieks naivi un lētticīgi gaida no kara neiespējamo – savas tautas kultūras aizsardzību, kura, „sekodama diženiem piemēriem, kļūs aizvien jo krāšņāka savā nacionālajā īpatnībā”. Šie „diženie piemēri” nāk no lielās Krievijas iespaida un tikšanās ar „krievu tautas plašo dvēseli”. Neapzinoties rakstnieks nonācis pretrunā ar teikto pāris teikumus iepriekš – par mūsu tautas „diezgan atkarīgo garu”. Šis gars tad nu būs turpmāk atkarīgs no „krievu kultūras, un tur mēs aizvien esam redzējuši aizkustinošas lietas. Lai tikai atceramies, cik daudz krievu tauta ir upuru nesusi augstākas kultūras labā. Cik miljonu rubļu ir atrauti praktiskai dzīvei un atdoti Tretjakova galerijai, Šaņavska universitātei, Dailes teātrim. Un vai tagad ik dienas nenes laikraksti ziņas par pašai dziedzīgjiem ziedotājiem, lai mazinātu ievainoto karavīru ciešanas, kurus sitis tas pats varaskārais, labi bruņotais ģermānis?”.

J. Jaunsudrabiņa raksts liecina, ka tas ir politiskā pasūtījuma darbs un tam jāstiprina tautā t. s. „kroņa optimisms”. Tas ir pamudinājums latviešu jaunekļiem un vīriem

nolikt galvas, „cīnoties zem Krievijas karoga pret prūšu melno ērgli”. Vācijas un Krievijas savstarpējos rēķinos desmitiem tūkstošu latviešu jaunekļu un vīru zaudēja savas dzīvības, tauta piedzīvoja eksodu ar visām no tā izrietošām traģiskām sekām.

Kara gados laikrakstiem *Baltija* un *Jaunākās Ziņas* tiek rakstīti tēlojumi, ko vēlāk J. Jaunsudrabiņš apkopo grāmatā *Kaukāzs* (1920). Kara gadu pieredze atklāta arī grāmatā *Gredzens* (1921). Šajos tēlojumos tikpat kā nekā vairs nav no „kroņa optimisma”, jo tautas posts ir milzīgs, katastrofāls, un Jaunsudrabiņš to arī patiesi rāda ar atsevišķu cilvēku likteņstāstu uzzīmējumiem (*Bēgle*).

1918. gada pavasarī J. Jaunsudrabiņš ar ģimeni sāk atpakaļceļu no bēgļu gaitām Ziemeļkaukāzā. Tikai vasaras beigās viņi nonāk Pļaviņās. 1919. gadā, sarkanā terora laikā, J. Jaunsudrabiņš Pļaviņās, lai cik dīvaini arī tas būtu, ir viens no aktīvākajiem padomju darbiniekiem (vada apriņķa izglītības nodaļas mākslas apakšnodaļu, organizē vispārīgglītojošos vakara kursus, ir deputātu padomes protokolists, izpildu komitejas pārtikas nodaļas vadītājs (!), arī 1. maija svētku tribīnes noformētājs⁵. Iespējams, ka piedalīties šādās aktivitātēs rakstnieku vadījušas bailes. Tās varēja būt ne pa jokam. Pļaviņās lielinieku laikā atradās Malienas kara tribunāls un koncentrācijas nometne. Šausmu stāsti par to saglabājušies līdz šodienai, un tos modernais latvietis lasīt var arī internetā⁶.

Netieši J. Jaunsudrabiņa politiskā nostāja redzama arī apjomā plašākajā un ideju bagātākajā viņa romānā *Jaunsaimnieks un velns* (1933). Kaut arī viens otrs lasītājs romānā vairāk redzēs erotiskas mīlestības pārdzīvojumus, kas norisinās ciešā saistībā ar neskartās dabas pārvērtībām, tomēr kā dominējošā tematiskā līnija romānā iezīmējas Latvijas pirmās brīvvalsts tapšana. Latvietis pirmoreiz dzīvo savā valstī, strādā, veido savu dzīvi saskaņā ar jaunās valsts noteiktām likumībām. Romānā autors rāda, kā dzīvē īstenojas pirmais nozīmīgais jaunās valsts likums – agrārlikums.

Par romāna tapšanu autors stāsta: „Uz rakstīšanu mani tika mudinājuši daži pazīstami Jaunsaimnieku partijas deputāti, solot mani apvīzināt ar auto vai pa visu Latviju. Es

jau dzimto zemi tā puslīdz pazinu un nepadevos kārdinājumam, vispārīgi mani šis temats maz interesēja, jo varbūt vēl bija pārāk akūts. Bet tad man kādā pavasara rītā gadījās redzēt ziemā nocirstu bērza celmu, sulām applūdušu, aplīpušu skudrām, mušām, tauriņiem. Te nu varēja iznākt mazs stāstiņš. Pēc kāda laika redzētajam celmam pievienojās doma par pasaku veci, pašu velnu. Tas pavasarī atstājis savu ziemas mītni, kas nevarēja būt nekas cits, kā kāds sūnekļa aklis, iet un ierauga nocirstu mežu, pa kuru staigājis gadu simtus. Viņš ierauga arī cilvēku, kas to izdarījis, un uzreiz pieteic tam karu.”⁷

Rakstnieks romānā tēlo, kā pie *zemes* kā patiesā tautas spēka avota atgriežas Pirmā pasaules kara laikā izmocītie ļaudis. Viņu centienus iegūt labklājību atbalsta jaunās valsts īstenotā agrārreforma. Laika gaitā atzeļ pagasta dzīve. Agrākā muiža ir Tiltenes centrs, ap to veidojas pēc kooperatīva principa dibinātās dzirnavas, pienotava, zāģētava, veikals. Pagastā ir sava skola, ārsts, aptieka, pagastvalde. Nostāk pilsētiņa un dzelzceļa stacija. Visai tipisks 20. gadsimta pirmās brīvvalsts sociālais modelis.

J. Jaunsudrabiņš jaunās valsts galveno reformu vērtē ļoti atzinīgi: „Vispozitīvākais un lielākais darbs, ko mūsu likumdošanas savā laikā veikušas, ir, bez šaubām, agrārās reformas izvešana. Tā pārveidoja zemes vai gu, tā radīja jaunu ļaužu šķiru, kas tikpat karsti metās cīņā ar celmiem, sūnakļiem un akmeņiem kā citkārt brīvības cīņās.”⁸

Pēc rakstnieka ieskata, reforma ir demokrātiska savā būtībā, jo tā īsteno latviešu zemnieka ilgas pēc zemes. Zemes reforma ne tikai nodrošinās daudziem cilvēkiem labklājību, bet arī radīs stingrus tikumiskos pamatus, kas pa kara gadiem ir stipri sašķobījušies. (Uz jaunsaimniecībām bija pieteikušās pāri par 150 000 ģimeņu.) Šai sakarā J. Jaunsudrabiņš domā par „senās sētas” tradīciju atdzīvināšanu.⁹

Bet, kā zināms, pirmās neatkarīgās Latvijas galvenā reforma – agrārreforma – visiem demokrātiska nebija. Zeme bez atlīdzinājuma tika atsavināta iepriekšējiem lielajiem īpašniekiem – baltvācu baroniem. Pauls Šimans, Latvijas valstij lojālais baltvācu politiķis, kas

pats piedalījās Satversmes sapulces organizētajā Agrārās reformas komisijā, 1929. gadā rakstīja: „Ar šo likumdošanas aktu vāciešiem taču tika atņemts viss īpašums, ko pilsētās tikko kā bija iznīcinājis rūpniecības sabrukums, ar to mums tika atņemti arī kultūras celtniecībai un sociālajai aprūpei nepieciešamie palīglīdzekļi, no kuriem bija atkarīga ārkārtīgi plaša vāciešu aprindu labklājība.”¹⁰

To vēl joprojām baltvācu baronu pēcteči nevar piedot Latvijas toreizējai valdībai. Latvijas valsts agrārais likums, kas pamatā tika pieņemts 1920. gada 16. septembrī, mūsdienā baltvācu vēsturnieku pētījumos tiek dēvēts arī par agrārrevolūciju Latvijā – ar to attieksmi, kāda vien pret revolūcijām var būt.

Romānā atklājas arī citas jaunās valsts pirmo gadu sociālās un politiskās dzīves notikumi, kā milzīgās materiālās grūtības pēc Pirmā pasaules kara, kad zaudēta visa iepriekšējā manta, cilvēku cešanās tikt pie labklājības, agrārreformas gaita, pasaules ekonomiskās krīzes sākums 20. gadu beigās un tās reālais iespaids uz pilsētnieku dzīvi u. c. Protams, romāna pievilcība nebūt neslēpj Jaunsudrabiņa kā jaunās valsts pilsoņa skatījumā uz sava laika notikumiem, bet gan poētiski spilgti notēlotajā cilvēka un dabas, Visuma ciešās saistības filosofiskajā redzējumā.

Romānā *Jaunsaimnieks un velns* rakstnieks ir visai kritisks pret atsevišķām parādībām jaunajā valstī: pret ierēdņu birokrātiju, pret korupciju, pret lielo sociālās atšķirības plaisu starp sabiedrības locekļiem. Kritiski pret atsevišķām (galvenokārt sociālām) parādībām valstī tās parlamentārajā periodā ir arī Jaunsudrabiņa raksti periodikā. Interesanti, ka 30. gados J. Jaunsudrabiņš ir Latvijas kultūras tuvināšanās biedrības ar PSRS tautām valdes loceklis, ko gan nevienā no savām *Manām dzīvēm*¹¹ viņš neakcentē. I. Bērsons komentāros raksta, ka 1929. gadā Kulturālās tuvināšanās biedrība ar PSRS tautām vienojusies ar Vissavienības biedrību kultūras sakariem ar ārzemēm Maskavā par *Aijas* izdošanu krievu valodā.¹² Politisko vēsturnieku sacerējumos atrodam šādas rindas: „Ar padomju sūtniecību Latvijā atklāti sadarbojās „Latvijas kultūras tuvināšanās biedrība ar PSRS tautām” (KTB). Tā bija 1929. gadā aprīlī speciāli

radīta padomju izlūkdienesta piesegorganizācija, kurā iesaistīja interesējošus cilvēkus, nepieciešamības gadījumā vervējot viņus par specdienestu aģentiem. Biedrības aktīvistu uzstājās laikrakstos ar PSRS cildinājumiem, tās sasniegumu slavinājumiem.”¹³

I. Bērsona komentāros J. Jaunsudrabiņa Kopotu rakstu 15. sējumā par rakstnieka literārās darbības 35 gadu atzīmēšanu 1932. gadā minēts, ka apsveicēju vidū mājās, Pļaviņās, bijis arī Jānis Straujāns – PSRS telegrāfa aģentūras (TASS) pārstāvis Latvijā¹⁴. Straujāns, īstajā vārdā Jānis Masters (1884–1941), savu karjeru sāka kā banku aplaupītājs Helsinkos un Tbilisi – uz 1905. gada revolūcijas haosa rēķina. Boļševiku Krievijā viņš bija padomju un kompartijas darbinieks. Kā uzticams boļševiks nosūtīts darbā uz ārzemēm gan diplomātiskajā dienestā (Itālijā), gan TASS uzdevumā (Ķīnā, Latvijā). Latvijā Straujāns PSRS uzdevumā strādā no 1926. līdz 1935. gadam. Laikabiedrs un paziņa Andrejs Kurcijs atmiņās saka: „Straujāns bija pārliecināts Ļeņina piekritējs.”¹⁵ Straujāns arī Andreju Kurciju, tolaik Saeimas deputātu, „tuvina nelegālajai Komunistiskajai partijai”¹⁶ Un ne tikai tuvinā. Viņš dod arī „vadošus norādījumus”, kā Saeimas deputātam politiski izturēties (par to I. Salcēvičas pētījumā!).

Ar Jaunsudrabiņu Straujānu droši vien iepazīstinājis Andrejs Kurcijs.

No I. Bērsona komentāriem vēl izriet viens otrs interesants fakts. Piemēram, 1932. gada 1. jūlijā laikraksts *Sociāldemokrāts* publicē uzsaukumu *Pret karu*, „ar ko divdesmit divi latviešu rakstnieki un citi kultūras darbinieki atbalsta M. Gorkija, A. Barbisa, R. Rolāna, A. Einšteina aicinājumu saliedēt miera cīnītāju spēkus”¹⁷ *Miera cīnītājus* finansēja un inspirēja uz darbībām PSRS. Starp divdesmit diviem latviešu kultūras darbiniekiem – *miera cīnītājiem* – ir arī J. Jaunsudrabiņš.

Bet atkal der ieklausīties vēsturnieka teiktajā: „Stratēģiski svarīgās valstīs (PSRS pievērsa pastiprinātu uzmanību kaimiņvalstīm un lielvalstīm: Lielbritānijai, Francijai, Vācijai, Japānai, Polijai, Rumānijai, Somijai un Baltijas valstīm) NKVD, Sarkanās armijas Ģenerālštāba izlūkdienests GRU un Kominterne iesūtīja profesionālus izlūkus un vervēja

šo valstu iedzīvotājus. Tas notika arī Latvijā. Šo struktūru uzdevums bija ne tikai informācijas iegūšana, bet arī ietekmes aģentūras izveide valsts politiskajā un militārajā vadībā, ekonomiskajās struktūrās, sabiedriskajās organizācijās, masu informācijas līdzekļos, lai vajadzīgajā brīdī visaugstākajos līmeņos tiktu pieņemti Padomju Savienībai izdevīgi lēmumi un vietējā sabiedrība pret tiem neprotētu. Tika izpētīti un atlasīti PSRS interesēm atbilstoši cilvēki, kuri varētu ieņemt atbildīgus amatus pēc likumīgās valdības gāšanas.”¹⁸

J. Jaunsudrabiņš 20. un 30. gados visbiežāk publicējas *Jaunākajās Ziņās*. Viņš ir viens no *Jaunāko Ziņu* algotajiem darbiniekiem. Ainārs Lerhis: „Padomju Savienība gatavoja sabiedrisko domu oficiālai Latvijas inkorporācijai PSRS sastāvā, izmantojot t. s. „Jaunāko Ziņu” grupu. Tieši saistīti ar NKVD bija Vilis Lācis (ar PSRS izlūkdienestu bija saistījies 1929.–1930. gadā) un Pēteris Blaus, grupā aktīvi darbojās Jūlijs Lācis, Pauls Galeņnieks, Haralds Lūkins, tai tuvs bija arī Augusts Kirhenšteins. Ir pamats uzskatīt, ka grupai bija zināma ietekme informācijas slēpšanā no latviešu lasītāja par reālo situāciju PSRS, par 30. gadu represijām un patieso ekonomisko stāvokli PSRS. Informācijas deficīta radīšanā par PSRS aktīva loma bija arī Latvijas valsts augstākajiem politiskajiem vadītājiem, kas informācijas bloķēšanu pamatoja ar nevēlēšanos sabojāt attiecības ar lielo un draudzīgo kaimiņvalsti. „Jaunāko Ziņu” grupa palīdzēja PSRS diplomātiem radīt daļā Latvijas inteliģences labu iespaidu par stāvokli PSRS, draudošo kara briesmu atmosfērā nosvērt svaru kausu tai pusē, kuri uzskatīja, ka jāiet kopā ar krieviem pret vāciešiem. Uz to viņus tieši un netieši mudināja arī valdība, kuras pārstāvji vairāk baidījās no Vācijas nekā no PSRS. Oficiāli Latvijas valdība pilnīgi pamatoti abas lielvalstis tomēr uzskatīja par mūsu valstij vienādi bīstamām – pie šāda secinājuma nonāca Latvijas diplomāti sūtņu konferencē 1935. gadā. Par masu represijām un 1936.–1938. gada „Maskavas paraugprāvām” Latvijas laikrakstā „Jaunākās Ziņas” parādījās ļoti skopa informācija. Latvijas masu informācijas līdzekļos tika noklusēts par latviešu masveida iznīcināšanu Padomju Savienībā 1937.–1938. gadā. Padomju Savienības iestādes Latvijā nodar-

bojās ar dezinformāciju – dažādi dienesti un aģentūras Latvijas preseī sagatavoja plašus materiālus par PSRS saimnieciskajiem un politiskajiem sasniegumiem, īpaši 1940. gada pavasarī. Ziņas par patieso stāvokli Maskava slēpa kā no savas tautas, tā arī bija ieinteresēta, lai nekāda informācija par patieso stāvokli Padomju Savienībā nenonāktu ārvalstu, arī Latvijas, presē.¹⁹

Kaut arī J. Jaunsudrabiņu nevar uzskatīt par aktīvu šīs *Jaunāko Ziņu* grupas dalībnieku, tomēr arī viņš, būdams Benjamiņu speciāli un labi atalgots rakstnieks, savās publikācijās respektēja avīzes politiku.

Žanis Unāms atmiņu grāmatā *Aiz septiņiem kalniem* (1975) pievērš uzmanību tiem latviešu rakstniekiem, kas bija saistīti darba attiecībās ar *Jaunākām Ziņām*, un runā par *Jaunāko Ziņu* „pagarināto roku”. Viņa grāmatā interesanta ir epizode par „Mērkaķu istabu”. Tā saukts atsevišķs kabinets slavenajā pirmskara Rīgas Romas viesnīcā. Tajā pulcējušies *Fraternitas Artium* (Mākslas brālība) deviņi biedri – visi ļoti redzami Latvijas sabiedrības cilvēki. Viena daļa no viņiem bija saistīti ar *Jaunākām Ziņām*: Jānis Kārklīšs (*Jaunāko Ziņu* redaktors), Arturs Bērziņš (teātra kritiķis un izrāžu recenzents *Jaunākām Ziņām*, Nacionālā teātra direktors), Jānis Zālītis (komponists un Latvijas mūzikas dzīves apskatnieks *Jaunākās Ziņas*), Jānis Jaunsudrabiņš (rakstnieks un *Jaunāko Ziņu* algots publicists). Savukārt pārējie brālības locekļi – vēsturnieks Arveds Švābe, rakstnieki Pāvils Rozītis, Ādolfs Erss, Valdis Grēviņš un Jānis Grīns, pēc Unāma domām, bija kreisi vai pakreisi noskaņoti. V. Grēviņš, pēc partejiskās piederības sociāldemokrāts, strādāja laikrakstā *Sociāldemokrāts*. Sociāldemokrāts ir bijis arī vēstures profesors Arveds Švābe.

Žanis Unāms Mākslas brālības locekļiem galvenokārt pārmet savu interešu uzspiešanu un lobēšanu Latviešu rakstnieku un žurnālistu arodbiedrībā.

Savāda šķiet Jaunsudrabiņa politiski publicistiskā darbošanās *Jaunākajās Ziņās* K. Ulmaņa režīma laikā. Kā redzams no publikācijām, viņš labi izpatika V. Muntera vadītās Ārlietu ministrijas un Alfreda Bērziņa vadītās Sabiedrisko lietu ministrijas kopējai

propagandiskai darbībai, kam, protams, stingri pakļāvās Benjamiņi. Izsekojot J. Jaunsudrabiņa publikācijām *Jaunākās Ziņas* K. Ulmaņa režīma gados, rodas pārliecība, ka rakstnieks ir K. Ulmaņa runu atreferētājs, turklāt atreferējot viņš prot šo un to papušķot un šo un to pielabot. Jānovērtē rakstnieka izmanība piemēroties valdošajai retorikai un tonim („būsim vienoti idejā”, „tautai jāsaslēdzas vienā gredzenā”, „vienoties latvietībā”, „sekot katrai Vadoņa domai” u. c.) un obligātā *paklanīšanās* Vadonim. Nelielā rakstā *Darba ierindā*²⁰, kur J. Jaunsudrabiņš atreferējis K. Ulmaņa runu 1940. gada 15. maija svētkos, Vadonim *paklanīšanās* izdarīta četras reizes!

Pavisam skumji ir lasīt J. Jaunsudrabiņa rakstus Latvijas valsts noslēguma posmā – pēdējos mēnešos no 1939. gada oktobra līdz 1940. gada 15. jūnijam. Tie tagad izskatās traģikomiski. Pēc Latvijai traģiskā savstarpējās palīdzības pakta ar PSRS noslēgšanas 1939. gada 5. oktobrī, kad uz karstām pēdām valstī tika ierīkotas Sarkanās armijas kara bāzes un deportēti vairāki desmiti tūkstoši Latvijas pilsoņu – baltvāciešu, 12. oktobrī K. Ulmanis saka uzrunu tautai Kongresu namā (Lielā gilde). 14. oktobrī *Jaunākās Ziņas* pirmajā lappusē ievadā publicē J. Jaunsudrabiņa atreferējumu par šo runu – *Skaidrība nomierina*. Lūk, dažas šī atreferējuma frāzes: „Kas to [K. Ulmaņa runu – D. L.] dzirdēja, uzelpoja atviegloti. [...] visas briesmas no ārienes ir tikai ļaunu smadzeņu izsvīdums. [...] Latvijas pilsoņi ir skaidrībā, ka tiem nav iemesla uztraukties, jo tagad kara vētras no mūsu zemes ir attālinātas. [...] Latvija uzņemtās saistības pildīs [...] to pašu darīs arī Padomju Savienība, **kas no piedzīvojumiem zināms** [pasv. mans – D. L.] [...] Tauta zina, ka viņai vienprātībā un uzticībā jāsaslēdzas ap savu cīņās rūdīto Vadoni.”²¹ Raksta noslēgumā – dziļa *paklanīšanās* Vadonim: „... Latvijas pilsoņi ir skaidrībā, ka tiem nav iemesla uztraukties, jo tagad kara vētras no mūsu zemes ir attālinātas. Prezidenta vārdi nes ne vien nomierinājumu, tie katram iedvēš arī paļāvību un uzticību, jo tauta tic savam Vadonim, kas bijis ar viņu baltās un nebartās dienās. Tauta zina, ka viņai vienprātībā un uzticībā jāsaslēdzas ap savu cīņās rūdīto Vadoni.”

14. oktobrī jau ir zināms, ka kaimiņzeme Polija ir saplosīta. *Skaidrība* ir tāda, ka karš tūlī var sākties Latvijas teritorijā, par ko uzskatāmi liecina milzīgā Sarkanās armijas kontingenta atrašanās Latvijā²². Taču Jaunsudrabiņš *Jaunākās Ziņas* raksta, ka Latviju karš neskarš! „Mūs mūsu zemē neviens neaizskars. Mums atliek tikai sargāt savu neitralitāti, ko mēs gan varam spēt, atrazdamies plecu pie pleca ar sen pārbaudītiem kaimiņiem un jauno sabiedroto [PSRS – D. L.]”²³ J. Jaunsudrabiņš arī šajā rakstā ir atreferējis K. Ulmaņa runu – šoreiz valsts svētkos 18. novembrī. Ulmanis, iedomājoties valsts nākotni, saka šādu teikumu: „Jo mums sloģi var tikt uzvelti bez pašu vainas.” Toties atreferētājs izsaucas: „Lai! [...] Ko tur var darīt?” un noslēdz savu teikumu *vēsā mierā*: „Valstij jāskatās uz visu izlīdzinoši un mierīgi, jo tā ir neitralitātes pirmā un galvenā prasība.” Rakstnieks paredz vien materiālās grūtības, ja arī gadījumā Latviju karš skars (ierobežoti pārtikas produkti, „greznuma lietas”), bet – „latviešu mātes vislielākās grūtībās tomēr jutīsies laimīgas, apzinoties, ka viņu dēliem šoreiz nav jāstaigā pa nāves ceļiem”.

Kas tas ir? Pakļaušanās vai padevība valdošajai konjunktūrai? Naīva cilvēka pārliecība? Neorientēšanās politikā? Muļķība? Latviskajai mentalitātei raksturīgā *padošanās liktenim*? Vai arī politiskais pasūtīnājums, kā pirms Pirmā pasaules kara, kad Jaunsudrabiņš sirdīgi iestājās pret visu vācisko un aicināja savus tautiešus doties uz fronti? Šoreiz *sociālie pasūtīnātāji* ir *Jaunākās Ziņas*, Anšlava Eglīša vārdiem runājot, „kolosāla himēra, hameleons, kas mūžīgi maina veidu un krāsu, piemērodamies apstākļiem, [...] mūsu preses leviatāns”²⁴. Labi atalgots līdzstrādnieks raksta, ko tam liek. Jautājums – vai viņš tam, ko raksta, arī tic.

Prezidenta 40 gadu sabiedriskā darba atcerei 1939. gada 16. decembra *Jaunāko Ziņu* pirmajā lappusē publicēts J. Jaunsudrabiņa dzejolis *Prezidentam Kārlim Ulmanim darba svētkos*:

Skarbā darbā liels kas audzis,
Savu laimi pats kas kalis,
Pats kas cīnījies un centies, –
Zina lielās zemes miņas,

Pazīst gara cēlos ceļus.
Tas var kalpot, tas var valdīt.
Kā lai skaistāk apsveikt protu
Tevi, slavas apstarotu.

Mēnesi pirms padomju tanku ienākšanas Rīgā J. Jaunsudrabiņš rakstā *Tautas vienotne* vēl *pabučo* Ulmaņa roku: „Tāpēc lai šie svētki atkal no jauna mūs māca vienoties latvietībā, lai mudina mūs sekot katrai Vadoņa domai, jo laiks ir rādījies, ka viņa domas ir auglīgas un viņa roka laimīga.”²⁵

Noslēdzot ieskatu par rakstnieka pielāgošanos valdošai politiskai konjunktūrai Ulmaņa laikā, vēl jāpiemin epizode ar traģikomēdiju *Invalīds un Ralla*. Lugas pirmizrāde Dailes teātrī ir 1934. gada aprīlī. Pēc K. Ulmaņa apvērsuma 15. maijā *Jaunākajās Ziņas* parādās informācija, ka no teātra repertuāra Jaunsudrabiņa luga *noņemta*, jo tai trūkst „pozitīvas vērtības”. Jaunsudrabiņa Kopoto rakstu 15. sējumā sastādītājs komentāros par notikumiem rakstnieka dzīvē 1935. gadā raksta: „Šai gadā Jaunsudrabiņš piemērojas vai ir spiests piemēroties Ulmaņa režīma ideoloģijai. 11. janvārī avīze „Pēdējā Brīdī” ziņo, ka Dailes teātrī atkal izrāda „Invalīdu un Rallu”. Teksts nav jāgroza, bet bijis jāuzraksta īpašs prologs. Tas sākas ar vārdiem „Ko gadu gadi veido lēnā gaitā, To dažreiz strauji atnes viena nakts”, konstatē, ka ausis rīts, un beidzas ar vārdiem „Un, augšām cēlušies, lai ceļam valsti”. Uz avīzes informāciju reaģē boļševiks Pauls Vīksne, Padomju Krievijas latviešu žurnālā „Celtne” 4. numurā rakstot: „Fašisms uzspiedis J. Jaunsudrabiņam atklāti paziņot, ka ulmaniskās reakcijas viena nakts (apvērsums) atsverot gadu simteni, un tikai ar to noteikumu atļauta lugas izrāde. Tā tiek izvaroti rakstnieki baltajā Latvijā („Rakstnieks reakcijas žņaugos”).”²⁶ Jaunsudrabiņa gadījumā gan jārunā par labprātīgu pašizvarošanos. Ja esi principu cilvēks, tad neraksti blēņas. Kārļa Ulmaņa režīmā par godīgu klusēšanu neviens rakstnieks represēts netika.

Padomju okupācijas laiks ar represijām Jaunsudrabiņu neskāra. Vienīgi viņam maz publicēšanās iespēju. Līdz ar to nav arī iztikas līdzekļu. Rakstniekam nākas pazemoties. Viņš raksta vēstuli kreisi noskaņotajam un bailīgajam Jānim Plaudim, kas ir žurnāla

Atpūta redaktors, un stāsta viņam visai mazticamas lietas, lai pie okupantu varas varētu publicēties. Iztopot jaunajai varai, jānomelno iepriekšējā, kas vēl nesen tika pilnām mutēm slavīnāta: „Man ir nācies saņemt anonīmas vēstules demokrātijas laikos, lai lasos uz Padomiju, jo es savos darbos taču laikam likos par kreisu. Es esmu saukts Ulmaņa laikā uz Iekšlietu ministriju tincināšanai [varbūt tas notika ieilgušās laulības šķiršanas lietā? – D. L.]. Atceries, kā pagājušajā vasarā [1940. g.] mēs ar lielu paļāvību skatījām gar Ropažu ciemu plūstošo Sarkanarmijas automobiļu nebeidzamo virkni un es izteicu prieku, ka mums, darba cilvēkiem, jaunā valsts var nest tikai labu. [...] Glabāju sevī joprojām gaišo domu, ka tiešām tagad mūsu mākslām jāuzplaukst vispilnīgāk.”²⁷

Lasīt ir neomulīgi, jo redzams, ka cilvēks izdzīvošanas dēļ zaudē savu pašcieņu un godīga cilvēka slavu.

J. Jaunsudrabiņš, kā redzams no vēstulēm, ir gatavs uz visu. Viņš 1941. gada sākumā piedalās lugu konkursā, taču iesniegtā luga *Divu pasaulu vērtos* izvirzītajām prasībām neatbilst, kaut gan autors ir ļoti centies: izsmējis Ulmaņa režīmu un buržujus, ar sajūsmu parādījis padomju varas *atjaunošanos* Latvijā, ar patosu runājis par politikslodzīto atbrīvošanu 1940. gada 21. jūnijā un Oktobra revolūcijas svinībām novembrī, stāstījis par jaunajām pārmaiņām ģimenēs, kad jaunā paaudze sarauj saites ar vecākiem – buržujiem – un pāriet strādniecības pusē. I. Bērsons šo lugu klasificē kā „pārejas laika noskaņu fiksējumu”²⁸. 1941. gada 14. martā Jaunsudrabiņu uzņēma LPSR Padomju rakstnieku savienības biedru kandidātos, par pilnvērtīgu biedru viņš kļuva 1. jūnijā. Viņam padomā vairāki sacerējumi, ar kuriem „iekļauties jaunajā situācijā”.

Laikrakstā *Latvija* 1950. gada 18. novembrī (Nr. 89) rakstā *Brīvība* Jaunsudrabiņš atceras sevi 1940./41. gada padomju okupācijā: „Es nebiju vēl pārāk vecs. Es pratu paciest izsalkumu. Uz ilgāku laiku būtu arī sirdsapziņas pārmetumus spējis ignorēt un rakstīt tikpat melīgi, kā citi to darīja.” Vai rakstnieks jau ir piemirsis, ka šajā īsajā periodā viņš

jau klusinājis sirdsapziņu un ka rakstījis tikpat melīgi kā tie *citi*?

Nacistiskās okupācijas laikā Jaunsudrabiņš publicējas maz, galvenokārt K. Skalbes rediģētajā *Latvju Mēnešrakstā*. To gadu vēstulēs (galvenokārt F. Dziesmam, īstajā vārdā F. Forstmanim, arī J. Andrupam) rakstnieks neskar politiskās dzīves norises un problēmas, vienīgi stāsta par ikdienas rūpēm, par vaļaspriekiem un radošo darbu.

J. Jaunsudrabiņš kūleņojis arī trimdas laikā. *Stingrās stājas piekritēji* pret sirmā rakstnieka izteikumiem vērsušies gluži asi. Ir zināmi vismaz trīs gadījumi, kad Jaunsudrabiņš sanikņojis trimdnieku sabiedrību, – 1946. gadā publicējot tēlojumu *Pa patumšam*, kur nesimpātiski atklājas *dīpīšu* zemās debesis, 1953. gada 21. novembrī, kad laikrakstā *Latvija* publicēts viņa raksts *Lielības diršas* (redakcijas dotais virsraksts *Meistara dumas*), un 50. gadu otrajā pusē, kad aizsākas padomju okupētās Latvijas *kultsakarnieku* sarakste ar rakstnieku par viņa darbu izdošanu Latvijā. Trimdas gados nosodīdams komunisma briesmu darbus, viņš tomēr ir pielaidīgs un piekrīt savu darbu publicēšanai dzimtenē. Latvijas Valsts izdevniecības direktoram Pēterim Bauģim viņš raksta: „.. taisiet vien „Balto grāmatu” tādu, kāda Jums šķiet vislabāka. Ņemiet laukā visu, kas nesaskan ar komūnisma mācībām. Tikai es nevēlētos neko grozīt, tāpat nevēlos, lai kāds vai kāda rakstītu kaut ko klāt vai labotu manu seno valodu.”²⁹ Cits, jau reiz stāstīts stāsts ir par J. Jaunsudrabiņa garāku šaubu periodu pamest trimdu Vācijā un pārcelties uz padomju Latviju. Tad trimdas sabiedrības reakcija ir tik asa, ka rakstnieks no šī nodoma atsakās.

Vācijā J. Jaunsudrabiņš, sava znota rosināts, tuvojas vācu publikai. 1956. gada 21. janvāra laikraksta *Laiks* numurā ir kāda J. ziņa, ka J. Jaunsudrabiņš uzstāsies Gelzenkirhenes Tautas izglītības nodaļas rīkotā vakarā, ka viņš arvien vairāk kļuvis pazīstams vācu aprindās un domā par darbu, kas būtu vispiemērotākais tulkošanai vācu valodā. Rakstnieks pēc pārdomām ir izšķīries par *Jaunsaimnieku un velnu*, gan ar piebildi „Manu darbu vērtība ir latviskumā”. Tā teikt, – lai apmierināti būtu *Laika* lasītāji.

VĒRES

- ¹ Bērsone, Ilgonis (1985) *Jāņa Jaunsudrabiņa radošā mūža ritējums*. Jaunsudrabiņš, Jānis. Kopoti raksti, 15. sēj. Rīga, Liesma, 445. lpp.
- ² Dzimtenes Vēstnesis (1914) 20. septembris.
- ³ Dzimtenes Vēstnesis (1914) 15. novembris, 22. novembris.
- ⁴ Sk. Ceļa Zīmes (1987) Nr. 63.: „Es varētu saderēt, ka Vestfālē nav vairāk par duci cilvēku, kas zina, ka mūsu vidū kopš septiņiem gadiem dzīvo viens no vecās Eiropas lielajiem, pārstāvēt to gara pasauli, kas ap šī gadusimteņa maiņu sevi pieteica humānismā, jaunromantismā un sociālā naturālismā. Viņu var uzskatīt arī par tās kultūras simbolu, kas radās austrumu un rietumu mijiedarbībā, bet kas tagad jau ir iznīcināta. [...] Kas tikai reizi ir ieskatījies J. Jaunsudrabiņa acīs, sapratīs tās gara Eiropas ideālus, kas izplēnējuši abu pasaules karu vētrās. Šinīs acīs šie ideāli vēl dzīvo tīri un neaizskarti.”
- ⁵ Bērsone, Ilgonis (1985) *Jāņa Jaunsudrabiņa radošā mūža ritējums*. Jaunsudrabiņš, Jānis. Kopoti raksti, 15. sēj. Rīga, Liesma, 443. lpp.
- ⁶ „Lielinieku vara sākās ar asiņainu terorū. Sabiedriskā dzīve bija panīkusi. Kad latviešu nacionālā karaspēka vienības kopā ar igauņu karaspēka daļām no Valkas puses un Alūksnes spiedās virsū lieliniekiem, tad no Vecgulbenes uz Pļaviņām pārcēlās t. s. Malienas tribunāls, atvedot sev līdzī arī kļīniekus un apcietinātos, pār kuriem tika noturēta tiesa. Visiem tika piespriests nāvessods. Lielinieki Pļaviņas pārvērtā par apriņķa pilsētu, kur sāka darboties revolucionārais tribunāls. Tā sauktās „Baltās mājas” pagrabos tika mitināti ieslodzītie. Kad tur vairs nebija vietas, bijušās stikla fabrikas korpusos lielinieki saviem pretiniekiem ierīkoja ar augstu dzeloņdrāšu žogu iežogotu koncentrācijas nometni, kuru iedzīvotāji nosauca par „zvēru dārzu”. Iespēja te nokļūt bija katram, bet izkļūt ārā ar neapdraudētu dzīvību – tikai retajam. Ja arī kāds tika izlaists, tad drīzā laikā viņš mira no tīfa.” Pieejams: <http://www.plavinass.lv/?id=vesture> (skatīts 2008. g. 23. janv.).
- ⁷ Jaunsudrabiņš, Jānis (1972) Sirmā grāmata. Vāsterāsa: Ziemeļblāzma, 112. lpp.
- ⁸ Jaunsudrabiņš, Jānis (1937) Mana dzīve. Rīga, Valters un Rapa, 124. lpp.
- ⁹ Jaunsudrabiņš, Jānis (1935) *Vakarēšana senāk un tagad*. Jaunākās Ziņas, 7. decembris.
- ¹⁰ Šimans, Pauls (2001) *Vācbaltieši un Latvijas valsts*. 800 gadi. Mūsu kopējā Rīga. Vācbaltiešu autoru apcerējumi. Rīga, LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 35. lpp.
- ¹¹ J. Jaunsudrabiņš autobiogrāfisko atmiņu grāmatu „Mana dzīve” izdeva četras reizes: 1922. gadā un atkārtoti to pašu tekstu 1924. gadā; 1937. gadā – papildinātu un 1957. gadā – arī attiecīgi papildinātu.
- ¹² Bērsone, Ilgonis (1985) *Jāņa Jaunsudrabiņa radošā mūža ritējums*. Jaunsudrabiņš, Jānis. Kopoti raksti, 15. sēj. Rīga, Liesma, 454. lpp.
- ¹³ Lerhis, Ainārs. Ceļš uz 1940. gada 17. jūniju: meli, viltus, lēticība. Pieejams: <http://vip.latnet.lv/lpra/lerhis.htm> (skatīts 2008. g. 23. janv.).
- ¹⁴ Bērsone, Ilgonis (1985) *Jāņa Jaunsudrabiņa radošā mūža ritējums*. Jaunsudrabiņš, Jānis. Kopoti raksti, 15. sēj. Rīga, Liesma, 458. lpp.
- ¹⁵ Kurcijs, Andrejs (1984) *Manas atmiņas par rakstnieku Jāni Straujānu*. Varavīksne, 117. lpp.
- ¹⁶ Salcēviča, Ilona (1984) *Ievads A. Kurcija publikācijai „Manas atmiņas par rakstnieku Jāni Straujānu”*. Varavīksne, 108. lpp.
- ¹⁷ Bērsone, Ilgonis (1985) *Jāņa Jaunsudrabiņa radošā mūža ritējums*. Jaunsudrabiņš, Jānis. Kopoti raksti, 15. sēj. Rīga, Liesma, 458. lpp.
- ¹⁸ Lerhis, Ainārs. Ceļš uz 1940. gada 17. jūniju: meli, viltus, lēticība. Pieejams: <http://vip.latnet.lv/lpra/lerhis.htm> (skatīts 2008. g. 23. janv.).
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Jaunsudrabiņš, Jānis (1940) *Darba ierindā*. Jaunākās Ziņas, 25. maijs.
- ²¹ Jaunsudrabiņš, Jānis (1939) *Skaidrība nomierina*. Jaunākās Ziņas, 14. oktobris.
- ²² Pēc dažiem avotiem, 1939. gada rudenī Sarkanās armijas karabāzēs Baltijas valstīs bijis apmēram pusmiljons vīru.
- ²³ Jaunsudrabiņš, Jānis (1939) *Karš un miers*. Jaunākās Ziņas, 9. decembris.
- ²⁴ Eglītis, Anslavs (1942) *Pēdējās dzīvas*. Rakstniecības un mākslas gadagrāmata, 1942, 194. lpp.
- ²⁵ Jaunsudrabiņš, Jānis (1940) *Tautas vienotne*. Jaunākās Ziņas, 11. maijs.
- ²⁶ Bērsone, Ilgonis (1985) *Jāņa Jaunsudrabiņa radošā mūža ritējums*. Jaunsudrabiņš, Jānis. Kopoti raksti, 15. sēj. Rīga, Liesma, 462. lpp.
- ²⁷ Turpat, 468. lpp.
- ²⁸ Turpat, 469. lpp.
- ²⁹ J. Jaunsudrabiņa vēstule P. Baugim 1956. gada 10. oktobrī. RTMM; J. Jaunsudrabiņa fonds, inv. Nr. 108288.

ROBEŽAS UN LITERĀRĀS LIECĪBAS: LATVIJA UN ZVIEDRIJA

Ivars Orehovs dzimis 1958. gadā Rīgā. Studējis vācu valodu un literatūru Latvijas Universitātē. Ieguvis filoloģijas doktora grādu 1992. gadā. Strādā LU par pedagogu un pētnieku kopš 1984. gada, no 1998. gada ir LU Moderno valodu fakultātes Literatūras un kultūras nodaļas docents, docē lekciju kursus un seminārus vācu un skandināvu (galvenokārt zviedru) literatūras vēsturē. Papildinājis profesionālās zināšanas Maskavas Valsts universitātē un Gēteborgas Universitātē. Piedalījies ar referātiem par Baltijas valsti, Austrijas, Itālijas, Vācijas un Zviedrijas literatūras vēstures un kultūrvēsturisko sakaru jautājumiem zinātniskās konferencēs Latvijā, Igaunijā, Austrijā, Somijā, Vācijā un Zviedrijā. Publikāciju autors Latvijas un ārzemju izdevumos latviešu, krievu, vācu un zviedru valodā.

Gadsimtu ritumā vēsturiskās robežas Baltijā ir bijušas pakļautas dažāda veida pārmaiņām. Ietekmes kā no rietumu, tā arī no austrumu, dienvidu un ziemeļu debespuses ir ne tikai veidojušas tautu gaitas ikdienas dzīvē un svētkos, bet arī guvušas literāras izpausmes. Atzīmējot iepriekšējo laika posmu dažas būtiskākās faktoloģiskās parādības, raksta nolūks ir izgaismot īpaši pretrunīgā XX gadsimta literāri māksliniecisko liecību atsevišķas, dažkārt pārsteidzošas atklāsmes ziemeļu vai ziemeļrietumu dimensijā, skaidrāk sakot – *zviedru virzienā*.

XVII gadsimts ar Zviedrijas varas ambīcijām Baltijā politiski ekonomiskā un vienlaikus arī kultūrvēsturiskā ziņā veido svarīgu posmu tautu garīgajā dzīvē – šajā sakarā, piemēram, jāmin muižu redukciju reforma un likumi par pienākumu sniegt pamatizglītību, kas ļaudīs izraisīja lasītprasmes pieaugumu un pašapziņas veidošanos.

XVIII un XIX gadsimtā igauņu un latviešu atmiņā iesakņojies apzīmējums „vecie labie zviedru laiki” ir lietots kā sava veida protests pret *vēsturisko ierobežotību*, kas izpaudās Krievijas caristes politiskajā varā un vācu ekonomiskajā kundzībā. Tās lielā mērā ietekmēja XX gadsimta historiogrāfiju, jo Baltijā pastāvēja neatkarības centieni.

XX gadsimta latviešu kultūrfilosofē un grāmatu autore Zenta Mauriņa (1897–1978), kas ir populāra Zviedrijā un citās Eiropas valstīs, par attieksmēm simboliskā nozīmē ir teikusi, ka latviešiem „.. asinīs šalc jūra. Austrumiem [viņi pagrieza – I. O.] muguru, acu priekšā paturēdami jūras brīvību”¹.

Jau laika posmā starp diviem pasaules kariem Z. Mauriņa Latvijā bija pazīstama kā rakstniece, kultūrfilosofe un literatūras kritiķe. 1938. gadā pēc disertācijas aizstāvēšanas, kas notika Latvijas Universitātē, viņa kļuva par pirmo sievieti filosofijas zinātņu doktori Latvijā. Pēc Otrā pasaules kara bēgļu gaitas Z. Mauriņu noveda Zviedrijā, kur viņa no 1946. gada dzīvoja Upsalā. Dzīves pieredzi trimdas gados šajā valstī rakstniece apkopoja divos dienasgrāmatu izdevumos – *Drosme būt (Trimdas traģika): Zviedrijas dienasgrāmatas 1946–1951* (pirmizdevums ASV 1965. gadā) un *Pasaules vērtos: Zviedrijas dienasgrāmatas 1951–1958* (pirmizdevums ASV 1968. gadā). Saturs liecina par trimdinieces intelektuālās mēģinājumu iejusties zviedru sabiedrībā un pamatojas uz būtiskiem dzīves vērojumiem un raksturojumu šajā ziemeļu kaimiņvalstī. Kā piemēru minēšu divus izteikumus no savdabīgiem simboliskiem secinājumiem: „kārtīgā Zviedrija”² un nepārtulkojamais zviedru

vārds *lagom*, kas nozīmē „ne par aukstu, ne par karstu; ne par daudz, ne par maz, tāpat tieši .. caurmēru vai *mērenību*, kā savā ziņā zviedriskuma pazīšanas zīmes”³.

Turpretim sadusmotas un drūmas noskaņas rakstnieci pārņem, stāstot par Baltijas valstu leģionāru izdošanu Padomju Savienībai 1946. gada janvārī. Viņa apsūdz Zviedrijas valdību par tādu rīcību, taču vienlaikus norāda, ka „atsevišķs zviedrs šai traģēdijā tikpat maz vainojams, kā atsevišķs krievs vergu noņemtu pastāvēšanā Sibīrijā, atsevišķs vācietis žīdu vajāšanā un dedzināšanā vai latvietis par Rīgā ierīkotām čekas un gestapo mocību kamerām”⁴.

Īsti vietā šeit būtu minēt simbolisku jēdzienu „sašķeltā pasaule”⁵, kurš raksturo gan vēsturisko situāciju, gan arī ir saistīts ar cilvēku likteņiem, kurus ietekmēja lielvalstu *norobežotā* politiskā dzīve Eiropā pēc Otrā pasaules kara. Sašķeltās pasaules dēļ daļa Centrāleiropas un Austrumeiropas tautu tiktu *garīgi iznīdētas* – šādu domu reiz intervijā pauda zviedru rakstnieks, Nobela prēmijas laureāts literatūrā (1974) Eivinds Junsons (*Eyvind Johnson*, 1900–1976) trimdas latviešu kultūras dzīves izdevuma *Jaunā Gaita* vadītājam Gunāram Irbem⁶.

Paldies Dievam, līdz tādām iznākumam vēstures gaita nenoveda. Memuāru literatūrā, piemēram, atrodam arī to autoru acīm pārsteidzoši *robežu pāriešanas* metaforiski apliecinājumi. Slavenais zviedru tenisists Bjērns Borgs (*Björn Borg*, dzimis 1956. gadā) atmiņu grāmatā *Par visiem simts procentiem* (*Till hundra procent* – zviedru valodā; 1992) atceras īpašu piedzīvojumu ceļā uz Zviedrijas valstsvienības pirmo Dēvisa kausa izcīņu 1975. gadā: „Tā nu mums bija jāspēlē pret Sovjetu izlasi. Visi citi čaļi, kuri bija spēlējuši Padomju Savienībā, mūs brīdināja, ka nebūšot viegli izturēt krievu publikas spiedienu. [...] PSRS puse par mača norises vietu izvēlējās Rīgu [Jūrmalu – I. O.] Latvijā. Mēs devāmies turp, lai spēlētu 8 līdz 9 tūkstošu lielas tā sauktās krievu publikas priekšā. Mēs bijām pārliecināti, ka visi 9000 būs noskaņoti pret mums. Mums par izbrīnu skatītāju rindās nebija neviena, kurš fanotu par PSRS [šeit jāpiebilst, ka tas ir tikai neliels pārspīlējums, jo raksta autors arī toreiz bija mača

aculiecinieks – I. O.]. Bija tāda sajūta, it kā mēs spēlētu Zviedrijā. Tas mūs šokēja. Mēs neticējām savām acīm un ausīm. Publika pilnībā vēlējas, lai mēs uzvarētu. Mēs taču bijām atbraukuši, lai spēlētu tenisu. Mēs nebijām lietpratēji politikā. Nebijām domājuši par to, ka kādreiz daļa no Latvijas bija piederējusi Zviedrijas lielvalstij.”⁵

Šī atklāsme jāpapildina ar domu, ka tādā veidā – epizodiski, tomēr arvien noteiktāk – izpaudās tā virzība, kura noveda pie taisnīgām pārmaiņām jeb „dziesmotās revolūcijas” XX gadsimta astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā. Šie notikumi savukārt noderēja par fonu Henninga Mankella (*Henning Mankell*, dzimis 1948. gadā) romānam *Suņi Rīgā* (*Hundarna i Riga* – zviedru valodā, pirmizdevums 1992. gadā, jauns izdevums 1999. gadā; latviešu valodā Mudītes Treimanis tulkojumā izdots 2001. gadā). Pēc zviedru kino industrijas iniciatīvas grāmata kļuva par scenārija pamatu tāda paša nosaukuma 1994. gada filmai [režisors Pelle Berglunds (*Pelle Berglund*), scenārija autors Larss Bjerkmans (*Lars Björkmann*)] ar zviedru un latviešu aktieru piedalīšanos – fakts, kurš pats par sevi arī uzskatāms par *robežšķirtnes pārvarēšanu* starp iepriekš *sašķeltās pasaules* daļām.

Kriminālromāna galvenajam varonim komisāram Kurtam Vallanderam (*Kurt Wallander*) un viņa kolēģiem no Zviedrijas dienvidu pilsētas Īstades (*Ystad*) policijas jāsāk izmeklēt kāda divu cilvēku slepkavība, kas ir saistīta ar vēl vienu slepkavību, kurā nogalināts ticis policijas majors Liepa, kas bija ielūgts no Latvijas un Zviedrijā palīdzējis kolēģiem izmeklēt pirmo noziegumu. Pirms nonāvēšanas, kas notikusi, majoram atgriežoties Rīgā, viņš, būdams Zviedrijā, paspēj savam zviedru kolēģim izskaidrot, cik nestabila politiskā situācija ir Latvijā. Šī situācija izveidojusies padomju okupācijas laika atstātā „mantojuma” dēļ – bijušie PSRS Valsts drošības komitejas (VDK) darbinieki jaunajās pārvaldes iestādēs, arī policijā, darbojas ļoti noslēpumaini. Filmā tas tiek uzskatāmi demonstrēti ar zobu irbulīšiem un garšvielu trauciņiem uz restorāna galda, kuri diezgan simboliski apgāžas. Vēstures mācīšanas nepieciešamības dēļ jauniešiem šie paši rekvizīti

atkal tiek izmantoti brīdī, kad Kurts Vallanders lietas būtību skaidro savai meitai.

Pēc policijas majora Liepas slepkavības zviedru kriminālkomisārs ir spiests doties dienesta komandējumā uz Rīgu, tādējādi vēsturiskā lūzuma laikā pirmo reizi un oficiāli šķērsojot *sašķeltās pasaules* „redzamo robežu”. Viņš nonāk „valstī, kur iekštelpās ir tikpat auksts kā ārā”⁶ (tas arī ir teikts tīri simboliski) un kur iepriekšējo laiku varas klātbūtni zināmā mērā pārstāv pompozi arhaisks ZIM tipa dienesta automobilis. Līdz ar to kriminālkomisārs veic it kā pirmo posmu savdabīgā *izziņas ceļojumā*, kurš ietver gan juridiska rakstura praksi un vēsturiskās būtības apjausmu kopumu, piemēram, par to, ka vairākumam ļaužu „brīvība ir pievilcīga kā jauna sieviete, kuras valdzinājumam nevar pretoties. Citiem brīvība šķiet kā draudi, kas ar visiem līdzekļiem jāapkaro”⁷.

Varonīgi un ar kriminālromānam pienācīgu spriedzi Vallanders pārvar arī *izziņas ceļojuma* otro posmu – šoreiz nelegāli kopā ar vairākām personām šķērsojot „neredzamo”⁸ un „galējo robežu”⁹ pie Baltijai simboliski nozīmīgā Krusta kalna Lietuvā, netālu no Latvijas ģeogrāfiskās robežas. Šī robežas šķēršošana bija rūpīgi plānota un romāna un filmas darbībā metaforiskā nozīmē vērtējama kā kriminālkomisāra palīdzība cīņā pret totalitāras valsts paliekām, taču to var arī interpretēt kā Zviedrijas valsts atbildības uzņemšanos par neatkarības atjaunošanas kustību Baltijas valstīs. Tā ir savā ziņā kompensācijas mēģinājums, piemēram, lai kompensētu iepriekš minēto leģionāru izdošanu Padomju Savie-

nībai un cita veida politiski divkosīgu rīcību *sašķeltās pasaules* pastāvēšanas laikā.

Literārā un kinematogrāfiskā darbība risinās tālāk ar hiperbolizētu spriedzi – līdztekus sižeta līnijai par vāri briesmošu mīlestību tiek atspoguļota gan Vallandera ielavīšanās policijas slepenajos arhīvos, lai meklētu kādu materiālu, kam būtu jāatmasko divu Latvijas atjaunotās policijas šefu slēptā saistība ar VDK jaunajos apstākļos, gan arī grupējumu savstarpējā apšaude uz Rīgas Centrālā universālveikala jumta „Holivudas filmu manierē”. Tās atrisinājums ir laimīgs gan zviedru kriminālkomisāram, gan arī Latvijas valstiskajai neatkarībai.

Diezgan zīmīgi, ka filmā biežāk nekā grāmatā režisors darbību izrīko pret fonu, kur redzama vesela rinda ievērtības vērtu vietu Rīgā, piemēram, dažādu konfesiju baznīcas, Centrālais universālveikals (pašlaik *Galerija Centrs*), Centrālā dzelzceļa stacija, padomju okupācijas armijas uzvaras piemineklis, bet laimīgajās beigās galveno varoni kopā ar iemīļoto sievieti redzam pie Brīvības pieminekļa. Tas viss zināmā mērā varbūt ir palīdzējis paaugstināt „vidējā statistiskā zviedra” interesi par Rīgu, Latviju un Baltijas valstīm kopumā.

Izsakot secinājumu par *robežtematikas* atspoguļojumu dažos šajos zviedru un latviešu memuāru un kriminālā žanra darbos XX gadsimta otrajā pusē, iespējams vispārināt, ka idejiski estētisku interesi rada nevis robežu kā šķēršļu fiziskā izpausme, bet gan psiholoģiskās uztveres tēlojums un ceļa meklējumi *robežšķēršļu pārvarēšanā* un „*pasaules sašķeltības*” likvidēšanā.

VĒRES

¹ Mauriņa, Zenta (1999) *Drosme būt* (Trimdas traģika): Zviedrijas dienasgrāmatas 1946–1951. Rīga, Daugava, 218. lpp.

² Mauriņa, Zenta (2000) *Pasaules vērtos*: Zviedrijas dienasgrāmatas 1951–1958. Rīga: Daugava, 89. lpp.

³ Mauriņa 1999, 56.–57. lpp.

⁴ Turpat, 97. lpp.

⁵ Borg, Björn (1992) *Till hundra procent*. Borås, Wahlström & Widstrand, 58.–60. lpp.

⁶ Mankell, Henning (1999) *Hundarna i Rīga*. Stockholm, Ordfront, 104. lpp. [Izdevums latv. val.: Mankells, Hennings (2001) *Suņi Rīgā*. Rīga, Atēna].

⁷ Turpat, 145. lpp.

⁸ Turpat, 250. lpp.

⁹ Turpat, 254. lpp.

BAZNĪCA UN ŽURNĀLISTIKA KĀ MEDIJU APUSTULĀTS 1920.–1940. GADĀ

Rīgas arhidiecēzes un Liepājas diecēzes ordināriju un garīdznieku nostāja

Hanness Korjuss (*Hannes Korjus*) dzimis 1965. gadā, 1989. gadā beidzis Vissavienības Valsts kinematogrāfijas institūta Ekonomikas fakultāti. Pašlaik Laterāna Pontifikālās universitātes filiāles – Rīgas Augstākā reliģijas zinātņu institūta – diplomands. Ogres Sv. Meinarda Romas katoļu draudzes katehēts. Tulkotājs, Latvijas Žurnālistu savienības biedrs. Igaunijā, Latvijā un Krievijā publicējis rakstus par baznīcas mediju apustulātu, kā arī par Latvijā dzīvojošiem igauņiem, piedalījies ar referātiem konferencēs Igaunijā, Latvijā, Krievijā. Pasaku krājuma *Ludzas igauņu pasakas* sastādītājs. 2005. gada 22.–23. oktobrī lasījis lekciju sēriju par katoliskās baznīcas nostāju plašsaziņas līdzekļu jomā Baltkrievijā, Baranovičos, Dievišķā vārda kongregācijas (*Societas Verbi Divini*) apmācības centrā.

1. Ievads

Šajā rakstā autors mēģina aplūkot Rīgas arhidiecēzes un Liepājas diecēzes ordināriju un garīdznieku uzskatus baznīcas mediju apustulāta īstenošanas jomā 1920.–1940. gadā. Katoliskās baznīcas katehisms šādi paskaidro apustulāta jēdzienu: „Visa Baznīca ir apustuliska, pamatojoties uz to, ka caur Pētera un apustuļu pēctečiem tā paliek ticības un dzīves kopībā ar tās pirmsākumiem.” Visa Baznīca ir apustuliska, jo tā ir „sūtīta” visā pasaulē; visi Baznīcas locekļi, taču dažādos veidos, ir līdzdalīgi šajā sūtībā. „Pēc savas dabas kristīgais aicinājums ir arī aicinājums uz apustulātu.” Par „apustulātu” sauc „ikvienu [Baznīcas kā] Mistiskās Miesas aktivitāti”, kuras mērķis ir „izplatīt Kristus valstību visā pasaulē”.² Tādējādi autors cenšas izpētīt līdz šim relatīvi mazizpētītu jomu gan Latvijas katoļu baznīcas darbības, gan arī Latvijas preses vēstures kontekstā. Pieminēšanas vērts ir fakts, ka 2009. gadā paiet 90 gadi kopš laikraksta *Latgolas Vords* pirmā numura publicēšanas, 60 gadi kopš priestera Juliāna

Vaivoda (vēlāka kardināla) referātiem *Priesteris kā Dieva Vārda sludinātājs. Sprediķu saturs un forma. Novēršamie trūkumi un Katoļu prese ārzemēs un pie mums*, kas tika nolasīti, visdrīzāk, 1929. gada februārī Liepājas dekanāta katoļu garīdznieku konferencē, kā arī 70 gadi kopš Rīgas arhidiecēzes arhibīskapa V. E. Antonija Springoviča (1876–1958) un Liepājas diecēzes bīskapa V. E. Antonija Urbša (1879–1965) kopīgā Gana raksta *Par katolisko presi* publicēšanas. Tātad baznīcas mediju apustulāta aplūkošana Latvijas katoļu garīdznieku darbībā var balstīties uz ciparu kombināciju 1919–1929–1939.

2. Apustuliskā pēctecība, priesterības līdzdalībnieki un preses apustulāts

Kad 1934. gadā prof. Dr. P. Strods Rīgas arhibīskapa A. Springoviča uzdevumā sastādīja *Katoļu ticeības katehismu* (latgaliešu rakstu valodā), Rīgas arhibīskaps A. Springovičs šā katehisma ievadā [parakstīts

1934. gada 15. augustā Aglonā – H. K.] saistīja katehismu un sludināšanu, t. i., katoliskās baznīcas mācības tālāknošanu ar drukāta vārda (preses) palīdzību: „.. Un man, kā Apustuļu Vietniekam, kam uzticēta plaša Rīgas arhibīskapija un tās garīgā labklājība, jāgādā un jāraugās par to, lai Jēzus Kristus mācība arī mūsu zemē tiktu pienācīgā veidā sludināta un pildīta. Starp daudziem Kristus Kunga mācības sludināšanas līdzekļiem ļoti liela loma pieder labam katehismam ..” Norādot uz katehismu kā uz katoliskās baznīcas mācības sludināšanas līdzekli, Rīgas arhibīskaps A. Springovičs pamatoja baznīcas mācības sludināšanu ar rakstītā vārda (preses) jeb garīgās literatūras palīdzību ar to, ka viņš ir „Apustuļu Vietnieks”, tātad Rīgas arhibīskaps A. Springovičs saistīja masu mediju izmantošanu ar to, ka tas ir viņa apustuliskais pienākums.

Arī šajā Rīgas arhibīskapa A. Springoviča ievadvārdā *Katoļu ticeības katehismam* izmantotie Mateja evaņģēlija un Marka evaņģēlija pazīstamie citāti (Mt. 28, 18–20 un Mk 16, 16) nebija nejauši, saistot baznīcas apustuliskuma un preses apustulāta (baznīcas mediju apustulāta) jēdzienus. To, ka otrs jēdziens izriet no pirmā, ir saredzams Rīgas arhibīskapa A. Springoviča un Liepājas bīskapa A. Urbša Gana rakstā *Par katolisko presi*, kas bija publicēts 1939. gadā Visu Svēto dienā.

Tajā var redzēt minēto baznīcas vietējo ordināriju domu gājienu, lai paskaidrotu, kā Svēto Rakstu vārdi, ar kuriem tiek definēts baznīcas apustuliskums, norāda uz baznīcas mediju apustulāta jēdzienu:

“.. Jēzus Kristus, mūsu Kungs un Pestītājs, ir nācis pie mums, lai ar savu dievišķo mācību un ar savām žēlastībām pestītu mūs no ļauna un vestu uz mūžīgo svētlaimi debesīs. **Dzīvodams virs zemes, savu mācību Jēzus Kristus sludināja tautai un saviem mācekļiem, sagatavodams tos augstam un svētam apustuliskajam darbam ..** Saņēmuši Kristus Kunga pilnvaru un sūtību, Apustuļi un to palīgi – Kristus mācekļi, gāja pie visām tautām, sludinādami spožo Evaņģēlija gaismu .. Ievērojot to, ka Apustuļiem nebija iespējams pašiem apkalpot visus jaunokristītos, tie sagatavoja sev palīgus – priesterus

un vietniekus – bīskapus .. Un jau tuvu 2.000 gadu, kā Apustuļi, bīskapi un to palīgi – priesteri uzticīgi pilda Jēzus Kristus pilnvarojumu .. **Apustuļi, nespēdami visus ticīgos aplaimot ar savu klātbūtni un pamācībām, centās Kristus Kunga mācību atstāstīt savās grāmatās, kuras mēs saucam par Svētiem Rakstiem. Tādā kārtā dzima pirmie kristīgie raksti, kas lika pamatus visai turpmākai mūsu preseī: grāmatām un laikrakstiem.”**

Preses apustulāta lielo nozīmi (arī Lūgšanas apustulāta kontekstā) uzsvēra vēlākais priesteris Ādolfs Grosbergs, kurš, vēl būdams Garīgā semināra students, savā lūgšanā žurnālā *Gaisma* (1935, Nr. 9, 194. lpp.), kas bija veltīta katoļu preseī, rakstīja: „Sv. Pāvils, ja būtu dzīvojis mūsu laikā, būtu izdevis žurnālus un laikrakstus.” Līdzīga doma vēlāk tika izteikta katoļu laikrakstā *Latgolas Vords*: „Ja Sv. Pāvils dzīvotu mūsu laikos, būtu par visplašāko katoļu laikraksta redaktoru.” [*Latgolas Vords*, 09.06.1937., paraksts – Z; droši vien – redaktors A. Žuromskis – H. K.] Žurnāla *Gaisma* 1932. gada pirmajā numurā publicētais redakcijas raksts *Katoļu laikraksti* (12.–13. lpp.) manifestēja preses apustulāta principus (minētais raksts publicēts sakarā ar Triju Ķēniņu dienu): „Trīs austrumu gudrie dāvina Dievišķajam Bērnam nozīmīgas dāvanas. Arī mūsu pienākums pasniegt Viņam līdzīgas dāvanas: mīlestības zeltu, lūgšanas vīraku un pacietības mirri. Tas tiek panākts, visiem spēkiem atbalstot katoļu presi.”

Prof. Dr. P. Laurinovičs savā rakstā *Pāvests Pijs XI kā zinātnes un kultūras veicinātājs* (Rīgas Vēstnesis, 17.02.1938.) izmantoja vēl cildenākus preses darbības raksturojumus: „Mūsu laikos varens kultūras faktors ir prese. Pāvests Pijs XI šai lietai piegriež ļoti lielu vērību, par ko liecina Viņa izteicieni: Viņš preses vārdu nosauca par *omnium regina rerum* – visu lietu ķēniņieni, preses darbiniekus – par priesterības līdzdarbiniekiem, preses atbalstītājus – preses apustuļiem.” Prof. Dr. P. Laurinoviča grāmatas *Kristīgās Baznīcas vēsture* (1937) nodaļā *Katoļi un prese* izteiktais vienkāršais skaidrojums – prese ir iespīests vārds – norāda uz salīdzinājumu, kas uzliek preses apustulāta

Īstenotājiem ļoti lielu atbildību: Iemiesotais Vārds – iespējais vārds.

Minētie cildenie vārdi par preses nozīmi un žurnālistu darbu nav nejauši, ja ņem vērā, ka pāvests Benedikts XV savā enciklikā *Ad beatissimi apostolorum* (01.11.1914.; Nr. 25) rakstīja par „Labās Vēsts izplatīšanos ar jauniem paņēmieniem” – *Old things, but in a new way*. Enciklikā *Pacem, Dei munus pulcherrimum* (23.05.1920., Nr. 12–14) Benedikts XV norāda, ka jārūpējas, lai „meklētu jaunus žēlsirdības līdzekļus”. Katoļu rakstnieki un žurnālisti tiek aicināti ietērpties „kā Dieva izredzētajiem, svētītiem un mīlētiem, ar līdzjūtību un laipnību .. un ļaut viņiem parādīt šo žēlsirdību savos sacerējumos, atturoties ne vien no neīstuma un nepamatotām apsūdzībām, bet arī no visa negausīgā un rūgtā valodā, no visa, kas ir pretstatā Kristus likumiem, kas dziedina līdz šim neārstējamās brūces, redzot, ka nevērīgs pieskāriens ir nopietns kairinātājs sirdij, kuras ievainojumi asiņo .. Nācijās ir dabiski radītas būt kopā un tās nepieciešamas viena otram, savstarpējā labās gribas saistībā, kura šodien tiek stiprināta ar civilizācijas attīstību un arvien brīnišķīgāko komunikāciju”.

Tātad pāvests Benedikts XV redz rakstniekus un žurnālistus „kā Dieva izredzētus, svētītus un mīlētus”.

„Ideālu mediju apustuļa paraugu” rakstniekiem un žurnālistiem piedāvāja pāvests Pijis XI enciklikā *Rerum omnium perturbationem* (26.01.1923.), kas bija veltīta Sv. Sales Franča pasludināšanai par rakstnieku un žurnālistu aizstāvi: „Tā ir Mūsu vēlēšanās, lai lielākos augļus šai svinīgajā gadsimtā gūtu katoļi, kas kā žurnālisti un autori skaidro, izplata un aizstāv Baznīcas doktrīnas. Nepieciešams, lai viņi savos rakstos atdarina un izrāda, ka visos laikos spēks vienmēr savienojas ar mērenību, savaldību un žēlsirdību, kas bija Sv. Franciska īpašā pazīme .. Kopš Sv. Franciska līdz pat šim laikam nav ticis nosaukts Autoru patrons Pāvesta Krēsla svinīgā un publiskā dokumentā .. Līdz ar šo encikliku publicējam, apstiprinām un deklarējam, ka, spītējot visam, kas ir pretējs, Sv. Francisks no Sales, Ženēvas bīskaps un Baznīcas doktors tiek pasludināts par Visu

autoru Debesu (dievišķīgo) Patronu.” (*Rerum omnium perturbationem*, Nr. 31–34)

3. Baznīca un prese – Rīgas arhibīskapa A. Springoviča un priestera Franča Trasuna programmas

Preses apustulāta aktīvu īstenošanu baznīcas pastorālās darbības kontekstā XX gadsimta 20. gados var saskatīt, piemēram, Latgales Kristīgo zemnieku savienības (LKZS) un tās laikraksta *Latgolas Vords* piemērā. 1921. gada 4.–5. janvārī Rēzeknē notika LKZS kongress, kur „grāmatu un laikrakstu lietā” referēja priesteris Juris Kārkle, kurš izteica vajadzību pēc „rakstiem un grāmatām un ka to mums līdz šim ir pārāk maz”. (*Latgolas Vords*, 12.01.1921.) Kongress ieteica LKZS Centrālajai komitejai nodibināt redakcijas komisiju un grāmatu izdošanas komisiju (par LKZS CK priekšnieku kongresā tika ievēlēts priesteris J. Kārkle). 1921. gada 2. februārī *Latgolas Vordā* tika publicēts LKZS kongresa protokols. Tajā lasāms, ka priesteris F. Trasuns (1864–1926) piedāvāja iespiest „gan laicīgas, gan garīgas grāmatas”.

Latgolas Vorda 1921. gada 13. jūlija numurā, aplūkojot LKZS nākotnes programmu (*Mūsu programma*) – t. s. katoliskās (kristīgās) demokrātijas programmu –, īpaša vērība tika pievērsta pāvesta Leona XIII enciklikām *Rerum novarum*, *Graves de communi* un *Immortale Dei*. Turklāt pieminēts pāvesta Pija X enciklikā *Certum Consilium* (11.06.1905.) norādītais: „Lai katoliskā darbība varētu pastāvēt un uzplaukt, vajag, vispirms, lai katoļi savā starpā uzturētu priekšzīmīgu satiecību, un tās mums nebūs nekad, ja nerūpēsim visās lietās panākt uzskatu vienotību.” Šis raksts ir bez paraksta, bet, tā kā tajā aplūkota klerikalisma tēma, autors, iespējams, bija priesteris F. Trasuns [par uzskatu vienotību rakstot, varbūt tika dots mājiens uz saspringtām attiecībām ar Rīgas arhibīskapu A. Springoviču – H. K.]. Jau 1921. gada 25. maijā viņš publicēja *Latgolas Vordā* programmatisku rakstu *Klerikalizms un liberalizms Latgolā*.

F. Trasuns skaidroja klerikālisma un liberālisma jēdzienu: „Vispirms vārds klerikālisms un klerikāls var apzīmēt Baznīcas un garīgo personu piekritējus, draugus principā. Un vārds liberālisms un liberāls var apzīmēt Baznīcas un garīgo personu pretiniekus un ienīdējus principā. Kas Baznīcu klausu ticības lietās, kas grib nostādīt ticīgo dzīvi uz kristīgiem pamatiem un ciena garīgās personas, kā Baznīcas priekšstāvjus un tās nostāju izteicējus garīgās lietās, tas ir klerikāls. Tādam klerikālam jābūt katram kristietim, kas patiesi pie Baznīcas pieder un grib piederēt. Arī no otras puses, kas Baznīcu neklausu un grib ticību grozīt pēc savas garšas, kas garīgas personas ienīst, kā tādas, kurš Baznīcas principus neievēro, tas ir liberāls.”

Latgolas Vords sevi zināmā mērā redz kā „sociālo baznīcu”, jo, apskatot jauna laika izaicinājumus apustulistikā darba īstenošanā, laikraksta 1925. gada 25. marta rakstā *Baznīca un laika uzdevums* tiek jautāts: „Vai Baznīcas cīņas taktika pie mums nav novecojusi? .. Vispirms vajag pazīt laikmetu, kur mēs dzīvojam, un tad mūsu pretiniekus ar visu to kara tehniku un taktiku. Ja izrādīsies, ka mēs – katoļi esam visus pēc iespējas pēdēja laika izgudrojumus pievienojuši savai kara mākslai un ka mūsu kara tehnika un taktika nav zemākā līmenī, nekā pretinieku kara tehnika un taktika, tad mēs zināsim, ka neesam palikuši atpakaļ laika straumei. Kurā laikmetā mēs dzīvojam? Demokrātijas laikmetā, kur tautas balss ir „supreme lex”, kur viss valstī ir atkarīgs no vairākuma. Ja tiks iecelts ar balss vairākumu, tad Luciferu var jo iecelt par ministru .. Tamdēļ jāatzīst par novecojušu arī tādu katoļu cīņas taktiku, kas atstāj Baznīcas aizstāvēšanu vien garīdzniekiem.” Laju apustulāta lomu, proti, inteligences piesaistīšanu baznīcas darbā, aplūko priesteris H. Trūps savā rakstā *Intelligence Bazneicas dorbā* (Zīdūnis, 1937, Nr. 7, 120.–124. lpp.), kurā, rakstot par katoliskās inteligences piedalīšanos aktīvā katoliskās baznīcas darbībā, piemin vēsturisko sadalījumu starp *ecclesia docens* (baznīca, kas māca) un *ecclesia audiens* (baznīca, kas klausu).

Rīgas arhibīskaps A. Springovičs un Liepājas bīskaps A. Urbšs Gana rakstā *Par*

katolisko presi izteicās: „Tāpēc mēs, kā jūsu Augstie Gani, kam lielas rūpes par jums un jūsu dvēselēm, gribam šinī kopējā rakstā aprādīt jums, dārgie bērni, ka katoliskās grāmatas un laikraksti jums nepieciešami vispirms jau tāpēc, ka tie noskaidro un padziļina jūsu zināšanas par ticības un tikumības lietām. Tie ir svētās ticības un tikumības sargi un mūsu Mātes – Baznīcas aizstāvētāji.” Tātad bīskapi principā piekrīt *Latgolas Vorda* 1925. gada viedoklim, tāpat kā pr. H. Trūpa nostājai, ka baznīcas aizstāvēšana nav tikai garīdznieku darbs, bet laju un garīdznieku kopdarbs.

Šajā kontekstā var aplūkot arī Rīgas arhibīskapa A. Springoviča un F. Trasuna domstarpības. Priesteri F. Trasunu suspendēja (priestera pienākumu izpildīšanas aizliegšana) 1924. gada 3. februārī un ekskomunicēja (publiskā izslēgšana no baznīcas kopības) 1925. gada 20. septembrī. Rēzeknes Augstskolas pētnieks V. Ogorodnikovs min, ka „arhibīskaps nepiekrīta F. Trasuna idejai par to, ka nepieciešams organizēt spējīgākos priesterus, lai viņi varētu sākt rakstīt un izdot katoliska satura grāmatas, jo latgaliešiem savu grāmatu bija maz. Bet arhibīskaps vairāk uzmanības veltīja jaunu draudžu dibināšanai un jaunu baznīcu celšanai .. Arī par grāmatu rakstīšanu [F. Trasuna] pārmetumi bija nevietā, jo uz 1923. gadu vēl nebija izstrādāta latgaliešu valodas ortogrāfija, nebija arī līdzekļu, jo karš bija beidzies pavisam nesen”. (Ogorodnikovs, Viktors (2005) *F. Trasuna lieta un A. Springovičs*. Mēs laikā, telpā un attīstība. Rēzekne, 76.–80. lpp.)

Tātad pr. F. Trasuns uzsvēra baznīcas mediju apustulāta prioritātes, bet A. Springovičs „vairāk uzmanības veltīja jaunu draudžu dibināšanai un jaunu baznīcu celšanai”. Vai pr. F. Trasuna aktivitātēs varēja saskatīt centienus, lai „mediji no baznīcas aizstāvjiem kļūtu par baznīcas aizvietotājiem”? Vai Rīgas arhibīskapa A. Springoviča rīcība bija vērsta pret tiem? Ja arī kaut kādas domstarpības pastāvēja, tad A. Springovičs ņēma vērā Latvijas katoļu baznīcas saimnieciskās iespējas – Latvijas apstākļos nevarēja īstenot baznīcas mediju apustulātu tik vērienīgi, kā tas notika Vācijā, Francijā, Polijā, Itālijā. Tāpat A. Springovičs diez vai noliedza

preses (baznīcas mediju) apustulāta, t. i., arī pr. F. Trasuna darbu nozīmi, par ko liecina arhibīskapa Gana raksti. Viņa darbība, par prioritāti izvirzot jaunu draudžu dibināšanu un jaunu baznīcu celšanu, zināmā mērā „labi atmaksājās” 1940. gadā un turpmākajos padomju okupācijas gados, kad pirmskara laika katoļu preses izdevumi bija iznīcināti un katoļu preses attīstība nebija vairs iespējama. Droši vien A. Springoviča atturīgā attieksme pret pr. F. Trasuna iniciatīvām preses apustulāta jomā varēja būt saistīta arī ar iepriekšējo gadu bēdīgo pieredzi, atceroties paša pr. F. Trasuna izdoto laikrakstu *Auseklis* (tika izdots pāris gadus – 1906.–1907. gadā), kā arī pr. K. Skrindas grūto cīņu par katoļu laikraksta izdošanu.³

Treškārt, baznīcas mediju apustulāta un ordinārija, t. i., baznīcas (diecēzes) pārvaldnieka jeb bīskapa, attieksme pret to 1920.–1940. gadā izpaudās aktīvā un no ordinārija puses netieši atbalstītā diskusijā katoļu preses izdevumos. Piemēram, sakarā ar 1936. gadā Vatikānā notikušo katoļu preses izstādi laikraksts *Rīgas Vēstnesis* redakcijas rakstā *Katoliskās preses mērķis un uzdevumi* (21.05.1936.) aplūkoja tieši katoliskās preses un garīdzniecības lomu baznīcas mediju apustulāta īstenošanā: „Daudzi domā, ka „katoļu laikraksts” ir reliģiskā laikraksta simbols, kas domāts vienīgi garīdzniecībai. Katoļu laikraksta vērtība galvenā kārtā ir vēsta uz laicīgo dzīvi, uz to dzīvi, no kuras ceļas lielums notikumu, problēmu un konfliktu, kas sastāda laikraksta rakstu un komentāru tematus. Laji veltī reliģiskai praktikai ne vairāk, kā pāris minušu rītos un vakaros ikdienas, bet svētdienās un svētku dienās – kādu stundiņu. Viņu dzīve paiet laicīgā darbā. Par to tad arī raksta katoļu prese .. Iespiesties laicīgā dzīvē ar savu iespaidu, ziņot par visiem notikumiem iz šās dzīves, bet visu uztvert no patiesības viedokļa, no kristīgā stāvokļa – tāds ir katoliskās preses mērķis un uzdevums.” Tātad attiecībā uz baznīcas mediju apustulāta īstenošanā Latvijas katoliskajā presē nebija manāma ordinārija „aristokrātiskā ietekme”, bet gan visus pirmskara gadus Latvijas katoliskajā presē notika vispusīga un ieinteresēta viedokļu apmaiņa.

4. 1937. gada sinode. Kinofilmu un teātra izrādes apmeklēšanas jautājums 1937. gada sinodē. Baznīcas mediju apustulāta jautājumi Rīgas arhidiecēzes kūrījas dokumentos Latvijas Valsts vēstures arhīvā (633. fonds)

Rīgas metropolijas vietējā V sinodē, starp citu, tika aplūkoti arī dažu Latvijas katoļu garīdznieku konferenču gaitā izteiktie lūgumi atcelt aizliegumu garīdzniekiem apmeklēt koncertus, teātrus un kinoteātrus (sk. Strods, Heinrihs (1996) *Latvijas Katoļu Baznīcas vēsture*. Rīga, 247. lpp.). Profesors H. Strods piemin arī, ka „Rīgas arhibīskapijas V sinodes lēmumi 1937. gadā ļoti stingri reglamentēja ne tikai dievkalpojumu kārtību, bet arī garīdznieku personīgo dzīvi, neļaujot viņiem pēc pašu izvēles apmeklēt visus sarīkojumus”. LVVA 633. fonda 14. un 15. lieta apstiprina, ka pirms sinodes sēdes (19.–21.08.1937.) notika statūtu projekta izskatīšana garīdznieku konferencēs. Sinodes statūtu projekta 17. punkts (par garīdznieku tiesībām apmeklēt teātra izrādes un kinoizrādes, koncertus u. tml.) izraisīja draudzes garīdznieku iebildumus. Kā sinodes promotoram J. Rancānam ziņoja Brunavas Romas katoļu draudzes prāvests Alfons Melders: „Lejas-Zemgales garīdznieku konference š. g. 21. VI vienbalsīgi izteicās attiecībā uz Sinodes statūtu § 17: Būtu vēlams burtiski pieturēties vienīgi Can § 140, bet ne vairāk.” (LVVA 633. fonds, 1. apraksts, 14. lieta, 135. lpp – Lejas-Zemgales garīdznieku konferences protokols Nr. 1) Uz šā garīdznieku konferences protokola ir izdarīta piezīme „Noraidīt”. Sinodes statūtu projekts tika izskatīts arī Rēzeknes dekanāta garīdznieku konferencē 1937. gada 1. jūnijā. Rēzeknes dekanāta garīdznieku konferences protokolā Nr. 3 par Sinodes statūtu projekta 17. § tika pausts: „Turpinojot pārrunas, ceļas neskaidrības attiecībā uz 17. punktu, t. i.,

- 1) kā jāizturas garīdzniekam, kuram pašam strādājot mūsu organizācijās, jārīko publiskus izveidojumus – teātra izrādes, koncertus, kino izrādes u.t.m.l., lai iegūtu līdzekļus organizācijas mērķu sasniegšanai?

- 2) kā jāizturas, kad tiek rīkotas publiskās teātra izrādes, koncerti, kino izrādes valsts un pašvaldību svētku gadījumos?
- 3) kā jāizturas, ja no vienas puses tiek pieprasīts sekot draudzes morāliskai dzīvei, bet no otras puses tiek noliegts apmeklēt teātra un kino izrādes? Garīdzniekam vispirms pašam būtu jāzina, kas notiek teātros un kinematogrāfos, lai vēlāk varētu pasargāt un brīdināt draudzes locekļus un protestēt pret tādu sarīkojumu izvešanu .. Skolu kapelāniem *ex officio* jāseko .. audzēkņu morāliskai dzīvei un tad ir nepieciešams kontroles dēļ apmeklēt teātrus un kino izrādes. Ievērojot saņemto, konferences dalībnieki sirsnīgi lūdz promotoru [V. E. J. Rancāns – H. K.] sankciju [minēto punktu] pārveidot ..” (LVVA 633. fonds, 1. apraksts, 14. lieta, 139.–140. lpp.)

Rīgas arhidiecēzes V sinode izskatīja jautājumu par sinodes statūtu projekta 17. § (par garīdznieku tiesībām apmeklēt teātra izrādes un kinoizrādes, koncertus u. tml.) noteikumiem 1937. gada 19. augustā (LVVA 633. fonds, 1. apraksts, 15. lieta, 134.–136. lpp.). Sinodes 19. augusta sēdē izskanēja šādi viedokļi:

„Pr. Kiselis (Jāzeps Kiselis): pp. 17–18 – nav skaidrības par teātra apmeklēšanas aizliegumiem.

Dekāns A. Broks: pp.17–18 – nav skaidrs, vai ekskursijas vadītājs [ja ekskursijas vadītājs ir garīdznieks – H. K.] drīkst kopā ar skolēniem vai organizācijas biedriem apmeklēt teātrus. Šis noteikti likumā būtu atļaujams.

Dekāns Livčans (Izidors Livčans) – vai aizliegums attiecas arī uz ceļojošu iekārtu filmu demonstrēšanai – tās būtu jānoņem no aizlieguma.

Pr. Trūps – p. 17 – likuma projekts ir par bargu.

B. Grišans – p. 17 – kapelāniem būtu jāatļauj kopā ar audzēkņiem [apmeklēt] teātra izrādes u. tml.

Mons. Jasenas (Kazimirs Jasenas): „Ipso facto incurrunt suspensionem a divinis” aprūtinā pastorālo darbu, kā pierādīja prakse.”

Sinodes promotors V. E. Jāzeps Rancāns (1894–1969) noklausījās un lika priekšā, lai runātāji savus vēlējumus iesniegtu *Ord. loci* (t. i., Rīgas arhibīskapam A. Springovičam) rakstiski. Vēlāk publicētie Rīgas arhidiecēzes V sinodes statūti apliecina, ka minētie garīdznieku iebildumi tika noraidīti.

Jautājuma būtība bija 1917. gada Kanonisko tiesību kodeksa un Rīgas arhidiecēzes V sinodes lēmumu projekta atšķirīgās interpretācijās. 1917. gada Kanonisko tiesību kodekss noteica (Can. 140): „Izrādēs, dejās un gājienos, kas viņiem nepiedienas, vai arī, kur būtu ieļaujoši piedalīties klēram, īpaši publiskās izrādēs – lai viņi **nepiedalās.**” Rīgas arhidiecēzes V sinodes lēmuma projekts izteica šādi (17. §): „Visi un atsevišķi arhidiecēzes priesteri, kuri ir nolēmuši pretēji 140. kanonā rakstītājam apmeklēt teātri vai arī kino, vai operu, kad tas ir noticies, **saņem suspensiju a divinis, kas ir īpašā veidā rezervēta vietējam Ordinārijam.**” 18. §: „Visi un atsevišķi arhidiecēzes priesteri, kuri ir nolēmuši pretēji 140. kanonā rakstītājam piedalīties publiskos vai privātos gājienu, deju vai iesaistīties kā komedianti, vai teatralizētā veidā šāda veida sapulcēs dziedāt – kad tas ir noticies, saņem suspensiju *a divinis*, kas ir īpašā veidā rezervēta vietējam Ordinārijam.” Par laju piedalīšanos atsevišķās izrādēs Rīgas arhidiecēzes V sinode izteicās 135. §: „**Lai ticīgie izvairās no visa tā,** kas mudinātu uz netikumu: no nepieklājīgām izrādēm, teātra, kino un arī izklaidēm, kas ir pretrunā ar šķīstības tikumu un varētu pavadināt grēkoties.” Laju tiesību ziņā var salīdzināt 1917. gada un 1983. gada kanonisko tiesību kodeksu. 1917. gada Can. 682: „Lajiem, saskaņā ar Baznīcas disciplīnas normām, no klēra ir tiesības saņemt garīgos labumus un iespējami labāku pestīšanai nepieciešamo palīdzību.” 1983. gada Katolisko tiesību kodekss, Nr. 212, 2. §: „Kristieši drīkst atklāt Baznīcas Ganītājiem savas vajadzības, it īpaši garīgās, un savas vēlmes”. Nr. 212, 3. §: „Atkarībā no viņu zināšanām, kompetences un spējīguma viņiem ir tiesības un dažreiz pat pienākums atklāt svētajiem Ganītājiem savus uzskatus par to, kas attiecas uz Baznīcas labumu, un tos, saglabājot neskartu ticību, tikumību un godbijību pret Ganītājiem,

ņemot vērā vispārējo labumu un personu cieņu, paziņot citiem kristiešiem.”

Tātad Rīgas arhibīskaps A. Springovičs kinofilmu un teātra izrāžu apmeklējumiem noteica tādu Rīgas arhidiecézes V sinodes lēmuma variantu, kas bija stingrāks nekā 1917. gada Kanonisko tiesību kodeksa attiecīgais kanons.

XX gadsimta 30. gados, it īpaši sakarā ar ASV Katoliskās pieklājības līgas darbību (kopš 1933. gada) un pāvesta Pija XI encikliku *Vigilanti cura* kinofilmu apmeklēšanas jautājums un attiecīgi katoļu attieksme pret nemorāliskām filmām kļūst principiālāka nekā līdz 1917. gada Kanonisko tiesību kodeksa publicēšanai. ASV kinofilmu ražotāju un izplatītāju asociācija (*Motion Picture Producers and Distributors of America*), kas 1922. gadā uzlūdzta par savas pirmo prezidentu Villu Heisu (*Will Hays*, 1879–1954), tikai 1930. gadā izstrādāja t. s. *Product Code* jeb *Hays Code* – ASV filmu producentu un izplatītāju „morāles kodeksu”. Filmas sāka „runāt” pēc 1927. gada, kad tika uzņemta pirmā skaņu filma. Laikraksts *Rīgas Vēstnesis* 1937. gada 4. februāra rakstā *Amerikāņu „filmu cars” pie Svēta Tēva* aprādīja: „Mr. Hays, kurš ir Amerikas filmu rūpniecības akc. sab. prezidents, pēc savas vizītes Vatikānā izteicies .. ka šī audience pie Svēta Tēva esot kulminācijas punkts visā viņa dzīvē. Viņam esot bijis jāpabrīnās, cik plašas bijušas Svēta Tēva zināšanas un interese attiecībā uz filmu rūpniecību un vispār uz kino. Sarunu temats bija filmu tehnika un galvenā kārtā filmas morāliskā puse. Mr. Hays paskaidrojis, ka viņš izteicis amerikāņu filmu rūpnieku vārdā Sv. Tēvam pateicību par enciklikas „*Vigilanti cura*” izdošanu, kurā nospraustas galvenās līnijas kino un filmu jautājumā.” Pija XI enciklika *Vigilanti cura* (29.06.1936.) pievērsa vietējo ordināriju uzmanību šādiem aspektiem (*Pāvesta Pija XI jaunā enciklika par kino*. Rīgas Vēstnesis, 06.08.1936.): 1) pēc ASV katoļu parauga mēģināt iegūt katoliskās tautas solījumu „nekad neapmeklēt kinoizrādes, kas aizskar kristīgo ticību un tikumību”; 2) lai šī solījuma ieviešanu atvieglotu, vajag publicēt regulārus, rūpīgi pārbaudītus un izsmelošus sarakstus, kas darītu uzskatāmu, „kādas filmas atļautas visiem, kādas tikai

ar ierobežojumiem un kādas ir kaitīgas un pilnīgi nepielaižamas izrādēm”; 3) [pāvests Pijs XI] ieteica nodibināt katrā diecēzē „pastāvīgu filmu cenzūras kolēģiju”, kas rūpētos par filmu šķirošanu atzīmētās trijās grupās un par ticīgo informēšanu. Šai iestādei būtu arī svarīga nozīme labu filmu veicināšanā un draudžu kino organizēšanā.

Teorētiski Rīgas arhidiecézes „pastāvīgās filmu cenzūras kolēģijas” darbu varēja veikt Beļģijas katoliskās filmu akcijas nodibinājums *Documentation cinematographique de la Presse* (*The documentation centre for the film press* jeb *Docip*), kura darbība tika aplūkota *Rīgas Vēstnesī* (30.04.1936.) rakstā *Katoliskā filmu akcija*. Rakstā pieminēts, ka „Sv. Krēsls ir uzdevis Briseles birojam „*Docip*” savu darbību attīstīt starptautiskajā mērogā, t. i., rūpēties par visu valstu katoliskās filmas cenzūras kopapvienotību”. *Docip* tika nodibināts 1930. gadā, iniciators bija dominikāņu tēvs Felikss Morlions (*Felix Morlion*), kurš vēlāk bija viens no Itālijas filmu režisora Roberto Rosellīni (*Roberto Rossellini*) filmas *Sv. Franciska ziediņi* (*Flowers of St. Francis*, 1950) scenāristiem kopā ar R. Roselīni, F. Felīni un tēvu Antonio Lisandrini; Sv. Franciska lomā – tēvs Nazario Gerardi.

Tātad filmu cenzūras jautājumi arī Latvijā varēja kļūt par vietējo dominikāņu apustulisko darbu. Tajā pašā laikā Rīgas arhibīskaps A. Springovičs pats uzņemas diecēzes pastāvīgās filmu cenzūras kolēģijas „uzdevumus”, jo XX gadsimta 30. gados darbojas tikai Preses komisija, kura acīmredzot neuzraudzīja kinofilmas u. c. tā, kā tas izriet no pāvesta Pija XI enciklikas *Vigilanti cura* (preses komisijas locekļi 1939. gadā bija prof. Dr. Pēteris Strods, pr. Alfons Pastors, Prael. S. S., bīskaps Jāzeps Rancāns un izglītības ministra biedrs, pr. Jāzeps Čamans, Cand. S. Th., Prael. S. S.).

Rodas jautājums: vai A. Springovičā pozīcija pamatojās tikai uz zināmu rigorismu, t. i., vai viņš ietekmējās no Tertulliāna (apm. 155–220) traktāta *Par izrādēm*. Pēc Tertulliāna, galvenais iemesls, kāpēc attieksmei pret teātra izrādēm jābūt noliedzīgai, rodams kristības sakramentā. Ja cilvēks pieņem kristietību, viņš vienlaikus apsola

nepakļauties elkdievības ietekmei, jo tieši elkdievībā ļaunums īsteno savus nodomus. Tertulliāns apgalvoja, ka visas izrādes (izklaidējoši pasākumi) balstās uz elkdievību. Pēc Tertulliāna, pieņemot kristietības sakramentu, mēs vienlaikus atsakāmies no jebkuru izrāžu apmeklēšanas.⁴ Tajā pašā laikā kristietības apoloģētu un baznīcas tēvu darbos un darbībās var atrast, piemēram, Sv. Akvīnas Toma labvēlīgo attieksmi pret „labu teātri” (*Summa Theologiae*)⁵ – pēc būtības tāda ir arī 1917. gada Kanonisko tiesību kodeksa nostāja. Var atcerēties arī Sv. Franciska Asīzieša pašnosaukumu – „*joculatores Domini*” – „Dieva āksti”⁶.

Domājams, ka Rīgas arhibīskapa A. Springoviča nostāja pret kino un teātra izrāžu apmeklējumu aizliegšanu katoļu garīdzniekiem bija saistīta arī ar Latvijas etātisko politiku pēc 1934. gada 15. maija. Tā kā baznīcas mediju apustulāta īstenošana notika Latvijas valdības iniciētās „15. maija preses” kontekstā, jāņem vērā 1937. gada nodibinātās Sabiedrisko lietu ministrijas faktors. Saskaņā ar Sabiedrisko lietu ministrijas iekārtas likumu (1937. gada 12. maijā) „Sabiedrisko lietu ministrija rūpējas par pilsoņu kulturāli valstisku audzināšanu, pārziņa preses, biedrību, poligrafisko iestāžu, privāto teātru, kino, radiofona, tūrisma un aizsargu lietas un izpilda citus uzdevumus, ko viņai uzliek atsevišķi likumi un noteikumi .. Iepriekšējā (1.) pantā norādīto pienākumu veikšanai sabiedrisko lietu ministris likuma robežās var izdot saistošus noteikumus, izsludinot tos vispārējai zināšanai”⁷. Tātad valsts sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa personā, ņemot vērā t. s. tautas vienotības ideoloģijas kontekstu, kļuva par Latvijas mediju un biedrību „valdnieku”, iegūstot varu ietekmēt arī Latvijas katoļu mediju izdevumu, biedrību un garīdznieku darbību. Domājams, ka vienīgā Rīgas arhibīskapa praktiskā iespēja minimizēt Latvijas mediju un biedrību „valdnieka” A. Bērziņa varu bija balstīties uz to, ko viņš varēja ietekmēt, – uz kanonisko tiesību norādījumiem, t. i., uz stingru kanonisko likumu normu ievērošanu (pat lielākā mērā, nekā bija paredzēts 1917. gada Kanonisko tiesību kodeksā).

5. Rīgas arhibīskapa Antonija Springoviča un Liepājas bīskapa Antonija Urbša 1937. un 1939. gada Gana rakstu ietekme uz mediju apustulāta īstenošanu

Atbilstoši 1939. gada Gana raksta par katolisko presi (01.11.1939.) viedokļiem tas 1939. gada 17. decembrī tika nolasīts visos Latvijas katoļu draudžu dievkalpojumos. Tajā pašā dienā atbilstoši A. Springoviča un A. Urbša Gana raksta par katolisko presi norādījumiem notika arī katoliskās Preses nedēļas sarīkojumi. Pirmās katoliskās Preses nedēļas sarīkojumus atspoguļoja arī laikraksti *Latgolas Vords (Preses nedēļa provincē, 21.12.1939.)* un *Rīgas Vēstnesis (Katoliskās preses diena Liepājā, 21.12.1939.)*. 10. decembrī Balvos pr. A. Ābeltiņš baznīcā nolasīja Gana rakstu par katolisko presi un aicināja 17. decembrī baznīcā noklausīties attiecīgu sprediķi. 17. decembrī Daugavpilī Latvijas Katoļu jaunatnes biedrības (LKJB) Daugavpils nodaļa biedrības *Saule* mājā sarīkoja Preses dienu, savukārt draudzes zālē pr. B. Valpīters lasīja referātu par lielo preses nozīmi sabiedrības dzīvē. 17. decembrī arī Aglonā LKJB rīkoja Preses dienu, Andželmuižā vietējā pamatskolā notika katoļu sanāksme par katoļu presi, Preiļos tautas namā *can. phil. L. Latkovskis* nolasīja referātu *Katoļu preses nozīme un atbalstīšana*. Liepājā Lukass Ozoliņš nolasīja referātu *Latviešu katoļu preses attīstība un tās veicinātāji*.

Par Preses nedēļas turpinājumu Latgalē var uzskatīt 1939. gada 28. decembrī Rēzeknē notikušo laikraksta *Latgolas Vords* līdzstrādnieku sapulci (ap 80 dalībnieku no visas Latgales), kurā bīskaps J. Rancāns, pieminot Rīgas arhibīskapa A. Springoviča un Liepājas bīskapa A. Urbša Gana rakstu par katoļu presi, izteicās: „Šo gana rakstu mēs varam nosaukt par lielu vēsturisku dokumentu katoliskās preses lietā. Šis dokuments sludina un liek par pienākumu, ka mums visiem organizēti jāsapulcējas un jāsavienojas katoļu preses apzinīgu darbinieku pulkā. **Un visiem jānotur stingri un noteikti pie Baznīcas norādījumiem šinī svarīgajā jautājumā .. Baznīcas norādījums ir mūsu spēks, bijis senāk un**

būs nākotnē .. Tālāk Gana rakstu doma ir no- teikt mūsu pienākumus pret katolisko presi un drukāto vārdu. Un šos pienākumus var izteikt trijos īsos vārdos: **atbalstīt, izplatīt, līdzstrādāt.**” (Latgolas Vords, 04.01.1940.) *Latgolas Vorda* līdzstrādnieku sapulcē tika izskatīti arī tīri profesionāli jautājumi (sk. 1940. gada 4. janvāra redakcijas rakstu *Katoļu preses nedēļas noslēgums*) – šī laikraksta līdzstrādnieks, publicists, *can. phil.* L. Latkovskis nolasīja tik pamatīgu referātu par ievadrakstu, ka klātesošie vēlējās to saņemt arī drukātā veidā, *Latgolas Vorda* redaktors pr. H. Trūps analizēja vietējo korespondentu tematiku („Korespondence audzina tautu un atspoguļo to dzīvi”): 1) draudzes dzīve, 2) katoļu organizācijas, 3) valsts un pašvaldības iestādes, 4) sabiedriskā dzīve, 5) vispārējā rakstura notikumi. Pr. P. Jakovels aplūkoja laikraksta tirāžas paaugstināšanas iespējas, uzsverot: „Katoļu laikraksts iet tautā, lai veiktu kristīgās sabiedrības un kultūras celšanas darbu, bet te nepieciešama arī līdzekļu atgriešana, jo katoļu organizācijām līdzekļu atbalstam maz un tie bieži nepieciešami citām vajadzībām. Arī mūsu presē baznīca iegulda prāvus līdzekļus, kuru misija varbūt tikpat nepieciešama ir bijusi citur .. Stipra katoļu prese var balstīties tikai uz stingri komerciāliem pamatiem, bet ne tikai ar ziedojumu atbalstu.” Zīmīgi, ka pr. A. Budže, *can. phil.* L. Latkovskis un pr. A. Turbūnašs ierosināja pārveidot nedēļas laikrakstu *Latgolas Vords* par žurnālveida izdevumu, lai visu katoļu laikrakstu abonētu skaits – aptuveni 25 000 – nebūtu sadalīts starp vairākiem dzīvotnespējīgiem izdevumiem (pr. A. Turbūnašs). Jāpalielina ilustrāciju skaits, apvienojot vienā žurnālveida izdevumā toreizējos katoliskās preses izdevumus – jaunatnei domātu pielikumu līdzšinējās *Sauleites* vietā, reliģiskajai dzīvei domātu pielikumu *Katoļu Dzeives* vietā, literatūrai domātu pielikumu *Zīdūņa* vietā. Bija arī priesteri, kuri uzstājās par dienas laikraksta izdošanas nepieciešamību (pr. A. Pekšs, pr. K. Kangars, *can. phil.* L. Latkovskis).

Katoļu preses komitejas vadītājs bīskaps J. Rancāns norādīja, ka līdz šim latgaliešu rakstu valodā iznākušie nedēļas laikraksti nav sevi atmaksājuši, jācer arī uz Rīgas arhibīskapa A. Springoviča un Liepājas bīskapa

A. Urbša nodibinātu Preses fondu, lai sakrātu līdzekļus, jo daudzus gadus katoļu preses izdošana prasa piemaksāšanu. Pr. H. Trūps norādīja, ka dienas laikraksta izdošana prasītu gadā ap 200 000 latu.

1939. gadā, kad pagājis 20 gadu kopš laikraksta *Latgolas Vords* iznākšanas, tā aktīvie līdzstrādnieki – publicists, *can. phil.* Leonards Latkovskis (1905–1991) un Staņislavs Gendelis – 31. jūlija numurā izteica domas, kuras zināmā mērā var salīdzināt ar 1999. gada janvārī Vatikānā notikušā pirmssinodālā simpozija *Kristus – Eiropas jaunās kultūras avots jaunās tūkstošgades priekšvakarā* atziņām. Simpoziju organizēja pāvesta Pontifikālā kultūras padome un šīs Pontifikālās kultūras padomes prezidents kardināls Pols Pupārs (*Paul Poupard*).

L. Latkovskis savā rakstā *20 godi* izvirzīja katolisko žurnālistu darba principus – jāraksta īsi, patiesi un kritiski. Aplūkojot žurnālista darbību, L. Latkovskis izteicās: „**Daži ir maldīgās domās, ka žurnālistam ir liela nozīme tajā, kur viņš raksta. Būtiski tam nav absolūti nekādas nozīmes. Svarīgākais ir – ko viņš raksta un ar kādu mērķi.** Vai viņš raksta ar apdomu un patiesi kalpodams, vai tikai taisa daudz rindu (honorāra dēļ!) un grib kaut kādam izpatikt. Svarīgākais ir, vai viņš lasītājus pamāca vai maldina, dažreiz ne tikai faktos, bet arī savu sirdsapziņu viltodams ..” Savukārt S. Gendelis rakstā *Katoļu pienākumi pret savu presi* pauda: „Kas ir katoliskā prese? Par katoļu presi vēl nevar saukt tādus laikrakstus, kurus izdod un vada katoļi. Varbūt tie vēl neko nerunā pret Baznīcas darbu un to netraucē, bet katrā ziņā, viņš nav īsts palīgs .. **Par katoļu presi sauc tikai tādus periodiskus izdevumus, kuri ir padoti Baznīcas vadības uzraudzībai un darbojas tās idejiskā vadībā ..**”

Jāsecina, ka L. Latkovskis ir ļoti tuvu idejām, kuras minētajā 1999. gada simpozijā pauda laikraksta *Luxemburger Wort* direktors Leons Zehess (*Leon Zeches*). Savu viedokli L. Zehess pamato ar bijušā Starptautiskās katoliskās preses federācijas (*UCIP*) ģenerālsekretāra pr. Emila Gabela un kardināla Ž. Danielū uzskatiem par sekulāriem un katoliskiem sociālās komunikācijas līdzekļiem.

E. Gabels runāja par „katolisko presi” un par „katoļiem presē”. L. Zehess formulēja katoliskās preses uzdevumus arvien sekularizētākā sabiedrībā: nevis sludināt Labo Vēsti, bet kļūt savā ziņā par starpniekiem, „tulkoņiem”. Katoliskai presei jādod patiesīga informācija un komentāri ticības un baznīcas mācības garā, nesagrozot faktus. Pēc L. Zehesa domām, sekulārais laikraksts katoliskā garā ir tāds preses izdevums, kas mūsdienu informācijas plūdus var kļūt saviem lasītājiem par garīgo orientieri. Lai saglabātu viņu uzticību evaņģelizācijas procesā, katoliskai presei ir jābūt analītiskai, kritiskai un

objektīvai pret negatīvajām parādībām baznīcā, taču šī kritika nedrīkst kļūt par baznīcas autoritātes nomelnotāju sensāciju dēļ un tā negatīvi ietekmēt baznīcas maģistēriju kā vienotības un mīlestības dzīves autoritāti (sal. ar L. Latkovska principiem: rakstīt īsi, patiesi, kritiski).

Zīmīgi, ka minētie L. Latkovska un S. Gendeļa raksti *Latgolas Vordā* publicēti blakus, t. i., ievērojot „lasītāja līdzsvarotas informēšanas principus”. Tas nozīmē, ka *Latgolas Vordā* jau 1939. gadā sāka diskutēt par katoliskās preses nozīmi un tai raksturīgiem darbības principiem.

VĒRES

- ¹ Katoliskās Baznīcas Katehisms (2000) Rīga, Rīgas metropolijas kūrīja, 235.–236. lpp. (sk. Nr. 863).
- ² Sal.: Апостольство (от греч. apostole; лат. apostolatus – призвание, миссия; назначение послом) – многообразная деятельность членов Церкви, направленная на исполнение ее миссии авторитетного воззвания народам Евангелия. Авторитетность апостольства связана с тем, что оно представляет самого Иисуса Христа через членов Церкви. Доступно: www.katolik.ru (skatīts 29.07.2008.).
- ³ Broks, Jānis (2002) *Katolicisms Latvijā 800 gadus*. Rīga, Rīgas metropolijas kūrīja, 282. lpp.
- ⁴ Тертуллиан, Квинт (1994) *О зрелищах*. Тертуллиан, Квинт Септимий Флорент. Избранные сочинения. Москва, с. 277–293. Доступно: www.krotov.org/library/t/tertull/zrelisch/. „Если я докажу, что все устройство зрелищ основано на идолопоклонстве, то из этого следует, что мы в крещении действительно отрекаемся от зрелищ, из которых идолопоклонство составило как бы жертвоприношение сатане и ангелам его.”
- ⁵ Даркевич, В. П. (1988) *Народная культура средневековья*. Москва, с. 213.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums (1937) Kodifikācijas nodaļas izdevums, 634.–636. lpp.

HOLOGRĀFIJAS CELMLAUZIS JURIS UPATNIEKS

Andris Ozols ir dzimis 1944. gadā Rīgā. 1968. gadā beidzis Gorkijas (tagad Nižņijnovgorodas, Krievija) Valsts universitātes Radiofizikas fakultāti. Pēc dienesta flotē no 1972. līdz 1992. gadam strādājis zinātnisko darbu Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Fizikas institūtā. 1979. gadā aizstāvējis fizikas un matemātikas zinātņu kandidāta, bet 1991. gadā – fizikas un matemātikas zinātņu doktora disertāciju. Kopš 1992. gada habilitētais fizikas doktors, kopš 1994. gada – Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) profesors. 1998. gadā ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekli. RTU lasa lekcijas fizikā un elektrosakaru teorijā. Zinātniskā darba virziens ir hologrāfija, informācijas optiskā ieraksta un pārvades fizika. Vairāk nekā 180 zinātnisko publikāciju autors. *Latvijas Fizikas un Tehnikas Žurnāla* redkolēģijas loceklis, Latvijas Fizikas biedrības, Amerikas Optikas biedrības (OSA) un Fotogrāfiskās aparatūras inženieru biedrības (SPIE) biedrs.

Ievads

Žurnāla *Akadēmiskā Dzīve* redakcijas kolēģijas loceklis un akadēmiskās vienības *Austrums* vecbiedrs Juris Upatnieks (1. att.), latviešu izcelsmes ASV zinātnieks, ir viens no hologrāfijas pamatlicējiem, cilvēks, kas vistuvāk no latviešiem ir bijis Nobela prēmijas saņemšanai fizikas nozarē¹. Kā zināms^{2,3}, hologrāfija ir viļņu ieraksta un nolases metode, kas balstās uz viļņu interferenci un difrakciju. Šī metode ir spēkā ne vien gaismas viļņiem¹⁻³, bet arī radioviļņiem⁴, skaņas viļņiem⁵, rentgenstariem⁶, kā arī elektronu⁷, neitronu⁸ un atomu⁹ koherentiem kūļiem. (Saskaņā ar kvantu fiziku katrai daļiņai atbilst t. s. de Brojī (*de Broglie*) vilnis.¹⁰) Tomēr visbiežāk ar vārdu „hologrāfija” saprot tieši optisko hologrāfiju, kas ir tuva fotogrāfijai. Galvenā hologrāfijas atšķirība no fotogrāfijas ir tā, ka hologrāfija ļauj iegūt telpiskus objektu attēlus, bet fotogrāfija – tikai plakanus. Tas ir saistīts ar to, ka hologramma satur informāciju ne tikai par gaismas viļņu amplitūdu kā fotogrāfijā, bet arī par to fāzi. Tieši no objekta atstaroto gaismas viļņu fāze nes informāciju par trešo dimensiju. Binokulārā redze dod

1. attēls. Juris Upatnieks

iespēju mums iegūt informāciju par fāzi un redzēt priekšmetus telpiskus. Faktiski ar hologrāfijas metodes palīdzību var iegūt objekta optisko ekvivalentu.

Hologrāfija tomēr nav tikai telpiska fotogrāfija. Tās nozīme ir daudz lielāka – par hologrāfiju sauc arī zinātnes, tehnikas un mākslas nozaru kopumu, kas balstās uz hologrāfijas metodi.³ Kā tālāk redzēsim, hologrāfija ir ietekmējusi arī cilvēces priekšstatus par pasaules uzbūvi.

Jura Upatnieka vārds ir nesaraucjami saistīts ar hologrāfijas izcelsmi un attīstību. Šiem jautājumiem tad arī ir veltīts šis raksts.

2. Jura Upatnieka dzīves un darba gaitas

Juris Upatnieks ir dzimis Rīgā, Pārdaugavā^{11,12}. 1936. gada 7. maijā¹³. Jura tēvs bija grāmatvedis, bet māte – psiholoģe. Ģimenē bez Jura bija vēl vecāks brālis Ojārs un vecāka māsa. Pēc mātes vārdiem, jaunākais dēls Juris ir vairāk iedzimis vectēvā un atšķirībā no vecākiem ir bijis ar tehnisku ievirzi un Valmieras pusē uzbūvējis vienu no pirmajām elektrostacijām Latvijā¹¹.

1944. gada rudenī ģimene dodas bēgļu gaitās uz Vāciju. Tur trīs gados Juris beidz pamatskolu bēgļu nometnē. 1951. gadā Upatnieku ģimene izceļo uz ASV. Tur Juris iestājas Elleta vidusskolā Akronā (Ohaijo štats) un ar izcilību to beidz 1955. gadā. Pēc vidusskolas beigšanas Juris nolemj studēt elektrozinības un iestājas Akronas Universitātē, kuru arī ar izcilību beidz 1960. gadā un iegūst bakalaura grādu elektrozinībās (*electrical engineering*).

Pēc Akronas Universitātes beigšanas tajā pašā 1960. gadā Juris Upatnieks sāk darbu Mičiganas Universitātes Zinātnes un tehnoloģiju institūta Vilouranas laboratorijās (*Willow Run Laboratories*) Optikas grupā pie Emeta Līsa (*Emmett Leith, 1927–2005*)¹. 1965. gadā Juris iegūst maģistra grādu elektrozinībās. Tieši 60. gadu pirmajā pusē top viņa un E. Līsa nozīmīgākie atklājumi, kuri tiks aplūkoti nākamajā sadaļā.

1967. gadā, referējot par saviem atklājumiem hologrāfijā Oregonā, Juris satiek Ilzi Indusu, Rīgas mākslinieku Marijas un Jāņa Indusu meitu¹¹. 1968. gadā Juris un Ilze apprecas. Tagad abiem Amerikā ir divi pieauguši dēli, no kuriem viens savā darbībā ir saistīts ar hologrāfiju.

1972. gadā Vilouranas laboratorijas pārtop par Mičiganas Vides pētniecības institūtu (*Environmental Research Institute of Michigan*) un Juris Upatnieks turpina darbu tajā¹³. Vienlaikus kopš 1973. gada viņš strādā par profesoru (*adjunct associate professor*) Miči-

ganas Universitātes Elektrozinību un datorzinātņu nodaļā (*Department of Electrical Engineering and Computer Science, University of Michigan*). Starp citu, šeit viņš izstrādā optikas praktikumu, kuru māca 25 gadus līdz 1996. gadam.

No 1993. līdz 2001. gadam Juris Upatnieks ir firmas *Applied Optics* prezidents un konsultants, bet no 1996. gada līdz 2001. gadam – pētnieks Mičiganas Universitātes Inženiermehānikas un lietišķās mehānikas nodaļā (*Mechanical Engineering and Applied Mechanics Department*). Pašlaik Juris Upatnieks ir pensijā, konsultē hologrāfijā un strādā optikas laboratorijā savas mājas pagrabā.

3. Hologrāfija un Jura Upatnieka ieguldījums tajā

Hologrāfijas metodi izgudroja ungāru izcelsmes angļu zinātnieks Deniss Gabors 1948. gadā¹⁴. Atšķirībā no fotogrāfijas hologrāfija ir divpakāpju process^{2, 3}. Pirmajā pakāpē uz fotoplates (vai cita gaismas jutīga materiāla) ieraksta (t. i., nofotografē) interferences ainu, ko veido no objekta nākošie gaismas viļņi (objekta stars) un speciāls papildu gaismas staru kūlis (atbalsta stars). Abiem šiem stariem jābūt koherentiem, t. i., ar laiku un telpā saskaņotām fāzēm, lai nodrošinātu to interferenci. Otrajā pakāpē ar interferences ainas fotogrāfijas – hologrammas – un atbalsta stara palīdzību atjauno objekta staru, t. i., telpisku objekta attēlu. Objekta stars atjaunojas, atbalsta staram difrāģējot hologrammā, kas būtībā ir sarežģīts difrakcijas režģis. Otrā pakāpi sauc arī par hologrammas nolasi.

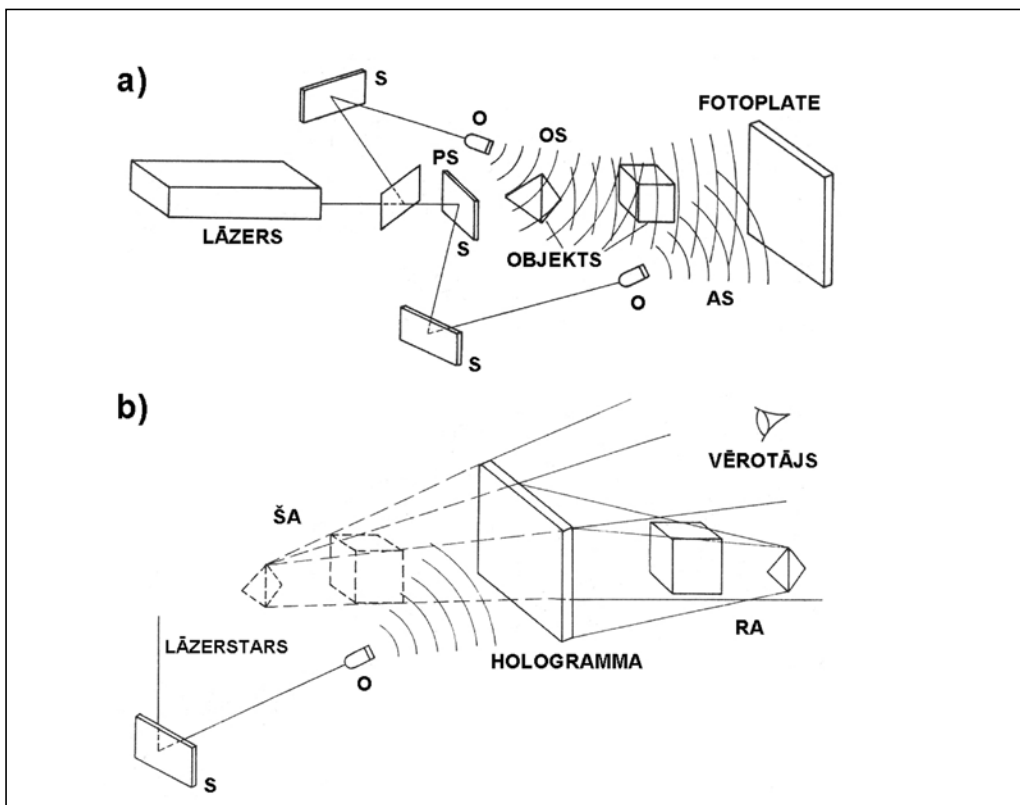
Hologrammu darbība un īpašības lielā mērā ir atkarīgas no to biezuma. Lielāko daļu hologrammu var iedalīt divās lielās grupās – plānajās un biežajās. Plāno hologrammu biezums d ir daudz mazāks nekā to vidējais periods λ ($d \ll \lambda$), bet biežajām hologrammām ir otrādi – $d \gg \lambda$. Ja hologramma ir plāna (un tā tas ir visbiežāk), nolases procesā veidojas divi attēli – šķietamais, kuru veido izklīstoši gaismas stari, un reālais, kuru veido saejoši gaismas stari. Gabora hologrāfijas optiskajā shēmā objekta stars un atbalsta stars ir koak-

siāli, tāpēc nolases gaitā šķietamais un reālais attēls pārklājas, tā ievērojami bojājot kopējo ainu.

Kad Juris Upatnieks 1960. gadā sāka darbu Vilouranas laboratorijās, Emets Līss risināja jautājumu par kvalitatīvu radiohologrammu nolasi, tās bija iegūtas ar sintētiskas apertūras radaru (SAR). SAR bija nesens izstrādāts Vilouranas laboratorijās ASV armijas vajadzībām un principā ļāva no lidmašīnām un pavadoņiem iegūt detalizētus Zemes virsmas attēlus ar augstu izšķirtspēju neatkarīgi no laika apstākļiem. Problēma bija iepriekš minētajā Gabora hologrammu trūkumā (bet citu toreiz nebija!). Emets Līss un Juris Upatnieks šo problēmu spoži atrisināja, radot jauna tipa hologrāfijas shēmu – Līsa-Upatnieka shēmu jeb divstaru shēmu (2. att.).

Šajā shēmā objekta stars un atbalsta stars uz fotoplati krīt pa dažādiem ceļiem, kas veido pietiekoši lielu leņķi, tādēļ, Līsa-Upatnieka hologrammu nolaset, šķietamais un reālais attēls ir telpiski atdalīti un nepārklājas. Līdz ar to daudzkārt uzlabojās attēlu kvalitāte un SAR problēma bija atrisināta. Faktiski, tikai pateicoties Līsa-Upatnieka shēmai, hologrāfija ieguva praktisku nozīmi.

Šodien Līsa-Upatnieka hologrammas ir klasika un šķiet pašsaprotamas. Tomēr ceļš līdz tām bija grūts un veda caur elektrosakarību teoriju^{1,2}, attiecinot uz gaismas viļņu telpiskajām īpašībām tādus tās jēdzienus kā signāla spektrs, amplitūdas modulācija, nesējfrekvence, kvadrātiskā detektēšana¹⁵. Jautājuma teorētiskā puse bija E. Līsa ziņā, bet J. Upatnieks veica visus eksperimentus

2. attēls. Līsa-Upatnieka (vai arī caurlaidības jeb transmisijas) hologrammas ieraksts (a) un nolase (b) objektam, kas sastāv no trīsstūra prizmas un kuba. Apzīmējumi: S – spogulis; O – objektīvs; PS – puscaurlaidīgs spogulis; OS – objekta stars; AS – atbalsta stars; ŠA – šķietamais attēls; RA – reālais attēls

un deva savus ieteikumus tālākai problēmas virzībai.

Līss un Upatnieks sāka ar Gabora eksperimentu atkārtojumu. Pēc tam 1961. gadā tika veikts pirmais divstaru hologrammas ieraksts ar dzīvsudraba lampu un Ronči difrakcijas režģi. Objekts bija stieple, bet ar Ronči režģa palīdzību asprātīgi tika kompensēta dzīvsudraba lampas gaismas nepietiekamā koherence. 1960. gadā amerikāņu zinātnieks Teodors Meimens izgatavoja pirmo lāzeru, bet 1962. gadā arī Līss un Upatnieks ieguva lāzeru savā rīcībā. Kā zināms, lāzeru gaismas koherence ir daudz augstāka nekā parastajiem gaismas avotiem. Tomēr pirmie eksperimenti pretēji cerētajam deva negatīvus rezultātus, jo parādījās stiprs t. s. koherents troksnis – papildu izkliedēta gaisma, ko radīja putekļu un optisko elementu neviendabību ieraksts. Tikai 1963. gadā Līss un Upatnieks atrisināja koherentā trokšņa problēmu, radot difūzu objekta apgaismojumu. Līdz ar to kļuva iespējams kvalitatīvu trīsdimensionālu (3D) objektu hologrammu ieraksts. Jau pirmā šāda hologramma (darbābiedra dēļēna rotaļu vilciena hologramma, kas tagad ir izstādīta Smitsona muzejā Vašingtonā) izraisīja sajūsmu visos skatītājos, ieskaitot autorus. Līdz ar to hologrāfijas attīstībā, kas kopš 1948. gada stagnēja, bija noticis kardināls lūzums, kurš īstenībā nozīmēja tās atdzimšanu.

Hologrammām ir vairākas īpašības, kas būtiski atšķiras no fotogrāfiju īpašībām.

1. Hologrammas daļa atjauno visa objekta attēlu, ja objekta stars ir difūzs. Sakaru teorijas terminos runājot, hologrāfiskais kods ir redundants. Tādēļ vienā fotomateriāla vietā var ierakstīt vairākas hologrammas.
2. Hologramma ir asociatīva: visa objekta attēlu var nolasīt arī ar objekta stara daļu, ne tikai ar atbalsta staru.
3. Hologrammas negatīvs dod to pašu attēlu, ko pozitīvs.
4. Līsa-Upatnieka hologrammu eksistence pierāda, ka 3D informāciju var attēlot divdimensionālā (2D) veidā. Kā turpmāk redzēsīm, šim faktam ir tālejošas sekas.

E. Līss un J. Upatnieks ir devuši lielu ieguldījumu arī tālākajā hologrāfijas attīstībā. Viņi izstrādāja un eksperimentāli pārbaudīja

hologrāfiskās mikroskopijas metodiku, kur mikroobjektu palielinājums tiek panākts nevis ar lēcām, bet ar pašas hologrāfijas līdzekļiem². Tāpat jāatzīmē lēcu aberāciju korekcijas metodes izstrāde ar hologrammu palīdzību, kā arī krāsainu hologrammu ieraksts ar nolasi baltā gaismā. Juris Upatnieks ir izstrādājis kompakto hologrammu konstrukciju ar apgaismojumu no malas (*edge-illuminated holograms*)¹⁶, tās ir ērtas demonstrēšanai. Tāpat J. Upatnieks ir arī izstrādājis un ar savas firmas *Applied Optics* palīdzību ieviesis ražošanā hologrāfiskos tēmekļus, kas krasi uzlabo šaušanas precizitāti un ātrumu, jo tie optiski pagarina stobru ar graudu par 25–30 metriem¹⁷. Jura Upatnieka devums hologrāfijā ir atspoguļots daudzās publikācijās un 19 patentos (1. tabula).

Neatkarīgi no Līsa un Upatnieka 60. gadu sākumā savu hologrāfijas metodes paveidu izstrādāja arī krievu zinātnieks Juris Deņisjucs (1927–2006). Tajā izmanto biežus fotomateriālus, objekta un atbalsta stari krīt uz fotoplati no pretējām pusēm. Deņisjuka hologrammas, atšķirībā no Līsa-Upatnieka caurlaidības jeb transmisijas hologrammām, sauc arī par atstarošanas jeb refleksijas hologrammām. Tās var nolasīt baltā gaismā, un tās vienlaikus atjauno tikai vienu – šķietamo vai reālo attēlu². Ar to palīdzību ir ērti rādīt trauslus un dārgus muzeja eksponātus, tāpēc to plaši praktizē Krievijā un Ukrainā^{1, 2}.

Runājot par praktiski nozīmīgiem hologrammu veidiem, ir jāatzīmē arī ASV zinātnieka Stīvena Bentona (*Stephen Benton*, 1941–2004) 1968. gadā izstrādātās varavīksnes hologrammas (*rainbow holograms*)¹, kas ir plānas caurlaidības hologrammas, kuras tiek ierakstītas divpakāpju procesā, turklāt pirmā pakāpe ir Līsa-Upatnieka hologrammas ieraksts. To priekšrocības ir iespēja nolasīt attēlu baltā gaismā un hologrammas pavairot ar presēšanas palīdzību. Hologrāfiskās uzlīmes uz dokumentiem un precēm ir Bentona varavīksnes hologrammas.

Hologrāfijas pacēluma vilnis, ko izraisīja Līsa-Upatnieka divstaru metode, Latviju sasniedza ap 1970. gadu. Eksperimentāli pētījumi hologrāfijā tiek veikti kopš 1972. gada, kad LPSR ZA Fizikas institūtā,

Jura Upatnieka 19 patenti

Nr. p. k.	Patenta nosaukums	Gads	Nr. p. k.	Patenta nosaukums	Gads
1.	Viļņu frontes atjaunošana, lietojot koherentu atbalsta staru / <i>Wavefront Reconstruction Using a Coherent Reference Beam</i>	1970	9.	Spoguļgludas virsmas izmaiņu detektēšanas metode / <i>Method of Detecting Changes in Specular Surface</i>	1973
2.	Telpisko frekvenču samazināšana hologrāfijā / <i>Spatial Frequency Reduction in Holography</i>	1970	10.	Viļņu frontes atjaunošana / <i>Wavefront Reconstruction</i>	1974
3.	Caurspīdīgu objektu attēlošanas metode ar koherentu gaismu / <i>Method of Imaging Transparent Objects with Coherent Light</i>	1970	11.	Hologrammas / <i>Holograms</i>	1975
4.	Divstaru hologrāfija ar samazinātām avota koherences prasībām / <i>Two-Beam Holography with Reduced Source Coherence Requirements</i>	1970	12.	Hologrāfisks gaismas līnijas tēmeklis / <i>Holographic Light Line Sight</i>	1977
5.	Hologrāfiska vibrāciju analīzes metode un iekārta / <i>Holographic Vibration Analysis Method and Apparatus</i>	1970	13.	Hologrammu projektors / <i>Hologram Projector</i>	1977
6.	Viļņu frontes atjaunošana / <i>Wavefront Reconstruction</i>	1971	14.	Palielinātu hologrāfisko attēlu aberāciju korekcija / <i>Aberration Correction of Magnified Holographic Images</i>	1980
7.	Caurspīdīgu objektu attēlošanas metode ar koherentu gaismu / <i>Method of Imaging Transparent Objects with Coherent Light</i>	1972	15.	Koherents optiskais korelators / <i>Coherent Optical Correlator</i>	1981
8.	Hologrāfisko datu samazināšanas metode, izmantojot papildu difūzu struktūru atjaunošanai / <i>Technique of Holographic Data Reduction Utilizing an Additional Diffusing Structure During Reconstruction</i>	1972	16.	Metode un iekārta hologrammu ierakstam un parādīšanai ar apgaismojumu no malas / <i>Method and Apparatus for Recording and Displaying Edge-Illuminated Holograms</i>	1987
			17.	Kompakts displejs galvas augstumā / <i>Compact Head-Up Display</i>	1987
			18.	Kompakti hologrammu displeji un kompakta hologrammas izgatavošanas metodes / <i>Compact Hologram Displays and Methods of Making Compact Hologram</i>	1992
			19.	Kompakts hologrāfisks tēmeklis / <i>Compact Holographic Sight</i>	1996

Avots: http://www.holowiki.com/HoloWiki/index.php/Juris_Upatnieks (skatīts 20.08.2007.).

profesora Kurta Švarca laboratorijā, sākās hologrāfiskā ieraksta izpēte KBr kristālos ar krāsas centriem (K. Švarcs, A. Ozols, D. Bandere, J. Kristapsons, J. Ekmanis). Tālākajos eksperimentos ar amorfajiem pusvadītājiem un LiNbO₃ kristāliem Fizikas institūtā iesaistījās arī M. Reinfelde, J. Teteris un P. Augustovs. Kopš 1973. gada pētījumi hologrāfiskajā interferometrijā sākās arī Rīgas Civilās aviācijas institūtā (K. Švarcs, M. Zaruckis, J. Šaicāns, P. Āboltniņš). Ap 1976. gadu segnetokeramikas pētījumi ar

hologrāfijas palīdzību sākās LU Cietvielu fizikas institūtā (CFI) (A. Krūmiņš, U. Iljins, J. Segliņš). Organiskos kristālus ar hologrāfijas metodi LPSR ZA Fizikālās enerģētikas institūtā pētīja S. Zaļetajevs. 1980. gadā tika izveidota LU Hologrāfijas mācību laboratorija (V. Rēvalds, J. Harja, J. Briška). 80. gadu beigās hologrāfiskos pētījumus Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā (tagad Daugavpils Universitāte) iesāka V. Paškēvičs un V. Gerbrederis, turpinot doktorantūras laikā Fizikas institūtā sāko darbu.

Pašlaik hologrāfijas jomā darbi tiek veikti LU CFI (J. Teteris, M. Reinfelde), RTU (A. Ozols, D. Saharovs, P. Augustovs), LU un Ventspils Augstskolā (J. Harja), Daugavpils Universitātē (V. Paškēvičs, V. Gerbrederis, A. Bulanovs), kā arī SIA *Hologramma*, *Dardedze* un *Difraks*, kas ražo hologrāfiskās uzlīmes.

4. Hologrāfijas nozīme tehnikā, fizikā un filozofijā

Kā jau ievadā tika teikts, plašākā nozīmē par hologrāfiju sauc zinātnes, tehnikas un mākslas nozaru kopumu, kas balstās uz hologrāfijas metodi. Šī raksta ierobežotais apjoms ļauj tikai nosaukt šīs nozares¹⁻⁹. Tās ir tādas optiskās hologrāfijas nozares kā tēlotājhologrāfija, hologrāfiskā kinematogrāfija, hologrāfiskā televīzija, hologrāfiskā interferometrija, hologrāfiskā informācijas apstrāde, hologrāfiskā spektroskopija, hologrāfiskā instrumentālā optika, hologrāfiskā metroloģija, dinamiskā hologrāfija, polarizācijas hologrāfija, kā arī datorhologrāfija, akustiskā hologrāfija, elektronhologrāfija, neitronhologrāfija, rentgenhologrāfija, atomhologrāfija. No šī uzskaitījuma vien jau ir redzams, ka hologrāfija, kuras celmlauzis ir Juris Upatnieks, kā koks ir sakopļojusi daudzus zarus, kas dod vērtīgus augļus cilvēcei.

Varbūt vēl lielāka nozīme ir faktam, ka hologrāfija ir ietekmējusi mūsu priekšstatus par apkārtējo pasauli, tādējādi sekmējot ne tikai tādu fizikas nozaru kā kvantu gravitācijas teorijas un kosmoloģijas attīstību, bet arī filozofijas attīstību. Amerikāņu fiziķis un filozofs Deivids Boms (*David Bohm*, 1917–1992) bija pirmais, kas saskatīja Līsa-Upatnieka hologrammu īpašības (3. sadaļa) Visuma uzbūvē¹⁸. Vienkāršojot var teikt, ka, viņaprāt, Visums ir milzīga hologramma, kur katra tās daļa satur informāciju par visu un kur viss satur informāciju par katru daļu. Redzamā pasaule tāpat atšķiras no īstās kā hologrāfiskais attēls no hologrammas. Hologrāfijas priekšstatus filozofijā bez D. Boma ir izmantojuši arī Karls Pribrams (*Karl H. Pribram*), Kens Vilbers (*Ken Wilber*), Fritjofs Kapra (*Fritjof Capra*) un citi¹⁸.

90. gadu sākumā holandiešu fiziķis Žerārs Hufts (*Gerardus 'tHooft*, 1946) ir licis priekšā hologrāfisko principu kvantu gravitācijas teorijā un kosmoloģijā¹⁹. Tālāk to attīstīja ASV fiziķis Leonards Saskinds (*Leonard Susskind*, 1940). Šodien hologrāfiskais princips ir viens no teorētiskās fizikas stūrakmeņiem^{20, 21}. Saskaņā ar hologrāfisko principu tā vienkāršākajā formā informācija par tilpumu atrodas virsmā, kas to ierobežo. Virsmas informācijas blīvums nevar pārsniegt $1,4 \times 10^{65}$ bit/cm²¹⁹. No tā izriet, ka Visums ir ar diskrētu uzbūvi un ka tilpums faktiski ir fiktīvs, tāpat kā 3D objekts, kas ir ierakstīts 2D hologrammā. Šīs idejas tiek lietotas kosmoloģijā melno caurumu teorijā un Visuma brānu teorijā jeb M-teorijā^{20, 21}, kā arī citur. M-teorijā Lielais Visums ir 5-dimensionāls, bet mēs dzīvojam 4-dimensionālā membrānā jeb brānā, kas tad arī ir mūsu Visums.

5. Jura Upatnieka darbu novērtējums

Hologrāfijas metodes izgudrošana un tās pamatprincipu izstrāde neapšaubāmi bija pelnījusi visaugstāko atzinību fizikā – Nobela prēmiju. Uz Nobela prēmiju 1971. gadā, kad tā tika piešķirta, reāli pretendēja D. Gabors, E. Līss, J. Upatnieks un J. Deņisjuks¹. Diemžēl aktīvu pretdarbību Līsa un Upatnieka nominēšanai izvērta viņu Mičiganas Universitātes kolēģis Džordžs Strouks (*George Wilhelm Stroke*, 1924), kas hologrāfijā sāka darboties pēc Līsa un Upatnieka un viņu darbu stimulēts. Viņš deva ieguldījumu Furjē hologrāfijā un arī vēlējās saņemt Nobela prēmiju, turklāt viņam bija liela ietekme Stokholmā. Tomēr galvenā problēma bija ne vairāk kā triju laureātu ierobežojums. Piemēram, šī ierobežojuma dēļ no astoņiem elektronu mikroskopa autoriem tikai Ernsts Ruska (*Ernst Ruska*, 1907–1987) 1986. gadā saņēma Nobela prēmiju, kad pārējie līdzautori bija jau miruši¹.

Galū galā Nobela komiteja prēmiju par hologrāfijas izgudrošanu piešķīra tikai Denisam Gaboram. Tomēr jāatceras, ka bez kardinālā pavērsiena, ko izdarīja E. Līss un J. Upatnieks (3. sadaļa), hologrāfija nebūtu

2. tabula

**Jura Upatnieka balvas un
gada nosaukumi**

Gads	Balva vai goda nosaukums	Kas piešķīris
1965	Roberta Gordona (<i>Robert Gordon</i>) balva	Fotogrāfiskās aparatūras inženieru biedrība (<i>Society of Photographic Instrumentation Engineers</i>)
1967	Tehniskā balva	Amerikas žurnālu fotogrāfu apvienība (<i>American Association of Journal Photographers</i>)
1967	Roberta Vuda (<i>Robert Wood</i>) balva	Amerikas Optikas biedrība (<i>Optical Society of America</i>)
1976	Aleksandra Holeja (<i>Alexander Lyman Holely</i>) Zelta medaļa	ASV Mehānikas biedrība (<i>American Mechanical Society</i>)
1976	ASV 1976. gada labākā izgudrotāja balva	Amerikas izgudrojumu un inovāciju veicināšanas apvienība (<i>American Association for the Advancement of Invention and Innovation</i>)
1991	Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis	Latvijas Zinātņu akadēmija
1999	Latvijas Zinātņu akadēmijas Lielā medaļa	Latvijas Zinātņu akadēmija
2007	Valtera Capa balva	Latvijas Zinātņu akadēmija un Latvijas Republikas Patentu valde

Avots: <http://www.upatnieks.com/Juris%20Upatnieks%20-%2020100.htm> (skatīts 20.08.2007.)

3. attēls. Juris Upatnieks demonstrē vienu no savām hologrammām Latvijas Zinātņu akadēmijā 2007. gada 4. septembrī – dienā, kad viņam tika pasniegta Valtera Capa balva *Autora foto*

ieguvusi to teorētisko un praktisko nozīmi, kas tai ir pašlaik. Tādējādi Juris Upatnieks vistuvāk no latviešu zinātniekiem ir bijis Nobela prēmijas saņēmšanai fizikā.

Lai arī Juris Upatnieks Nobela prēmiju nesaņēma, viņš ir pasauleslavens fiziķis, kura vārds kopš 1965. gada ir atrodams jebkurā enciklopēdijā. Viņa darbs ir novērtēts ar septiņām prestižām balvām un ar vienu goda nosaukumu (2. tabula).

J. Upatnieks ir arī Amerikas Optikas biedrības (*Optical Society of America, OSA*), Fotogrāfiskās aparatūras inženieru biedrības (*Society of Photographic Instrumentation Engineers, SPIE*) un Amerikas Elektrotehnikas un elektronikas inženieru institūta (*Institute of Electrical and Electronics Engineers, IEEE*) biedrs.

Raksta pamatā ir *laudatio* Jurim Upatniekam, ko autors nolasīja LZA 2007. gada 4. septembrī sakarā ar Valtera Capa balvas piešķiršanu Jurim Upatniekam.

VĒRES

- ¹ Johnston, S. F. (2006) *Holographic Visions: A History of New Science*. Oxford, Oxford University Press, 518 p.
- ² Švarcs, K.; Ozols, A. (1975) *Hologrāfija – revolūcija optikā*. Rīga, Zinātne, 208 lpp.
- ³ *Hologrāfija* (1983) Latvijas padomju enciklopēdija, 4. sēj. Rīga, Galvenā enciklopēdiju redakcija, 125.–127. lpp.
- ⁴ Сафронов, Г. С.; Сафронова, А. П. (1973) *Введение в радиолографию*. Москва, Советское радио, 288 с.
- ⁵ Shekhawat, G. S.; Dravid, V. P. (2005) *Nanoscale imaging of buried structures via scanning near-field ultrasound holography*. *Science*, vol. 310, No. 5745, p. 89–92.
- ⁶ Chapman, H. N.; Hau-Riege, S. P.; Bogan, J. M. et al. (2007) *Femtosecond time delay X-ray holography*. *Nature*, vol. 448, No. 7154, p. 676–679.
- ⁷ Tonomura, A. (1990) *Electron holography: A new view of the microscopic*. *Physics Today*, April, p. 22–29.
- ⁸ Sur, B.; Rogge, R. B.; Hammond, R. P.; Anghel, V. N. P.; Katsaras J. (2001) *Atomic structure holography using thermal neutrons*. *Nature*, vol. 414, No. 6863, p. 525–527.
- ⁹ Bernet, S.; Abfalterer, R.; Keller, C.; Schmiedmayer, J.; Zeilinger, A. (1998) *Diffraction matter wave optics in time*. *Journ. Opt. Soc. Am.*, vol. 15, No. 12, p. 2817–2822.
- ¹⁰ Valters, A.; Apinis, A.; Ogrīņš, M.; Danebergs, A.; Lūsis, Dz.; Okmanis, A.; Čudars, J. (1992) *Fizika*. Rīga, Zvaigzne, 660 lpp.
- ¹¹ Caune, D. (1999) *Gaismas spēles kalps*. *Diena*, 8. jūlijs.
- ¹² Kanepone, A. (1999) *Titulētais latvis, hologrāfijas profesors*. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 8. jūlijs.
- ¹³ Juris Upatnieks. Pieejams: <http://www.upatnieks.com/Juris%20Upatnieks%20-%20100.htm> (skatīts 20.08.2007.).
- ¹⁴ Gabor, D. (1948) *A new microscopic principle*. *Nature*, vol. 161, No. 4098, p. 777–778.
- ¹⁵ Leith, E.; Upatnieks, J. (1962) *Reconstructed wavefronts and communication theory*. *Journ. Opt. Soc. Am.*, vol. 52, No. 10, p. 1123–1130.
- ¹⁶ Upatnieks, J. (1992) *Edge-illuminated holograms*. *Applied Optics*, vol. 31, No. 8, p. 1048–1052.
- ¹⁷ Upatnieks, J. (1988) *Compact holographic sight*. *Proc. SPIE*, vol. 883, p. 171–176.
- ¹⁸ Bohm, D.; Capra, F.; Ferguson, M.; Pribram, K. H.; Wilber, K. u.a. (1986) *Das Holographische Weltbild*. Bern, Scherz, 320 S.
- ¹⁹ Smolin, Lee (2001) *Three Roads to Quantum Gravity*. New York: Basic Books, A Member of the Perseus Book Group, 245 p.
- ²⁰ Susskind, L. (2006) *The Cosmic Landscape*. New York: Back Bay Books, 403 p.
- ²¹ Hokings, S. (2003) *Visums rieksta čaumalā*. Rīga, Jānis Roze, 216 lpp.

LATVIJAS ZINĀTNISKĀS EKSPEDĪCIJAS PĒTĪJUMI ĒGIPTĒ

Jānis Oļģerts Klētnieks, astronoms-ģeodēzists, zinātņu vēsturnieks. Dzimis 1929. gada 23. jūnijā Priekuļu pag. Vecvanderēs. Absolvējis LLA Zemes ierīcības fakultāti (1953), Maskavas Valsts universitātes Astronomijas institūta maģistrantūru (1961). Ģeodēzijas inženieris (1953–1957), LVU Astronomiskās observatorijas vecākais zinātniskais līdzstrādnieks (1957–1962) un Laika dienesta vadītājs (1958–1959), RPI un RTU docētājs (1962–1999), docents (kopš 1983. gada), Ģeodēzijas katedras vadītājs (1991–1994). Vairāku projektu līdzdalībnieks: Starptautiskais ģeofizikas gads (1957–1959), Kosmiskās ģeodēzijas horda Rīga–Sofija (1967–1969), *CORINE Land Cover Latvia* (1997–1999), *Geomatics education in Latvia* (1998–1999), Latvijas zinātniskā ekspedīcija Ēģiptē (2002–2008). Pētījumi astronomijā, kosmiskajā ģeodēzijā, inženierģeodēzijā, fotogrammetrijā, latviešu folklorā, zinātņu vēsturē. Publicējis vairāk nekā 400 rakstu, izstrādājis ap 80 zinātniski tehnisko projektu ģeodēzijā un fotogrammetrijā.

Sarakstījis grāmatas *Fotogrammetrijas analītiskās metodes* (1977), *Fotogrammetrijas praktikums* (1979), *Saules pulksteņi Latvijā* (1983), *Nāk komēta* (1986), *Ģeodēzijas profesors Alvilis Buholcs* (2007). Grāmatu *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā*, I daļa (2002), II daļa (2004), III daļa (2007), *Tilti Latvijā* (2004) līdzautors; rakstījis komentārus G. F. Stendera grāmatai *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas* (1988). Apbalvots ar IV šķiras Triju Zvaigžņu ordeni (2006). LZA Goda doktors (2006), Latvijas Zinātņu vēstures asociācijas viceprezidents (no 1993) un Goda biedrs (2002), Baltijas Zinātņu un filozofijas vēstures asociācijas valdes loceklis (no 2004) un Goda biedrs (2006).

Pirmie latviešu zinātnieku darbi Senās Ēģiptes vēsturē un mākslā parādās 20. gadsimta sākumā, vienlaikus ar ēģiptoloģijas kā zinātņu nozares uzplaukumu toreizējā Krievijā.

Pirmais latviešu vēsturnieks, kas pievērsās profesionālām studijām ēģiptoloģijā, bija Francis Balodis (1882–1947), vēlākais Latvijas Universitātes Seno Austrumu vēstures un arheoloģijas profesors (1). Beidzis Maskavas Arheoloģijas institūtu (1910), F. Balodis turpināja studijas Minhenes Universitātē pie ievērojamā ēģiptologa F. V. Bisinga (*F. W. Bissing*) un viņa vadībā izstrādāja disertāciju par tolaik mazpazīstamām ēģiptiešu pundurdievībām jeb Besa figūriņām. Vairākus gadus F. Balodis pasniedza speciālos Ēģiptes vēstures un mākslas priekšmetus Maskavas Arheoloģijas institūtā un Maskavas

Universitātē (1912–1918). Tajā laikā F. Balodis izstrādāja daudzus darbus par Ēģiptes Jaunās valsts laikmeta mākslu un kultūru, kas uzskatāmi par pirmajiem tāda virziena pētījumiem ne vien Krievijā, bet arī Rietumeiropā.

Strādājot Latvijas Universitātē (1924–1940), profesors F. Balodis latviešu valodā publicēja plašu darbu par 18. dinastijas valdnieka Ehnatona laikmeta mākslu. Šajā darbā F. Balodis skaidri pauda tolaik vēl neatzītu uzskatu: „Visā senajā pasaulē, izņemot grieķus, nav otras tautas, kuru tik pelnīti varētu saukt par mākslinieku tautu kā ēģiptiešus.” (2)

Lai gan F. Balodis lasīja Filoloģijas un vēstures fakultātes studentiem dažādus kursus Ēģiptes vēsturē un mākslā, tomēr par viņa galveno zinātniskās darbības virzienu kļuva latviešu senvēstures izpēte un arheoloģija, kas

atvirzīja no aktīvas pētniecības ēģiptoloģijā. F. Baloža publicētie darbi nav zaudējuši vērtību mūsdienās, un uz tiem balstās arī tagadējie latviešu zinātnieku pētījumi ēģiptoloģijā (3).

Rīgas mūmijas izpēte

Pēc profesora F. Baloža ilgus gadus neviens no latviešu vēsturniekiem nepievērsās ēģiptoloģijas pētījumiem. Tikai pēc Latvijas neatkarības atgūšanas franču arhitekts un Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas *UNESCO-UNDP* Pasaules kultūras mantojuma eksperts *Dr. arh.* Bruno Delāns (*Deslandes*), kas strādāja Rīgā, organizēja nelielu pētnieku grupu, lai apsektu eksponātus, kuri atradās Aizrobežu mākslas muzeja Ēģiptes kolekcijā un kur bija arī kāda mūmija koka sarkofāgā.

Plašākas intereses rosināšanai par Ēģiptes vēstures pieminekļiem B. Delāns 2000. gada martā noorganizēja Rīgas Dekoratīvi lietišķās mākslas muzejā izstādi *Faraonu pēdās*, uz tās atklāšanu uzaicinot Francijas Zinātņu akadēmijas (*Collège de France*) Sorbonas Universitātes profesoru Žanu Leklānu, kurš nolasīja lekciju par jaunākajiem pētījumiem ēģiptoloģijā. Drīz pēc tam Rīgas Aizrobežu mākslas muzejs sarīkoja jaunu izstādi *Senā Ēģipte*, kurā izstādīja oriģināldarbus no savas kolekcijas. Muzeja Ēģiptes kolekcijā bez jau minētās cilvēka mūmijas vēl glabājās divas kaķu mūmijas un viena zivs mūmija. Mūmiju izcelsme bija neskaidra, jo nekad tās nebija pētītas. Tāpēc tā paša gada jūlijā ar Francijas vēstniecības atbalstu muzejs noorganizēja mūmiju rentgenogrāfisko un tomogrāfisko apskati. Kopējo izpētes projektu vadīja Ārzemju mākslas muzeja direktore Daiga Upeniece un franču eksperts B. Delāns.

Tā kā šādu izpēti nevarēja veikt muzeja apstākļos, mūmiju kopā ar sarkofāgu nogādāja Latvijas Jūras medicīnas centra Vecmīlgrāvja slimnīcā, kur rentgenogrāfisko un datortomogrāfisko izmeklēšanu vadīja ārste Māra Epermane, bet endoskopisko – ārsti Ivars Tolmanis un Inese Rikša.

Cilvēka mūmija Rīgā bija nonākusi jau 1902. gadā. Arhīvā atrastais dokuments liecināja, ka mūmija nopirkta Kairas muzejā,

atvesta uz Rīgu un nodota Doma muzejam, bet vēlāk, 1952. gadā, pārvesta uz Aizrobežu mākslas muzeju. Turpmākā izpēte atklāja, ka cilvēka mūmija nākusi no Ēģiptes pēdējās valdnieces Kleopatras laikmeta (ap 50. g. p. m. ē.) un tās izcelsmes vieta bijusi Deirelbahri Nīlas kreisajā krastā iepretim Luksorai. 1898. gadā arheoloģisko izpēti tur bija veicis viens no ievērojamākiem franču ēģiptologiem Gastons Maspéro (1846–1916) un atklājis daudzas mūmijas. Kaķu un zivs mūmijas savukārt atrastas Lejasēģiptē slaveņajā Būbastijas nekropolē Sakārā.

Cilvēka mūmijas izpēte slimnīcas apstākļos ar moderno diagnostikas aparāturu palīdzēja iegūt pilnīgu informāciju par mirušā cilvēka ķermeni, kā arī noskaidrot sarkofāga, mūmijas un tās ārējā apvalka mikrobioloģisko stāvokli, vai tas nav veselībai bīstams. Rentgenogrāfiskā apsekošanā visam mūmijas garumam uzņēma 13 rentgenogrammas. Endoskopija ļāva ielūkoties cilvēka mūmijas iekšienē, apskatīt galvaskausu un iekšējos kaulu fragmentus līdz ķermeņa lejasdaļai. Kopējais endoskopa ievadīšanas dziļums sasniedza 1,2 metrus. Endoskopu izdevās ievadīt arī labās rokas rajonā un apskatīt augšdelma un apakšdelma kaulus. Apskates gaitā tika paņemti paraugi analīzēm un visa endoskopiskā izpēte ierakstīta filmā, kas bija 44 minūtes gara un pilnībā dokumentēja mūmijas iekšpusi.

Datortomogrāfiskā caurskate deva iespēju rekonstruēt mūmijas ķermeņa, galvas un atsevišķu kaulu izvietojumu. Vispusīgā izpētē noskaidrojās, ka mumificēts 35–40 gadus vecs vīrietis, kam ir spēcīga, labi attīstīta kaulu uzbūve un labs zobu stāvoklis. Vispārīgā skeleta forma liecināja, ka vīrietis nav strādājis fizisku darbu un nav arī smagi slimojis. Mumificētā ķermeņa vispārējais stāvoklis norādīja, ka mirušā iebalzamēšana veikta pavirši, jo audi nebija saglabājušies un arī kauli izvietoti nekārtīgi. Galvaskausa dobumā neatrada sveķu nosēdumus, bet rokas atradās piespiestas pie ķermeņa ar plaukstu daļu pret augšstilbu iekšpusi. Rumpja daļā bija sasviesti kauli, un starp tiem atradās īpatnējas apzeltītas vaska lodītes. Šo apzeltīto lodīšu klātbūtne vēl joprojām nav izprotama,

domājams, ka tām bijusi maģiska nozīme un tās sargāja mirušo.

Kaķu mūmiju un zivs mūmijas rentgenogrammas savukārt parādīja, kā abas kaķu mūmijas izgatavotas dažādas vietās un ar atšķirīgiem paņēmieniem, bet zivs mūmijā ievietotas piecas zivis, kas sakārtotas pretējos virzienos.

Konsultējoties ar franču un poļu speciālistiem, muzeja darbiniekiem izdevās noskaidrot arī jautājumu par mūmijas saglabāšanas apstākļiem, lai novērstu ap ķermeni aptītā auduma tālāko bojāšanos un muzejs to varētu ilglaicīgi eksponēt skatītājiem.

Aizrobežu mākslas muzeja nodibinātie kontakti ar franču ēģiptologiem sekmēja turpmāko kopdarbību, un 2001. gadā Dr. B. Delāna vadībā tika izveidota patstāvīga latviešu pētnieku grupa, kas veidoja kodolu *Zinātniskajai ekspedīcijai Karnakas tempļu izpētes atbalstam – Mission Scientifique Lettone d'assistance aux recherches sur les temples de Karnak*, lai kopā ar franču zinātniekiem strādātu Karnakas tempļu izpētē Ēģiptē. Latvijas valdība ekspedīcijas darbību

saskaņoja ar Francijas Ārlietu un Ēģiptes Kultūras ministriju, un drīzumā no Ēģiptes Senlietu augstākās padomes tika saņemta atļauja Karnakas tempļu kompleksa 7. pilona izpētei ar modernām digitālās fotogrammetrijas metodēm.

Ekspedīcijas sagatavošanas darbā iekļāvās dažādu nozaru speciālisti – arhitekti, arheologi, būvinženieri, muzeju darbinieki un Rīgas Tehniskās universitātes docenta J. Klētnieka vadītie fotogrammetrijas pētnieki: asistents M. Kaļinka un inženierzinātņu maģistrs G. Goldbergs. Latvijas ekspedīcijai lielu atbalstu sniedza Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, kura piekrita būt par zinātniskās misijas patronesi. Pirmoreiz latviešu zinātniekiem pavērās reāla iespēja pašiem Ēģiptē piedalīties seno pieminekļu izpētes darbos.

Pētījumi Karnakas tempļu kompleksā

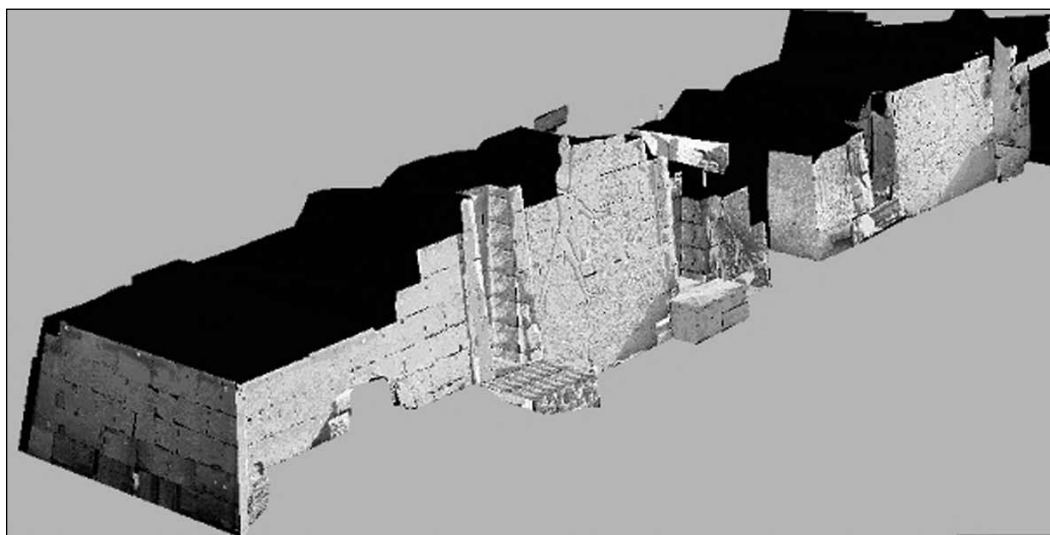
Pirmā latviešu ekspedīcijas pētnieku grupa četru cilvēku sastāvā uz Ēģipti devās

1. attēls. Karnakas tempļa 7. pilons

2. attēls. Karnakas tempļa 7. piona fotogrammetriskais attēls

3. attēls. Karnakas tempļa 7. piona trīsdimensiju attēls

jau 2002. gada februārī un 10 dienas strādāja Karnakas franču misijas vadītāja Dr. Fransuā Laršē (*Larché*) vadībā slavenajā Karnakas tempļu kompleksā pie Luksoras. Ekspedīcijas izpētes grupā bija iekļauti fotogrammetrijas speciālisti J. Klētnieks un M. Kaļinka, arheologs M. Lūsēns un ģeoinformācijas speciāliste B. Ziemele. Pētījumu mērķis bija ar fotogrammetrijas paņēmieniem digitālā veidā dokumentēt 7. tempļa piona telpisko novieto-

jumu un uz sienām attēloto epigrāfiju – reliefus un hieroglifu tekstus (4).

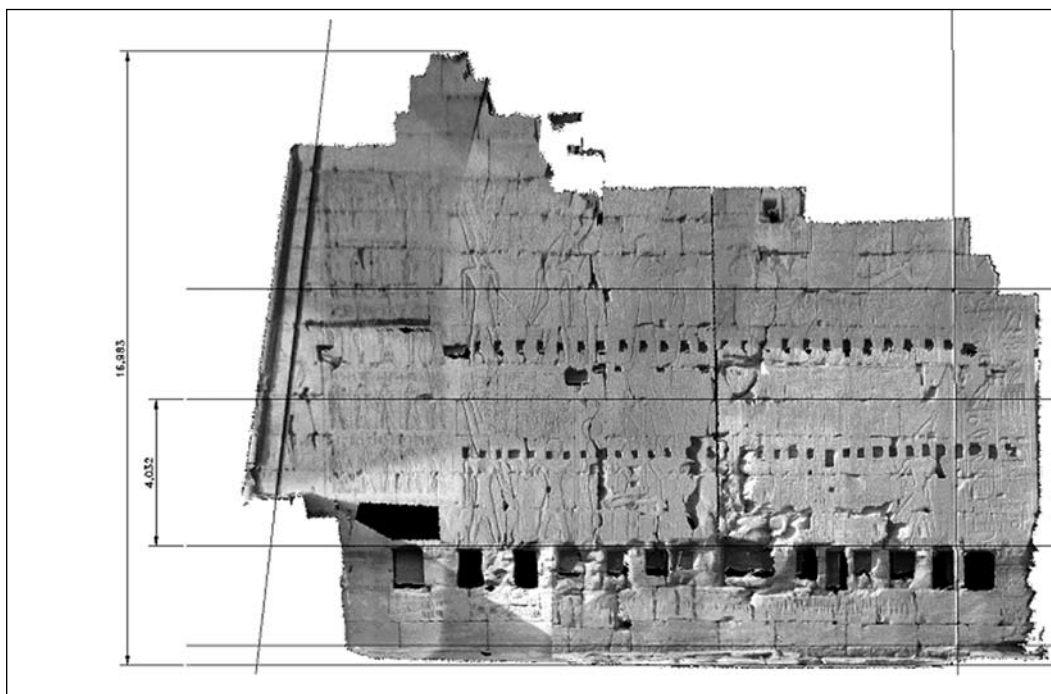
Pirms 3500 gadiem Ēģiptes Jaunās valsts valdnieka Tutmosa III laikā būvētā tempļa pions laika gaitā bija daudz cietis no cilvēku un zemestrīces postījumiem. No kādreizējā greznā, ap 60 m garā piona, ko rotājušas sienās iegrebtās figūras un hieroglifi, saglabājušās vien ap 6 m augstas sienas un gigantisku valdnieka skulptūru fragmenti. Ekspedīcijai

izdevās noteikt pilona konstruktīvo detaļu telpisko novietojumu ar precizitāti līdz 2 cm, bet sienu epigrāfiju līdz 5 mm. Fotogrammetriskie uzmērījumi deva iespēju izstrādāt telpisko tempļa pilona datorizēto modeli ar hieroglifu un reljefu attēlu precīzu izvietojumu. Pirmo reizi Ēģiptes pieminekļu izpētes praksē Latvijas zinātniskā ekspedīcija ieguva rezultātus, kas pārliecinoši pierādīja digitālās fotogrammetrijas lielo nozīmi senatnes pieminekļu dokumentēšanā. Uzmērījumus, ko agrāk pētnieki veica no stalažām, pārzīmējot detaļas un iegravētos hieroglifus uz papīra, tagad varēja aizstāt ar digitālās fotogrammetrijas metodi. Datorizētie uzmērījumi arhitektiem un konstruktoriem atvieglo senatnes pieminekļu diagnostiku, izstrādājot būvkonstrukciju nostiprināšanas plānu un restaurācijas projektu.

Pētot Karnakas tempļu kompleksu, kas iekļauts *UNESCO* Pasaules kultūras mantojuma sarakstā, latviešu fotogrammetrijas speciālisti apguva sarežģītu un unikālu celtnu dokumentēšanas darbu specifiku, izstrādājot atbilstošu pētniecības metodoloģiju.

Pirmajā ekspedīcijā iegūtos rezultātus atzinīgi novērtēja Ēģiptes Kultūras ministrija un Senlietu augstākā padome. Latvijas ekspedīcija 2004. gada pavasarī saņēma jaunu atļauju pētījumu turpināšanai Karnakas tempļu kompleksā, lai dokumentētu tempļa 8. pilonu, kas būvēts valdnieces Hatšepsutas laikā (1473.–1458. p. m. ē.). Šī tempļa dokumentēšanai ekspedīcija izstrādāja jaunu metodiku ar *Callidus* sistēmas lāzera skenēšanas aparāturu, kas iepriekš jau bija pārbaudīta Rīgas Doma baznīcas velvju izpētē un nodrošināja digitālo attēlu iegūšanu automātiskā režīmā. Ar to tika sperts jauns solis senatnes pieminekļu dokumentēšanas tehnoloģijā, kas apliecināja Latvijas zinātniskās ekspedīcijas sniegumu pasaules kultūras mantojuma izpētē.

Šajā laikā ekspedīcija paplašināja savu darbību, iesaistoties Irākas vēstures un kultūras pieminekļu saglabāšanas programmās. Latvijas valsts pievienojās *UNESCO* organizētajai Irākas arhitektūras un arheoloģijas pieminekļu aizsardzības kampaņai. Ārlietu un Kultūras ministrija saskaņoja irākiešu

4. attēls. Karnakas tempļa 8. pilona fotogrammetriskais plāns

speciālistu apmācības programmu pieminekļu dokumentēšanai ar digitālās fotogrammetrijas metodēm. Uz apmācībām Rīgā ieradās vairāki irākiešu speciālisti, kas strādāja pieminekļu aizsardzības jomā. Pēc tam apmācību turpināja Kairā un pabeidza Jordānijas galvaspilsētā Ammānā. Tādējādi latviešu fotogrammetrijas zinātnieku pieredze nonāca irākiešu kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanas speciālistu rīcībā. Latvijas valsts palīdzību atzinīgi novērtēja toreizējais Irākas kultūras ministrs M. Al-Jazairi, kurš speciāli ieradās Rīgā, lai parakstītu sadarbības projektu ar Latvijas Kultūras ministriju.

Džosera piramīdas izpēte (2005–2008)

Sekmīgā Karnakas tempļu izpēte pavēra ceļu latviešu speciālistiem uz ievērojamo Pasaulē kultūras mantojuma sarakstā iekļauto Džosera piramīdu. 2005. gadā Ēģiptes Senlietu augstākā padome uzdeva Latvijas zinātniskajai ekspedīcijai noskaidrot un dokumentēt šīs pasaulē vecākās akmens piramīdas ārējo

sienu un pazemes telpu stāvokli. Piramīdā pēc 1992. gadā notikušās zemestrīces bija parādījušās plaisas un nobrukuši akmeņi, kas radīja draudus tās noturībai. Latvijas ekspedīcijas līdzšinējā darba pieredze un prasme izmantot jaunās tehnoloģijas bija izšķirošā, lai paaugstinātas bīstamības apstākļos ātri veiktu šo uzdevumu.

Džosera pakāpienu piramīda celta apmēram pirms 4700 gadiem, un to uzskata par vecāko akmens piramīdu pasaulē. Piramīda paceļas virs Ēģiptes Senās valsts III dinastijas valdnieka Hora Netjerikheta jeb Džosera (2667.–2648. g. p. m. ē.) kapavietas un uzbūvēta augstā priesteru Imhotepa vadībā, par ko liecina arheologu atrastās Džosera skulptūras pamatnē iecirstie hieroglifi. Par piramīdas būvniecību un tās kādreizējo izskatu hieroglifu teksti nekādas citas ziņas nesniedz. To nepiemin arī antīkā laikmeta autori. Līdz pat 20. gadsimta sākumam, kad uzsāka sistemātisku arheoloģisko izpēti, piramīdas apakšdaļu un apkārtējo tempļu drupas slēpa smilšu slānis.

5. attēls. Džosera piramīda Sakārā

Lielāko ieguldījumu Džosera piramīdas kompleksa izpētē devis franču arhitekts un ēģiptologs Žans Filips Lauērs (1902–2001), kurš atklāja arheoloģiskajos izrakumos atsegtajās drupās seno celtņu izvietojumu, konstrukcijas un iespējamo arhitektonisko veidu (5). Tika izpētītas vecākās akmens kolonnas, sienu fragmenti, celtņu funkcionālā nozīme un pakāpju piramīdas apakšzemes struktūras. Ž. F. Lauērs sniedzis arī pirmo piramīdas virszemes un apakšzemes konstrukciju būvniecības konceptuālo modeli.

Pēc Lauēra nāves pētījumi pakāpienu piramīdā netika turpināti. Tādējādi Latvijas zinātniskā ekspedīcija kļuvusi par Lauēra darba tiešu turpinātāju. Pēdējos trijos gados organizēti seši izbraukumi, kuros piedalījušies dažādu nozaru speciālisti, to skaitā no Latvijas un Rīgas Tehniskās universitātes, no firmām *ARCHitravs*, *Geostar*, *MikroKods*, *MerKo*, *Re&Re*, *Filmu studijas ĢILDE* un *CALLIDUS Precision Systems* (Vācija). Pateicoties Latvijas Kultūrkapitāla fonda un minēto privātfirmu daļējam finansējumam, kā arī tehniskajai palīdzībai, ekspedīcijai sadarbībā ar Ēģiptes Senlietu augstāko padomi izdevies veiksmīgi veikt zinātniskos pētījumus, kuru mērķis ir saglabāt un atjaunot pasaules vecāko akmens piramīdu.

Pirmajā pētījumu sezonā 2005. gada jūlijā ekspedīcija uzsāka Džosera piramīdas ārsienu uzmērīšanu ar *Callidus* sistēmas 3D lāzera skeneri CP 3200, saistot mērījumus ar objektā esošo ģeodēziskā tīkla koordinātu sistēmu. Uzmērīšanu iesāka piramīdas dienvidu daļas ārpusē pie ieejas galerijā uz centrālo apbedījuma šahtu, ko XXVI dinastijas laikā (7.–6. gs. p. m. ē.) izlauza Saisas valdnieki. Dienvidu galerija atrodas apmēram 5 m dziļumā un stiepjas vairāk nekā 50 m ziemeļu virzienā līdz valdnieka apbedījuma šahtai. Galerijas griesti visā garumā nostiprināti ar 22 akmens kolonnām, un uz vienas tika atklāti izdzisuši reljefu padziļinājumi. Tā bija līdzīga kādai citai agrāko pētnieku darbos minētajai kolonnai, ko 19. gadsimta vidū vācu pētnieks Karls Lepsius (1810–1884) bija izlauzis no šīs galerijas. Par tās atrašanos nebija nekas zināms, līdz beidzot ekspedīcijas vadītājs Dr. B. Delāns to atrada Ēģiptes muzejā Berlīnē, kur tā glabājās krātuvē neatpazīta

kopā ar citiem artefaktiem. Atrastā kolonna tika noskenēta, un tai ieguva telpisko attēlu, ko virtuāli varēja ievietot agrākajā vietā dienvidu galerijas digitālajā modelī.

Lepsiusa izlauztā akmens kolonna ievērojama ar to, ka tajā iegravēti hieroglifi, kuru nozīme līdz šim nebija atšifrēta. Ar kolonnas digitālo attēlu tika iepazīstināts franču ēģiptologs Alēns Zivī, kurš jau vairāk nekā 25 gadus vada arheoloģiskos izrakumus Sakaras ziemeļaustrumu sektorā netālu no Džosera piramīdas, tā sauktajā Būbastijā, un vairākkārt lasījis lekcijas Rīgā. A. Zivī kļuvis slavens ar kaķu mūmiju nekropoles atklāšanu Būbastijas klinšainajās alās, kur atradis vairākus tūkstošus svēto kaķu un ibisu mūmijas, kuru izcelsmi attiecina uz 14.–13. gs. p. m. ē.

Alēns Zivī Berlīnes muzeja kolonnas digitālajā attēlā saskatīja pazīstamus hieroglifus ar XIX dinastijas valdnieka Ramzesa II vēstnieka Netjervimesa vārdu. Netjervimess bijis gan valdnieka mantzinis, gan vēstnieks vai diplomāts, kurš palīdzējis Ramzesam II noslēgt mieru ar hiksi valdnieku. Hiksi bija naidīgas ciltis, kas jau XIV dinastijas beigās sagrāva Ēģiptes Vidējo valsti. No hiksiem ēģiptieši aizguva zirgus un kaujas ratus, ko agrāk tie nepazina.

Turpmākie pētījumi parādīja, ka kolonna attiecas uz pavisam citu laikmetu – mūsu ēras 2. gadsimtu vai Romas imperatora Trajāna valdīšanas laiku. To apliecināja zem kolonnas kapiteļa atrastā koka ķīļa radioaktīvā oglekļa datējums. Domājams, ka šī kolonna un vēl citas ņemtas no apkārtējo tempļu drupām, lai nostiprinātu galerijas griestus, kas jau tolaik bijuši nedrošā stāvoklī.

Piramīdas ārsienu skenēšanas rezultāti atklāja arī patieso ieejas vietu piramīdā no ziemeļpuses. Iepriekšējiem pētniekiem to nebija izdevies precīzi noteikt, jo kāpņu galerija piramīdas iekšienē ir sabrukusi. Apsekojot zem piramīdas kapeņu izlaupītāju izcirstās ejas, ekspedīcijai izdevās atpazīt un uzmērīt vairākus kāpņu pakāpienus, kas raksturoja kāpņu galerijas patieso novietojumu un labi sakrita ar ārpusē atklāto ieejas vietu no ziemeļpuses tempļa. Kāpņu galerijas slīpums norādīja, ka tā orientēta uz debess ziemeļpola nekad nenorietošo zvaigžņu apgabalu. Līdzīgs

astronomiskā orientējuma fenomens piemīt arī vēlākā periodā būvētām piramīdām (6). Acīmredzot šāds kāpņu izvietojums saistīts ar senajiem mitoloģiskajiem ticējumiem.

Piramīdas ārsienu skenēšanā ieguva liela apjoma un augstas precizitātes 3D koordinātu punktu kopu, kura pieļauj noteikt ne vien atsevišķo akmens bloku izmērus un novietojumu, bet arī pakāpienu un apakšējās pamatnes stūros novietoto bloku ģeometrisko stāvokli, kas precizē kopējos piramīdas izmērus. Digitālie dati satur plašu ģeometrisko un semantisko informāciju, uz kuru balstās pētījumi par piramīdas konstruktīvajām īpatnībām, būvniecības posmiem un hronoloģijas interpretācijām.

Pilnīgi jaunu un unikālu informāciju ieguva, skenējot piramīdas pazemes galeriju labirintu, kas ievirzās līdz 40 m dziļi pazemē un kopgarumā sasniedz vairākus kilometrus, ietverot centrālo apbedījuma šahtu, palīgtelpas un valdnieka ģimenes kapenes. Džosera piramīdas apakšzemes struktūru telpiskais izkārtojums un tur atklātie artefakti dod pilnīgi jaunas interpretācijas iespējas par pazemes telpu tiešo nozīmi, to funkcijām un izbūves hronoloģiju.

Valdnieka Džosera sarkofāga kamera atrodas centrālās šahtas apakšdaļā, apmēram 30 m dziļumā. Izpētes laikā tā bija apbēta ar akmeņiem un salauzītiem koka siju gabaliem, kas zemestrīces brīdī nokrituši no šahtas pārseguma velves. Koka siju radioizotopu analīze uzrādīja datējumu 2820.–2660. g. p. m. ē. Tas apliecināja, ka piramīda būvēta apmēram pirms 4650 gadiem. Neskatoties uz bīstamajiem apstākļiem, ekspedīcija ieguva precīzu centrālās šahtas telpisko izvietojumu ar augšējo dienvidpuses un ziemeļpuses galeriju, kā arī ar pazemes galeriju pieslēguma mezgliem. Šahtas velvei mērījumus atkārtoja vairākas reizes, konstatējot izmaiņas, kas liecināja, ka akmeņi joprojām turpina krist. No valdnieka apbedījuma kameras dienvidu, rietumu un ziemeļu virzienā nozarojas galerijas ar sānu gaitēņu akmens sienās izcirstām dziļām nišām. Šo galeriju funkcionālā nozīme palikusi neskaidra. Ēģiptologi agrāk izteikuši minējumu, ka tur uzglabāti ziedojuumu trauki, kas vēl tur dažviet redzami. Tomēr, pamatojo-

ties uz mitoloģiskiem ticējumiem, domājam, ka šīs galerijas izmantotas mirušā valdnieka kapavietas aizsardzībai. Iespējams, ka nišās apbedīta valdnieka apsardze, kas pazemē tāpat kā dzīves laikā sargāja valdnieka pils apartamentus. Tik sena laikmeta nebalzamētie ķermeņi nevarēja būt saglabājušies. Raksturīgi, ka līdzīga tipa galerijas atrastas arī vēlāko III dinastijas valdnieku kapenēs.

Blakus apbedījuma kamerai austrumpusē atrodas divas palīgtelpas, ko simboliski dēvē par valdnieka kapavietas horizontu jeb ahetu. Šo telpu sienas klātas ar zilganzaļām keramikas flīzēm, kas it kā atdarina Nīlas zaļo niedru un zilo ūdeņu viļņojumu. Seno ēģiptiešu leģendās minēts, ka Nīlas niedrājā dzīvību zaudējis teiksmainais Ozīris, kuram uz īsu brīdi ar Izīdas brīnumaino maģisko spēku izdevies atgūt dzīvību, lai radītu savu pēcnācēju dievišķo Horu. Nīlas niedrājs simbolizē arī pēcnāves paradīzes vietu, kur pēc nāves dzīvību atguvušais valdnieks dzīvo kopā ar savu saimi bez rūpēm un pārticībā, līdzīgi kā agrāk dzīves laikā (7).

Kapenes kompozīcijā palīgtelpas, kas atrodas blakus valdnieka sarkofāgam, izveidotas ar noteiktu mērķi, lai simboliski nodrošinātu mirušā valdnieka atdzimšanas ceļu. Vecākie piramīdu teksti no V dinastijas valdnieka Unasa kapenēm stāsta, ka valdnieks mirušo valsts dievības Ozīrisa valstībā atgūst dzīvību un kopā ar Horu paceļas debesīs: „Unass nāk... Viņš kļuvis par spārnoto Horu, viņa dvēsele pārtapusi par garu. Sataisiet viņam vietu pie zvaigznēm.” Līdzīga satura teksti atrasti arī vēlāko VI dinastijas valdnieku Teti, Pepi I un Pepi II kapenēs. Tajos vēl skaidrāk atklāta seno ēģiptiešu reliģisko ticējumu būtība – izpratne par cilvēka dvēseles nemirstību. Nāve nebija beigas, bet gan dabisks dzīvības turpinājums, atdzimšana vai pārtapšana jaunā esamībā.

Senatnē skaisto „Džosera horizonta” telpu sienu zilganzaļās flīzes izlauzuši vandaļi. Tagad sienu ģipša javā palikuši vien flīzīšu aizmugures nospiedumi ar savādām izgatavotāju amata zīmēm. Abu telpu savienojošo durvju apmali ar valdnieka Džosera heraldiskiem hieroglifiem 19. gadsimta četrdesmitajos gados izlauzis vācu pētnieks K. Lepsius,

un tagad tā glabājas Ēģiptes muzejā Berlīnē.

„Džosera horizonts” kompozicionāli saistīts caur klintajā izcirstu gaiteni ar serdabu jeb telpu, kuras austrumpuses sienā trijās neīstenu durvju ailās novietoti valdnieka skulpturālie reljefi. Pēc sena mitoloģiska ticējuma cilvēka attēls vai skulptūra un tāpat arī viņa vārds iemiesoja dvēseli. Reljefā izveidotie Džosera attēli mākslinieciskā ziņā ir unikāli. Tie ir vecākie ēģiptiešu kapeņu reljefi, kas parāda jau labi attīstītas mākslas izaugsmi. Džosers tur redzams ar Ozīrisa galvassegu, un, līdzīgi kā leģendā šī dievība atguva dzīvību, tā arī mirušais valdnieks spēka pilns soļo pretim uzlecošai saulei.

Šiem serdaba attēliem dziļā simboliska nozīme, jo tie izteic raksturīgu senā saules kulta iezīmi. Džosers jau dzīves laikā tika godināts kā saules dieva Ra dēls. Sengrieķu rakstnieka Plūtarcha paustajā leģendā par Ozīrisu un Izīdu stāstīts, ka saules dievs Ra ik vakarus nomirst un aiz debess rietumpuses horizonta nonāk Ozīrisa valstībā. Tur nakts stundās mirušais saules dievs mistiskā veidā atdzimst no jauna un no rīta spēka pilns atkal paceļas debesīs, lai peldētu savā laivā pa debesjumu. Serdabam svarīga vieta kapeņu vai tempļa struktūrā, jo no turienes valdnieka atdzimušā dvēsele *Ka* ik rītus kopā ar saules dievu varēja pacelties debesīs (8).

Geniālais arhitekts un saules reliģijas centra galvenais priesteris Imhoteps šos senos mitoloģiskos ticējumus ar arhitektūras un mākslas līdzekļiem meistarīgi atveidojis Džosera pēcnāves mitekļa kompozīcijā.

Vairākās darba sezonās ekspedīcijai ar 3D lāzera skeneri izdevās noteikt visu nesabrukušo pazemes gaitēņu telpisko izvietojumu un sienu stāvokli (9). Pazemes dziļākā daļā, apmēram 40 m no zemes virsmas, tika

6. attēls. III dinastijas valdnieka Džosera reljefs

atklātas trīs iepriekš nezināmas galerijas, kas agrāk pirms Asuānas dambja uzcelšanas bija applūdušas un nebija izpētei pieejamas. Vienā no šīm galerijām atradās māla ziedojumu trauki un cilvēku kauli, kas norādīja, ka zem Džosera kapeņām atrodas vēl vecāka perioda, iespējams, I un II dinastijas, apbedījumu vietas.

Jaunus atklājumus deva arī Džosera ģimenes kapeņas, kas atrodas zem piramīdas austrumdaļā. Lai gan šo kapeņu arheoloģiskā izpēte Ž. F. Lauēra vadībā jau bija pabeigta pagājušā gadsimta 50. gados, apbedījumu šahtu un nozarojošo galeriju stāvoklis nebija dokumentēts un bija ļoti sliktā stāvoklī. Dažās galerijās vēl atradās skaisti alabastra sarkofāgi, virs kuriem kādreiz ierīkotais griestu nostiprinājums bija ielūzis un apdraudēja drošību. Tāpēc ekspedīcija rosināja Ēģiptes atbildīgām iestādēm atļaut vairākās nedrošākajās vietās veikt steidzamus nostiprināšanas darbus. Pēc ekspedīcijas vadītāja Dr. B. Delāna ierosmes sadarbībā ar Rīgas būvfirmas

Re&Re inženieriem tika izstrādāts avārijas stāvoklī esošās šahtas velves un divu galeriju griestu nostiprinājuma projekts. Šo projektu Ēģiptes atbildīgās iestādes akceptēja un 2007. gada pavasara ekspedīcijas laikā nostiprināšanas darbus divās galerijās (Nr. 5. un 6.), kas atradās vissliktākajā stāvoklī, būvfirmas *Re&Re* inženieri (E. Bergmanis, I. Vība) arī paveica.

Griestu nostiprināšanai izmantoja īpaši šim mērķim piemērotus modernos materiālus – izturīgas polimēra sijas un tā saukto ģeosietu, ko parasti lieto grunts nostiprināšanai pret noslīdēšanu. Šie materiāli tika atvesti no Latvijas un samontēti tieši galerijās. Ar jauno konstrukciju pārsedza nedrošo griestu daļu virs sarkofāgiem un, lai nebojātu sienas, to nostiprināja ar domkratiem. Latvijas inženieru darbu atzinīgi novērtēja Ēģiptes Senlietu padomes vadītājs Dr. Zahi Havass, jo tāds nostiprināšanas veids un materiāli vēsturiskā mantojuma saglabāšanā vēl nebija lietoti.

No pazemē esošajām 11 galerijām, kas ved uz valdnieka ģimenes sarkofāgu vietām, vislielāko interesi piesaistīja 3. galerija. Tā noslēdzas ar paplašinātu telpu, kurai augsti kupola formas griesti, un atgādina nelielu templi. Sienas kādreiz tur bijušas apliktas ar labi apstrādātiem kaļķakmens blokiem. Vēl tagad tur atradās vairāki ar Džosera heraldiku un raksturīgajām piecstaru zvaigznēm klāti akmeņu bloki un arī kāda koka sarkofāga dēļu gabali, vairāki māla ziedojumu podi.

Trešās galerijas arheoloģisko izpēti jau agrāk bija veicis Ž. F. Lauērs un dažās vietās nostiprinājis drūpošos sienu un griestu akmeņus. Dienvidpuses sienā pie kapenes grīdas viņš bija atklājis nelielu, apmēram 25 cm garu ģipša javas joslu ar cilindriskā zīmoga nospiedumu. Lauēram izdrupušajā zīmoga nospiedumā izdevās identificēt hieroglifus, kādi jau bija atrasti uz skulptūras pamatnes ar Imhotepa vārdu. Zīmogs saturēja Imhotepa titula hieroglifus! Irstošās sienas dēļ Lauērs tālāko izpēti bija atlicis uz vēlāku laiku, bet turpināt izrakumus aiz zīmoga sienas viņam vairs neizdevās. Lauērs savās publikācijās tā arī neizsaka minējumus, kas aiz zīmoga varētu slēpties.

Sarežģītā novietojuma dēļ Imhotepa zīmogs nekad vēl nebija nofotografēts. Mūsu ekspedīcijai kā pirmajai izdevās iegūt šī unikālā, gandrīz piectūkstoš gadus vecā zīmoga nospieduma attēlu. 2000. gada augustā kinorežisors Romualds Pipars to dokumentēja gan kinolentē, gan fotoattēlos. Iegūtie zīmoga nospieduma attēli tagad jau kļuvuši par vienīgiem vispilnīgākajiem vēstures dokumentiem, jo vēlāk ekspedīcija konstatēja, ka nospiedums starplaikā daļēji sabojāts.

Neatbildēts palicis jautājums, kas slēpjas aiz šī zīmoga? Latvijas ekspedīcijas pazemes galeriju skenēšanā iegūtais telpiskais modelis parāda, ka aiz zīmoga apmēram 5 m dziļāk atrodas samērā liels kaļķakmens iežu masīvs, ko nav skāruši laupītāji un kas varētu ietvert vairākas nezināmas telpas vai galerijas. Uz šādu iespējamību norāda arī 40 m dziļumā jaunatklātās galerijas. Neskaidro jautājumu ir daudz.

Ekspedīcijas pēdējā darba sezonā 2007. gada pavasarī Džosera piramīdas kompleksa izpētē ļoti veiksmīgi tika lietotas radiolokācijas zondēšanas metodes (*Ground Penetration Radar* jeb *GPR*). Ar Latvijā izgatavotu ģeoradaru *ZOND-12C*, kas aprīkots ar oriģinālu datorprogrammu signālu reģistrācijai, Latvijas Universitātes profesors Dr. ģeol. Valdis Segliņš un SIA *Baltijas Zemes resursi* inženieris Georgijs Sičovs uzmērīja vairākus profilus piramīdas austrumpusē un dienvidpuses pagalmā. Pazemes struktūru lokalizācijas noskaidrošanai izmantoja antenu sistēmu darbam 150, 75 un 38 MHz, dažviet arī 1,5 GHz frekvencēs. Pateicoties īpatnējiem dabas apstākļiem – sausajiem kaļķakmens un aleirīta iežiem –, īsie elektromagnētiskie impulsi (~30 ns) nodrošināja signālu atstarošanu no neviendabīgām dažāda blīvuma vietām līdz pat 70 m dziļumam. Tik dziļi slāņi ar radiolokācijas zondēšanas metodēm Ēģiptes vēstures pieminekļu izpētē vēl nekad nebija sasniegti! Šāda tipa pētījumiem tas bija izcils pasaules klases sasniegums.

Radiolokācijas zondēšanas mērījumu tālākā apstrāde skaidri pierādīja, ka pazemē atrodas vairākas nezināmas telpas un galerijas. Piramīdas austrumdaļā atrodas vismaz trīs galerijas, kas ved uz valdnieka ģimenes

kapenēm. Uz 3. galeriju virzās aptuveni 100 m garš lejupejošs koridors, kas sākas ieplakā aiz kompleksa sienas. Šāda koridora esamības iespēju jau agrāk uzrādīja piramīdas iekšienē iegūtie 3D skenēšanas rezultāti un konstrukciju pētījumi. Blakus izdalās arī ejas uz 4. un 5. galeriju. Piramīdas dienvidpuses pagalmā atklāja koridoru, kas nāk no dienvidu kapenes un noslēdzas pie piramīdas ar plašāku telpu, iespējamo ziedojuma vietu. Jauniegtie rezultāti dod pavisam jaunu izpratni par kopējo Džosera piramīdas kompleksu. Trešās dinastijas valdnieka Džosera piramīda uzskatāma par hierarhiski strukturētu nekropoli, kurā bez centrālās valdnieka kapenes apbedītas vairākas tālāka vai agrāka perioda augstas personas.

Latvijas ekspedīcijas pētījumu programma neparedzēja īpašus arheoloģiskus izpētes darbus. Tomēr, strādājot šādā vēstures objektā un dokumentējot pašreizējo situāciju, vienlaikus tika uzmērītas daudzu artefaktu atrašanās vietas. Lai uzskaitītu un apsekotu senlietas, kas atrodas piramīdas pazemes galerijās, ekspedīcijas darbā tika iesaistīta arheoloģe Agnese Kukela, kura paveica vispārējo arheoloģisko inventarizāciju. Vairākos izbraukuma posmos inventarizēti apmēram 60 dažādi priekšmeti, to skaitā arī kaļķakmens bloki ar dekoru, māla trauki, cilvēku apbedījumu fragmenti, kauli, sarkofāgi un citi

objekti. Apsekojot katru no šiem objektiem, tika noteikta to atrašanās vieta, stāvoklis, orientējums, izmēri un raksturīgās pazīmes, kā arī tie tika nofotografēti. Artefaktu uzskaitē izstrādāta datubāze, kas savienota ar 3D skenēšanas datiem un iekļaujas kopējā Džosera piramīdas kompleksa ģeogrāfiskās informācijas sistēmā.

Par Latvijas zinātniskās ekspedīcijas pētījumiem Ēģiptē ekspedīcijas vadītājs Dr. arh. Bruno Delāns vairākkārt ziņojis ekspedīcijas patronesei Valsts prezidentei Vairai Vīķei-Freibergai, Latvijas Zinātņu akadēmijai un 2007. gada 9. novembrī arī Francijas institūta Rakstu un literatūras akadēmijas (*Academie des Inscriptions et Belles-Letres*) locekļiem Parīzē. Noklausīties Latvijas ekspedīcijas ziņojumu bija ieradies bijušais Francijas prezidents Žaks Širaks un ievērojamākie ēģiptologi. Ekspedīcijas sasniegumus atzinīgi novērtējis apsveikuma vēstulēs Francijas prezidents Nikolā Sarkozī, premjerministrs Fransuā Fijons un Romas Kultūras mantojuma saglabāšanas un restaurēšanas pētījumu starptautiskā centra *ICCROM* ģenerāldirektors Munīrs Bušnaki.

Latvijas zinātniskās ekspedīcijas pētījumi Ēģiptē turpinās. Iegūto pētījumu materiālu zinātniskā apstrāde vien prasīs vairākus gadus, turklāt tiek plānotas jaunas pētījumu programmas.

VĒRES

- ¹ Klētnieks, J. (2003) *Profesors Francis Balodis – pirmais latviešu pētnieks ēģiptoloģijā*. Latvijas Universitātes Raksti, 653. sēj.: Zinātņu vēsture un muzejniecība, 90.–101. lpp.
- ² Balodis, F. (1924) *Mākslas reforma Echnatona laikā*. LU Raksti, XI, 183.–266. lpp.
- ³ Arheologs Dr. phil. Dr. hist. profesors Francis Aleksandrs Balodis (1882–1947): Biobibliogrāfija (2007) Rīga, Latvijas Vēstures institūta apgāds, 123 lpp.
- ⁴ Klētnieks, J. (2005) *Latvijas zinātnieku līdzdalība Karnakas tempļu izpētē*. LZA gadagrāmata 2005. Rīga, Zinātne, 160.–161. lpp.
- ⁵ Lauer, Jean-Philippe (1962) *Histoire Monumentale des Pyramides D’Egypte*. Le Caire, Imprimerie de L’Institut Français d’archéologie orientale, Tome I, 286 p.
- ⁶ Lehner, Mark (2004) *The Complete Pyramids*. Cairo, The American University in Cairo Press, 256 p.
- ⁷ *The Egyptian Book of the Dead: The Book of going forth by Day* (1994) Cairo, The American University in Cairo Press, 176 p.
- ⁸ Wilkinson, R. H. (2000) *The Complete Temples of Ancient Egypt*. London, Thames & Hudson, 256 p.
- ⁹ Delāns B., Klētnieks J. (2007) *Latvijas zinātniskās ekspedīcijas sasniegumi Ēģiptes senvēstures pieminekļu izpētē*. Latvijas Universitātes Raksti, 704. sēj.: Zinātņu vēsture un muzejniecība. Rīga, LU, 47.–52. lpp.

LATVIEŠU ĢEOZINĀTŅU DARBINIEKI RIETUMU ZEMĒS NO 1945. LĪDZ 1990. GADAM

Aleksis Dreimanis, ģeologs un sabiedrisks darbinieks. Dzimis 1914. gada 13. augustā Valmierā. Studijas Latvijas Universitātē beidzis 1938. gadā un darbojies tās Ģeoloģijas un palaiontoģijas institūtā par asistentu, lektoru un privātdocentu līdz iesaukšanai Latviešu Leģionā 1944. gadā. Tanī leitnants Dreimanis bijis kara ģeologs, izņemot 1944. gada beigās 43. pulkā Kurzemes frontē. 1945. gada aprīlī nosūtīts uz Itāliju un pēc kara tanī bijis 18 mēnešus angļu gūstā. Ārkārtas profesors Baltijas Universitātē 1946.–1948. gadā.

1948. gadā ieceļo Kanadā un darbojas par mācībspēku Rietumu Ontario Universitātē Londonā, Ontario. Pēc pensionēšanās 1980. gadā turpina zinātnisku darbu. Aktīvs latviešu sabiedriskos pasākumos un starptautiskās ģeologu organizācijās. 1953.–1971. gadā Latviešu nacionālās apvienības Kanadā padomes priekšsēdis.

Ievads

Mana 1989. gada Latvijas apciemojuma laikā Latvijas Zinātnieku savienības un Latvijas Ģeografijas biedrības valdes locekļi, kā arī Latvijas Valsts universitātes Ģeografijas fakultātes mācībspēki un Ģeoloģijas nodaļas pētnieki izteica vēlēšanos, lai es savāktu informāciju par latviešu ģeozinātņu darbiniekiem, kuŗi strādājuši padomju okupācijas laikā Rietumu zemēs divu iemeslu dēļ: (1) lai Latvijas un ārpusLatvijas ģeozinātņu darbinieki varētu uzņemt savstarpējus sakarus informācijai un sadarbībai savā speciālitātē; (2) apkopotu datus par latviešu ģeozinātņu darbinieku veikumiem ārpus Latvijas, kas noderētu enciklopēdiskām publikācijām. Tajā laikā Latvijā tika plānota monografija *Latviešu zinātnieki un kultūra ārzemēs*, bet Amerikas Savienotās Valstīs – *Latvju enciklopēdijas* papildu sējums.

Materiāli un metodes

Lai sāktu vākt informāciju par latviešu ģeozinātņu darbiniekiem Rietumu zemēs,

1990. gada martā es izsūtīju man zināmiem latviešu ģeologiem un ģeografiem apkārtrakstu (Dreimanis 1990a), izskaidrodams manu ziņu vākšanas mērķi un sniegdams īsu informāciju par ģeografu un ģeologu mācīšanu Latvijā. Tā pielikumā bija aptaujas anketas latviešu un angļu valodā, kā arī man toreiz zināmo ārpus Latvijas dzīvojošo ģeologu un ģeografu saraksts līdz ar lūgumu ziņot par citiem. Šajā gadā pavisam izsūtīju trīs apkārtrakstus ar īsām ziņām par zemes zinātnēm Latvijā (Dreimanis 1990a, b, c). Apkārtrakstu saņēmēju skaitam pamazām pieaugot, pietiecu referātu *Latvieši ģeozinātņu darbos ārpus Latvijas 1945.–1990. gadu periodā* I Vispasaules latviešu zinātņu kongresam Rīgā un to nolasiņu 1991. gada 15. jūlijā (Dreimanis 1991). Nepublicētās referāta piezīmēs ir ziņas par 110 ģeozinātņu darbiniekiem. Sākot ar 1992. gadu, apkārtraksta turpinājums tika nosaukts par LATGEO (Dreimanis 1992, 1993, 1994, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998). Tajā bija ziņas par ģeozinātnēm Latvijā, publikācijām par Latviju un konferencēm. Turpināju sūtīt LATGEO Rietumu zemju latviešu ģeozinātņu

darbinieku informācijai. To skaits pamazām pieauga līdz 135 1994. gadā. Pašreiz ir zināmi 170, bet par kādiem 50, galvenokārt. gados jaunāko grupā, ir tikai ziņas par viņu profesiju un mītnes zemi vai kontinentu, kuŗā viņi darbojušies.

Papildu informāciju centos ievākt enciklopēdijās (Andersons 1983, 1985, 1987, 1990, 2006; Švābe 1953–1955, 1962) un sarakstes ceļā, bet daudzas adreses bija mainījušās. Tā kā 42 latviešu ģeozinātnieki Rietumu zemēs bija starptautiski atzīti, viņu vārdus publicēju Latvijas Universitātes 64. zinātniskās konferences referātu težu krājumā (Dreimanis 2007). Nozīmīga informācija par kartografiem un ar karšu sagatavošu saistītiem speciālistiem ir gūta no J. Strauchmaņa (Strauchmanis 2005) pētījuma par p. Mantnieka institūtu. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas pastiprināta uzmanība ir pievērsta pētījumiem par atsevišķiem zinātniekiem (Kipere 2003: Stradiņš u.c., 1994; Treijs 1998; Lielmežs 2003; Zabele 2005) vai latviešu akadēmiskām un sabiedriskām organizācijām (Priedkalns 2006; Dzene 2007), kas atsedza jaunas puses daudzu pētnieku rosīgajā dzīvē. Tika izmantoti arī starptautiskā tīmekļa resursi un izziņu iespējas. Tīmekļa izmantošanas iespējas stipri paplašinājās pat šī raksta tapšanas gaitā sakarā ar jaunu bibliografisko un cita veida datubāžu papildināšanu un attīstību, kā arī dažādu iestāžu, kompāniju, profesionālo un sabiedrisko organizāciju jaunu mājas lapu publicēšanu. Šis pētījums uzskatāms kā aizsākums un ierosinājums daudz plašākam darbam, ko iespējams veikt, izmantojot trimdas archīvus, ka sir atgriezušies Latvijā (Trimdas archīvi 2004).

Ir diezgan liela atšķirība starp gados vecāko grupu, kas dzimuši pirms 1920. gada un gados jaunākiem, dzimušiem pēc 1920. gada. Gandrīz visi gados vecākie ir savu profesionālo izglītību ieguvuši Latvijā vai Krievijas imperijā. Latvijā viņu vairums jau bija strādājuši savā speciālitātē (Grosvalds 1996). gados jaunākā grupa augstskolu bija beiguši Rietumu zemēs. Kādiem 30 nezīnu viņu dzimšanas gadu, bet, spriežot pēc informācijas par viņu darbu, šie zinātnes darbinieki pieskaitāmi gados jaunāko grupai.

Abu vecuma grupu iztīrījumu sākšu ar profesionālām speciālitātēm, un pēc tam

apcerēšu viņu nodarbošanos. To skaitliskie dati ir apkopoti 1. un 2. tabulā, izdalot šādas profesionālās specialitātes: (1) ģeologi, ieskaitot ģeofiziķus, ģeoķīmiķus, hidrologus un inženierus praktiskās ģeoloģijas nozarēs, (2) ģeogrāfi, ieskaitot meteorologus, (3) astronomi, (4) fiziķi; (5) ķīmiķi, (6) matemātiķi, (6) agronomi un mežkopji, (7) būvinženieri, (8) biologi, (9) dažādas humanitāro un sabiedrisko zinātņu un citās neģeozinātņu specialitātes.

Vecāko gadu grupa

Vecāko gadu grupā, kuŗi dzimuši pirms 1920. gada, ir 56 personas – nepilna trešdaļa no visu apzināto kopējā skaita. Gandrīz visi šajā grupā, izņemot tikai divus, no Latvijas izbraukuš 1944. vai 1945. gadā, vairums uz Vāciju, un tikai par dažiem ir ziņas par viņu pirmo gadu nodarbošanos. Daži pārcēlās laivās no Kurzemes uz Zviedriju. Sākot ar kaŗa beigām 1945. gadā, Vācijā vairums dzīvoja DP nometnēs, leģionāri gūstekņu nometnēs, un nodarbību iespējas ģeozinātnēs bija galvenām kārtām tiem 22, kas mācīja Baltijas Universitātē Hamburgā un Pinebergā vai arī darbojās Vācijas universitātēs un valsts pētniecības iestādēs.

Pēc dažiem gadiem, it īpaši no 1948. gada līdz 1950. gadam, vairums no Vācijas izceļoja uz zemēm, kur tie varēja vai cerēja atrast darbu savā speciālitātē. Skaitot visus tos, par kuŗiem ir ziņas, uz ASV pārcēlās vismaz 16, uz Kanadu – 8, uz Dienvidameriku un Vidusameriku – 9, uz Austrāliju vai Āzijas dienvidiem – 3. Eiropā palika vismaz 16, no tiem Zviedrijā – 7 un Beļģijā – 5, pārējie – Vācijā, Anglijā un Norvēģijā. Par dažiem nav ziņu.

Pēc profesionālās speciālitātes (1. tabula) šajā vecāko gadu grupā dominē ģeologi (43%), viena ceturtdaļa (25%) ir ģeografu un nedaudz vairāk kā desmitdaļa (11%) bija ieguvuši izglītību astronomijā. Pārējo speciālitāšu pārstāvji ir viens līdz trīs katrā grupā. Par četriem, t.i., 8% nav ziņu.

Atrodot darbu, 41% mācīja augstskolās vai veica pētniecības darbu augstskolās vai valsts iestādēs. Pārējo vairākums (30%) darbojās dažādās praktiskās nozarēs,

galvenokārt, privātās firmās. Nodarbības veida skaitļi ir samērā līdzīgi akadēmiskās speciālitātēs, bet to dalībnieki ir tikai daļēji tie paši. Daži dabūja darbu nevis savā galvenā akadēmiskās izglītības speciālitātē, bet gan radniecīgā nozarē, savukārt daži izvēlējās vai bija spiesti izvēlēties pavisam citādu darbu. Daži darbojās vairākās nozarēs. Daudzi arī iesaistījās latviešu sabiedriskos darbos. Ja ņem vērā sekundārās nodarbības, tad augstskolās vai pētniecības iestādēs darbojās 55%, praktiskās nozarēs 40% un dažādos citos darbos, it īpaši latviešu sabiedriskos pasākumos, 30%. Vairums pēc pensionēšanās turpināja profesionālo vai sabiedrisko darbu.

Īsas ziņas par vecāko gadu grupas darbiniekiem ir sniegtas alfabētiskā secībā. Gaŗaki apcerējumi ir par tiem, kuŗi bijuŗi ļoti aktīvi. Pirmās iekavās ir dzimšanas (pirmais) un miršanas (otrais) gads, tad akadēmiskās vai tehniskās izglītības speciālitāte un augstskolas mācībspēka tituls tiem, kuŗi bija mācījuŗi Latvijas Universitātē vai Lauksaimniecības akadēmijā. Tālāk – vairumam pēdējais darbs Latvijā. Seko izceļoŗana un darbība Rietumu zemēs.

Abele, Ernests (1907–1983) – *Mg. rer. nat.* astronomijā LU Matēmatikas un dabaszinātņu fakultāte. Uz Vāciju izceļo 1945. gadā un no 1946. gada līdz 1949. gadam ir Kārļa Skalbes ģimnāzijas direktors Foŗbachas noietnē. 1949. gadā pārcēlas uz ASV un no 1950. gada līdz 1961. gadam ir instruktors Mančesteras koledŗā Ohaijo, 1962.–1978. gadā mācībspēks fizikā Ohaijo Ziemeļu universitātē Adā, kur bija fizikas un matēmatikas katedru vadītājs. Papildinājiem astropētniecībā Argonas laboratorijā 1958., 1959., 1961. un 1964. gada vasarās. Pētniecības darbi zvaigŗnu spektroskopijā un kodolenerģijas jautājumos.

Arājs, Arvīds (1912–1982) – kultūrtehnikas inŗenieris, asistents (1940–1944) LU Inŗenierzinātņu fakultātes purvu un kūdras izmantoŗanas katedrā. Iesaukts Latvieŗu leģionā 1944. gadā un piedalījies Pomerānijas kaujās; 1945.–1946. gadā gūstekņu noietnēs. Pēc tam 1947. gadā dodas uz Angliju, strādā par laukstrādnieku; 1951.–1953. gadā pētniecības darbu vadītājs Īrijas kūdras pārvaldē, tad 1953. gadā pārcēlas uz Kanadu un līdz pensionēŗšanai strādā par hidraulikas inŗenieri

Ontario Hydro Toronto, kur 1968.–1977. gadā ir upju un ezeru pētniecības darbu vadītājs. Aktīvs latvieŗu sabiedriskā darbā.

Auzāns, Andrejs (1871–1953) – topografs, astronoms, ģenerālis, Topografijas daļas vadītājs Latvijas Kaŗa ministrijā un mācībspēks Kaŗaskolā. 1944. gadā viņŗ līdz ar ģimeni izceļo uz Vāciju. No Vācijas *DP* noietnes aizceļo uz Angliju, strādā par gāzmasku labotāju.

Balodis, Jānis (1878–1978) – ģeodēzijas profesors LU 1944. –1945. gadā viņŗ strādāja Vācijā Potsdamas Ģeodēzijas institūtā, 1946.–1949. gadā bija profesors Baltijas Universitātē; 1950. gadā izceļoja uz Jaunskotiju Kanadā, kur dzīvoja kā pensionārs. 1939. gadā apbalvots ar Atzinības krustu.

Benjamiņŗ, Juris (1918–1993) – ķīmiķis, darbojies Vācijā un pēc tam Anglijā, kur ieguva Dr. gradu ķīmijā, bet 1951. gadā ieceļoja Toronto, kur nodibina *Benjamin Film Laboratories*. Vairākkārt pētījis un filmējis jūras zemūdens alas, daudz rakstījis un referējis par tām. Viņa vārdā nosaukta viena no Zilajām alām Androsā (Bahamu salas).

Bokalders, Jānis (1885–1982) – tautsaimnieks un agrārstatistiķis, profesors LU. 1944. gadā viņŗ pārcēlas uz Zviedriju, kur, sākot ar 1947. gadu, darbojas Stokholmas Universitātes Ģeografijas institūtā kā stipendiāts.

Brunavs, Pauls (1910–?) – kultūrtehnikas inŗenieris, lektors ģeodēzijā Baltijas Universitātē.

Cīrulis, Jānis (?–?) – kartografs (zīmētājs pēc Štrauchmanis 2005), no 1934. gada strādājis kā zīmētājs Mantnieka institūtā, ko turpinājis Vācijā un Beļģijā, darbojās p. Mantnieka apgādā 1944.–1979. gadā.

Dreimanis, Aleksis (1914) – ģeologs, privātdocents LU Matēmatikas un dabaszinātņu fakultātē. 1945. gada janvārī kā militārais ģeologs Latvieŗu leģionā pārcelts uz Vāciju un pēc izklūŗšanas no Pomerānijas „maisa” uz Itāliju. Kaŗam beidzoties, 1945. gada maijā nonāķ angļu kaŗa gūstekņu noietnē Itālijā, pēc atlaiŗanas no gūsta no 1946. gada beigām līdz 1948. gadam māca ģeoloģiju kā ārkārtas profesors Baltijas Universitātē. Pārcēloties uz Kanadu 1948. gadā, ir mācībspēķ ģeoloģijā (lektors, vēlāk profesors) Rietumontario Universitātē Londonā, Ontario. Vasarās darbojas

par konsultantu dažādās kvartārģeoloģijas nozarēs Ziemeļamerikā; piedalās ar referātiem daudzās starptautiskās konferencēs. 1967.–1972. gadā vada Kanadas kvartārģeoloģijas pētniecības komiteju un 1973.–1987. gadā Starptautisko kvartārpētījumu savienības (*INQUA*) kvartāra nogulumu ģenezes un litoloģijas komisiju. Pēti leduslaikmeta nogulumus Kanādā, ASV un Latvijā. Bijis uzaicinātais profesors un pētnieks dažādu valstu universitātēs. Publicējis vairāk par 100 zinātniskas publikācijas visos prestižākajos starptautiski citējamos žurnālos. Aktīvs Kanadas latviešu sabiedriskā dzīvē. Apbalvots ar Latvijas Triju Zvaigžņu ordeni. Latvijas Universitātes goda doktors, Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis (Raukas, Zelčs 2004).

Embovica, Ingrida (?–?) – ģeoloģe, 1944. gadā līdz ar Zemes bagātību pētīšanas institūtu pārceļas uz Vāciju.

Gēliņš, Eduards (1883–1978) astronoms, profesors LU, profesors mehānikā un meteoroloģijā Baltijas Universitātē (1946.–1949. gadā), pēc tam pārceļas uz ASV un 1951.–1956. gadā ir pētniecības profesors ģeodēzijā Ohajo štata universitātē Kolumbusā, 1956.–1959. gadā konsultants un 1959.–1969. gadā vecākais pētnieks ASV Kongresa bibliotēkā. Ziemeļamerikas Arktikas lietpratējs un eksperts (1969.–1974. gadā).

Grauss, Heinrichs V. (1914–2006) – ģeologs, 1944. gadā izceļo uz Berlīni kā Zemes bagātību pētīšanas institūta darbinieks. Pēc kara beigām strādā Vācijā par ķīmiķi, laboratorijas vadītājs ugunsdrošo mālu rūpniecībā. 1948. gadā izceļo uz ASV Rietumiem, kur sākumā ir gids pazemes alās, 1950.–1959. gadā darbojas ķīmiskā pētniecībā firmā *Allied Chemicals*, 1958.–1975. gadā – ķīmiskās laboratorijas vadītājs *National Lead Co.* un 1976.–1980. gadā ir ķīmiķis kosmētiskā un vitamīnu rūpniecībā *Shaclee Corporation* Kalifornijā.

Gūtmanis, Margērs (1885–1959) – ģeologs, privātdocents LU, 1929. gadā izceļo uz Argentīnu, kur līdz 1935. gadam ir naftas ģeologs Patagonijā un Brazīlijas pierobežas apvidū. 1935. gadā pārceļas uz Brazīliju par petrogrāfu Sanpaulu Agronomiskā institūta Kampinasā, 1952. gadā veic ģeoloģiskus pētījumus Antiļu salās.

Jumiķis, Alfreds Richards (1907–?) – *Dr. ing.* LU 1944. gadā, *Dr. ing.* Vīnes Tehniskā augstskolā 1963. gadā, *Dr. ing.* Štutgartes Tehniskā augstskolā, būvinženieris, izceļojis no Vācijas uz ASV, kur kopš 1952. gada ir ārkārtas profesors, 1955.–1978. gadā profesors Ratgersa (*Rutgers*) Universitātē Ņūdžersijā, kur izveidojis ģeotehnisko laboratoriju, referējis daudzās konferencēs. Vairāk nekā 100 publikācijās inženierzinībās un par grunts ģeotehniskām īpašībām. Apbalvots ar PBLA Kultūras fonda goda diplomu 1963. un 1970. gadā.

Kampe, Reinis (1910–1994) – ģeologs, izceļojis uz Vāciju ar Zemes bagātību pētīšanas institūtu 1944. gadā.

Kancāns, Aleksandrs (1910–?) – LU studējis ģeodēziju, 1944. gadā ieceļo Zviedrijā un ir ļoti aktīvs latviešu sabiedriskos darbos un Reitera korī, vadīja skaņu plašu apgādu *Latvian Music*.

Kanaviņš, Edvigs Verners (1903–1990) – hidrologs, lektors un ārkārtas profesors Baltijas Universitātē ģeodēzijā un hidrogrāfijā 1946.–1948. gadā. Izceļo uz Norvēģiju 1948. gadā un veic ledus apstākļu pētījumus. Apvienoto Nāciju Organizācijas uzdevumā novērtējis ledus apstākļus Islandes lielākajās upēs, referējis vairākās konferencēs. Vairāk nekā 100 publikāciju autors.

Kaufmanis, Kārlis (1910–2005) – astronoms. Latvijā viņš darbojās par skolotāju. Izceļojot uz Vāciju 1944. gadā, sākumā darbojas par privātskolotāju, vēlāk Eslingenes latviešu ģimnazijā. Šajā laikā viņš saraksta mācību grāmatas *Matemātika latviešu tautskolām* un *Kosmogrāfija*. Pārceļoties uz ASV 1949. gadā, viņš 13 gadus strādā Gustava Ādolfā koledžā Sv. Pēteru pilsētā Minesotā un pēc tam 17 gadus par astronomijas profesoru Minesotas Universitātē Mineapolē. Vislielākos panākumus viņš gūst ar referātu *Betlēmes zvaigzne*, to sniedzot vairāk nekā 1300 reižu ASV un Kanādā, arī latviešu sabiedrībā. To pārraida arī radio un televīzijā. K. Kaufmanis piedalījies 20 astronomijas mācību grāmatu tapšanā un publicējis periodikā. Viņš saņēmis vairākus apbalvojumus un Minesotas pilsētas valde nosaukusi kādu tās ielu par *Kaufmanis Way* un piegulošās citas ielas zvaigznāju vārdos.

Kazriča, Irēne, dzimusi Vīlpa (1912–1994) – ģeoloģe, izceļo no Vācijas uz ASV un darbojas par ķīmiķi *Albany International Co.*, Olbani, 1950.–1970. gadā.

Krūmiņš, Pēteris (1898–1964) – inženieris-technoloģis, pēc Latvijas atstāšanas 1944.–1945. gadā ir Vīnes Techniskās augstskolas līdzstrādnieks kurināmo vielu tehnoloģijā Austrijā, 1945.–1948. gadā profesors ķīmijas tehnoloģijā UNRAs Universitātē Minchenē, Vācijā, un vēlāk šīs universitātes rektors. Izceļo uz ASV 1948. gadā un strādā par kurināmo vielu profesoru Ohaijo Universitātē Kolumbusā. Pētī Ohaijo akmeņogles un to īpašību uzlabošanu. Ir 30 publikāciju autors.

Kunķis, A. (?–?) – ģeofiziķis Vācijas laika dienesta meteoroloģijas observatorijā Achenē. Kopā ar vācu zinātniekiem pētījis atmosfāras apstākļus un Saules atstarošanas enerģiju Alpos un Sansalvadorā, piedalījies augstkalnu apstākļiem piemērotas pētniecības aparātūras izstrādāšanā.

Laime (Jaime), Aleksandrs (Alejander) (1911–1994) – 1929.–1933. gsdā strādā Dienvidāfrikā dimantu nozarē, 1933. gadā īslaicīgi atgriežas Latvijā un pēc tam studē Parīzē un Ēģiptē tieslietas un arābu valodu. Vēlreiz atgriežas Latvijā 1938. gadā, bet 1939. gadā dodas uz Holandi un Angliju. 1940. gadā ierodas Venecuēlā un strādā naftas rūpniecībā un dimantu raktuvēs, kā arī kā topografs valsts Ģeodēzijas departamentā. Sākot ar 1946. gadu, patstāvīgi pētī Venecuēlas džungļus, atklājot agrāk nezināmas upes un ūdenskritumus un nosaucot trīs no atklātajām upēm par Ventu, Ogru un Gauju. Kā gids viņš pavada tūristus un meklē jaunus dimantu laukus. Viņa darbība aprakstīta *National Geographic* (1977) un 1999. gadā izdotā grāmatā (Stavro 1999).

Laimiņš, Eduards Kārlis Osvalds (1882–1982) – ģeodēzists, 1912. gadā Pēterpilī absolvējis Ģenerālštāba akadēmiju, LU *Dr. ing. h. c.* 1935. gadā, 3. Saeimas deputāts, vairākās valdībās iekšlietu un kaŗa ministrs. LU vecākais docents 1922.–1935. gadā un ārkārtas profesors 1941.–1944. g., 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā viņš bija Rīgas pilsētas vecākais. Izceļo uz Vāciju 1944. gadā, darbojas Eslingenes *DP* noņemnes pārval-

dē, emigrē uz Bostonu ASV 1951. gadā, kur bija sabiedrisks darbinieks.

Lazdiņš, Niklass (1906–?) – ģeografs, lektors ģeografijā Baltijas Universitātē (1947.–1949. gadā), izceļo uz Filadelfiju ASV, kopš 1963. gada Brīvo latvju biedrības bibliotēkārš, rediģējis un izdevis biedrības biļetenu *Svešos Krastos*. Publicējis daudz populāri zinātnisku rakstu ģeografijā.

Mamantovs, Ilja A. (1914–1991) ģeoloģis, ar Zemes bagātību pētīšanas institūtu 1944. gadā izceļo uz Vāciju un strādā Mincenes Universitātē pie profesora E. Krausa par pētniecības asistentu. No Vācijas 1949. gadā pārceļas uz ASV, kur sākumā strādā fizisku darbu *Lion Match Co.* fabrikā, 1951.–1955. gadā strādā par seismologu *Donnally Geophysical Co.* Dallasā un 1955.–1970. gadā par ģeologu pētnieku naftas sabiedrībā *Sun Oil Co.*, 1962. gadā sāk mācīt krievu valodu vietējās augstskolās. No 1965. līdz 1988. gadam ir slāvu valodu profesors Dallasas Dienvidu metodistu universitātē. 1972.–1975. gadā viņu pieaicina par tulku ASV un Padomju Savienības *Apollo-Sojuz* lidojuma projektā, un viņš izstrādā skaidrojošo vārdnīcu krievu un angļu valodas terminiem kosmosa lidojumu nozarē. Daudz publikāciju gan ģeoloģijā, gan par Krieviju, kā arī krievu valodu un literātūru.

Mantnieks, Pēteris Rūdolfs (1895–1979) – kartografs un ģeogrāfijas karšu un atlantu izdevējs. 1944. gadā izceļo uz Vāciju un kopā ar E. Ķiploku atjauno grāmatu apgādu un 1947. gadā pārceļ to uz Briseli Beļģijā, izdodot kā Latvijas kartes, tā arī vairāku citu valstu pasūtījumus. Īpaši nozīmīgas ir viņa apgāda izdotās Latvijas un Baltijas lielformāta kartes. p. Mantnieka apgāds un kartografijas institūts darbojas līdz 1977. gadam. Tas bija vienīgais latviešu kartografiskais uzņēmums, kas ļoti sekmīgi strādāja ne tikai Latvijas valstī pirms Otrā pasaules kaŗa, bet arī ārzemēs (Štrauchmanis 2005). Īpašnieka kā kartografa vārds ir ne vienā vien ārvalstīs publicēto pazīstamo kartografu sarakstā.

Mellis, Irene (1916) – petroloģe. Kopā ar vīru Oto un meitu Ingu 1944. gadā izceļo uz Vāciju, bet 1946. gadā pārceļas uz Zviedriju. Stokholmā strādā par ķīmijas un bioloģijas skolotāju ģimnazijā līdz pensionēšanai un publicē petrografijas un mineraloģijas

grāmatu *Bergarter, Mineral och Adelstenar*, kas ir viņas papildināts Herberta S. Zima (*H.S. Zim*) un Pola R. Šafera (*P.R. Shaffer*) angļu valodā sarakstītās grāmatas tulkojums. Palīdzējusi Zentai Mauriņai un daudz rakstījusi un referējusi par viņu. 2005. gadā apbalvota ar Latvijas Triju Zvaigžņu ordeni.

Mellis, Oto (1906–1970) minerālogs un kristallografs, LU privātdocents, 1944. gadā kopā ar ģimeni izceļoja uz Vāciju, kur 1945. gadā bija asistents Greifsvaldes Universitātē un 1946. gadā ārkārtas profesors minerāloģijā Baltijas Universitātē; 1946. gadā uzaicināts uz Upsalu Zviedrijā par mācībspēku Upsalas Universitātē līdz 1949. gadam, bet 1948. gadā ir arī profesors Čalmersas Tehniskā augstskolā Gēteborgā. 1949.–1961. gadā viņš ir ārkārtas profesors Stokholmas Universitātē un pēc tam pētniecības profesors tās Minerāloģijas institūtā. O. Mellis īpašu vērību pievērš optisko instrumentu tehnikas uzlabošanai. Viņa norādījumus ņem vērā Ceisa un Leikas firmas. Apmācot dārgakmeņu speciālistus, viņš līdz ar kursantiem apmeklē dārgakmeņu raktuves Indijā. Zviedrijas posmā O. Mellis pievērsās arī Vidusjūras dziļjūras nogulumu pētniecībai, līdzdarbojoties Albatrosa ekspedīcijas materiālu apstrādāšanā. Ar saviem slēdzieniem par Santorina vulkāna eksplozijas radīto vulkānisko pelnu slāni viņš atrisināja mīklu par Minojas kultūras bojāeju Senajā Grieķijā un bībelē aprakstīto „Ēģiptes tumsību”. Par saviem daudzpusīgajiem pētījumiem O. Mellis referējis daudzās starptautiskās konferencēs. Viena no pēdējām, 1969. gadā Grieķijā, izvērtās par O. Meļļa godināšanu sakarā ar viņa pētījumu par Santorina vulkāna izvirdumu. Arī zviedru minerālogu saimē O. Mellis bija ļoti iecienīts, un vairākus gadus viņu ievēlēja par Zviedrijas Minerālogu biedrības priekšnieku. Publicējis 36 darbus.

Miglenieks, Sigismunds F. (?–?) – ģeologs. Uz Vāciju pārcēlies līdz ar Zemes bagātību pētīšanas institūtu 1944. gadā un no Vācijas 1948. gadā ieceļojis Toronto Kanādā, kur izdevis vienu no pirmajiem latviešu laikrakstiem *Atbalss* un bijis tā redaktors. Šis laikraksts gan pastāvēja tikai pāris gadu. Vēlāk Miglenieks pārcēlās uz ASV.

Namsons, Andrivs (1912–1990) – ģeogrāfs un ģeologs. Ieceļojis Vācijā 1944. gadā, studējis Baltijas Universitātē (1947.–1948. gadā), Madrides Universitātē (1950.–1952. gadā) un Bonnas Universitātē (1952.–1955. gadā), specializējoties ģeoloģijā un ģeografijā. Štutgartes Tehniskā augstskolā (1955.–1958. gadā) ieguvis *Ph.D.* par disertāciju ģeografijā. Vācu uzdevumā 1960. gadā noorganizē *Institutum Balticum* Kēnigšteinā un ieceļts par tā vadītāju; kopš 1962. gada *Acta Baltica* galvenais redaktors.

Osvalds, Valfrīds (1916–1982) – astronoms. Maģistra grada iegūšanu LU pārtrauca iesaukšana Latviešu leģionā. Pēc *Dr. rer. nat.* iegūšanas Hamburgas Universitātē 1951. gadā viņš pārcēlās uz ASV strādāt Makkormika observatorijā Virdžīnijā kā zinātniskais līdzstrādnieks. Kopš 1957. gada bija profesors Virdžīnijas Universitātē. Vairāk nekā 20 publikāciju autors. Aktīvs Vašingtonas latviešu sabiedriskā darbā. Latviešu akadēmisko mācībspēku un akademiķu apvienības (LAMZA) vadītājs (1976.–1982. gadā).

Ozoliņš, Bronislavs (?–?) – kartografs, darbojās Latvijā (no 1938. gada), Vācijā un Beļģijā p. Mantnieka apgādā (1944.–1979. gadā).

Ozoliņš, Rūdolfs (1909–1992) – agronoms un pedologs, augsnes pētniecības vadītājs Bruksaidas laboratorijās Ohaijo, ASV.

Ozols, Elmārs (1915) – kartografs, 1944. gadā iesaukts Latviešu leģionā, pēc gūsta darbojies Latviešu Sarkanā krustā Lībekā, kopš 1948. gada kartografs Beļģijā un sabiedriska darbinieks latviešu organizācijās, 1959.–1962. gadā Beļģijas Latviešu nacionālā kustības priekšsēdis, 1961.–1993. gadā *Daugavas Vanagu* Beļģijas nodaļas priekšsēdis.

Pauders-Paudrups, Aleksandrs (1916–1998) – karšu zīmētājs, izceļoja uz Vāciju 1944. gadā, 1948. gadā no Vācijas uz Beļģiju, darbojās Beļģijā p. Mantnieka apgādā (1944.–1975. gadā).

Pauls, V. (?–?) – lektors minerāloģijā un kristallografijā Baltijas Universitātē.

Počs, Konstantīns (1912–1994) – fiziķis, pēc ieceļošanas ASV – atmosfāras fizikā Teksasas Universitātē El Paso, 1945.–1947. gadā Hencenes ģimnazijas direktors Vācijā, 1949.–1956. gadā Anglijas Nacionālās ogļu

pārvaldes laboratorijas pētniecības fiziķis, 1956.–1957. gadā Ontario Pētniecības fonda līdzstrādnieks Toronto, 1957.–1958. gadā meteorologs Kanadas valsts dienestā Toronto, 1958.–1964. gadā vecākais inženieris elektronikas sabiedrībā Mančestrā ASV, kopš 1962. gada ASV gaisa spēku pētniecības laboratorijas fiziķis Bostonā. Daudz pētījumu un patentu atmosfāras pētīšanas instrumentu izstrādāšanā. Viņš ir viens no izcilākajiem latviešu izcelsmes izgudrotājiem. Strādājis vairāk nekā 30 gadus ASV Gaisa spēku un Pasaules telpas laboratorijā (Bostonā, ASV), kļuvis par izcilu meteoroloģijas raķešu konstruktoru un par vienu no *AWACS (Airborne Warning and Control System)* sistēmas veidotājiem. Tagad viņa patenti ir ASV Gaisa spēku un Pasaules telpas laboratorijas īpašums.

Pudovskis, Vitolds (1914–1966) – ģeologs, 1944. gadā līdz ar Zemes bagātību pētīšanas institūtu nonāk Berlīnē. 1949. gadā izceļojis uz Austrāliju un strādājis par naftas ģeologu *West Australian Petroleum Pty Ltd*.

Puisāns, Tadeušs (1918–2006) – vēsturnieks un meteorologs. Sācis studijas tieslietās LU 1940. gadā, bet, tā kā padomju jurisprudences viņam nebija pieņemama, pārreģistrējās uz farmāciju. 1943. gadā viņu iesauc Latviešu leģionā kā leitnantu. Viņš piedalās kaujās pie Ostrovas un Opočkas, bet pēc ievainojuma pārceļts uz Vāciju. Pēc atveseļošanās jau kā virsleitnants piedalās Pomerānijas kaujās Januma kaujas grupā. Seko 11 mēneši gūstā Zedelhemā, pēc tā dzīve Eslingenē *DP* nometnē. Viņš pārceļas uz Kanadu 1948. gadā un kļūst par raktuvju strādnieku pie Norandas, kur nostrādā divus gadus. Seko studijas Makmāstera Universitātē Hamiltonā. Pēc B.A. grāda iegūšanas vēsturē Puisāns pāriet uz Toronto Universitāti un 1954. gadā iegūst M.A. grādu vēstures filozofijā, studiju laikā strādājis Kanadas federālās valdības Meteoroloģiskajā dienestā. Pārskolojoties par meteorologu, viņš valsts dienestā nostrādā 23 gadus, no tiem astoņus Kanadas ziemeļos. Paralleli meteorologa darbam Puisāns ir aktīvs latviešu sabiedrībā Toronto, raksta latviešu periodikā un veic latviešu vēstures un literatūras pētījumus. Sākot ar 1973. gadu, viņš publicē vairākas grāmatas. Līdz 1990. gadam izdotas grāmatas *Nogrīmušās jaunavas man-*

tojums (1973), *Senču pēdās* (1975), *Latviešu strēlnieku dzejas un dziesmas* (1984) un *Akmens un sirds* (1990). Diploms par piedalīšanos Toronto Latviešu tautas augstskolas latvisko zinātņu semināros, Pasaules brīvo latviešu apvienības Kultūras fonda K. Barona prēmijas laureāts, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktora grāds vēsturē piešķirts 1998. gada 18. jūnijā. T. Puisāns par ieguldījumu Latvijas vēstures izpētē iecelts par Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieri 2000. gada 3. novembrī.

Putniņš, Pauls (1903–1973) – docents meteoroloģijā LU, ārkārtas profesors meteoroloģijā un klimatoloģijā Baltijas Universitātē un zinātniskais līdzstrādnieks Ziemeļvācijas meteoroloģiskā iestādē (1946.–1948. gadā). Izceļojis uz ASV un 1951.–1958. gadā darbojies par meteorologu firmā *W.E. Howell Associates* Kembridžā, Masačusetsā, tās uzdevumā izdarot arī pētījumus Peru. Bijis zinātniskais līdzstrādnieks Harvarda Universitātē (1954.–1956. gadā). 1957.–1961. gadā vadījis ārzemju nodaļu un 1961.–1964. g. pētījumu nozari ASV Klimatoloģijas departamenta laika birojā Vašingtonā. 1964.–1973. gadā galvenais pētnieks ASV Tirdzniecības departamentā okeanu un atmosfāras administrācijā Silverspringsā, Merilendā. Publicējis grāmatu par Grenlandes klimatu, vairāk nekā 30 zinātnisku rakstu autors, uzstājies ar referātiem starptautiskās konferencēs. Atmosfāras halo loku sērija nosaukta viņa vārdā par *Arcs of Putnins*.

Rade, Irma (1908–?) – ģeoloģe, 1944. gadā līdz ar Zemes bagātību pētīšanas institūtu izceļo uz Berlīni. Sākot ar 1950. gadu piedalās vīra Jāņa Rades darbos Jaungviņē un Austrālijā.

Rade, Jānis (1913–1978?) – ģeologs, līdz ar Zemes bagātību pētīšanas institūtu nonāk Berlīnē un ir ģeologs un ģeofiziķis kādā vācu sabiedrībā (1944.–1945. gadā). No 1950. līdz 1952. gadam piedalās zelta meklēšanas darbos kā ģeologs *New Guinea Goldfields Ltd.*, 1952. gadā pārceļas uz Austrāliju par hidroģeologu valsts dienestā Sidnejā, 1953.–1955. gadā Kanberā. No 1955. līdz 1960. gadam ir vecākais ģeologs *Westralian Oil Ltd.* Pertā un 1960.–1964. gadā *Woodside Oil Co* Melburnā. Sākot ar 1964. gadu viņš ir

konsultants un naftas ģeologs viņa paša sabiedrībā *The Rade Stratigraphic Laboratory* Melburnā, kādu laiku arī piedaloties urāna rūdas meklēšanā Austrālijā. Apmēram 20 publikāciju autors paleontoloģijā un mikro-paleontoloģijā.

Rubenis, Olgerts (1905–?) – agronoms, vecākais asistents No 1931. līdz 1939. gadam asistents LU un Lauksaimniecības akadēmijā. Pēc nokļūšanas Vācijā Baltijas Universitātē ir lektors augsnes zinībās 1946.–1949. gadā. Pēc tam izceļojis uz ASV un bijis lektors. LAMZA biedrs – dibinātājs. Publicējis populārzinātniskus rakstus lauksaimniecības žurnālos.

Rutkis, Jānis (1907–1986) – ģeografs, privātdocents LU. Pārceļoties uz Zviedriju, viņš 1945.–1947. gadā strādā Stokholmas Universitātes Meteoroloģijas institūtā, bet pēc tam tās Kartografijas institūtā. 1948. gadā viņš pāriet uz Stokholmas Tirdzniecības augstskolas Ģeografijas institūtu, kur ar prof. V. Viljama-Olsona atbalstu var strādāt pie Latvijas ģeografijas projektiem. 1960. gadā viņš publicē kapitāldarbu *Latvijas ģeogrāfija* un 1967. gadā viņa redakcijā iznāk *Latvia, country and people*. Publicē rakstus par Latvijas lauksaimniecības kolektīvizāciju, piedalās *Latvju enciklopēdijas* sastādīšanā un Zviedrijas latviešu sabiedriskā dzīvē. 1952.–1953. gadā ir Latviešu Nacionālā fonda priekšsēdis. Mantojumu viņš novēl Elfrīdas un Jāņa Rutku piemiņas fonda dibināšanai. Pēc J. un E. Rutku fonda ierosinājuma un atbalsta LU ir nodinātas J. un E. Rutku stipendijas Latvijas austskolu ģeozinātņu un vides zinātņu studentiem.

Siksna, Reinharde (1901–1975) – fiziķis, docents LU Matēmatikas un dabaszinātņu fakultātes Matēmatikas nodaļā. Vācijā 1944.–1946. gadā bija fiziķis Sīmensa rūpnīcā Berlīnē un 1946.–1948. gadā ārkārtas profesors un profesors fizikā. Kopš 1948. gada Upsalas Universitātes Augstsprieguma pētniecības institūta fiziķis. Zviedrijā pētīja atmosfairas elektrības un radioaktivitātes gaisa jonizācijas un koronas problēmas. Piedalījies vismaz 22 starptautiskos kongresos un konferencēs, daudzkārt tur bijis Zviedrijas pārstāvis. Publicējis vismaz 90 zinātniskus rakstus.

Slaucītājs, Leonīds (1899–1971) – ģeofiziķis, ārkārtas profesors LU, 1944.–1946. gadā zinātniskais līdzstrādnieks Vācu jūras observatorijā Hamburgā, 1946.–1948. gadā profesors Baltijas Universitātē; 1948. gadā izceļo uz Argentīnu un ir profesors Laplatas Universitātē (1948.–1968. gadā). No 1950. līdz 1957. gadam bija Antarktīkas ekspedīciju ģeomagnētisko darbu vadītājs. 1957. gadā nodibināja Trelevas magnētisko observatoriju Patagonijā. 1962.–1969. gadā vecākais lektors un goda līdzstrādnieks Sidnejas Universitātē Austrālijā, 1966. gadā profesors Havajas Universitātē. Ārpus Latvijas pētījumi ir par Zemes magnētismu. Publicēti 85 darbi, referējis daudzās starptautiskās konferencēs, gleznojis un aizrāvējis ar daiļliterātūru.

Slaucītājs, Sergejs (1902–1982) – astronoms, docents LU, 1944.–1946. gadā strādā Hamburgas observatorijā Vācijā, 1946.–1948. gadā ārkārtas profesors Baltijas Universitātē. 1952. gadā pārceļas uz Argentīnu par ārkārtas profesoru Laplatas Nacionālā universitātē un kopš 1959. gada ir titulārais profesors un katedras vadītājs turpat, kā arī vairāku astronomijas iestāžu vadītājs Laplatā un Patagonijā. Publicējis 36 zinātniskus darbus.

Sliede, J. (?–1961) – ģeologs, pētījis Argentīnas Andu derīgos izrakteņus.

Sviķis, Voldemārs (1903–1997) – ķīmijas inženieris, trimdā Vācijā un Anglijā darbojies par keramikas inženieri 1944.–1951. gadā, ieceļo Kanadā 1951. gadā un vada ķīmijas laboratoriju firmā *Canadian Refractories* Kvebekā līdz 1953. gadam. 1953.–1970. gadā ir pētniecības inženieris Kanadas federālās valdības Enerģijas, raktuvju un zemes bagātību ministrijā Otavā un pēta Kanadas zemes bagātību izmantošanas iespējas ugunsdrošās keramikas rūpniecībai. Pēc pensionēšanās pārceļas uz Vankūveru, kur darbojas par konsultantu.

Tass, Jānis (1905–?) – Austrālijā darbojies zelta meklēšanā.

Timšs, Alfons (?–1984) – ģeologs, pārcēlās uz Vāciju līdz ar Zemes bagātību pētīšanas institūtu 1944. gadā un darbojās Minchenes Universitātē pie profesora E. Krausa pētniecībā, meklējot naftu Alpu kalnu pakājē. Pēc kara ir latviešu ģimnazijas direktors DP

nometnē Loengrīnā un vēlāk skolotājs Insulas *DP* nometnē Berchtesgādenē. 1950. gadā viņš izceļo uz ASV Rietumiem un strādā par laboratorijas vadītāju ģeoloģijas un inženierzinātņu firmā *Converse, Davis & Asso* līdz 1975. gadam, kad pensionējas.

Vasuļevskis, Staņislavs (1907–1988) – astronoms, docents LU Matēmatikas un dabaszinātņu fakultātes Matemātikas nodaļā. 1944.–1949. gadā Vācijā, no kurienes izceļo uz ASV un strādā Lika observatorijā Laplatā, Kalifornijā, sākumā par asistentu, vēlāk par profesoru un observatorijas vadītāju. Viesprofesors Leidenes Universitātē Holandē 1975.–1976. gadā. Ap 50 publikāciju fotoastronomijā un grāmata par paša konstruētu aparātu astronomisko objektu pozīciju precīzai mērīšanai. Referējis daudzās konferencēs. Aktīvs latviešu evaņģēliski luterisko draudžu darbā. Viņa vārdā nosaukts kāds asteroīds un viņam piešķirts PBLA Kultūras fonda goda diploms.

Veilande Ausma (1917–1992) – ģeoloģe, no trimdas Vācijā pārceļas uz Moīni, Ilinoisā, ASV, kur strādā par skolotāju līdz aiziešanai pensijā.

Vītols, Alfrēds (1878–1945) – hidromehānikas speciālists, Latvijā pirmais inženierzinātņu doktors, profesors LU, prorektors. Izvirzījis un pamatojis jaunas atziņas hidrodinamikā. Darbojies vairāku hidrostaciju projektos un tiltu laidieņu aprēķināšanā. Publicējis starptautiskos zinātniskos žurnālos, piedalījies starptautiskās konferencēs, organizējis Baltijas valstu hidrologu konferences. 1944. gadā pārceļas uz Zviedriju, kur gāja bojā autokatastrofā 1945. gada jūnijā. Viņa vārdā ir nosaukta Latvijas Zinātņu akadēmijas un valsts akciju sabiedrības *Latvenergo* balva.

de Vītols, Valentina (1909–1996) – pēc *Mg. rer. nat.* grada iegūšanas ģeografijā LU strādā par skolotāju Rīgas 1. valsts ģimnazijā. 1944. gadā līdz ar ģimeni izceļo uz Vāciju un strādā par skolotāju latviešu pamatskolā Eslingenes *DP* nometnē. 1948. gadā kopā ar ģimeni pārceļas uz Venecuēlu. Viņa strādā vīra veikalā, kur pārdod no Vācijas importētas preces. Būdam apbalvota ar skaistu balsi, viņa iestājas Karakasas konservatorijā un absolvē tās vokālo nodaļu. Vēlēdamās strādāt zinātnisku darbu, viņa pieprasa *Universidad Central de Venezuela* sava LU grāda atzīšanu. Bija jānoliek eksāmeni vairākosursos,

1. tabula

Profesionālā izglītība un nodarbinātība trimdā vecāko gadu grupā

Speciālitate	Profesionālā izglītība		Galvenā nodarbinātība	
	Skaitis	%	Skaitis	%
Ģeoloģija	24	43	20	36
Ģeografija	14	25	14	25
Astronomija	6	11	6	11
Ķīmija	3	8	4	8
Fizika	2	3	1	2
Agronomija un mežkopība	2	3	0	0
Bioloģija	0	0	1	2
Humanitārās un sociālās zinātnes	3	5	9	16
Nav ziņu	4	8	3	5
Galvenās darba vietas		Skaitis		%
Augstskolā vai pētniecības iestādē		23		41
Praktiskā ģeozinātņu darbā		17		30
Citos darbos		10		17
Nav ziņu		8		12

kas bija jau nokārtoti Latvijā un, mainoties interesēm, viņa pāriet uz bioloģijas studijām, 1965. gadā iegūst *Licenciado en Biología* gradu. Pēc studiju nobeigšanas viņa 11 gadus strādā *Instituto Venezolano de Investigaciones Cientificas*. Viņa sākumā pētī ķirzakas, vēlāk bruņurupučus, dabas aizsardzību un ar asins analīzēm noskaidro, ka mazdarbīgo Latīņamerikas lauku iedzīvotāju vairums ir mazasinīgi viņu nepareizās diētas dēļ. Publicēti vairāku pētījumu rezultāti.

Zāns, Verners Aleksandrs (1904–1961) ģeologs, docents Latvijas Universitātē, 1944. gadā līdz ar Zemes bagātību pētīšanas institūtu pārceļas uz Berlīni, ārkārtas profesors Baltijas Universitātē 1946.–1949. gadā. 1949.–1951. gadā valsts ģeologs Jamaikā *Colonial Geological Survey Service*, kopš 1953. gada ir šī dienesta direktors. Viņa darbības rezultātā Jamaika kļūst par pasaules lielāko boksīta producentu. V. Zāns publicējis vairāk par 50 zinātnisku darbu, Jamaikas laikā it īpaši par boksītu un koraļļu rifiem, referējis daudzās starptautiskās konferencēs un savācis jūras gliemeņu kolekciju, kas ir lielākā pasaulē.

Jaunāko laiku grupa

Jaunāko gadu grupā, kas dzimuši pēc 1920. gada, ir 120 personas, nedaudz vairāk par kopskaitā divām trešdaļām. Diemžēl ziņas par daudziem, it īpaši gados jaunākiem šai kopai piederīgajiem, ir konspektīvas vai nepilnīgas, piemēram, aptaujās nešķirojot akadēmiskās izglītības un profesionālā darba speciālitātes, ja tās saskan, daudziem neuzziņājām viņu dzimšanas gadu.

Kā profesijas izglītībā, tā nodarbinātībā dominē (2. tabula) ģeologi pēc skaita – 85 jeb 69%. Otrā vietā ir ģeografi – 30 jeb 25%. Par skolotājiem vai sabiedriskiem darbiniekiem strādā 5 ģeologi un ģeografi (4%). Pārējo nozaru speciālisti, izņemot astronomus, strādā par ģeologiem vai ģeografiem. Profesionālajā darbā dominē (77%) lietišķās nozares, piemēram, naftas, gāzes un rūdu ģeoloģija, vides aizsardzība un topografija. Par mācībspēkiem augstskolās un pētniecības iestādēs strādā vismaz 20 ģeologi un ģeografi (17%). Vismaz 11 ir arī ļoti aktīvi latviešu

saimē, bet daži deviņdesmitos gados atgriezās Latvijā.

Ābele, Kārlis (1937) – ģeologs, mikro-paleontologs. Dr. grads Adelaides Universitātē, Austrālijā 1962. gadā. Lektors paleontoloģijā un ģeoloģijā Kulalonghonas Universitātē Bangkokā (Taizeme) 1961.–1964. gadā, pētnieciskais darbs Viktorijas Ģeoloģijas institūtā Austrālijā kopš 1965. gada, tās Paleontoloģijas nodaļas vadītājs kopš 1969. gada. Vairāk nekā 20 zinātnisku publikāciju. Dzejnieks un sabiedriska darbinieks latviešu saimē Austrālijā. Daudzus gadus *Jaunās Gaitas* redaktors.

Āboliņš, Uldis (1941) – B.A.Sc. 1961. gadā, inženierģeologs, rūdu speciālists, viceprezidents *Landmark exploration*, Toronto, Kanadā.

Akerbergs, Miķelis (?) – hidroģeologs, konsultants Pērlriverā, Ņujorkas štātā, ASV.

Alksne, Alberta J. (?) – ģeofiziķe, *NA-SA* Eimsa pētījumu centrs, ASV.

Andersons, Sigurds (1932) – ģeografs, B.A. Makmāstera Universitātē Hamiltonā, Kanadā 1958. gadā, beidzis Augstāko Kaņā akadēmiju 1967. gadā, pulkvežleitnants Kanadas armijas štābā, komandējumos Vācijā un Kipras salā, Kanadas militārais atašējs Austrālijā un Jaunzēlandē 1980. gadā. Aktīvs latviešu sabiedriskā darbā, it īpaši Otavā, Kanadā.

Andrejovskis ? (?) – naftas ģeologs Austrālijā.

Arrota, Zane (?) – ģeoloģe, Kalgari, Kanadā.

Asare, Solveiga Desdemone (?) – ģeografe, fotogrammetriķe, Austrālijā.

Augulis, Aleksandrs (?) – ģeografs, Toronto, Kanadā.

Auliciems, Andris (1938) – ģeografisklimatologs, biometeorologs. No Vācijas izceļo uz Austrāliju, B.A. Adelaides Universitātē 1960. gadā, *Ph.D.* ģeografijā Rīdingas Universitātē Anglijā 1969. gadā. Pēc graduēšanās pārceļas uz Kanadu Toronto Universitātē par jaunāko pētnieku, vēlāk ārkārtas profesoru ģeografijā 1969.–1972. gadā. Pārceļas uz Austrāliju 1972. gadā par mācībspēku (lektors, profesors) Kvīnslāndes Universitātē. Pētījumi un publikācijas klimatoloģijā un

par atmosfāras apstākļu ietekmi uz cilvēku. Daudzu publikāciju autors. LU goda doktors (1997).

Auns, Jānis (?) – ģeologs Kanadā.

Balgalvis, Raimonds (1930–1996) – kartografs, konsultants Ontario, Kanadā.

Bāliņš, Arnolds (1922–1975) – ģeogrāfs un psihologs, B.A. psiholoģijā 1961. gadā un M.A. ģeografijā 1963. gadā Toronto Universitātes Skolotāju kolledžā. Vācijā bija Mērbekas DP nomētne, no kuŗas izceļoja uz Kanadu. Mācīja ģeografiju Toronto Universitātes Skolotāju kolledžā un aktīvi darbojās latviešu sabiedrība. Bija tautas deju speciālists.

Balodis, Miervaldis (1921) – ģeogrāfs, M. Sc. Viskonsīnas Universitātē Madisonā ASV. Pārceļas uz Austrāliju un strādā kā macībspēks Kērtina Tehnoloģiju universitātē (*Curtin University of Technology*) Pertā, pensionējies asociētais profesors. Darbojies pētniecībā valsts dienestā Ziemeļamerikā un Austrālijā. Aktīvs Austrālijas latviešu sabiedriskā dzīvē.

Beiniķe, Anita (1963) – ģeografe, speciāliste vides aizsardzībā valdības dienestā, Masačusetsā, ASV. Aktīva latviešu sabiedriskā dzīvē.

Benjamina, Rīta (?) – ģeoloģe.

Benķis, Rolands A. (1932) – B. Sc. ģeoloģijā Karletona Universitātē Otavā, Kanadā, 1962. gadā. Darbojies akmeņogļu un citu derīgo izrakteņu pētniecībā, izvērtēšanā un izmantošanas plānošanā vairāku Kanadas sabiedrību dienestā, it īpaši *Rio Tinto Canadian Exploration Ltd.* Toronto 1966.–1981. gadā un *Monenco Agra Inc.* Kalgari, Albertā 1981.–1993. gadā. Darbi veikti Kanadā, ASV, dienvidaustrumu Āzijā un Āfrikā. Vairāki referāti konferencēs par Ķīnas akmeņoglēm. Aktīvs latviešu sabiedriskā dzīvē.

Bērziņš, Ians (?) – ģeologs Kanadā.

Bērziņa, Nansija E. (?) – ģeoloģe, Kanadā.

Bērziņš, Tāļivaldis V. (?) – M. Sc., naftas inženieris Dublinā, Ohaijo, ASV.

Bētmanis, Andris (1941) – B. Sc. ģeoloģijā Toronto Universitātē 1965. gadā. Pēc tam strādā rūdu eksplorācijā *Teck Corporation* Vankūverā (Britu Kolumbija, Kanada).

Birze, Harijs (?) – ģeologs Kanadā.

Bišmanis, J. K. (?) – naftas ģeologs Kalgari (Alberta, Kanada).

Bīte, Andrejs (1943) – ģeologs Ontario, Kanadā.

Blūzmanis, Eižens (Eugene) (?) – hidroģeologs, Oregonā, ASV.

Briedis, Jānis (1941) – M. Sc. ģeoloģijā Arizonas Universitātē Tusonā, ASV. Konsultants un viceprezidents sabiedrībā *Gas Technologies* Linkolnā, Masačusetsā, ASV. Pētījis radioaktīvo atkritumu glabāšanu.

Briedis, Novels Alans (1951) – M. Sc. ģeoloģijā Sandjego Valsts universitātē ASV 1976. gadā. Naftas, deggāzes un citu derīgo izrakteņu ģeologs, pētī radioaktīvo atkritumu glabāšanu. Pieredze ASV, Norvēģijā, Āfrikā. 1990. gadā galvenais rajona ģeologs Kairā, Ēģiptē.

Budrēvics, Valdis (1948) – B. Sc. gradu ģeoloģijā ieguva Toronto Universitātē, M. Sc. gradu Manitobas Universitātē, pēcdiploma studijas Makgīla Universitātē. Vairāk nekā 20 gadu starptautiska pieredze naftas industrijā. Konsultants naftas akciju jautājumos izpētes un ieguves rajonos, licencēšanas, valsts un biznesa attiecībās. Karjeru uzsāka 1972. gadā Kvebekā *Campbell Chibougama Mines Ltd* kā minerālvielu izpētes grupas vadītājs, no 1974. gada *AMOCO* naftas izpētes ģeologs vispirms Saskačevānā, drīz vien strauji pieaugoša atbildība – Āfrikā, Ķīnā, Eiropā, Meksikas līcī. Deviņdesmitajos gados *AMOCO Latvija Petroleum Company* prezidents un rīkotājdirektors. Kopš 1999. gada *Peritus Associates Inc.* prezidents un *Labyrinth Consulting Services Inc.* direktors. Budrēvics ir Amerikas naftas ģeologu asociācijas, Kanadas naftas ģeologu savienības un Noguļumiežu ģeoloģijas biedrības biedrs.

Bunkše, Edmunds, Valdemārs (1935) – kultūrģeogrāfs un ainavu ģeogrāfs. 1944. gadā kopā ar ģimeni emigrējis uz Vāciju, 1950. gadā pārcēlies uz ASV. Beidzis Iļinoisas Universitātes Arhitektūras fakultāti 1958. gadā, 1973. gadā ieguvis *Ph.D.* gradu ģeografijā Berklijas Universitātē, Kalifornijā. Kopš 1969. gada strādā Delaveras Universitātē, no 1973. gada ir profesors kultūrģeografijā. 1990. gadā kā Fulbraita stipendiāts lasījis

lekcijas LU. Referējis daudzās starptautiskās konferencēs, publicējis daudzus zinātniskus rakstus un grāmatas. LU goda doktors (1991), Latvijas ZA ārzemju loceklis (1993), apbalvots ar Latvijas Atzinības krustu (2007).

Celle, Ojārs (1930) – beidzis Ģeoloģijas fakultāti Kalifornijas Universitātē Berklijā, ASV. Pārcēlies uz Latviju. Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris (2006) par mūža ieguldījumu mūsu valsts labā, kā arī par aktīvu sabiedrisko darbību Okupācijas muzejā un par ilgstošu nozīmīgu darbu trimdas latviešu sabiedriskajās organizācijās.

Celmiņš, Aivars (1927) – matemātiķis, 1944. gadā iesaukts Vācijas armijas gaisa spēku izpalīgos un pēc kara palicis Vācijā. Beidzis Hanoveres Technisko augstskolu 1953. gadā un ieguvis doktora gradu 1957. gadā. No 1957. līdz 1961. gadam strādā Brazīlijas valsts naftas monopoluzņēmumā kā ģeofizikālo mērījumu vērotājs, no 1959. gada ir šīs kompānijas Mērījumu laboratorijas vadītājs. No 1961. līdz 1964. gadam atgriežas Vācijā un strādā Bonnas Universitātes Instrumentālās matemātikas institūtā. 1964. gadā pārceļas uz ASV armijas pētniecības laboratoriju Merilendā, 1965.–1970. gadā lektors Delaveras Universitātē. Daudz teorētisku un lietišķu pētījumu un publikāciju matemātikā un ģeofizikā, piemēram, gravitācijas mērījumu novērtēšanai un seismiskās metodes izmantošanai dzelsrūdu iegulu izpētē. Bijis skolotājs Vilmingtonas latviešu skolā un Beverīnas vasaras vidusskolā ASV. Daudzu publikāciju autors.

Dāliņš, Ilmārs (1927) – *Ph.D.* fizikā Cincinati Universitātē, Ohaijo, ASV 1956. gadā. Strādā Izplatījuma lidojumu centrā ASV. Saņēmis *NASA* balvu 1971. gadā. Daudz zinātnisku publikāciju, īpaši virsmas zinātnē un seismoloģijā.

Dangavs, Nauris Vitauts (?) – Dr. ģeoloģijā, Laplatas Nacionālās universitātes Ģeomorfoloģijas un augsnes institūta direktors, Dabas un mūzeju zinātnes fakultātes profesors, Argentīnā. Daudzu publikāciju autors starptautiskos žurnālos ģeolimnoloģijā.

Daugavietis, Ēriks (1951) – ģeologs, *B. Sc.* Rietumontario Universitātē Kanadā, Ontario, 1974. gadā; līdz 1984. gadam rūdu izpētes ģeologs Kanadā, kopš 1985. gada

darbojas komerciālā firmā, pašlaik ir sistēmu atbalstprogrammu un datubāzu attīstības speciālists Informācijas grupā Rietumontario Universitātē, Kanadā.

Daugavietis, Georgs (1948) – ģeografs un matemātiķis, *M. Sc.* gradu sistēmu pārvaldībā ieguvis Gaisa spēku institūtā Mičiganas Technoloģiju universitātē, *M. Sc.* grads matemātikā Raita Universitātē, *M.A.* ģeografijā Kalifornijas Universitātē Heivardā, *Ph.D.* grads ģeografijā Kalifornijas Universitātē Deivisā. Instruktors Matemātikas fakultātē Solano kolledžā, Kalifornijā, ASV.

Dzidrums, Mārtiņš (1929) – inženieris ķīmiķis, ģipša iegūšanas un pārstrādāšanas speciālists, ģipša kalcinēšanas aparātūras patentu autors, konsultants Ontario, Kanadā.

Finvere, Maija (?) – *B. Sc.* ģeoloģijā Albertas Universitātē Edmontonā 1981. gadā, naftas un deggāzes ģeoloģe, administratore un telpiskās informācijas speciāliste Vides ministrijas Ekosistēmu nodaļā Edmontonā, Albertā, pašlaik Viktorijā, Britu Kolumbijā, Kanadā, *SOUL (Society for Organic Urban Land Care)* prezidente.

Galejs, J. (1923) – ģeofiziķis, Vācijā nonāk 1944. gadā, beidzis Braunšveigas Technisko Universitāti, nozīmīgu publikāciju autors par gaŗo elektomagnētisko viļņu izplatīšanos uz Zemes, ASV (Wait 1974).

Gēmutis, Ilmārs „Bill” (1939–2003) – *B. Sc.* ģeoloģijā 1962. gadā, *M. Sc.* ekoloģijā 1966. gadā Sidnejas Universitātē Austrālijā. Līdz ar ģimeni nokļūst Vācijā 1944. gadā, pārceļas uz Austrāliju 1949. gadā, strādā Rietumastrālijas Ģeoloģijas pārvaldē (1962.–1966. gadā) un pēc tam gandrīz 20 gadu rūdu ģeologs Anakondā, Austrālijā, Aļaskā, Kenijā, Spānijā. 1985.–1993. g. viņš ir partneris konsultantu firmā *Annapurna Exploration*, darbodamies Nevadā, Austrālijā, Ķīnā un Latīņamerikā. Pēc Gēmutu ģimenes ierosinājuma un atbalsta ir nodibināta Ilmāra Gēmuta stipendija LU.

Gobiņš, Jānis (1963) – *M. Sc.* ģeoloģijas zinātnēs ar speciālizāciju hidroģeoloģijā (1989) Mičiganas Universitātē Austrumlansingā, ģeochronologs un glaciālģeologs Sietlā, ASV, vides konsultants Latvijā un ASV. Piedalās latviešu korī un tautas deju grupā.

Golde, Pēteris (1960) – *B. Sc.* un *B. Eng.* ģeofizikā un ģeoloģijā, rūdu ģeologs, *INCO* Sadberijā, Kanādā.

Griķis, Andris (1939) – *M.A.Sc.* Vaterlū Universitātē Ontario, Kanādā 1957. gadā, piesārņošanas kontroles pārzinis *HYDRO* dienestā Vankuverā, Britu Kolumbijā, Kanādā.

Grīnvalds, Kārlis (?) – *M. Sc.* ģeoloģijā, darbojās par ģeologu Mičiganā, ASV.

Grundule-Kare, Vija (1944) – ģeoloģe Zviedrijas Ģeoloģijas dienestā Upsalā.

Hildebrands, Mārtiņš (?) – ģeografs.

Ikstrums, Jānis (?) – ģeologs, pašlaik tehniskais direktors izpētes un resursu kompānijā *Brumby Resources Ltd.* Pertā, Rietumaustrālijā. Uzkrāta vairāk nekā 35 gadu darba pieredze, strādājot par vecāko ģeologu zelta, vara, alvas, cinka, sudraba, nikelja-vara rūdu un dimantu izpētē un pārvaldnieku kompānijās *Resolute Ltd.*, *Metana Minerals Ltd.*, *Aztec Exploration Ltd* un *CRA Exploration Pty Ltd* (pašlaik *Rio Tinto*) Piedalījies divu zelta raktuvju atklāšanā.

Iziņš, Gunars (?) – meteorologs Ontario, Kanādā.

Indāns, Jānis V. (1928) – *M. Sc.* ģeografijā un ģeoloģijā Čikāgas Universitātē 1958. gadā. 1958.–1970. gadā strādājis par demografu firmā *Montgomery Ward & Co* un Ilinoisas Ceļu departamentā. 1970. gadā nodibinājis Allegenā, Mičiganā, pats savu kartografijas uzņēmumu *John W. Indāns & Associates*. Līdztekus veicis pētījumus par PSRS vergu noietņiem, publicējis zinātniskus darbus par tām.

Irbe, Juris Georgs (1935) – *B. Sc.* inženierģeoloģijā Toronto Universitātē, Ontario 1959. gadā. Ģeologs *Mining Corporation of Canada* (1959.–1963. g.), kopš 1963. gada klimatologs un hidrometeorologs Kanadas valsts dienestā *Atmospheric Environment Services, Environment Canada* Toronto, galvenokārt Lielo ezeru Kanadas daļas virsējo ūdeņu temperatūras un klimata pētniecībā. Referējis starptautiskās konferencēs un publicējis zinātniskus darbus par Lielo ezeru ūdeņu temperatūru un iztvaikošanu.

Jansons, Kārlis Jānis (1958) – *B. A. Sc.*, ģeotehniskais inženieris, Sadberi, Ontario, Kanādā.

Jansons, Edvīns (?) – ģeologs Indianopolē, Indianā, ASV.

Jansons, Uldis (1940) – *Ph.D.* Jutas Universitātē, ASV, ģeoķīmijā un ģeoloģijā 1971. gadā, vada zemes bagātību izvērtēšanas nozari ASV kalnrūpniecības biroja Denverā, datoru speciālists, darbojies arī privātās sabiedrībās ASV un Jutas Universitātē.

Jurenovskis, Pēteris (1950) – *B. Sc.*, *M. E. Sc.*, rūdu ģeologs Timinsā, Ontario, Kanādā.

Kaktiņš, Uldis (1942) – *B.A.* Bostonas Universitātē, *M. Sc.* Sirakūzu Universitātē; hidroģeologs un ģeomorfologs, *Ph.D.* ģeoloģijā Bostonas Universitātē, ASV 1975. gadā, asociētais profesors Pitsburgas Universitātē Džonstaunā, Pensilvānijā, ASV, konsultants, publicējis 20 zinātniskus darbus. Pensionējies 2008. gada pavasarī semestra beigās.

Kalnējais, Jānis (1943) – ģeologs Rietumu Austrālijā.

Kalnējā, Linda H. (?) – ķīmiskā okeanografija, asistentprofesore Zemes zinātnes departamentā Ņūhempšīras Universitātē, Ņūhempšīrā, ASV.

Kalniņš, Tālis E. (1946) – *B. Sc.* ģeoloģijā Vankūverā, rūdu ģeologs valsts dienestā Vankūverā, Britu Kolumbijā, Kanādā.

Kalniņš Valdis J. (1971) – ģeografs un ģeografisko informācijas sistēmu speciālists, Ontario, Kanādā.

Kānbergs, Kārlis (?) – ģeologs Arizonā, Armijas inženieru korpusā, ASV.

Kaņeps, Ansis Ģirts (1940?) – ģeologs, *Ph.D.* Kolumbijas Universitātē ASV 1970. gadā, vairākkārt publicējis žurnālā *Science*, arī par Gofa straumes svārstībām vēlajā kainozojā, piedalījies dziļjūras nogulumu urbšanas projektā no Skripa okeanografijas institūta, Kalifornijā.

Kārklīņš, Oļģerts Longins (1924) – *Ph.D.* paleontoloģijā Minesotas Universitātē Mineapolē, ASV, 1966. gadā, kopš 1963. gada paleontologs un stratigrafs ASV Ģeoloģijas dienestā Vašingtonā, 1969.–1974. gadā docents ģeoloģijā Dž. Vašingtona Universitātē un vadījis vairākas ekspedīcijas. Referējis starptautiskās konferencēs un publicējis daudz zinātnisku darbu. Aktīvs ASV latviešu sabiedriskās organizācijās.

Kovisārs, Leons (1939) – *Ph.D.* Pensilvānijas Universitātē 1968. gadā, ģeologs un ģeoķīmiķis, strādājis Pētniecības un attīstības departamentā *Continental Oil Company*, Ponkasitijā, Oklahomā, ASV, daudzu publikāciju autors par Venecuēlas Andiem.

Krievs, Gundars (?) – ģeografs, ASV.

Krogzemis, Džeimss (1925) – *B. Sc.* ķīmijā Vašingtonas Universitātē 1952. gadā, *Ph.D.* ģeografijā Kalifornijas Universitātē Berklijā ASV, 1967.–1970. gadā asistent-professors Kalifornijas Universitātē Heivardā (*Hayward*), pēc tam ceļotājs un dzīvoja Francijā, pašlaik – Rīgā. Ceļojuma piedzīvojumus aprakstījis divās grāmatās.

Laķis, Māris (1948) – kartografs Austrālijā, karšu sastādīšanas un konsultāciju firmas *Cartographics International* dibinātājs 1978. gadā.

Lasmanis, Pēteris (1946) – *M. Ed.* Toronto Universitātē 1974. gadā, M.A. ģeografijā Vilfrida Lauriē Universitātē Vaterlū, Ontārio, Kanadā 1978. gadā. Ieceļojis Kanadā 1951. gadā. Kopš 1968. gada vidusskolas skolotājs Toronto.

Lasmanis, Raimonds (1938) – *B. Sc.* Misūri Universitātē Rollā, ASV, 1963. gadā, speciālists ekonomiskajā ģeoloģijā, valsts ģeologs Vašingtonas štatā, pārzinot naftas un deggāzes nozari, kā arī vides aizsardzību, darbojies radioaktīvo atkritumu padomē, kā arī derīgo izrakteņu privātās sabiedrībās ASV, Kanadā un Austrālijā, ap 60 publikāciju autors.

Lācis, Andrejs (1940) – *M. Sc.* astronomijā 1964. gadā un *Ph.D.* fizikā 1970. gadā Aijovas Universitātē, ASV. Astrofiziķis, darbojies vairākās *NASA* iestādēs, pēdējā no tām kopš 1976. gada – *Goddard Institute for Space Studies*. Publicējis 17 zinātniskus darbus par planētu un Zemes atmosfēru.

Mednis, Roberts (1925) – *Ph.D.* grads bioģeografijā Bostonas Universitātē ASV 1971. gadā. Bijis mācībspēks vairākās universitātēs ASV, kopš 1975. gada docents Ņūfaundlandas Universitātē Sentdžonsā Ņūfaundlandē, Kanadā. Piedalījies vairākās ekspedīcijās Labradorā, Kanadas Arktikā un Islandē, referējis par bioģeografijas un dabas aizsardzības jautājumiem starptautiskās kon-

ferencās un publicējis vairāk nekā 10 zinātnisku darbu.

Melbārdis, Viktors Valdis (1962) – *M. Sc.*, hidroģeologs Sietlā, Vašingtonas štatā, ASV, 90. gados atgriezies Latvijā un strādā vides aizsardzības jomā.

Mežš, Ilmārs (1965) – diplomēts ģeografs LU, M.A. grads ģeografijā Rietummičiganas Universitātē, Kalamazū ASV 1994. gadā, Dr. vēsturē 1995. gadā. Publicējis grāmatas par demografisko situāciju Latvijā. 90. gadu vidū atgriezies Latvijā, ANO Starptautiskās migrācijas organizācijas pārstāvis Latvijā, vēlāk Ukrainā.

Muehlenbachs, Kārlis (1944) – B.A. grads Vašingtonas Universitātē Sietlā 1966. gadā, *Ph.D.* ģeoķīmijā Čikāgas Universitātē 1971. gadā, profesors Albertas Universitātē Edmontonā, Kanadā. Daudzas nozīmīgas publikācijas un referāti konferencēs. Pēta stabilo izotopu variācijas saistībā ar vides ģeoķīmiskām maiņām – okeana gultnes uzbūves un ūdens sastāva attīstības gaitā, paleoklimatisko liecību fiksācijā, skābekļa difūzijā minerālos un pazemes ūdeņu piesārņojumā ar gāzēm.

Odiņš, Juris (1938) – ģeofiziķis, hidroģeologs, Austrālijā.

Odiņš, Pēteris (?) – ģeologs, Austrālija.

Ozols, Haralds (1970) – ģeografs Kanadā.

Ozols, Michaels (1934) – *Ph.D.* ģeoķīmijā Rensetera Politehniskā institūtā Trojā, Ņujorkas štatā, ASV 1963. gadā, kur 1960.–1963. gadā bija arī pētnieks, pēc tam nodibinājis privātuzņēmumu, specializējoties ceļu būves ģeoloģijā.

Pantelējevs, Andrejs (1942) – *Ph.D.* ģeoloģijā Britu Kolumbijas universitātē, Vankūverā, Kanadā 1976. gadā. Kopš 1972. gada darbojas par projektu ģeologu Britu Kolumbijas provinces kalnraktuvju un naftas departamentā. Līdzautors vairākām publikācijām par derīgiem izrakteņiem Kanādas Kordiljeros. Referējis daudzās konferencēs.

Peholcs, Pēteris (?) – *M. Sc.* ģeoloģijā, naftas ģeologs ASV.

Pētersons, H. (?) – ģeofiziķis Austrālijā.

Petruševics, Pēteris (?) – okeanografs Adelaidē, Austrālijā.

Pudovskis, M.A. (?) – rūdu ģeologs un ekonomģeologs Austrālijā. Ģimene ieradusies Austrālijā no Neapoles 1949. gadā.

Puķītis, Arnis (1953) – B.A., B. Ed. 1981. gadā, speciālizējies fizikālajā ģeografijā, skolotājs Toronto un vides aizsardzības programmu pārzinis Jorkas Izglītības pārvaldē Toronto, Kanadā.

Pūpēde, Rīta (?) – kartografe Austrālijā.

Pūris, Ēriks (1963) – Ph.D. ģeoloģijā Čikāgas Universitātē, ASV 1994. gadā, ģeoķīmiķis un petrologs, bijis viesprofesors Pjūdžetsaundas Universitātes Ģeoloģijas departamentā, profesors Dabaszinātņu departamentā Portlendas kopienas kolledžā, Oregonā, ASV.

Purva, dz. Zālīte, Inta (1931) – ģeoķīmiķe, kopš 1957. gada izrakteņu nodaļas vadītāja *Technical Services Laboratories* Toronto, Kanadā. Ļoti aktīva latviešu saimes kultūras dzīvē un žurnālistikā, arī Kanadas Daudzkultūru padomē.

Putnis, Andris (Andrew) (1947) – B. Sc. fizikā 1966. gadā, diploms izglītības zinātnē 1967. gadā Ņukaslas Universitātē, Jaunā Dienvidvellsā, Austrālijā, B. Sc. ar izcilību ģeoloģijā Birkbekas kolledžā, Londonas Universitātē 1973. gadā, Ph.D. Kembridžas Universitātē 1976. gadā Anglijā, kur atstāts par mācītbspēku ģeoloģijā. Publicējis ģeoloģijas grāmatas angļu un krievu valodā. Pašreiz profesors vispārīgajā un lietišķajā minerāloģijā, Minsteres Universitātes Minerāloģijas institūtā, Vācijā.

Raisters, Ēriks (1954) – B. Sc. ģeofizikā un okeanografijā Vašingtonas Universitātē 1979. gadā. Programmu pārbaudes vadītājs sabiedrībā *Sierra Geophysics* Everetā, Vašingtonas štatā, ASV, darbojies arī naftas meklēšanā un vides aizsardzībā ASV.

Rauda, Vigo (?) – ģeografs Sietlā, Vašingtonas štatā, ASV.

Renga, Alvils Druvvaldis (?) – vides aizsardzības ģeologs sabiedrībā *ADR Valuation, Inc.* un *Woodward-Lundgren & Assoc.* Ouklendā, Kalifornijā, ASV.

Ringis, Džons (?) – ģeofiziķis un okeanografs, Ph.D. Jaunās Dienvidvellsas Universitātē 1972. gadā, darbojies par okeanografu Apvienoto Nāciju uzdevumā Taizemē, *Fugro Survey Pty Ltd.*, Pertā, Rietuma Austrālijā.

Rubulis, Zigfrīds (1926) – ģeologs, studējis Baltijas Universitātē un Laplatas Universitātē Argentīnā. Strādājis Argentīnas ķīmiskās un naftas pārstrādašanas firmās (1951.–1969. gadā). Kopš 1969. gada darbojas hidroloģijas, ekoloģijas un glaciālģeoloģijas pētniecībā *Fundacion Gariliche* (Argentīnas dabas bagātību un enerģijas departamentā). Publicējis kartes Argentīnas glaciālģeoloģijā. Aktīvs sportists airēšanā.

Rudzītis, Gundars (?) – M.A. sociālajās zinātnēs 1973. gadā un Ph.D. ģeografijā Čikāgas Universitātē 1977. gadā. Ģeografs, vides un attīstības plānotājs, profesors Ģeografijas departamentā, Aidaho Universitātē Maskavā, Aidaho, ASV. Fulbraita stipendiāts, daudz nozīmīgu publikāciju autors.

Rutulis, Māris (1923) – B. Sc. Rietumontario Universitātē 1962. gadā, hidroģeologs Manitobas provinces dienestā Vinipegā, Kanadā.

Saulesleja, Andrejs (?) – klimatologs Kanādas Klimata centrā Toronto, Kanadā.

Seglenieks, Franks (?) – ģeologs Kanadā, darbojies arī Norvēģijā.

Sīle, Astrīde (1970) – B. Sc. ģeoloģijā Vaterlū Universitātē Ontario, Kanadā.

Sīlis, Ivars (1940) – būvīnženieris, beidzis Kopenhāgenas Universitāti Dānijā. Kopš 1945. gada dzīvoja Dānijā. 1964.–1967. gadā darbojās par ģeofiziķi Grenlandē. 1967.–1970. gadā pētījis Grenlandes inuītu dzīvi un tradīcijas. 1970. gadā apguva leduslāču pētīšanas metodes Džemsberijā, Kanadā, un 1972. gadā noorganizēja starptautisku leduslāču pētīšanas ekspedīciju Špicbergenā. Arī pēc tam turpinājis pētīt polāros apgabalus, dzīvodams polārtautu vidū, it īpaši Grenlandes Tūles apgabalā. Daudz publikāciju dāņu, vācu un angļu valodā. Viņa polāro apgabalu fotogrāfiju izstādes ir notikušas arī Rīgā, pirmā – 1988. gadā.

Sīļķe, Uldis (?) – ģeologs ASV.

Simmonda, Irēne (?) – ģeografe, Austrālijā.

Sīpols, Reinis (1964) – kalnraktuvju inženiera grads Mičiganas Tehnoloģiju universitātē 1987. gadā, rūdu ģeologs Ņujorkas štatā, ASV.

Slankis, Jānis (1938) – *Ph.D.*, ģeofiziķis Toronto, Kanadā.

Sondors, Bernhards (?) – ģeologs Vācijā (?).

Spalviņš, Karls (?) – ģeologs, stratigrafs Masačūsetsas štatā, ASV.

Stiebriņš, Egils (?) – ģeologs Kanadā.

Stots, Edvīns (?) – ģeologs ASV, 90. gados strādājis Latvijā.

Straubergs, Jānis (?) – ģeologs, strādā firmā *EBASCO Services, Inc.*, neatkarīgs inženieris konsultants Federālajā enerģijas regulācijas komisijā (*FERC*) Vašingtonā, ASV.

Straždiņa-Matisona, Māra (?) – *B. Sc.*, ģeoloģe Toronto, Kanadā.

Šmidchena, Zinta (?) – ģeografe, Blūmingtonā Indiānas štatā, ASV.

Šūbiņš, Gunārs (1925) – Vācijā 1945.–1949. gadā *IRO* tulks un students Darmštātē, 1949. gadā emigrējis uz Kanadu, sākumā fiziskā darbā Ontario, 1950.–1954. gadā elektriķis, 1955.–1960. gadā zīmētājs, 1960.–1965. gadā students. *Cand. ing.* Darmšates Tehniskā augstskolā 1949. gadā, *Ph.D.* Rietumontario Universitātē Londonā 1974. gadā fizikālā un vides aizsardzības ģeografijā. Kopš 1966. gada lektors un ārkārtas profesors Vaterlū Luterāņu universitātē, kuŗu 1975. gadā pārdēvē par Vilfrida Loriē Universitāti. Piedalās daudzās konferencēs ar referātiem. Saņēmti vairāki apbalvojumi. Vairāk par 40 publikāciju, it īpaši par upju hidroloģiju. Aktīvs latviešu sabiedriskā dzīvē. 1990. gadā lasīja lekcijas par dabas aizsardzību un vadīja praktiskos darbus Latvijas Lauksaimniecības universitātē Jelgavā.

Tērauda-Meclele, Valda (?) – *M.S.*, hidroģeoloģe Abukverkē, Ņūmeksikas štatā, ASV.

Tuns, Arnolds (?) – ģeologs, ASV.

Upītis, Uldis (1941) – *M. Sc.* Makgīla Universitātē 1966. gadā, naftas ģeologs Kalgari, Albertā, Kanadā, sākumā *Imperial Oil* u.c. mazākās sabiedrībās. 1979. gadā dibina, izveido un pēc dažiem gadiem pārdod pats

savas naftas pētīšanas un iegūšanas sabiedrības, piemēram, *Nowpuri Petroleum*.

Vāgners, Uldis Jānis (1935) – *B. A. Sc.* inženierģeoloģijā Toronto Universitātē 1959. gadā, *Ph.D.* glaciālģeoloģijā Rietumontario Universitātē Londonā 1970. gadā. No Vācijas ieceļojis Kanadā 1949. gadā. Inženierģeologs privātās firmās Toronto 1959.–1962. gadā. Asistents Rietumontario Universitātē 1962.–1968. gadā, mācībspēks Akādijas Universitātē Jaunskotijā, Kanadā 1968.–1970. gadā. No 1970. līdz 1976. gadam rajona ģeologs Ontario valdības dienestā. 1976.–1983. gadā rūdu un vides aizsardzības ģeologs *Imperial Oil Ltd - Esso Minerals* dienestā. Kopš 1983. gada privāts konsultants Ziemeļamerikā un ārpus tās. Autors vairāk nekā 10 publikācijām kvartārģeoloģijā.

Valdmanis, Jānis (?) – gruntsūdeņu projektu inženieris Berlingtonā, Ontario, Kanadā.

Valkīrs, Aldis O. (?) – ģeologs, datoru sistēmu speciālists, Ladzojā, Kalifornijā, ASV.

Valkīrs, Osvalds (1926) – ģeoloģijas inženieris, *B.A.* Toronto Universitātē 1961. gadā. Rajona ģeologs Ontario Ceļu departamentā Kingstonā, Ontario, Kanadā.

Veska, Ēriks (1953) – *Ph.D.* Vaterlū Universitātē Ontario 1983. gadā, hidroģeoķīmīķis radioaktīvo vielu pētniecībā, konsultants vides aizsardzībā sabiedrībā *Monenco Consultants* Toronto. Izstrādājis vadlīnijas Kanadai, kā pasargāt vidi, izbeidzot darbību rūpnīcām. 1983.–1986. gadā darbojies Kanasas Veselības departamentā, vadot radioaktīvo nokrišņu nodaļu.

Vilks, Gustavs (1929–1997) – *B. Sc.* Makmastera Universitātē Hamiltonā, Kanadā, *M. Sc.* mikropaleontoloģijā 1966. gadā un *Dr.* grads okeanografijā 1973. g. Dalhauzi Universitātē Ņūbraunsvikā. Kopš 1962. gada okeanografs Bedforda institūtā Dartmutā, Jaunskotijā, Kanadā. Pētījis jūras nogulumus Atlantiskajā un Arktiskajā okeanā, kā arī Karību jūrā. Daudzu nozīmīgu publikāciju autors. Bijis Halifaksas Latviešu kopas vecākais 1967.–1973. gadā.

Vītols, Alberts Māris (?) – *B. Sc., B. Ed.*, ģeogrāfs, skolotājs un mūziķis Toronto, Kanadā.

Vurstnere, Signe (1964) – *M. Sc.*, hidroģeoloģe un datoru modelētāja Ričlandē, Vašingtonas štatā, ASV.

Zemmels, Ivars (?) – *Ph.D.* Floridas Universitātē, sākotnēji hidroģeokīmiķis, vēlāk naftas ģeologs un pēc tam hidroģeologs Tampā, Floridā, ASV.

Zilāns, Andis (1958) – *B. E. Ss.* ģeografijā 1982. gadā un *M. Sc.* zemes zinātnēs 1985. gadā Vaterlū Universitātē Ontario, Kanadā, konsultants inženierģeoloģijā un vides aizsardzībā Misisāgā, Ontario, Kanadā, un Latvijā. No 2004. gada doktorants LU Ģeografijas un zemes zinātņu fakultātē, Eiropas Savienības 7. letvara programmas zinātnes un tehnoloģiju attīstībai Latvijas Nacionālā kontaktpunkta konsultants.

Zivarts, E. (?) – ģeokīmiķis Kanadā.

Zuševics, Jānis Andrejs (1921–2003) – agronoma grads Ķīles Christiana Albrechta Universitātē Vācijā 1948. gadā, B.S. ķīmijā Elmherstas kolledžā Ilinoisā, ASV, 1962. gadā un *Dr. agr.* Reinas Fridricha Vilhelma Universitātē Bonnā, Vācijā 1966. gadā. Trimdā Vācijā strādājis Grēvenes latviešu ģimnazijā un 1949.–1961. gadā bija Ziemeļreinas-Vestfāles apgabala agronoms. Darbojies ķīmiskās rūpniecības un grunts pārbaudes un pētniecības laboratorijās Čikāgā, Ilinoisā un Floridā, ASV. 1966.–1976. gadā un 1970.–1972. gadā kā instruktors Miami Deida jun. koledžā, pēc tam pārceļas uz Venecuēlu un pēti tropiskās augsnes Venecuēlas Zinātniskās pētniecības institūtā līdz 1984. gadam, kad atgriežas ASV un ir ALAs Latviešu institūta vadītājs un skolotājs Gaņezera vasaras vidusskolā. Ap 30 zinātnisku publikāciju un vairāku grāmatu latviešu valodā autors. Saņēmti vairāki apbalvojumi.

2. tabula

Profesionālā izglītība un nodarbinātība trimdā jaunāko gadu grupā

Speciālitāte	Profesionālā izglītība		Galvenā nodarbinātība	
	Skaitis	%	Skaitis	%
Ģeoloģija	83	69	83	69
Ģeografija	29	24	30	25
Ķīmija	1	1	0	0
Fizika	1	1	0	0
Matematika	1	1	0	0
Agronomija	1	1	0	0
Būvniecība	1	0	0	0
Skolotāji un sab. darbinieki	0	0	5	4
Nav ziņu	3	3	2	2
Galvenās darba vietas		Skaitis	%	
Augstskolā vai pētniecības iestādē		18	15	
Praktiskā ģeozinātņu darbā		92	77	
Citos darbos		9	17	
Nav ziņu		1	1	

Pateicības

Sirsnīgi pateicos visiem, kas sniedza ziņas par sevi vai arī informēja par citiem latviešu ģeozinātņu darbiniekiem ārpus Latvijas.

VĒRES

- Andersons, E. (red.) (1983) Latvju enciklopēdija, 1962–1982, 1, A – I. Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, Rokville, Merilenda, 582 lpp.
- Andersons, E. (red.) (1985) Latvju enciklopēdija, 1962–1982, 2, J – Ļ. Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, Rokville, Merilenda, 560 lpp.
- Andersons, E. (red.) (1987) Latvju enciklopēdija, 1962–1982, 3, M – P. Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, Rokville, Merilenda, 578 lpp.
- Andersons, E. (red.) (1990) Latvju enciklopēdija, 1962–1982, 4, R – Šm. Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, Rokville, Merilenda, 572 lpp.
- Andersons, E. (red.) (2006) Latvju enciklopēdija, 1962–1982, 5, Šn – Ž. Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, Rokville, Merilenda, 527 lpp.
- Dreimanis, A. (1990a) Apkārtraksts latviešu ģeologiem un ģeografiem ārpus Latvijas, Nr. 1, London, Ontario, 4 lpp.
- Dreimanis, A. (1990b) Apkārtraksts latviešu ģeologiem un ģeografiem ārpus Latvijas, Nr. 2, London, Ontario, 1 lpp.
- Dreimanis, A. (1990c) Apkārtraksts latviešu ģeologiem un ģeografiem ārpus Latvijas, Nr. 3, London, Ontario, 4 lpp.
- Dreimanis, A. (1991) *Latvieši ģeozinātņu darbos ārpus Latvijas 1945.–90. gadu periodā*. Vispasaules latviešu zinātņu kongress: Dalībnieku referāti, biografijas, tezes. Ekoloģija un mežzinātne. Ģeozinātnes. Rīga
- Dreimanis, A. (1992–1998) LATGEO: Apkārtraksts latviešu ģeozinātņu darbiniekiem ārpus Latvijas / Newsletter to Latvian geoscientists outside Latvia. No. 1.–12., London, Ontario
- Dreimanis, A. (2007) *Starptautiski atzīti latviešu zemes zinātņu darbinieki rietumu valstīs Latvijas padomju okupācijas laikā*. Ģeografija. Ģeoloģija. Vides zinātne. Latvijas Universitātes 64. zinātniskā konference: Referātu tēzes. Rīga, Latvijas Universitāte
- Dzene, L. (2007) *Filadelfijas Brīvo latvju biedrībai 115 gadi*. Laiks, 2007. gada 28. maijs
- Grosvalds, I. (1996) *LU dabaszinātnieku devums trimdā*. Latvijas Vēsture, 2 (21), 76.–86. lpp.
- Hicock, S. H., Menzies, J. (2000) *Aleksis Dreimanis: A legacy in Quaternary science*. Quaternary Science Reviews, 19, 1665–1676
- Kipere, Z. (2003) *Profesoram Alfrēdam Vītolam – 125*. Zinātnes Vēstnesis, 2003. gada 27. janvāris, 2 (252)
- Lielmežs, J. (2003) *Par termālās zemes slāņu mehānikas izveidotāju prof. Alfrēdu Richardu Jumīki*. Tehnikas Apskats, Nr. 141
- Priedkalns, J. (2006) Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienība (LAMZA) – Latvijas Universitātes (LU) mācībspēku un zinātnieku vienotāja trimdā. Manuskripts, 16 lpp.
- Raukas, A.; Zelčs, V. (2004) *Aleksis Dreimanis – a living legend of the Quaternary*. Zelčs, V.; Segliņš, V. (eds.) International Field Symposium on Quaternary Geology and Modern Terrestrial Processes, Western Latvia, September 12–17, 2004: Abstracts of papers and posters. Rīga, University of Latvia, pp. 7–8
- Stavro, A. (1999) Aleksandrs Laime un viņa Zelta upe. Rīga, Jāņa sēta, 205 lpp.
- Stradiņš, J., Ekmanis, J., Stradiņš P. (1994) *Dr. phys. hon. causae Konstantīns Počs (1912-1994)*. Zinātnes Vēstnesis, 1994. jūnijs, Nr. 12 (75)
- Štrauchmanis, J. (2005) Institūts Rīga – Brisele. Rīga, Principiāls, 135 lpp.
- Švābe, A. (red.) (1950–1951) Latvju enciklopēdija, 1. sēj., Abava - Kandis. Stokholma, Trīs Zvaigznes, 958 lpp.
- Švābe, A. (red.) (1952–1953) Latvju enciklopēdija, 2. sēj., Kangari – pieguļa. Stokholma, Trīs Zvaigznes, 959.–1916. lpp.
- Švābe, A. (red.) (1953–1955) Latvju enciklopēdija, 3. sēj., Piejavs – Žvīgule. Stokholma, Trīs Zvaigznes, 1917.–2879. lpp.
- Švābe, L. (red.) (1962) Latvju enciklopēdija: Papildinājumi. Stokholma, Trīs Zvaigznes, 214 lpp.
- Trimdas archīvi atgriežas (2004). Pieejams: <http://www.itl.rtu.lv/LVA/trimda2004/index.htm>, 20.07.2008.
- Treijs, R. (1998) *Latvijas valsts un tās vīri*. Latvijas Vēstnesis, 28.10.1998., Nr. 317/320 (1378/1381)
- Zabele, A. (2005) *LU students un mācībspēks ģeologs Verners Aleksandrs Zāns*. Latvijas Universitātes Raksti, 684. sēj.: Zinātņu vēsture un mūzejniecība, 153.–161. lpp.
- Wait, J. (1974) *Dedication to Janis Galejs*. IEEE Transactions in Communications, 22 (4), pp. 355

APSKATI

FIKSĒJOT INFORMĀCIJAS VIDES SITUĀCIJU GADSIMTA SĀKUMĀ

Andris Straumanis,

Viskonsinas universitāte Riverfolsā (*University of Wisconsin – River Falls*)

Teikt, ka dzīvojam laikmetā, kad informācijai ir īpaša nozīme, šķiet, nav gluži pareizi, jo cilvēkam vienmēr bijusi vajadzība pēc informācijas. Varu iedomāties, ka pat tad, kad cilvēks vēl dzīvoja alā, informācija bija lietderīga – vismaz lai uzzinātu, vai šodien vajadzētu no alas līst ārā. Tomēr jau labu laiku komunikācijas zinātnieki runā par to, ka tagad dzīvojam informācijas laikmetā, ka pasaules attīstītākajās zemēs laba daļa iedzīvotāju strādā ar informāciju un vēl lielāka daļa to aktīvi patērē. Šodien atrodamies vidē, kurā informācijas raksturs, pieejamība, tās kontrole un nozīme ir aktuāls jautājums ne tikai indivīda ikdienas iztikai, bet visas sabiedrības un kultūras nākotnei. Pētījumu krājums ***Informācijas vide Latvijā: 21. gadsimta sākums*** (Rīga: Zinātne, 2006, 415 lpp.) Latvijas Universitātes komunikācijas profesores **Intas Brikšes** redakcijā piedāvā lasītājam ieskatu šā jautājuma pamatos vienā konkrētā valstī.

Neskaitot ievadu un tā tulkojumu angļu valodā, grāmatā sakopoti 20 darbi, ko sarakstījuši 24 akadēmiķi, aspiranti un informācijas nozaru profesionāļi. Grāmata tapusi Stratēģiskās analīzes komisijas (SAK) paspārnē. SAK izveidota 2004. gadā prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas laikā, un tās mērķis, kā rakstīts Valsts prezidenta mājaslapā, ir „ar starpdisciplināriem, uz nākotni vēršiem pētījumiem veidot ilglaicīgu skatījumu uz Latvijas valsts un sabiedrības attīstību mūsdienu starptautisko procesu kontekstā”. Turklāt no interneta lapas www.president.lv iespējams grāmatu lejupielādēt par velti.

Šis informācijas vides pētījumu projekts savu iedvesmu smeļ no socioloģijas profesora Manuela Kastela (*Manuel Castells*). Dzimis Spānijā, bet tagad dzīvodams ASV, Kastels ir mūsdienu Maršals Makluens (*Marshal McLuhan*), zinātnieks un sava veida filozofs, kas prot izsist mūs no sliedēm, lai varam apskatīt un censties saprast mūsu apkārtni, šajā gadījumā – komunikācijas un informācijas ietekmi uz cilvēci. Kastela opus ir triloģija *The Information Age: Economy, Society and Culture* (Informācijas laikmets: Ekonomika, sabiedrība un kultūra, izdota no 1996. līdz 1998. gadam), kurā viņš izvirzīja teoriju, ka šodien pastāv allaž mainīga, globāla, kapitālistiska un ar jaunajām tehnoloģijām saistīta „tīklu sabiedrība”, bet pretstatā – cilvēku tieksme atrast, veidot un izteikt savu identitāti. Kastela teorija ir reizē bagāta un sarežģīta, tāpēc vajadzīgi starpdisciplinārie pētījumi, kas palīdzētu to uzlaikot un pilnveidot.

Tā arī ir, ka *Informācijas vide Latvijā* .. lasītājam piedāvā dažādus ieskus, gan teorētiskus (piemēram, par ētiku vai par valsts pienākumu sniegt informāciju), gan lietišķus (piemēram, par interneta pieejamību vai par žurnālistikas kvalitāti), gan tādus, ko varbūt pat nesagaidītu šādā sakopojumā. No pēdējiem spilgtākie piemēri ir profesores un teātra kritiķes Silvijas Radzobes raksts *Postmodernisms latviešu teātrī* un mācītāja Jura Čālīša *Reliģija un reliģijas kopienas Latvijas informācijas vidē*.

Un te uzreiz jāprasa, kur tad palika citi mediji, citi komunikācijas veidi? Kāpēc nav

nekas par grāmatu izdevniecībām un grāmatu tirgu Latvijā? Un kino? Kā ar ierakstu tirgu, ņemot vērā, ka mazā Latvija ir pilna ar dažnedažādām firmām, kas tirgo mūziku kompaktdiskos, kasetēs un tagad jau MP3 formātā? Un, ja latvieši ir dziedātāju tauta, kāpēc te nav nekas par dainām, par tautasdziesmām (un dejām!), par dziesmu svētkiem? Tie jau visi ir daļa, pat svarīga daļa no Latvijas informācijas vides. Atbilde ir vienkārša – vienā grāmatā var tikai tik daudz *ieštopēt*, nav iespējams vai pat nepieciešams apskatīt visu. Kā I. Brikše raksta savā ievadā: „Arī pašai informācijas videi šajā krājumā nav novilktas robežas. Tas arī ir izaicinājums – atstāt lasītājam iespēju teikt, ka nav vēl aptvert, piemēram – kino, ka vajadzēja runāt par literatūru un grāmatu izdošanu, ka mobilie telefoni nes jaunas un jaunas pārmaiņas utt., utt.“ (37. lpp.) Tomēr neapmierina paskaidrojums, kāpēc tieši šie pētījumi un ne citi izvēlēti šai grāmatai.

Neapmierina arī tas, ka trūkst esejas, kas savilktu kopā visus galus. I. Brikšes ievads, kā arī filozofijas profesores Māras Rubenes raksts *Laiks un telpa: jauni aspekti mainīgajā informācijas vidē* un datorzinātnieka Jura Borzova *Piektās pēdas problēma jeb starp ANO Ženēvas un Tunisas galotņu saietiem informācijas sabiedrības jautājumos* lasītājam piedāvā skatu no putna lidojuma. Nākamie pētījumi tad iedziļina lasītāju konkrētos jautājumos. Bet pēc visa tā tomēr nepieciešama „stratēģiskā analīze“.

I. Brikšes ievads *Informācijas vide: teorētiskās pieejas un skaidrojumi* būtu jāizlasa katram komunikācijas studentam Latvijā, jo tas piedāvā labu konspektu par jēdziena „informācijas vide“ attīstību pēdējo 20 gadu laikā. Diemžēl ne visi pārējie raksti seko tēmai, kas te izvirzīta, lai gan tas nemazina to vērtību. Ne visos rakstos atrodams kaut kas jauns vai pārsteidzošs, tomēr ir labi, ka šeit ir fiksēta informācijas vides situācija šī gadsimta sākumā, jo tagad nākamajiem pētniekiem taka būs ierādīta.

Komunikācijas students, kas labi pārvalda savas nozares literatūru, te ieraudzīs pazīstamus pētījumus, metodiku un domas par medijiem. Tā, piemēram, Nellija Ločmele, tagad jau izdevniecības *Laikraksts Diena* redaktore, rakstā *Žurnālistikas kvalitāte:*

redaktoru viedokļi un laikrakstu saturs ar savu pētījumu cenšas noskaidrot nevis to, vai Latvijas prese ir vai nav kvalitatīva, bet gan to, kas, pēc redaktoru domām, nosaka žurnālistikas kvalitāti. N. Ločmele izmanto aptaujas kritērijus, ko jau pirms 30 gadiem pētnieki izvirzīja līdzīgam darbam Amerikā. Secinājums nav pārsteidzošs: „Neraugoties uz atšķirībām laikrakstu valodā, teritoriālajā aptveramībā, redaktoru izglītībā, piederībā Latvijas Žurnālistu savienībai utt., respondentu uzskati par žurnālistikas kvalitātes pamatpazīmēm ļoti lielā mērā sakrīt.” (142. lpp.) Žēl, ka analizē nav apskatīts, kāpēc izveidojusies tāda sakritība un kā tā ietekmē vidi, kurā atrodas gan žurnālists, gan lasītājs.

Interesants ir Vitas Želces raksts *Lokālā prese – kopienas informācijas vides veidotāja*, kurā uzzinām par vietējo laikrakstu nozīmi vietējās identitātes attīstībā un atspoguļošanā. Nozīmīga būs valsts politika pret Latvijas reģioniem, jo tā varētu mainīt cilvēku skatījumu uz savu ģeogrāfisko piederību.

Ja vietējā prese ir saistīta ar konkrētu vietu, tad internets veido jaunu, virtuālu telpu, kurā cilvēks arī meklē sevi. Grāmatā vairāki pētījumi veltīti internetam un tā lomai informācijas vidē. Politologs Jānis Ikstens rakstā *Indivīds un internets: izmantošanas iespējas un līdzdalības iespējas* atklāj, ka Latvijā izveidojusies klasiska digitālā plaisa (angliski *digital divide*) starp tiem, kam ir nauda un izglītība un tamdēļ labākas iespējas, lai izmantotu jaunāko tehnoloģiju, un tiem, kam to nav. Ikstena pētījums balstās uz 2004. gada aptauju, un situācija Latvijā kopš tā laika, protams, ir ievērojami mainījusies. Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka 2005. gadā 36,3% Latvijas iedzīvotāju regulāri lietoja internetu, bet 2007. gadā jau 52,2%. Tāpat kā citās zemēs, digitālā plaisa ar laiku paliek šaurāka vismaz lietotāju un nelietotāju skaitā.

Iegājis internetā, cilvēks varbūt tomēr nemeklē sevi, bet vienkārši nosit laiku. Rakstā *Informācijas vide Latvijas internetā* portāla *Delfi* redaktors Ingus Bērziņš piedāvā šādu secinājumu: „Tendence liecina, ka pēdējos gados arvien spēcīgāk cīņā par auditorijas laiku pozīcijas nostiprina izklaides un laiku nosišanas (*time killing*) produkti.” (215. lpp.) Citi mediji, piemēram, prese vai

radio, nespēj piedāvāt tādas rīkus un tādas iespējas kā internets. Līdzās portāliem *Apollo*, *Delfi* un *TVNET*, kas daudz maz ir pieskaitāmi pie „tradicionāliem” medijiem, par uzmanību sacenšas tādi kā meklēšanas pakalpojums *Google*, Latvijā traki populārais *draugiem.lv*, e-pasta lapa *inbox.lv* un divas lielākas mobilo sakaru firmas. Nositot laiku, cilvēks tomēr arī nodarbojas (vai spēlējas?) informācijās vidē un cenšas izteikt kaut ko par sevi. Kāpēc gaidīt, kamēr lielie mediji par notikumiem piedāvā informāciju savā noteiktajā režīmā, ja tikpat labi vari *gūglēt* vajadzīgo? Kāpēc gaidīt, kad atkal redzēsi savus draugus dzīvajā, ja ar interneta palīdzību vari sekot viņiem un vēl draugu draugiem?

Lai gan Latvijas iedzīvotājiem ir pieejami valsts un pašvaldības elektroniskie pakalpojumi, Inga Koleča un Sanda Rieksta savā rakstā *Valsts un pašvaldības institūcijas internetā* paziņo, ka kvalitāte ir atšķirīga. It sevišķi rajonu un mazāko pašvaldību interneta lapās indivīdam nav piedāvāta iespēja līdzdarboties sabiedrībā, drīzāk šīs lapas tikai sniedz informāciju. Līdzīgā veidā Visvaldis Valtenbergs rakstā *Latvijas partiju jaunās mājas vai izkārtnes: politisko partiju mājaslapu analīze pirms 2005. gada pašvaldību vēlēšanām* izvērtē situāciju un piedāvā šādu secinājumu: „Pagaidām partijas vēl nav gatavas izmantot tīmekli kā virtuālās iesaistīšanas instrumentu politisko alterna-

tīvu apspriešanai un atbalstītāju lojalitātes stiprināšanai.” (366. lpp.) Lai gan negribu apstrīdēt pašu pētījumu, jājautā, kāpēc nav domāts par interneta lietderību laikā, kad vēl daudziem iedzīvotājiem ārpus Rīgas nebija iespēja iekļūt tīklā (sk. iepriekš minēto Jāņa Ikstena rakstu).

Grāmatā *Informācijas vide Latvijā* .. vēl atrodam rakstus par žurnālu tirgu, bibliotēkām, radio, televīziju, reklāmu, sabiedriskajām attiecībām un visai interesantu mākslas zinātnieces Ingas Bunkšes eseju *Vai latvietis mīl mākslu? Mākslas un sabiedrības mijiedarbība* (pētījuma metodika, aptauja ar tikai 85 respondentiem gan nepārliecina). Ņemot vērā, ka Latvijā joprojām aktuāls ir jautājums par dalītām „informācijas telpām” starp latviešiem un krieviem, mazliet pārsteidz tas, ka krājumā ir tikai viens raksts, kas veltīts krievu valodas medijiem, – Ksenijas Zagarovskas un Pāvela Šudņeva *Krievu preses fenomens Latvijā*.

Nobeidzot pētījumu krājumu, lasītājam ir daudz, par ko domāt. Tamdēļ žēl, ka nav vēl vienas esejas – pēdējais vārds, kas atgriežas pie Kastela teorijas un to izvērtē šo 20 rakstu kontekstā, kā arī piedāvā ieteikumus nākamajiem pētījumiem. Komunikācijas pētniecība Latvijā ir vēl tikai savā pirmā posmā, un tieši tāpēc es gribētu cerēt, ka šis, bez šaubām, vērtīgais krājums piedāvātu arī savu „ilglaicīgu skatījumu” nākotnē.

GRĀMATA PAR PIRMO LATVIJAS DIPLOMĀTU

Konrāds Sondors

Viens no čaklākajiem Latvijas starpkaru vēstures posma pētniekiem ir profesors Rihards Treijs, kurš mūsu atjaunotās valsts gados vien ir publicējis vairāk nekā 500 zinātnisku, populārzinātnisku rakstu, recenziju, arī piecas monogrāfijas.

Pagājušā gada nogalē klajā nāca jauna šī nenogurstošā zinātnieka un publicista grāmata, kas šoreiz veltīta izcilam diplomātam, Latvijas valsts pirmajam ārlietu minis-

tram, arī divu valdību vadītājam šarmantajam Zigrīdam Annam Meierovicam (Treijs, Rihards (2007) Zigrīds Meierovics. Rīga, Jumava, 223 lpp.).

Šī monogrāfija uzrakstīta prof. R. Treijam raksturīgā nopietnā zinātniskā līmenī, plaši izmantojot arhīvu materiālus, presi, memuārliteratūru, citu autoru publikācijas. Arī pats profesors Latvijas diplomātijas vēstures izpētes jomā nav iesaistījies. Recenzējamās

grāmatas bibliogrāfijā viņš min ap trim desmitiem savu agrāko gadu publikāciju, arī 2003. gadā klajā nākušo apjomīgo monogrāfiju (pāri par 400 lpp.) *Latvijas diplomāti un diplomāti (1918–1940)*.

Sīki neanalizējot Z. Meierovicam veltītās monogrāfijas saturu, kas pelna pozitīvu vērtējumu, gribu pievērst lasītāja uzmanību tam, ka atšķirībā no daudzu citu līdzīgu grāmatu autoriem R. Treijs īpašu nodaļu savā pētījumā ir veltījis Z. Meierovica darbībai veltīto publikāciju analīzei. Lai to uzrakstītu, autoram vajadzēja izstudēt gan pirmskara Latvijā, gan trimdā, gan atjaunotajā Latvijā iznākušo plašo literatūras klāstu. Ar pētījuma tēmu saistīto dokumentu, monogrāfiju, memuāru, vispārējās literatūras, preses publikāciju, Z. Meierovica ziņojumu, runu, interviju utt. uzskaitījums vien R. Treija grāmatā aizņem 27 lappuses un satur vairākus simtus nosaukumu.

Skaidrs, ka ne jau visus minētos avotus autoram bija iespējams izanalizēt, taču šī viņa grāmatas nodaļa var atvieglot citu apskatāmā Latvijas vēstures posma pētnieku darbu. Interesanta ir grāmatā publicētā Z. Meierovica dienesta lieta (177.–181. lpp.). Z. Meierovicam veltītās literatūras apskata sagatavošanā R. Treijs ir paveicis lielu un paliekošu darbu.

Lasot recenzējamo grāmatu, rodas dažas pārdomas par vēstures likumsakarībām un nejausībām. Vēsturnieki parasti analizē to, kas ir noticis, nevis pieļāvuma formā to, kas būtu, ja būtu. Taču, atkāpjoties no šī principa, gribas apgalvot, ka arī kāds nejausis notikums spēj būtiski ietekmēt valsts un tautas tālāko vēsturi.

Par nejausu, šoreiz traģisku notikumu uzskatāma 38 gadus vecā Z. Meierovica bojāeja autokatastrofā 1925. gada 22. augustā uz klusa Tukuma apkārtnes lauku ceļa, lai gan viņa trīs bērni un citi auto pasažieri neguva pat nopietnas traumas.

Pagājušā gadsimta 20. gados valsts politikā ietekmīgās Zemnieku savienības redzamākie vadītāji bija K. Ulmanis un Z. Meierovics, kuriem Valsts prezidents vairākkārt uzdeva veidot valdības. Pirmais pamatoti otrajā saskatīja savu politisko sāncensi, jo Z. Meierovics bija neapstrīdama autoritāte

ne tikai Latvijā, bet arī ārvalstīs, viņš bija arī 10 gadus jaunāks.

1934. gada 15. maijā K. Ulmaņa vadībā notika valsts apvērsums, izveidojot autoritāru valsts pārvaldes režīmu. 1937. gadā sakarā ar Meierovica 50 gadu jubileju K. Ulmaņa favorīts Vilhelms Munters, kas nesen bija ieguvis ārlietu ministra portfeli, apgalvoja, ka Z. Meierovics pēc 15. maija būtu stāvējis (arī pieļāvuma formā) „kopā ar mūsu vadoni”. Šis apgalvojums ir pamatoti apšaubāms, jo Meierovics savā politiskajā darbībā vienmēr bija konsekvents demokrāts, kam svešs bija diktatoriskais vadības stils. Bet bez viņa līdzdalības antikonstitucionālais valsts apvērsums K. Ulmanim būtu grūti īstenojams.

Tādā gadījumā Latvijas valsts 30. gadu otrajā pusē attīstītos pa citu ceļu, cita situācija varētu veidoties arī visā reģionā, kas atradās starp PSRS un Vācijas diktatoriskajiem tirāniskajiem režīmiem.

Z. Meierovics, vadīdams Latvijas ārpolitiku, daudz pūļu veltīja savienības izveidošanai starp trim Baltijas valstīm, Poliju un Somiju. To īstenot kavēja Polijas un Lietuvas pretrunas Viļņas apgabala dēļ, kuru 1920. gadā bija okupējusi Polija. Ja jauna kara draudu priekšvakarā tādu savienību tomēr būtu izdevies izveidot, Austrumeiropas valstu okupācija, ko īstenoja PSRS un Vācija, agresoriem būtu stipri apgrūtināta. Nav šaubu, ka Z. Meierovics savu darbību šādas savienības izveidošanai būtu neatlaidīgi turpinājis.

Un beidzot, ja Z. Meierovics būtu demokrātiskas Latvijas valsts priekšgalā 1940. gadā, tad, sākoties padomju okupācijai, viņš visdrīzāk gan nebūtu aicinājis visiem palikt savās vietās un iebrūkošo okupantu karaspēku „uzlūkot ar draudzību”. Tāda okupācijai pakļautas valsts vadītāja rīcība, ko īstenoja K. Ulmanis, šķiet, ir unikāla pasaules vēsturē. Taču 1940. gada vasarā Z. Meierovics jau 15 gadus atdusējās Meža kapos...

Profesora R. Treija grāmatā ir dažas neprecizitātes. Piemēram, nepareizs ir pagaidu līguma noslēgšanas gads par sakaru atjaunošanu ar Vāciju (53. lpp.), nesaprotams ir teksts uz grāmatas 4. vāka, apšaubāma kādas personas identitāte, kas redzama fotogrāfijā un minēta kā ģenerālis K. Gopers [arī Goppers].

Šīs nepilnības tomēr nemazina autora paveiktā darba visnotaļ pozitīvo vērtējumu. Neizpratni izraisa vienīgi mūsu valsts Ārlietu ministrijas atbalsta un intereses trūkums par R. Treija darba tapšanas gaitu, tā prezen-

tāciju un izplatīšanu diplomātiskā dienesta darbinieku vidū. Jāpievienojas arī grāmatas autora viedoklim par mūsu izcilā valstsvīra Z. Meierovica runu un rakstu izlases izdošanas nepieciešamību.

DARBS UN DZIESMA

ALVIS KUČERS

(04.10.1933.–15.02.2007.)

Mūžība ieguvusi, bet Melburna zaudējusi vienu no saviem latviešu tautības ārstiem: 73 gadu vecumā 2007. gada 15. februārī miris un 20. februārī no Svētā Krusta baznīcas plašas sērotāju saimes izvadīts mediķis Alvis Kučers.

Sācis skolas gaitas Liepājā, tās turpinājis Oldenburgas bēgļu nometnē un pabeidzis Melburnā, A. Kučers Melburnas Universitātē izstudēja medicīnu. Pēc pirmo trīs darba gadu pavadīšanas Karaliskajā Melburnas slimnīcā, viņš nonāca Fērfildas infekciju slimnīcā, vēlāk kļūdams par tās medicīnisko direktoru. Šo posteni A. Kučers ieņēma līdz pat pensionēšanās laikam 1993. gadā.

Galvenais pienākums latviešu sabiedrībā A. Kučeram mūža beigu posmā bija Latviešu apvienības Austrālijā un Jaunzēlandē akadēmisko papildstudiju nozares vadīšana. Kopš 1989. gada A. Kučers desmit reizes viesojās Latvijā, iepazīna turienes ārstus un slimnīcas un intervēja kādu duci jaunu ārstu, izkārtējot viņiem iespēju 6–12 mēnešus papildināties savā specialitātē kādā Austrālijas universitātē. Latvijas Zinātņu akadēmija viņam piešķirta Goda doktora titulu.

Alvis Kučers

Kopš 1954. gada A. Kučers rosījās akadēmiskajā vienībā *Auseklis*, no jaunieša pārtopot par savieti un pēc studiju beigšanas par vecbiedru un Melburnas ausesekliešu saimē ieņemot dažādus amatus. Katram jauniešim vienība piešķir kādu pavārdu, un A. Kučeram pavārds bija Sliņķītis, tomēr viņa līdzgaitnieki visi kā viens apliecina, ka pavārds īstenībai nav atbildis nepavisam: vārda valkātājs bijis izteikts darba cilvēks, apzinīgs visu pienākumu izpildītājs. Par A. Kučera labajiem darbiem pateicas ne vien nepārskatāms skaits viņa izārstēto pacientu, bet arī viņa kolēģi infekcijas slimību dziedēšanā visā pasaulē: viņa grāmata *The Use of Antibiotics*

(Antibiotisko līdzekļu lietošana) piedzīvojusi piecus izdevumus un tiekot uzskatīta par infekciju slimību ārstētāju „Bībeli”.

Viens no retajiem A. Kučera vaļaspriekiem bija operu āriju ieskaņojumu krāšana un klausīšanās. Angliski uzrakstītās un privāti izplatītās atmiņas par saviem bērnības un skolas gadiem viņš atklāj, ka Oldenburgas nometnē noklausījies it visas latviešu valodā dziedātās *Zemnieku goda*, *Madame Butterfly* un *Seviļas bārdzīņa* izrādes un ka to sniegtais pārdzīvojums viņu pavadījis visu mūžu.

HRONIKA

AKADĒMISKĀ VIENĪBA *AUSEKLIS*

Sestdien, 2007. gada 24. novembra pēcpusdienā, Melburnas *Daugavas Vanagu* namā notika akadēmiskās vienības *Auseklis* 60 gadu pastāvēšanas svinīgā sagaita. Bija ieradušies 65 ausekļieši un viesi; divi nebija ieradušies slimības dēļ. Starp viesiem bija trīs goda viesi: Uldis Ozoliņš, Dace un Andris Dārziņi. Šo sevišķo sagaitu vadīja vecbiedrs Ivars Medenieks.

Zāle bija dekorēta. Latvijas valsts karogs atradās zāles priekšā. Uz galda bija novietots vienības simbols, *Ausekļa* standarts, kokgriezuma svečturis ar piecām baltām svecēm un vāze, kurā ziedu pušķis. Pie galda sēdēja vienības vecākā Natālija Neiburga, vecākās vietnieks Aivars Meistars un valdes loceklis, sekretārs Gunārs Priede. Sagaitas vadītājs atklāja sagaitu, noskaidrot ausekļiešu devīzi *Tēvzemei, Brīvībai, Zinātnei, Darbam un Skaidrībai*. Ausekļiete Inta Miligana (*Milligan*) iededza svecēs svečturī. Visi klātesošie nodziedāja *Daugav's abas malas*.

Ausekļa vecākā, vecbiedre N. Neiburga, aicināja ar klusuma mirkli pieminēt pagājušā gadā mūžībā aizgājušos ausekļiešus: vecbiedrus Arturu Kenni, Alvi Kučeru un Jāni Pētersonu. N. Neiburga īsumā pastāstīja par *Ausekļa* darbību 60 gados:

„Esam sanākuši šodien, lai atzīmētu akadēmiskās vienības *Auseklis* 60 gadu darbības jubileju, pieskaroties tās dibināšanas dienām pirms 60 gadiem Pinnebergā, kad 1947. gada sniegotā novembra vakarā, jaunības ideālu spārnota studentu un studenšu grupa izvēlējās savai organizācijai par paraugu studentu vienību, kuras uzbūve un darbība sakņotos latviskās tradīcijās, un jaunajā vienībā tika

apvienoti abu dzimumu akadēmiskās saimes locekļi.

Apmēram 36 studenti bija izteikuši vēlēšanos darboties jaunajā vienībā, vienības nosaukums būs ceļa rādītāja zvaigzne *Auseklis*, un organizācijas pamatprincipus simbolizēs pieci centieni: *Tēvzemei, Brīvībai, Zinātnei, Darbam un Skaidrībai*. Šajā iniciatoru grupā bija arī starp mums esošie Artūrs Neboiss, Aina Vāvere, Lidija Stuberovska, Gunārs Priede, Olga Siliņa, Jānis Miķelsons, Jānis Balodis un citi, kas aizklīduši pa pasaules malām. Tomēr lielākā daļa nokļuva Austrālijā, kur lielākais pievilksanas spēks bija Lilija un profesors Edgars Dunsdorfi; Lilija nodevās ar sirdi un dvēseli *Ausekļa* darbībai, bagātinot to ar padomiem un ierosinājumiem.

Vienības izveidošanā Pinnebergā *Ausekļa* pagaidu valdei ar padomiem nāca palīgā agrākie LU mācībspēki, vienībnieki profesors Nikolajs Vētra, Eduards Šmits, Jānis Ātrēns, Lilija Dunsdorfa un citi, tādējādi viņu rīcībā iezīmējās cieša saskare ar neatkarīgās Latvijas Universitāti. *Ausekļa* dibināšanas svinīgais akts notika 1947. gada 6. decembrī, piedaloties kuplam skaitam viesu, dibināšanas protokolu parakstīja 36 biedri.

Jaunā vienība rosīgi ķērās pie darba, kopsapulcē ievēlēja valdi un uzņēma 11 vecbiedrus, LU vienību locekļus. Aktīvo biedru skaits nepārtraukti pieauga, 1949. gadā sasniedzot kopā ap 100. Pirmie audzinātāji 1948. gada sākumā bija profesors Ābele un Lilija Dunsdorfa.

Trimdas apstākļos *Auseklis* iespēju robežās sekoja savu centienu izpildīšanai, atbalstot Latvijas sabiedriskās organizācijas,

skolas. Darbības sākumā Pinnebergā telpu trūkuma dēļ vienības sanāksmes notika gan bēniņos, gan pažobelēs, līdz Baltijas Universitātes vadība piešķīra telpas studentu dzīvojamās ēkas pagrabā, ko ausekļieši paši glīti iekārtoja, sienas apgleznoja, iebūvēja kamīnu, tā radot mājīgu mītni nodarbībām. Sevišķi aktīva bija literātu un drāmas kopa, notika literārā tiesa par Zīverta lugu *Kāds, kura nav*, uzveda Dzintara Freimaņa sarakstītos viencēlienus.

Kārtējās sanāksmes notika ar referātiem, pārrunām, dziesmām, ik vakara norise tika atreferēta tā saucamajā *Sirmajā grāmatā*. Novārtā nepalika arī studijas, un divu gadu laikā, t. i., no 1947. gada līdz 1949. gadam, Baltijas Universitāti Pinnebergā nobeidza septiņi ausekļieši, un vairumam studijas bija jāturpina gan Vācijā, gan aizjūras zemēs. Vairāki ieguva augstāko zinātņu grādu un kļuva par universitāšu mācītājiem, pētniekiem ar izcilām sekmēm savā nozarē.

Kad 1949. gada otrajā pusē arvien vairāk studentu sāka doties uz citām zemēm, ausekļieši sāka izdot interno žurnālu *Tilti*, lai uzturētu sakarus ar biedriem. Līdz 1956. gadam iznāca pavisam 30 *Tiltu* numuri, kurus līdz 1950. gada decembrim izdeva Pinnebergā, pēc tam Melburnā, kur izveidojās lielākais ausekļiešu centrs aizjūrā.

Bija prieks, kad arī Melburnā ausekļiešu vienībai pievienojās jauni biedri, bagātinot mūsu vienības dzīvi. Austrālijas novadā iestājušies biedri kopumā bija ap 85, bet ne jau visi šeit kļuva aktīvi: daži izceļoja uz citām zemēm, daži izstājušies un miruši. Tomēr aktīvais kodols darbojas šeit, Melburnā, sanākot kopā reizi mēnesī, turpinot Pinnebergā iedibinātās tradīcijas. Melburnā 58 gadus notika pavisam 656 sanāksmes. Pinnebergā tās notika gandrīz vai divas reizes nedēļā; nebija jāceļo tālie ceļa gabali, kā tas notika šeit, lai uzturētu draudzīgos sakarus. Biedri, kas pievienojušies *Auseklim* Austrālijā un kļuvuši par vecbiedriem, ir ap 45. *Ausekļa* pulkā nāk arī biedri – draugi veicinātāji, kuri kuplina mūsu pulku sanāksmēs, no viņiem gan daudzi aizgājuši viņšaulē, tāpat kā arī paši biedri.”

I. Medenieks iepazīstināja klātesošos ar akadēmiskās runas teicēju Dr. Uldi Ozoliņu

un uzaicināja viņu teikt akadēmisko runu *Pinnebergas gars un Latvija šodien*.

Uldis Ozoliņš dzimis 1948. gadā Vācijā un izglītojies Melburnas Universitātē, iegūstot *B. A., M. A.*, kā arī Monaša (*Monash*) Universitātē *Ph. D.* grādu. Viņš ir politologs, pašlaik lektors Latrobes (*La Trobe*) Universitātē Melburnā un vada savu konsultāciju firmu sabiedriskos un valodas jautājumos. Profesionālā darbā ir uzmanīgi sekojis notikumiem Baltijas valstīs un plašāk Austrumeiropā, ar sevišķu interesi valodas politikā un nacionālos jautājumos. Viņam ir vairāki zinātniskie darbi un starptautiskas publikācijas. Divus semestrus ir strādājis Latvijā universitātēs un pētniecības iestādēs, uztur aktīvus sakarus ar Latvijas zinātniekiem. Katru gadu vada studiju ceļojumu pa Baltijas valstīm austrāliešu kompānijai *Australians Studying Abroad*. U. Ozoliņš bijis aktīvs latviešu sabiedriskā dzīvē un ir korporācijas *Talavija* loceklis.

Pēc runas sekoja ilgi aplausi. U. Ozoliņa runā klātesošajiem bija daži piemirsti un arī daudzi līdz šim nezināmi fakti par Baltijas Universitātes darbības sākumu Vācijā pēckara gados.

Grupa ausekļiešu, bijušie koristi, bija izveidojuši šai sagaitai *Ausekļiešu ansambli*. Viņi nodziedāja četras dziesmas Gunāra Nāgela klavieru pavadījumā. Pirmā dziesma bija *Kamīna dziesma* – Dzintara Freimaņa teksts, vecbiedres Rutas Brožes kompozīcija. Šī dziesma ir dāvinājums *Auseklim* 50. gadskārtā 1997. gadā. Sekoja otra dziesma *Abeles vietā* ar Indras Gubiņas tekstu – vecbiedra G. Nāgela kompozīcija 1987. gadā. Trešā dziesma, kuru izpildīja ausekļieši, *Nesmejati, sveši ļaudis* – tautasdziesmas vārdi, Imanta Līča kompozīcija. Tā rakstīta ansambļa *Saules jostas* uzvedumam ārzemju ceļojumam. Un kā pēdējā bija tautasdziesma *Maza, maza meitenīte* Gunāra Ordeļovska apdarē. Tā bija jautra un asprātīga – gan pašu dziedātāju, gan klausītāju uzjautrināšanai.

Uz sagaitu bija atbraukuši četri viesi no Adelaides. Jaunākās, 1959. gadā dibinātās, studentu vienības *Atāls* vecākā D. Dārziņa teica īsu apsveikuma runu. Noslēgumā I. Medenieks aicināja visus klātesošos

nodziedāt dziesmu *Svēts mantojums* un pats to uzsāka.

Galdi bija segti baltiem galdautiem. Uz galdiem bija vairākas Ainas Kučeras ziedu kompozīcijas no baltiem orhideju ziediem, zaļiem vītenaugiem un ozolu lapām. Ziedu kompozīciju centrā sudraba sveces, kuras tika iedegtas sākoties otrai – neoficālajai sagaitas daļai. Katram viesim blakus šķīvim bija galda dziesmu karte ar ausekļa zīmi. Ausekļa zīme rotāja arī galdakartes. Vīnu, gan balto, gan sarkano, ar izcili gaumi bija izraudzījis vecbiedrs Māris Kučers.

Pirmo galda dziesmu *Lakstīgala kroni pina* pirms mielasta novadīja Jānis Miķe-

sons. Dziesmu papildināja N. Neiburga, Juris Rumbēns un Juris Ozols ar māla svilpauniekiem. Baudot maltīti, risinājās jautras un draudzīgas pārrunas. Skanēja smieklī un valdīja pacilāta gaisotne. Kopīgi tika nodziedāta dziesma *Skaista mana brāļa sēta*, kuru novadīja J. Miķelsons, un tautasdziesmu *Ziedi, ziedi, rudzu vārpa* ar interesantu sākumdziedājumu vadīja N. Neiburga.

Īsi pirms saulrieta pēc kļiņģera, kūkām un kafijas tases viesi lēnām devās mājup. Starp ausekļiešiem bija arī daudz viesu, vairākas jaunas un agrāk neredzētas sejas.

Informāciju sagatavojuši **Ilze Nāgela**

AKADĒMISKĀ VIENĪBA AUSTRUMS

Austruma (www.austrums.lv) 124. darbības gadā **Latvijā** notika šādi nozīmīgākie sarīkojumi.

4. septembrī 2007./2008. akadēmiskā gada atklāšana.

11. septembrī viesu vakars. Uzstājās vecbiedrs Pēteris Viņķelis ar priekšlasījumu *Latvija, Krievija, Eiropa – vide, enerģētika, politika*.

25. septembris tiek veltīts *Austruma* bibliotēkas pārvietošanai no *Austruma* mītnes Rīgā, Ģertrūdes ielā 123, trešā stāva uz pirmo, tādējādi padarot to krietni pieejamāku.

2. oktobrī viesu vakarā uzstājās vecbiedrs Ojārs Balcers ar referātu *Vide, enerģētikas attīstība un energoefektivitāte Latvijā*. Referāts izraisīja spraigu diskusiju par Latvijas enerģētisko nākotni.

16. oktobrī *Austrumā* viesojās studentu korporācija *Staburadze*. Ar priekšlasījumu uzstājās erotiskās prozas autors Hermanis Paukšs. Vakars bija ievērojams ar tā apmeklētību – 24 austrumieši un 15 viesiņš.

18. oktobrī notika ikgadējā *Austruma* organizētā atklātā sabiedriskā diskusija P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā. Diskusiju *Vai apzinīgām pilsonim ir vajadzīgs aizliegums?*

vadīja vecbiedrs, Biznesa augstskolas *Turība* Komunikācijas zinātņu katedras vadītājs un asociētais profesors *Dr. phil.* Ainārs Dimants, dalībnieki – no valsts pārvaldes un politikas viedokļa: bijušais Ministru prezidents, ārlietu un tieslietu ministrs *Dr. iur.* Valdis Birkavš; no medicīnas un veselības viedokļa: Rīgas Stradiņa universitātes rektors un profesors *Dr. habil. med.* Jānis Vētra; no tiesību un filozofijas viedokļa: Biznesa augstskolas *Turība* asociētais profesors *Dr. phil.* Jānis Broks (tuvāk sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā).

20. oktobrī jaunieši Edgars Ķēniņš noturēja priekšlasījumu *Ieskats aviotransporta attīstībā Latvijā*.

24. oktobrī tika svinēti *Austruma* 124. gadsvētki.

6. novembrī *Austrumā* viesojās Valsts prezidenta padomnieks vēstures jautājumos profesors *Dr. hist.* Antonijs Zunda ar priekšlasījumu *Baltijas valstu jautājums pēckara starptautiskajās attiecībās*.

18. novembrī 34 austrumieši piedalījās 18. novembra gājienā no LU galvenās ēkas līdz Rīgas Brāļu kapiem.

27. novembrī *Austrumā* viesojās Eiropas latviešu jaunatnes apvienības (ELJA)

Austrumieši pie vienības dibinātāja prezidenta Jāņa Čakstes pieminekļa Meža kapos pēc akadēmisko mūža organizāciju gājiena uz Rīgas Brāļu kapiem Rīgā 2007. gada 18. novembra rītā. Foto – Agra Zihmanis

pārstāvis Ģirts Zēgners ar priekšlasījumu *ELJA's vēsture un tās darbība Latvijā pēc neatkarības atgūšanas*.

1. decembrī austrumieši piedalījās konkordijas *Valdemārija* rīkotajos *Valdemāra lasījumos*. Ar priekšlasījumu *Krišjānis Valdemārs – latviešu intelīģences tēvs* uzstājās vecbiedrs Gints Šīmanis.

4. decembrī *Austrumā* norisinājās Vienību vakars, kurā piedalījās *Austrums, Lūdums* un *Latviete*. Klātesošie tika iepazīstināti ar katras vienības vēsturi, kā arī tika apspriesta turpmākā sadarbība.

10. decembrī austrumieši ciemojās pie studenšu korporācijas *Selga*.

11. decembrī gada sapulce. Aizejošā valde un Vecbiedru komiteja atskaitījās par savu darbību. Tika ievēlēta jaunā valde, Vecbiedru komiteja un Revīzijas komisija, pirmo reizi arī Goda tiesas tiesneši.

18. decembrī notika *Austruma* dibinātāja Jāņa Čakstes piemiņas vakars. Ar priekšlasījumu *Vecbiedrs Jānis Čakste – Austrumā, sabiedriskā un valsts darbā* uzstājās vecbiedrs Ainārs Lerhis.

26. decembrī Ziemassvētku sarīkojums *Austrumā* ar austrumiešu bērniem.

15. janvārī norisinājās pavasara semestra viesu vakars. Ar priekšlasījumu *Vecrīga – pilsētībūvniecības piemineklis* uzstājās vecbiedrs Andrejs Holcmanis.

26.–27. janvārī zemledus makšķerēšana Viesītē, ko tradicionāli rīkoja vecbiedrs A. Dimants.

28. janvārī austrumieši *Fraternitas Lettica* konventa dzīvoklī svinēja Tatjanas dienu kopā ar studentu korporācijām *Fraternitas Lettica* un *Fraternitas Livonica*.

29. janvārī priekšlasījumu *Viesnīcu un tūrisma attīstība Latvijā* noturēja jauniešis Aleksandrs Čakste.

5. februārī viesu vakars. Vecbiedrs Oļģerts Tipāns uzstājās ar priekšlasījumu *Latīņamerika, skatoties tuvplānā*. Priekšlasījumu apmeklēja arī *Austrumam* radniecīgās organizācijas.

21. februārī austrumieši devās atbildes vizītē pie studenšu korporācijas *Staburadze*, līdzīgi ņemot fotomākslinieku Valdis Braunu.

26. februārī divas dienas pēc Igaunijas Republikas proklamēšanas 90. gadadienas kuplam austrumiešu pulkam notika vecbiedra A. Dimanta priekšlasījums par *Austruma* Goda biedru un Igaunijas prezidentu Tomasu Hendriku Ilvesu.

4. martā jaunieša Pētera Špeļa priekšlasījums *Latvijas Republikas Zemessardze 1991.–2001. gadā*, viesojoties studenšu korporācijā *Varavīksne*.

18. martā *Austrumā* ar priekšlasījumu *Par latviešu valodas tīrību* viesojās filologs Jānis Kušķis.

Viesis pārsvarā stāstīja par latviešu valodniecības dižozoliem Kārli Mīlenbahu un Jāni Endzelīnu, kā arī par peripetijām, kas

ik pa laikam uzvirto Latvijā saistībā ar diskusijām par iespējamo Endzelīna rakstības atjaunošanu Latvijā oficiālā līmenī.

25. martā *Austrumā* notika zibensturnīrs biljardā.

31. martā austrumieši ciemojās pie studenšu korporācijas *Daugaviete*, kur ar priekšlasījumu *Eksperimentālā arheoloģija un vēstures rekonstrukcijas kustība Latvijā un pasaulē* uzstājās savietis Artūrs Tomsons. Notika arī senlatviešu tērpu skate un viduslaiku cīņu paraugdemonstrējumi.

1. aprīlī ar priekšlasījumu *Satiksmes ķibeles Rīgā zviedra acīm* uzstājās vecbiedra kandidāts Viesturs Dinvietis.

10. aprīlī notika zolītes turnīrs ar konkordiju *Valdemārija* (ceturtdā, izšķirošā kārtā).

15. aprīlī *Austrumā* viesojās starptautiskā sieviešu labdarības organizācija *Zonta*, noturot priekšlasījumu par savu organizāciju.

22. aprīlī ar priekšlasījumu *Baltijas Aizsardzības koledža un citi Baltijas militārās sadarbības projekti* uzstājās jaunietis

Studiju ceļojuma dalībnieki no *Austruma* pie Imanuela Kanta kapa Kēnigsbergas doma pakājē 2008. gada maija sākumā. Foto – Agris Zihmanis

Mārtiņš Mežulis. Mārtiņš pats papildina ziņāšanas šajā augstskolā.

26. aprīlī pavasara talka *Austrumā*. Svarīgākais paveiktais darbs – vecā žoga nojaukšana.

29. aprīlī *Austrumā* viesojās studenšu korporācija *Gundega*. Priekšlasījumu *Vai Tu mani dzirdi jeb kā mēs ikdienā uztveram citus cilvēkus?* un interaktīvu nodarbību noturēja *Gundegas* pārstāve Kristīne Golubeva.

1.–4. maijā grupa austrumiešu profesores Janīnas Kursītes vadībā devās studiju ceļojumā uz Kuršu kāpām un Kaļiņingradu (Kēnigsbergu).

10.–11. maijā Darba svētki Igaunijā, Latvijas pierobežā Menistē, Igaņu mežabrāļu muzeja teritorijā. Piedalījās arī akadēmiskā studenšu vienība *Latviete*, konkordija *Valdemārija*, kā arī igauņu studentu biedrība *Eesti Üliopilaste Selts*. Pie muzeja ēkas tika atklāta piemiņas plāksne latviešu un igauņu mežabrāļiem. Austrumieši un viesi palīdzēja iztīrīt apkārtējo mežu, kā arī veica mežabrāļu bunkura daļēju atrakšanu. Svētku daļa turpinājās līdz pieciem rītā ar iešanu pirtī, peldēšanos Vaidavas upītē un sparīgu dziedāšanu.

20. maijā *Austrumā* viesojās studenšu korporācija *Selga*, ar priekšlasījumu *No Karalaučiem līdz Kēnigsbergai jeb kuršu ceļi Sembijas pussalā* uzstājās vecbiedrs G. Šīmanis. Priekšlasījums bija pamatots ar austrumiešu nesenajiem piedzīvojumiem ceļojumā uz Kaļiņingradas apgabalu.

27. maijā notika otrais *Austruma* biljarda turnīrs.

3. jūnijā akadēmiskā gada noslēguma vakars.

Kanādas kopas sarakstā ir 62 vārdi. Vairāki kopas savieši daļēji ir pārcēlušies uz dzīvi Latvijā, daži tagad dzīvo tālu no Toronto un Hamiltonas, kur notiek kopas darbība. Kaut kopas caurmēra vecums pieaug, tomēr ir iespēts piesaistīt jaunus austrumiešus. Pagājušajā akadēmiskajā gadā uzņemts Matīss Valdmanis, kurš piebiedrojās beidzamos pāris gados uzņemtiem saviešiem – Jānim Kļaviņam, Žanim Valdmanim, Aldim Zandbergam, Pēterim Oltem un Mārtiņam Makdonaldam (*MacDonald*). Diemžēl bijuši arī zudumi un mūžībā aizgājuši divi izcili austrumieši –

2006. gada 13. augustā Tadeušs Puisāns un tā paša gada 10. oktobrī Pēteris Stivriņš.

Kanādas kopa izceļas ar atsevišķu austrumiešu nozīmīgo darbību Kanādas latviešu sabiedrībā. Tas arī ir iemesls spējai piesaistīt jaunus draugus. Piemēram, Guntis Liepiņš agrākos gados veica ļoti svarīgu darbu ar kultūras sakaru organizāciju *Dardedze*, apgādu *Ceļinieks*, kā arī dažādos posteņos LNAK (Latviešu nacionālā apvienība Kanādā). Uldis Zommers ir Sv. Andreja draudzes valdes priekšsēdis. Šo amatu agrāk pildīja Auseklis Zaķis, kurš ir bijis arī Toronto Latviešu centra valdes priekšnieks. Jānis Ozols pašreiz strādā pie Sidrabenes kafejnīcas būvdarbu organizēšanas, kamēr Pēteris Vilks pirms pāris gadiem vadīja Sidrabenes peldbaseina izbūvi. Jānis Valdmanis jau daudzus gadus strādā LATV (Latviešu video studija un bibliotēka), filmēdams latviešu kultūras un sabiedriskos notikumus Kanādā un Amerikā. Žanis Valdmanis, pašreizējais Kanādas kopas vecākais, turpina studijas Jorkas (*York*) Universitātē, mācīja Toronto Latviešu ģimnāzijā un ir aktīvs LNJAK (Latviešu nacionālā jaunatnes apvienība Kanādā) biedrs.

Kopš 2006. gada austrumiešiem vairs nav savas telpas Toronto Latviešu centrā, toties biežāk notiek tikšanās vairākkārt paplašinātā un uzlabotā mītnē Austrumkalnos Sidrabenē. Sidrabene ir Sv. Andreja draudzes lauku īpašums, kur draudzes locekļi un arī dažas organizācijas, kā *Austrums*, ir izkārtājuši tiesības būvēt vasaras mājas un mītnes. Šogad Austrumkalnos lielākais pasākums ir bijis balkona būves projekts. Darbi iesākās 10. maijā Andra Zvirbuļa vadībā, un vairākas ceturdienu pēc kārtas maza grupiņa austrumiešu uzmanīgi sekoja viņa norādījumiem balkona tālākai izbūvei. Tā kā mūsu mītne atrodas kādus 100 pakāpienus augstā pakalnē, būvmateriālu uznešana – dēļi, cementu maisi un ūdens spaiņi – bija īsta fiziska spēka pārbaude.

Aktivitāte šajā darbības gadā turpinājās apmēram tikpat liela kā iepriekšējos gados. 2007. gada rudenī notika divi viesu vakari. Pirmajā vakarā 22. septembrī Ivars Kops stāstīja par savu ceļojumu uz Ekvadoru un Galapagu salām. Otrajā sarīkojumā 23. novembrī

Andris Roze skaidroja Rīgas plānošanas problēmas. Tad 27. oktobrī Hamiltonas Latviešu biedrības telpās īpaši iespaidīgi nosvinējām *Austruma* 124. gadaskārti, ko organizēja Aldis Zandbergs. Uzaicinātais svētku runātājs starptautiskais advokāts Kriss Maklauds (*Chris MacLeod*) stāstīja par līdz šim nesekmīgo akciju piespiest Ķīnu atbrīvot uiguru izcelsmes aktīvistu (*Huseyin Cecil*), kas dzīvo Burlingtonā, Kanādā. Kad viņš ciemojās pie saviem radiem kaimiņvalstī Uzbekistānā, viņu apcietināja un izsūtīja uz Ķīnu neskaidru iemeslu dēļ.

Pilnsapulcē 19. janvārī Toronto Latviešu centrā, *Daugavas Vanagu* telpās, vecākais Ž. Valdmanis aplūkoja vienības darbību 2007. gadā un kasieris Elmārs Bērziņš sniedza finansiālo pārskatu. Tika pārrunāta nākotnes darbība, Austrumkalnu izmantošana un it īpaši to apdrošināšana.

10. februārī Austrumkalnos notika dziedāšanas pēcpusdienu, šoreiz bez referāta, lai atjaunotu veco dziedāšanas sparū. A. Roze 19. aprīlī noorganizēja vienreizēju braucienu uz Kalamazū (ASV) pie Ģirta Kaugara. Divās mašīnās turp devās seši Kanādas kopas draugi,

lai pēc astoņu stundu brauciena kopā ar Ģirtu un sešiem turienes ilgi neredzētiem draugiem austrumiešiem pavadītu jauku vakaru.

Svētdien, 27. aprīlī, sekoja īpaši interesanta sanāksme kopā ar viesiem un ģimenes locekļiem. Guntis un Anita Liepiņi stāstīja par braucienu uz Ugandu Āfrikā kopā ar Uldi un Aiju Zommeru, kuru meita Zinta Zommere tur pēti šimpanzes. Viņa izkārtēja vienreizēju ceļojumu pa Ugandas brīvdabu, kā arī turienes ciemiem un pilsētām.

Tad sekoja Jāņi! Austrumkalnos iedegās ārējais kamīns, un austrumieši kopā ar draugiem piebiedrojās Sidrabenes 800 līgotājiem. Nākamais notikums – *Austruma* gadskārtējā vasaras ģimenes Sporta diena jūlijā ar volejbolu un peldēšanu.

Lai iegūtu labāku pārskatu par Kanādas kopas darbību, var izmantot Kanādas kopas tīmekļa dienasgrāmatu (<http://austrums.wordpress.com>), kur ir bildes un īsi apraksti gan par nopietniem pasākumiem, gan arī par sīkumiem.

Informāciju sagatavojuši
Dainis Špeļs, Juris Zommers

AKADĒMISKĀ STUDENŠU VIENĪBA *LATVIETE*

2007./2008. akadēmiskais gads sākās jau augusta beigās, kad **24.–25. augustā** kopā ar akadēmisko vienību *Austrums* notika ceļojums uz Igauniju, apskatot Munameģi, Vastselīnas pilsdrupas, Piuzas devona smilšu alas, Tevaskojas klintis, Otepē gleznainās ainavas, igauņu svētezeru Pihajervu, bet pats interesantākais – mežabrāļu saimniecības apskate Menistē, iejušanās mežabrāļu vidē.

Akadēmiskā gada oficiālais sākums bija **14. oktobrī** ar Ābolu balli Ādažos pie vecbiedres Gundegas Dambes. Viņa iepazīstināja arī ar savu ceļojumu iespaidiem.

18. novembrī piedalīšanās ikgadējā studentu korporāciju rīkotā gājienā uz Brāļu

kapiem, pēc tam viesības akadēmiskās vienības *Austrums* mājās uz kopīgu valsts svētku svinēšanas pēcpusdienu.

30. novembrī ciemos pie vecbiedres Anitas Švedes uz sālsmaizi, daloties iespaidos par redzēto rudens pusē kopīgi apmeklētajos kultūras sarīkojumos (teātra izrādēs u. c.) un klausoties Anitas referātu par interjera dizainu.

1. decembrī līdzdalība *Concordia Valdemaria* rīkotajos *Valdemāra lasījumos* Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā.

4. decembrī akadēmisko vienību sanākšana pie akadēmiskās vienības *Austrums*, kur

par akadēmisko vienību *Latviete* stāstīja vecbiedre G. Dambe.

13. decembrī notika jauniešu vakars, kad jauniešu kandidātes tika iepazīstinātas ar vienības vēsturi, tās mērķiem un uzdevumiem.

26. decembrī Ziemassvētki kopā ar draudzīgo organizāciju *Fraternitas Rusticana*.

24. janvārī vecbiedre Dagnija Ivanovska Sirmajā stundā referēja par indigo bērniem, notika diskusijas par šo tēmu.

5. februārī viesošanās akadēmiskās vienības *Austrums* mājās, kur *Austruma* vecbiedrs Oļģerts Tipāns sniedza priekšlasījumu *Latīņamerika, skatoties tuvplānā*.

28. februārī Sirmajā stundā referātu par mākslas darbu iepirkšanu Latvijā lasīja jauniešu kandidāte Inese Brokāne.

1. martā *Austruma* mājās norisēja vienības 83. gadsvētki. Akadēmisko runu *Mākslas darbu iepirkšana Latvijā: valsts politika* lasīja jauniešu kandidāte I. Brokāne. Koncertu sniedza ansamblis *Bittersweet* no P. Jurjana mūzikas skolas.

24. martā, kā katru gadu, Lieldienu svinības pie vecbiedres Renātes Mednes. Šajā Svinīgajā sagaitā savietēs uzņēma Lindu Paikenu, bet jauniešus Inesi Brokāni un Gunu Jākobsoni-Šnepsti.

3. aprīlī Sirmajā stundā referātu par biznesa inovācijām lasīja jaunie G. Jākobsone-Šnepste.

10.–11. maijā līdzdalība *Austruma* rīkotajos Darba svētkos, kuri šoreiz notika Igaunijas un Latvijas pierobežā Menistē igauņu un latviešu nacionālo partizānu cīņu vietās.

18. maijā tradicionālais pavasara ceļojums uz Valmieru, kur šoreiz Valmieras Drāmas teātrī traģikomēdijas *Igauņu bēres* noskatīšanās, pēc tam Lēdurgas Dendroloģiskā parka apmeklējums.

28. jūnijā akadēmiskā gada noslēguma sarīkojums – Svinīgā sagaita Zemeņu ballē pie G. Dambes Ādažos.

Informāciju sagatavoja
Dagnija Ivanovska

LATVIEŠU KATOĻU STUDENTU UN AKADĒMIĶU APVIENĪBA *DZINTARS*

Rīgas vienība

2007. gada 9. septembrī konventā vienības seniore Fil! Inese Runce iepazīstināja ar prezidija iecerēm nākamajam semestrim. Konventa īpašie viesi bija Fil! Fil! Zigfrīds un Paulīne Zadvinski no *Dzintara* Grandrapidu vienības ASV. Fil! Z. Zadvinskis referēja par mūsdienu situāciju reliģijā un politikā ASV. Fil! Regīna Brikmane organizēja diskusiju *Atkarības mūsu dzīvē*.

22. septembrī Fil! Fil! Sandra Družkova, Genovefa Dortāne-Lakše, Uldis Vērdiņš, Kārlis Krišāns un jaun. Anna Lāce pārstāvēja *Dzintaru* draugu organizācijas lietuviešu korporācijas *Tautito* 10 gadu jubilejā Kauņas Tehniskajā universitātē. Tika organizēta zi-

nātniska konference, kam sekoja saviesīgs sarīkojums.

14. oktobrī konventā referēja Fil! I. Runce par tēmu *Ebreju anekdotes jeb humora terapija*. Humoram ebreju kultūrā ir īpaša nozīme, tas ir palīdzējis šai tautai izdzīvot visgrūtākajās situācijās. Lasot piemērus no 2007. gadā publicētā ebreju anekdošu krājuma Knuta Skujenieka sakārtojumā, varēja pārliecināties, ka tas liek pasmaidīt.

11. novembrī konventā viesojās *Opus Dei* priesteris Florians Gahbauers, kurš referēja par tēmu *Svētais Hosemarija Eskriva un vispārējais aicinājums uz svētumu*. 2002. gada 6. oktobrī pāvests Jānis Pāvils II kanonizēja *Opus Dei* dibinātāju, nosaucot viņu par „ikdienas svēto”. Kopš 1928. gada 2. oktobra Sv. Hosemarija sludināja vispārēju aicinājumu

uz svētumu. Tas nozīmē, ka visi kristieši kristības sakramenta dēļ ir aicināti uz mīlestības pilnību un ka viņi var sasniegt šo pilnību savos ikdienas notikumos, ģimenes un sabiedriskajā dzīvē un sevišķi ar profesionālo darbu. Vairākums kristiešu ir aicināti tiekties uz svētumu, paliekot laicīgajā pasaulē kā laji. Tajā pašā laikā viņi tiek aicināti izmantot savu brīvību ar atbildības sajūtu, lai palīdzētu saviem biedriem tuvināties Jēzum. Aicinājums uz svētumu ir nešķirams no apustulāta. Vispārējo aicinājumu uz svētumu vislabāk var saprast ar pirmo kristiešu piemēru. Tāpēc Sv. Hosemarijas vēsts ir ļoti aktuāla arī mūsdienās, jo kristieši atkal kļūst par minoritāti pasaulē, kurā daudzi cilvēki nepazīst Dievu.

8. decembrī Adventa rekolekcijas vadīja pr. Ilmārs Tolstovs.

2008. gada 6. janvārī pēc dzintariešu ierosmes notika katoļu organizāciju kopīgais sarīkojums *Ziemassvētki Klostera ielā 4*. Tajā piedalījās praktiski visu to organizāciju pārstāvji, kuras ikdienā sastop Klostera ielā 4: kustība *Par dzīvību*, misija *Effata*, *Kristīgās dzīves institūts*, LKSAA *Dzintars*, Sv. Jēkaba katedrāles jauniešu aktīvisti, Rīgas metropolijas kūrījas arhīva darbinieki, Rīgas metropolijas Baznīcas tiesas pārstāvji, izdevniecība *Mieram tuvu* un kustība *Dzīvības straumes*. Sarīkojuma vadītāja Fil! I. Runce aicināja visus dalīties pārdomās par aizvadīto gadu, kāds tas ir bijis mūsu dzīvē. Bija jauki uzzināt vairāk par to organizāciju dzīvi, kuras ir tepat līdzās mums, bet par kuru darbu mēs daudz ko nezinām, jo steidzīgajā ikdienā ne vienmēr izdodas atrast brīdi kopīgām sarunām un tikšanās reizēm. Kopīgām slavēšanas lūgšanām un uzrunām sekoja maza kafijas pauze, bet tad notika sarīkojuma atraktīvākā daļa – latviešu tautas rotaļas un danči, kurus vadīja ciemos aicinātās Dace un Ieva no Danču kluba.

25.–27. janvārī fil! Dace Vosa pārstāvēja *Dzintaru* Eiropas *Pax Romana ICMICA/MIIC* organizētajā simpozijā *The Struggle for Gender Equality in Europe – a Story of Success and Ignorance* (Cīņa par dzimumu līdztiesību Eiropā – stāsts par veiksmēm un neveiksmēm) Celjē, Slovēnijā. Simpozijā piedalījās 35 dalībnieki no 14 Eiropas valstīm un nācijām: Slovēnijas, Austrijas, Vācijas, Francijas, Spā-

nijas – Katalonijas un Basku zemes, Itālijas, Lielbritānijas, Grieķijas, Albānijas, Ungārijas, Čehijas, Polijas un Latvijas. Tika salīdzināta dažādu valstu vēsturiskā pieredze un šodienas situācija: līdzās „vecajām” Eiropas Savienības valstīm, kur ir senas un stabilas demokrātijas tradīcijas, nostājusies Albānija ar ļoti atšķirīgu kultūrvēsturisko situāciju, kā arī bijušā padomju bloka valstis ar savu vēsturisko mantojumu. Simpozijā tika organizēts saistībā ar starptautisko kongresu *Woman and Man, the humanum in Its Entirety*, kas notika 7.–9. februārī Romā, laikā, kad tiek svinēta Apustuliskās vēstules *Mulieris dignitatem* divdesmitgade un tiek uzsvērts, cik nozīmīgi ir abi dzimumi, katrs atsevišķi kā persona un abi kā viens veselums.

26. janvārī Maltas (Rozentovas) katoļu baznīcā mūžībā izvadīja ilggadējo LKSAA *Dzintars* filistri Anastasiju Stikāni. Nākamajā dienā, 27. janvārī, Rīgas Sv. Jēkaba katedrālē Sv. Misē plkst. 11.00 notika aizlūgums. Fil! Anastasija bija ļoti intelīgents, gaišs cilvēks, kuru no sirds cienīja un mīlēja visi dzintarieši.

11. februārī atskaišu un pārvēlēšanu pilnsapulce. Tika izteikta liela pateicība līdzšinējam prezidijam, kas darbojās Fil! I. Runces vadībā. Nākamajam darba gadam par seniori tika ievēlēta D. Vosa, sabiedriskie audzinātāji – Diāna Golubecka un Aivars Jauja, vice-seniora – Rudīte Veitmane, sekretāre – Sandra Družkova, kasieris – Kārlis Litaunieks. Revīzijas komisijā: Dace Šodnaka, Ērika Krakope un Solveiga Ramba.

15. martā gavēņa laika rekolekcijas vadīja pr. Juris Jalinskis un pr. Edgars Cakuls. Pr. Jalinskis savu konferenci bija veltījis pārdomām par Jēzus garīgajām un fiziskajām ciešanām Olīvu kalnā un Golgatā. Ar savu stāstījumu viņš pamudināja mēģināt labāk izprast pēdējās dienas Jēzus zemes dzīvē un saprast, ko tās nozīmē katram no mums; saprast Jēzus dievišķās un cilvēciskās dabas vienotību un mīlestību uz cilvēci un tās Radītāju. Mēs uzlūkojam arī Mariju – Cerību Māti, kas ir mūsu paraugs pilnīgai pašārvībai uz Dieva gribu, paraugs tam, kā mums būtu jārīkojas grūtos brīžos, kuri rodas ikviena cilvēka dzīvē. Savukārt pr. Edgars Cakuls savu konferenci bija veltījis katoliskajai izpratnei par Svētajiem Rakstiem. Detalizēti analizējot

šo jautājumu gan no Baznīcas vēstures, gan arī no mūsdienu ekseģēzes viedokļa, viņš mudināja ne tikai vairāk lasīt Svētos Rakstus, bet arī iedziļināties to iekšējā struktūrā un skaidrojumos.

13. aprīlī konventā referēja jaun. Anna Lāce par ārzemju reliģisko konfesiju pārstāvju iecelšanu Latvijā.

11. maijā, atceroties vairākus citus konventus šajā jaukā maija laikā, arī šogad dzintarieši izgāja ārpus ierastajām telpām un Muzeju nakts ieskaņā devās apmeklēt Aviācijas tehnikas muzeju, kas atrodas līdzās lidostai. Tas sagādāja lielu un pozitīvu pārsteigumu ikvienam ekskursijas dalībniekam – nekur citur Latvijā nav iespējams iepazīties ar tik daudziem neparastiem, seniem un ne tik seniem lidaparātiem, kas izmantoti gan kaujas, gan civilām vajadzībām. Interesants bija muzeja gida – aviācijas nozares profesionāļa – stāstījums.

8. jūnijā pilnsapulce, kurā tika lemts par LKSAA *Dzintars* pilntiesīgā biedra statusu piešķiršanu jaun. A. Lācēi un pr. Jānim Budkānam, kā arī par dažādiem citiem organizatoriskiem jautājumiem, kas saistīti ar vienības dzīvi.

14.–15. jūnijā tradicionālais dzintariešu ceļojums ar autobusu pa Latviju, šoreiz – Ziemeļkurzemes virzienā. Maršrutā bija iekļauta Dundaga, Valdemārpils, Nogales pils, Iģenes luterāņu baznīca, Kolka, lībiešu ciemi Līvu krastā, Slīteres bāka un dabas taka, kā arī citi apskates objekti.

26. jūnijā telpu uzkopšanas talka.

5. jūlijā Dziesmu svētku konvents. Svētku ieskaņā dzintarieši, kas no tuvienes un tālienes pulcējušies Rīgā, sanāca uz kopīgu tikšanos un skanīgu sadziedāšanos, lai kā dalībnieki vai klausītāji un skatītāji piedalītos svētku koncertos.

Rēzeknes vienība

8. septembrī Rēzeknes dzintarieši apmeklēja Rēzeknes pilsētas svētkiem veltītos kultūras pasākumus, kā arī Latgales kultūrvēstures muzeja jaunatklāto ekspozīciju *Latgales keramika*.

30. septembrī vienības kapelāns Pāvils Zeile *MIC* dalījās atmiņās par svētceļojumu uz Romu, par mariāņu kongregācijas dibinātāja pr. Staņislava Papčinska (1631–1701) beatifikācijas procesu. Kapelāns iepazīstināja ar mariāņu kongregācijas darbību pasaulē un Latvijā (Viļānos, Rēzeknē un Daugavpilī). Dzintariete Anna Paklone-Dundure stāstīja atmiņas par trimdā (Beļģijā) pavadīto laiku, iespaidiem, iesaistīšanos LKSAA *Dzintars* darbībā 1950. gadā. Ar lielu degsmi Anna runāja par bīskapu Boļeslavu Sloškānu, par viņa atbalstu latviešu jauniešiem Beļģijā, lai viņiem nodrošinātu iespēju studēt. Noslēgumā radās diskusijas par katoļu darbību padomju laikos un mūsdienās.

3. novembrī dzejniece, žurnāliste, publiciste Anna Rancāne lasīja referātu *Laiks un steiga. Sieviete šajā laikā*. Šī tēma radīja diskusijas dzintariešos, tā bija viela pārdomām par mūsu „skrejošo” ikdienu, laiku un to, kāpēc mums bieži vien „nav laika”...

2. novembrī Rēzeknes vienības dzintarieši piedalījās Franča Trasuna muzeja *Kolnasāta* rīkotajā 1. Adventa svētdienas pasākumā.

15. martā gavēņa laiku noslēdzot, garīgu lekciju *Rembranta gleznas* Pazudušā dēla atgriešanās *analīze* nolasīja Euharistikās Jēzus kongregācijas māsa Marija Terēze Gude. Rēzeknes vienības prezidija pārvēlēšanu pilnsapulce. Par vienības seniori tika ievēlēta Fil! Tamāra Tutina, viceseniore Fil! Renāte Vancāne, sekretāre un kasiere Fil! Maija Upeniece, sabiedriskā audzinātāja Fil! Sandra Kļaviņa.

24. maijā Sv. Mise Viļānu Sv. Miķeļa erceņģeļa baznīcā. Tikšanās ar dzintariešu Goda biedru tēvu Boļeslavu Baginski *MIC*, kurš pēc 72 trimdā pavadītiem gadiem atgriezies Latvijā.

Liepājas vienība

27. septembrī pārvēlēšanu pilnsapulce.

27. oktobrī ekskursija uz Liepājas Jūrniecības koledžu. Vada Fil! Fil! Sanita Zustere un Mārīte Petrovska.

18. novembrī Sv. Mise Sv. Dominika klosterī. Krāsu piešķiršana jaun. Voldemāram Barisam. Sv. Misi celebrēja kapelāns tēvs

Tikšanās ar dzintariešu Goda biedru tēvu Boļeslavu Baginski MIC Viļānos. Pirmajā rindā tēvs Boļeslavs Baginskis MIC, Fil! Anna Paklone, otrajā rindā no kreisās: Rēzeknes vienības seniore Fil! Tamāra Tutina, Fil! Valdis Labinskis un Fil! Renāte Vancāne

Oskars Jabloņskis *OP*. Uzrunā viņš uzsvēra, ka dzintariešu raksturs un principi ir izsakāmi vārdos *Pax Cristi in Regno Christi* – Kristus miers Kristus valstībā. Mēs cenšamies īstenot debesu valstību jau šeit, šajā zemē, ieviešot mieru gan savās dvēselēs, gan sabiedrībā. Dzintariešu devīze ir *Dievam un Tēvzemei*. Tas ir aicinājums lūgties par savu valsti, darīt visu, kas vien iespējams, lai šī valsts attīstītos, lai tā kļūtu arvien labāka un skaistāka, lai būtu arvien vairāk sabiedriskā taisnīguma. Priesteris atzīmēja, ka šodien Liepājas *Dzintara* vienībai ir nozīmīgi svētki, jo viens no tās jauniešiem – Voldemārs Bariss – saņēms krāsas un apņemsies dzīvot saskaņā ar dzintariešu principiem, kā arī ievērot dzintariešu statūtus, aizstāvot LKSAA *Dzintars* un Latvijas godu. Turpinājumā sekoja agape, kuras

laikā tika sumināts ilggadējais dzintarietis Roberts Bricis, kuram apritēja 70 gadi.

27. janvārī konvents. Seniores Dz. Lediņas atgādinājums par lūgšanu nedēļu.

6. martā gavēņa laika rekolekcijas vadīja vienības kapelāns tēvs Oskars Jabloņskis *OP*. Tēma: *Vai es varu sacīt, ka ticu Dievam, bet neticu Baznīcai?* Tēvs Oskars uzsvēra, ka katram kristietim būtu svarīgi pārdomāt, uz ko balstās viņa uzticība Baznīcai. Ļoti bieži ikdienā mums gadās sastapt cilvēkus, kuri apgalvo, ka tic Dievam, bet netic Baznīcai. Ja mēs Baznīcu uztveram tikai kā cilvēku kopu, tad katram, bez šaubām, var rasties jautājums – vai es ticēšu konkrētai cilvēku kopai vai ne, vai es ticēšu tam, ko šie cilvēki stāsta, māca vai ne? Tomēr, kad runājam par uzticību Baznīcai vai arī ticību

tam, ko Baznīca māca, nerunājam par ticību vai uzticību cilvēkiem, bet gan Dievam. Sv. Mateja evaņģēlijā varam lasīt, ka Jēzus jautā saviem apustuļiem, par ko viņi Viņu uzskata, tad Sīmanis Pēteris atbild, ka Jēzus ir Kristus, dzīvā Dieva Dēls, bet Jēzus viņam atbild, ka ne jau Pēteris pats to ir atklājis, bet to viņam ir atklājis Dievs Tēvs, kas ir debesīs (Mt 16, 13–19). Mēs noteikti varētu pārnest kaut ko Sv. Pēterim no viņa dzīves, ka viņš bija grēkojis, bet mēs noteikti nevarētu neko viņam pārnest no tā, ko viņš bija mācījis, un līdzīgi var teikt par pāvestiem visā Baznīcas vēstures gaitā. Ja cilvēks tomēr apgalvo, ka tic Dievam, bet netic Baznīcai, viņš neapzinās, ka Baznīca ir Jēzus Kristus miesa un asinis, gars un dvēsele. Šajā gadījumā cilvēkam ir jāuzdod jautājums pašam sev – vai es tiešām ticu Dievam?

16. martā Fil! Roberta Briča zīmējumu izstādes apskate Talsu novada muzejā, tikšanās ar autoru.

24. martā Lieldienu svinības Sv. Dominika baznīcā.

30. martā konvents Fil! Mārītes Petrovskas stāstījums par Fil! R. Briča zīmējumu izstādi.

20. jūnijā konventā Dz. Lediņas lekcija par latviešu mitoloģiju un I. Lāces-Lācekles stāstījums par socioloģiskajiem pētījumiem 48. arodvidusskolā.

Grandrapidu vienība (ASV)

Ka katru gadu, tā arī šogad Grandrapidu dzintarieši aktīvi piedalījās vietējās latviešu katoļu draudzes un Grandrapidu Latviešu biedrības aktivitātēs un sarīkojumos, darbojoties arī šo organizāciju valdēs.

Pēdējā pusgadā notika divi konventi ar referātiem un diskusijām. 2007. gada novembrī konvents un pārvēlēšanu pilnsapulce notika Fil! Fil! Vitālija un Lidijas Tarbunas mājās. Fil! Daina Lučika (*Luczyk*) referēja par jaunākajām tehnikām zobārstniecībā, par mākslīgo zobu implantiem, kuru aizsākumi meklējami aptuveni pirms 40 gadiem. Pēdējos gados tie kļūst arvien populārāki un tos jau izmanto apmēram trīs procenti no visiem ASV iedzīvotājiem. Uzlabojoties zobārstniecībā izmantotajiem materiāliem, lielākā daļa klientu ir apmierināti, un, lai gan zobu implantu ir svešķermeņi mutes dobumā, tomēr tiem tiek dota priekšroka salīdzinājumā ar zobu protēzēm. Notika arī vienības senioru maiņa, nākošajam gadam ievēlot Fil! Vitāliju Tarbunas.

Nākamais konvents notika Fil! Fil! Bronislava un Marijas Visocku mājās. Šī konventa referents bija Pēteris Lučiks (*Luczyk*), kas analizēja mācību programmas Mičiganas štata skolās. Referents jau 19 gadus strādā par skolotāju vietējā skolu sistēmā. Šajā laikā ir notikušas lielas pārmaiņas mācību programmās. Ir stingrākas prasības, it sevišķi eksakto zinību priekšmetos; stingrākas prasības tiek izvirzītas arī skolotājiem: viņiem jābūt koledžas maģistra grādam, jāatjauno licence katrus piecus gadus. Skolās ir problēmas ar narkotisko vielu lietošanu, arī ar disciplīnu, tāpat kā visur citur.

2008. gada 16. jūlijā viesos ieradās LKSAA *Dzintars* kapelāns no Latvijas, Garīgā semināra rektors priesteris Juris Jalinskis.

Sagatavojuši
Fil! Fil! **Mārīte Petrovska,**
Renāte Vancāne, Dace Vosa,
Sanita Zustere, Zigfrīds Zadvinskis

STUDENTU BIEDRĪBA

FRATERNITAS RUSTICANA

Studentu biedrības *Fraternitas Rusticana* 2007./2008. akadēmiskais gads aizsākās septembrī, kad Fr!R! prezidijs apzināja aizgājušās vasaras notikumus, kas saistīti ar biedrības dzīvi, un vienojās par jaunā akadēmiskā gada pasākumiem.

3. oktobrī notika *rustikāņu* kopējā sanāksme – gada pasākumu plāna apspriešana un pieņemšana.

27. oktobrī līdzdalība akadēmiskās vienības *Austrums* 124. gadaspētēkos.

18. novembrī *rustikāņi* piedalījās akadēmisko mūža organizāciju gājienā uz Rīgas Brāļu kapiem un pēc gājiena nolika ziedus G!F! Kārļa Ulmaņa pieminekļa pakājē.

7. novembrī kopējā sanāksme. Tiek ieviesta labo darbu mērvienība *Ošs*. Visi labie darbi turpmāk tiks vērtēti līdz piecām ballēm. Mērvienības nosaukumam tika izmantots mūsu ekonomista F! Aivara Oša vārds pēc viņa kārtējā, veiksmīgā, nesavtīgā darba paveikšanas. Sanāksmes saviesīgajā daļā F! A. Sprukulis stāstīja par iespaidiem Grieķijā aizgājušā vasarā. Stāstījumu papildināja bagātīgs bilžu daudzums un atvesto suvenīru demonstrējumi.

1. decembrī *rustikāņi* apmeklēja *Concordia Valdemaria* sarīkojumu *Valdemāra lasījumi*.

5. decembrī *rustikāņi* sveica F! F. Ušānu ar uzņemšanu Latvijas Rakstnieku savienībā.

26. decembrī Ziemassvētki kopā ar akadēmisko vienību *Latviete*. Sarīkojumā piedalījās sanākušo ģimenes locekļi. Jaunākajai dalībniecei vēl nav gads, un tie ir viņas pirmie Ziemassvētki.

13. janvārī *rustikāņi* piedalījās Jāņa Akuratera 132. dzimšanas dienas svinībās J. Akuratera muzejā Rīgā.

5. februārī Fr!R! pārstāvis piedalījās akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotajā sabiedroto studentu organizāciju kopējā saietā.

6. februārī viceseniors F! Jānis Java saimi iepazīstina ar Meksikas ceļojuma iespaidiem, bagātinot tos ar fotogrāfijām un no ceļojuma atvestu tekilu.

1. martā Fr!R! biedri piedalās akadēmiskās vienības *Latviete* gadaspētēkos.

5. martā *rustikāņi* tikšanās ar rakstnieku Arnoldu Auziņu. Ciemiņš, apveltīts ar labestīgu humoru un pamatīgām vēstures zināšanām (sarakstītas piecas grāmatas par Latvijas pirmskara politiskām personām, vairākas anekdošu grāmatas par mūsu māksliniekiem, aktieriem), stāstīja par savu dzīvi, rakstniecību, atklāja savu redzējumu par mūsu valsts notikumiem. Viesis ar patiku iesaistījās visu klātesošo diskusijās.

27. aprīlī Fr!R! pārstāvji piedalījās F! profesora Visvalža Klīves piemiņas dievkalpojumā Vecumniekos.

31. maijā Fr!R! komeršs F! Aivara Berķa vasarnīcā. Kā viesis piedalās arī rakstnieks A. Auziņš.

18. jūnijā viesošanās Torņakalna ielas 15 konventa dzīvokļa namamātes Vijas Klīves jaunajā Mārupes mājā.

19. jūlijā gadskārtējais piemiņas sarīkojums F! Paulam Pētersonam un viņa cīņu biedriem Daugavpils rajonā, Demenē.

Informāciju sagatavojis
seniors F! **Adriāns Pavārs**

AKADĒMISKĀ DZĪVE

IN THIS ISSUE

Aija Priedīte

Why Certain Significant Words and their Meanings in the Present-day Usage of Latvian Language are still not Properly Integrated into Latvia's Society's Consciousness?

Despite the fact that Latvia since 1991 has regained its independence as a democratic European State, and that it is now a full member of EU and of NATO, the use of some very significant Latvian words in daily conversations still reflect the Soviet time thinking. For example, the word *democratic* is very often used not as a political term but as that denoting something „of a domestic” character: democratic prices, democratic sport games etc. etc. While carrying out investigations in different dictionaries and encyclopaedias from different periods, it is possible to trace the semantic changes of this word. Another example of Soviet time usage that still remains in the daily employ of the language (i.e. when Europe was regarded as an antagonist to the Soviet Union), is that in Latvia's mass media the word „Latvia” still being used as not part of Europe: „in Latvia we have such and such ... but in Europe they have... etc. A third example, which shows how deeply the Soviet tradition has anchored itself in the minds of the people, is the use of the phrase „our republic” instead of naming „Latvia” by name. An example of this is the following: „our republic did win the last football game”; „the world championships took place in our republic”. Such interpretations and paraphrasing seem to affirm how flawed the average Latvian citizens' understanding of western democratic terms still is and how fragile in the citizens' minds is the concept of Latvia having a place among the democratic states of Europe.

Sigma Ankrava

Education and Public Opinion Formation in the Society

It has been proven that longevity of democracy as a political regime in any country is directly dependant on average per capita income of its citizens. In the contemporary world this income, in most cases, is directly dependant on the educational opportunities available to the population. Latvia, which was one of the first countries to solve the problem of illiteracy, now is risking of falling behind the most advanced states because of the flaws in its school educational system. This refers to both, the sciences and the humanities. Science teaching has to be improved by applying new ways and methods of teaching so that it would provide an all-embracing and scientific perception of the world. New text books are needed that would be logically structured, reader-friendly and inspiring. School management should include looking after of relevant logistics i.e. the health and the working environment of the pupils (from such elementary items as proper desks, chairs to special interest enhancing facilities such as those pertaining to music, theatre, sports). These considerations are essential at a time when there are strong sentiments in Europe to have fewer children, and the average age of its citizens is becoming around 43 years.

Brigita Zepa

Discourse on Democracy in Present-Day Latvia

The aim of the article by Brigita Zepa is to explore how the speeches and arguments delivered by politicians in Latvia's public sphere create discourse on democracy, and what the features of this discourse are.

The article identifies the following features of discourse of democracy in Latvia: „privatization”, „marketization”, „clericalization”, „ethnization”, and „majorization” of democracy.

“Privatization” of democracy is explained as the negative attitude of the ruling elite toward the activities of the civil society – attempting to decry the activity of NGOs. „Marketization” of democracy is explained as the direct impact of pre-election campaigns on the choice of the voters. „Clericalization” of democracy is explained as the substitution of legal argumentation with religious discourse in the parliamentary debates – the inability of the MPs to distinguish between their identities as elected officials or Christians. „Ethnization” of democracy is explained as the polarization of parties according to the ethnicity of their electorate, and also as the domination of the ethnic dimension over the dimension of civil society and socio-economic issues in the parliamentary debates. „Majorization” of democracy is explained with the help of the parliamentary debates where discourse of the dictatorship of the majority is frequently used as an argument against the demands of the minorities, declaring it as fundamental principle of democracy.

The article is written from the phenomenological perspective, analyzing the discourse of public utterances (speeches of politicians, parliamentary debates, interviews) and supplementing the analysis with quantitative research data.

Axel Reetz, Veiko Spoltis

Latvia’s Celebration of the Ninetieth Anniversary as Well As that of the Thirty-third

It is important to point out that Latvia’s ninetieth anniversary must be viewed as of significant importance because most of the countries in Africa and Asia have come into existence well after the three Baltic States. Nevertheless, out of the ninety years, Latvian citizens have been able to enjoy democratic freedoms for only thirty-three years. Furthermore, in order to understand why Latvia is

lagging behind to its two Baltic cousins and thus, resembles a seventeen year old youngster, rather than ninety-year old grandma, authors have first evaluated the issue of Latvia’s self-identification. Several scholars during the past fifteen years have pointed out that the Latvian self-identification has been influenced for most part by its totalitarian past, and the authors also underline the ambivalent role of Latvia’s elites in promoting values of representative democracy in a distorted way.

Thus, authors conclude that, in the post-independence years, Latvian politicians preferred short-term policies to the long-term needs of the State and its people. Such political culture, as it were, has created a vicious circle, where both, political elite and broad swathes of electorate, blame each other, without realizing that the fermenting discontent might lead to the return of authoritarianism. The membership in the EU did not foster Latvian politicians to re-evaluate new strategic challenges. The abundance of EU funds and cheap credit market has changed traditional Latvian consumer habits. A significant increase of the living standard did not diminish the endemic corruption. Latvian politicians did not want to meddle in policy issues, because that may have affected their sociological ratings and thus, they continue to highlight the significance of polity issues. Therefore, while mandatory property and income tax declarations and anti-money-laundering laws are not being introduced and political parties are still not being funded from the state budget, it is easy for striving oligarchic families to exert undue influence on Latvia’s party politics. Therefore the ninetieth anniversary of the country’s existence might just be the right time to reconsider those problematic issues in Latvia’s governance.

Ieva Dmitričenko

Political Marketing as a New Field of Study in Latvia’s Political Science

Political marketing is a relatively new and vaguely defined concept in the science of politics. Nevertheless, it raises great interest, because during the last forty years the application of business marketing practices to

political processes, particularly to election campaigns, has turned out to be very effective and therefore widely used. The purpose of the article is to attempt to define what the product of political marketing is. The author suggests that it is a complex of activities set into motion by the political proposals and political decisions of one political actor. This investigation is an analytical approach that seeks better understanding of the actual motivations of the political parties or politicians, because political decisions made by them reflect their aims more accurately than promises made by them to the electorate. The coherence of the substance of public statements during election campaigns and political decisions of those holding political power is also of great interest to a political scientist. If promises made by the political actors contradict their political decisions, it is a clear indication of manipulative usage of political marketing tools that can endanger the development of democracy. Therefore, analytical methods for understanding the product of the political marketing can serve as an instrument for deeper understanding of the Latvian political system.

Ainārs Dimants

Editorial Autonomy as Corporate Social Responsibility in the Media Entrepreneurship

In this study the author is advancing his analysis of the state of editorial autonomy as practiced by the contemporary newspapers in Latvia. The thesis of the author is that the editorial autonomy is a precondition for journalistic quality, which can also be stated as a goal of socially responsible business practice (one of corporate social initiatives) in the media entrepreneurship. References are made to the laws in Latvia which govern editorial independence as maintained in the relations with the founders or business managers of the newspaper or other general ownership interests. In presenting his arguments the author refers to the functional structural system-theory of Niklas Luhmann (1996) and the principles and real practice of Corporate Social Responsibility (CSR) as described by

Philip Kotler (2005). The concluding remark is that editorial autonomy raises the credibility of the media product, and maintains the integrity of journalism which, in the long term, is the chief and most durable asset of any media enterprise.

Leonija Vuss-Mundeciema

The Peculiarities of the Influence of Literature and the Screen Media in Aspects of Violence Depiction

These days, the violence depicted in the screen media is raising an ever more intensifying discussion worldwide, whereas in Latvia, not sufficient attention has been devoted to this problem even though the negative influence of the screen media on individuals and on the society as a whole has been pronounced indisputable.

However, the most recent research has aroused public opinion to take action in an attempt to diminish the harmful influences. In order to understand why depiction of violence in literature, as opposed to the screen media, for thousands of years has not aroused indignation of the society, the article gives an insight into the essential characteristics of the screen media, suggesting that the screen media is legitimate because it creates new reality, however fictional it may be. When perceived, this reality has a similar impact on the human psyche as that of the real life. Therefore, violence as an end in itself in the screen media leaves permanent negative impact, for, what people see, remains imprinted on their subconscious. Violence in the screen media contaminates the inner world of human beings, and likewise is a threat to the mental health of the society as a whole, at the same time augmenting violence in the world.

Being aware of the comprehensive impact of the screen media, joint work must be undertaken to protect the spiritual and culture roots of the people in Latvia from pernicious influences. A step in this direction is the founding of the Society for Criticism of the Supply of Audiovisual Media *Ētikas tilts Latvijā* (Ethical Link in Latvia) in 16th January 2007.

Jānis Broks

On the Necessity of Prohibitions

Prohibitions have existed at all times and in all forms of organization of human society. They have ensured and continue to ensure protection against diverse threats to existence. Despite the obvious usefulness of prohibitions, encountering them, people sometimes feel uncomfortable for the reason that there seems to be someone who knows better what is beneficial and what is pernicious to them.

One of the concepts devised in the modern era of Europe's cultural development was the Enlightenment – an intellectual and social concept, with one of its tasks being to liberate man from any external authority or constraints. According to it, a human life governed by human mind alone is possible in the world. The scientific and technical thought inspired by the rationalism of the Enlightenment was indispensable to understanding of natural processes and to unprecedented transformation of the environment built in accordance with that understanding. In line with the pursuits of those achievements, there were high hopes for investigation and rationalization of the inner world of the human beings and their mutual relationships. In this sense, any incentives, including prohibitions, would become superfluous. Coercion would become necessary only for supervision of underage, infantile, and mentally or ethically defective individuals. Several forms of coercion, however, were tolerated in dealing with peoples that „had not achieved European civilization standards”.

Nevertheless, the arising conflicts and contradictions within the western civilization in the past few centuries, moreover, the environmental problems and inability to develop a harmonious multicultural society in the last few decades, signaled that the project of the Enlightenment is inadequate for the nature of those phenomena it aspired to control. Today an indisputable, irreducible irrationality is present in the existence of an individual and in its different collective forms as well. The hope to rationalize human understanding and notions on themselves and notions about the world as a whole, as well as to predict the

future development prospects of the human-kind has turned out to be illusive and even dangerous. Hence, an important question is posed: how to restrict, or even prohibit, several apparently unjustified tendencies directed at the modern society in European culture.

Sarma Kļaviņa

Understanding the Concepts of „Language Development” and „Changes in Language”: Insights into the Heritage of the Theoretical Thought with respect to European Linguistics

The aim of this study is to encourage a definite and clear understanding of the concepts: „language development” and „changes in language”, because the attitudes towards linguistic processes depend on them, as well as on the actions of language users, maintainers and researchers. Unfortunately there is a general lack of clarity within the Latvian public, as well as in its academic circles, whether or not all changes in the language can be considered as its actual development. A look at the linguistics' theoretical heritage of Europe, including that of Latvia, might be helpful to get acquainted with this issue.

The article contains a summary of the ideas concerning the changes in a language and its ongoing development as expressed by the founder of theoretical linguistics, Wilhelm Humboldt, in the 20ties of the 19th century. He regarded the development of language as a mental progress provoked by inner power, and proposed that languages, generally speaking, at some stage assume the character of a completed formation, beyond which the defined shape of language can no longer change significantly, while the refinement of its form may continue.

In turn, the Swiss linguist Charles Bally, at the beginning of the 20th century, declared that changes in a language can be regarded as progress only in instances where the new condition is better than the previous one. According to Bally, the development of language is guided by two contrary tendencies: a search to strive for a richer expression and an inclination to achieve unambiguity and logical

clarity, as well as, in the process, to achieve unification and differentiation. Charles Bally concluded that progress and regress are simultaneous processes in language development.

Also the leading Latvian linguists of the 20th century had formulated their views about changes in a language and its development. Jānis Endzelīns, for example, already in the first half of the century, considered that language develops on the basis of its own norms and established patterns rather than under the influence of other languages. Rūdolfs Grabis, in the second half of the century, was convinced that changes brought about by the influence of a foreign language do not strengthen, but rather weaken the power of language expression and limit the full usage of its elements.

Ilga Jansone

Historical Path to the Changes of Orthography in the Writing of Latvian : Going from Gothic to Roman Characters

On January 25, 1908, an Orthography Commission was founded at the Science Union of the Latvian Society with Kārlis Mīlenbahs as its chairman. On June 17, 1908, the Orthography Commission cast a convincing vote for a new orthography. The main principles of this newly conceived orthography was marked essentially by the following characteristics:

- a) use of Roman letters in print;
- b) dropping of „h” as a lengthening mark;
- c) all long vowels to be denominated with a horizontal dash notwithstanding their position;
- d) diphthongs *ie* and *o* to be denominated according to the Lithuanian model – *ie* and *uo*;
- e) cluster letters *sch*, *zch*, *tsch* to be discarded;
- f) palatal consonants to be denominated by a mark above or a comma under the respective consonant; *w* must not be used in any position.

Starting with 1909, this orthography was taught in schools. In 1919, an instruction was issued by the Commissariat of Education „On the Latvian Language Writing in Schools” for most part accepting the 1908 orthography with a single exception: the diphthongs *ie* and *o* had to be written as *ee* and *o*. During the 20ies and 30ies of the 20th century, the consolidation process of this orthography in practical writing followed.

In the 16th century, the first authors of books written in Latvian were German clergymen, who moulded the Latvian writing in accordance with their own German reading and writing skills. The main features of this orthography were the Gothic letters „h” as a lengthening mark; the so called „cluster letters” for indicating the consonants *š*, *ž*, *č*; differences in the reproduction of diphthongs, for example „ee” and „o”, which all in all could be viewed as an immense inconsistency. Several rather successful attempts to improve the Latvian writing were made as early as the 17th–18th century (G. Mancelis, K. Fīrekers, H. Adolfsijs, orthography sessions for the second edition of the Bible), but they mostly concerned themselves with the changes in sound denominations. The possibility of changing the Gothic type for Roman letters was not discussed. However, in 1847, the Latvian doctor, Juris Bārs, initiated essential changes in the writing of the Latvian language. He made the following proposals: enact the use of Roman letters; denominate the long vowels with two types of lengthening marks depending on the intonation; denominate the diphthongs *ie* and *uo* with *ia* and *ua*; denominate the letters *s*, *z*, *c* with Roman letters, but reflect the palatal consonants by crossed respective consonant letters; retain the letter *w*.

In 1876, the Science Union of the Latvian Society elaborated an orthography of its own, putting forth the following proposals: use Roman letters; denominate the sibilants *š*, *č*, *ž* with a mark above the letters; denominate the palatal consonants *ļ*, *ņ*, *ŗ*, *ķ* with a comma mark under the letters; abandon intonation differences in the denomination of long vowels; retain the reflection of the diphthong *ie* by *ee*.

Valdis Pīrāgs

The Origins of the Freemasonry Movement in Latvia

At the time of the birth of the modern Freemasonry, the territory of Latvia was divided in three parts: 1) the province of Livonia (*Vidzeme*) together with the capital of Riga already incorporated in the Russian Empire after the Great Nordic War in 1721; 2) Polish Livonia or *Latgale* directly governed by the Kingdom of Poland-Lithuania until 1772; 3) Courland and Semigallia (*Kurzeme un Zemgale*) with the capital Jelgava a semi-independent dukedom until 1795. Under these circumstances Latvian lodges became the place for intensive competition between the English, German, Swedish and Russian Masonic systems. Riga and Jelgava rapidly became centres of international importance for the new movement.

The world-famous philosopher Johann Gottfried Herder was initiated in the Lodge of Sword in Riga, June 1766 and was acting as the secretary of the lodge. His dream at that time was to reform Livonia, „the province of barbarity and luxury, ignorance and exclusive taste, freedom and slavery”, and to propagate „culture and liberty”. He later published his influential collection of folksong *Stimmen der Völker in Liedern* (1788–1789), where he gathered also folk lyrics of Latvian people. Ideas of Herder, the great architect of *Sturm und Drang* and German Romanticism, influenced the mighty wave of national awakening and liberation of Latvians from the serfdom at the beginning of the 19th century.

In 1777, Johann August Starck, regarded as ‘the father of the comparative history of religions’, accepted the proposal to teach philosophy at the recently founded Academical gymnasium at Mitau (known as *Academia Petrina*). Together with Carl Gotthelf von Hund, Carl Friedrich Eckleff, Estienne Morin and Jean-Baptiste Willermoz, Starck belongs to the founders of rites and rituals still practised in various degrees of contemporary Freemasonry.

During his stay in Jelgava in 1779 and 1780, the famous psychic and adventurer, Alexander Cagliostro, contended with Starck for the palm of superiority. Deeply immersed in

the dreams of the Rosicrucians and mystics, Cagliostro determined to found an Egyptian Rite of Freemasonry upon the first three degrees of the fraternity, where magical practices were to be perpetuated.

After regaining of independence in 1991, the Craft has been gradually revived in Latvia. First Brethren were admitted to Freemasonry in 1993, and the pre-war lodge *Jāņuguns (Johannisfeuer)* was reactivated in 1996 as a regular lodge by the Grand Lodge AF&AM of Germany. The second lodge *Ziemeļzvaigzne (Zum Nordstern)* was reactivated by the same GL, but the third lodge *Pie Zobena (Zum Schwert)* was reactivated in 2002 by the Land Lodge of Freemasons in Germany. Despite some ritual controversies among the German Grand Lodges, the United Grand Lodges of Germany decided to consecrate the multi-ritual Grand Lodge of Latvia in 2003.

Dace Lūse

Jānis Jaunsudrabiņš as a Politically Engaged Writer

Throughout the history of Latvian literary criticism, Jānis Jaunsudrabiņš has been perceived as an apolitical writer primarily interested in the imagery of nature, instances of unrequited love, and wide scope of ethical problems. The aim of the article by Dace Lūse is to demonstrate that the eminent writer was by no means apolitical, on the contrary – he was always politically positioned. There are numerous activities that evidence his unprincipled political engagement: his articles in the periodicals at the beginning of the First World War; numerous public activities during the Red Terror in 1919; support of the agrarian policy of the Latvian government in the 1920s; being member of the board of the Society of Cultural Ties between Latvia and the USSR in the 1930s, along with subservience to the authoritarian regime of Kārlis Ulmanis; participation in a campaign of political fraud directed at the society before the Second World War in 1939/1940 by publishing articles in the newspaper *Jaunākās Ziņas*; his expressed wish to take part in Soviet literature after the occupation of Latvia in 1940/1941;

finally, his peculiar „games” with the Culture Committee for Contacts with Compatriots Abroad in the late 1950s, that aroused protests from the nationalist faction of the Latvian community in exile.

Being in exile in Germany, Jānis Jaunsudrabiņš, encouraged by his son-in-law, approached the German public. In his publications in the largest newspaper in exile, *Laiks*, Jaunsudrabiņš emphasizes his Latvian stance and the Latvian character of his works. His political somersaulting was most probably determined by his precarious financial state and out of desperation to make a living.

Ivars Orehovs

“Border-lines” and Literary Evidences: Latvia and Sweden

The purpose of this paper is to cast an elucidating „light beam” in the direction of Sweden, achieving at times truly astonishing revelations of literary/artistic evidences in the particularly contradictory 20th century. In the course of centuries, boundaries in the Baltic Sea region have been subject to changes of various kinds. Being in the proximity and having a physically adjacent, even a bordering, situation with Sweden – not only in the geographical, but also in the generalized human sense – offers a favourable and profound field for literary expression. Notes of some essential factual phenomena in previous periods of time, which, because of new political and reformational influences from the north-west, can justly start with the 17th century.

The „bordering with Sweden” aspect has been taken for analysis and interpretation from the following works: *The Swedish Diaries 1946–1951 and 1951–1958* (1965 and 1968 – in Latvian) by Zenta Mauriņa; memoirs *For All Hundred Per Cent* (1992 – in Swedish) by Björn Borg; *The Dogs in Riga* as a detective novel (1992 – in Swedish) by Henning Mankell; a Swedish movie thriller with Latvian actors including (1994), based on novel, by Pelle Berglund.

The author of this article examines a couple of important notions of the *border-line* theme, which appear in the literary artistic

sense, connected with a historical and political discourse: „the split world”, „the visible border-line”, „the invisible border-line”, „the utmost limit”.

Drawing a conclusion about the reflections on the *border-line* topic in these memoirs and detective genre works of Swedish and Latvian literary interrelations in the second half of the 20th century, it is possible to generalize, that a principled-aesthetic interest is not caused by the physical manifestation of boundaries as obstacles, but rather – by the depiction of psychological perception and by seeking ways to overcome *the border-line* obstacles and abolition of „*duality of the world*”.

Hannes Korjus

Church and Journalism in the Field of Church Media Apostolate from 1920-ies to 1940-ies: The Position of Ordinarius and Priests of the Riga’s Archdiocese and Liepāja’s Diocese

In this article the author attempts to view beliefs of ordinaries and priests of Riga archdioceses and Liepāja dioceses in the field of Church media apostolate implementation from 1920-ies to 1940-ies, surveying them in the context of Catholic Church magistrery doctrine.

The position of ordinaries and priests of Riga archdioceses and Liepāja dioceses in the field of Church media apostolate implementation is based firstly on the concept of apostolic succession, considering journalists as companions of priestery and press supporters (i.e. audience) - as press apostles. The concept of apostolic succession in the context of Church media apostolate was expressed by Riga’s Archbishop Antonijs Springovičs, who believed that implementation of the Church media apostolate is his obligation as a Deputy of Apostles. Equally beneficially, the implementation of Church media apostolate was examined by Latvia’s Catholic priests and publicists, for example, priest, Dr. P. Laurinovičs, priest Ā. Grosbergs, publicist L. Latkovskis etc.

The use of the noble words about the meaning of press and works of journalists is not incidental, taking into consideration the expressions of the Pope Benedict XV in his encyclical „Ad beatissimi apostolorum”, where he wrote about „Distribution of the Good News with new means” – „Old things, but in a new way”. In Encyclical „Pacem, Dei munus pulcherrinum” Pope Benedict XV saw writers and journalists „as chosen by God, blessed and loved”. As an „ideal media apostle example” to writers and journalists was offered the Pope Pius XI, in his encyclical „Rerum omnium perturbationem” (26.01.1923), which was dedicated to Annunciation of St. Francis of Sales as the patron of writers and journalists.

It would seem that the doctrinal and disciplinary positions of the ordinaries and priests of Riga’s archdioceses in the field of media apostolate would be quite conservative. At the same time this in no way could be claimed about the beliefs of Latvian catholic priests in the field of media apostolate of Church, there is also no basis for considering the Riga’s archdioceses ordinaries as „retrogrades”, because, to the mind of the author of the article, only documents of the 2nd Council of Vatican „Dei verbum”, „Sacrosanctum consilium” and „Inter mirifica” in a way create a doctrinally motivated position of modern Catholic Church magistry about „sacredness of mass media”, which in the pastoral meaning is established in instruction „Communio et progressio” (1971) and canonical meaning – in the 1983 Code of the Canon Law.

The questions about apostolate of Church media and the attitude of Ordinary against it in 1920–1940 stated that there was an active discussion in the Catholic mass media indirectly supported by Ordinary (comp. *Rīgas Vēstnesis* -Riga’s Herald-, 21.05.1936 – editorial article „Goal and tasks of Catholic press”). Thus, with respect to the implementation of Church media apostolate, in Catholic press of Latvia the „noble influence” of the Ordinary was not visible, but in 1920–1940 in Latvian Catholic press, an exchange of comprehensive and interested opinions did take place. Many of the decisions announced by Riga’s Archbishop A. Springovičs

and Liepāja’s Bishop A. Urbšs in his shepherd epistle of year 1939 about Catholic press (also shepherd’s epistle of Archbishop A. Springovičs of year 1937, position about godlessness and Catholic action expresses), was later implemented in the Decree of 2nd Vatican Council about social communication tools „Inter mirifica” (adopted in December 4, 1963) and other documents of the Second Vatican Council. Therefore, A. Springovičs and A. Urbšs, quite to the contrary, can be considered „the reformers in the field of implementation of Church media apostolate”: 1) each family is its own press apostle – „Inter mirifica”, § 9 and § 16); 2) the idea about organizing a catholic press week and readings – about Catholic press – „Inter mirifica”, § 18; 3) the idea about founding of the Press fund for support of the Catholic press – „Inter mirifica”, § 18); 4) the idea about organizing of a library in each congregation – „Christus Dominus”, § 13; 5) the idea about actively cooperating with laymen in the distribution of the Catholic press and in the „Catholic Action” – „Apostolicam actuositatem”, § 2.

A role in the implementation of Church media apostolate in Latvia was also played by the Riga’s archdioceses V Synod (1937) making decisions with respect to film and theatre staging attendance. Probably decisions of Riga’s archdioceses V Synod (in 1937) were influenced by encyclical of Pius XI „Vigilanti cura” and respective encyclicals of Pius XI of the year 1937 „Mit Brennender Sorge” and „Divini Redemptoris”. Implementation of Church media apostolate was, of course, also influenced by the coup of May 15, 1934 in Latvia, and the 1938 authoritarian laws regarding press and unions. In the pre-war Latvia most probably one could not hope for implementation of Legion of Decency (USA) operations practice because the eventual protests against a film or theatre staging in these times would have been hardly possible. Here one has to take into consideration that the strong position of A. Springovičs was possibly influenced by the article of the Cardinal Rafael Merry del Val (1865-1930) in Index of year 1929, where he examined the, so called, press of conspiratorial or warring godless people (one should remember also press characterization in the Shepherd’s

epistle of A. Springovičs of March 19, 1933, also encyclical „Mit Brennender Sorge” and „Divini Redemptoris” of Pius XI). What was seen by the Cardinal R. Merry del Val in „conspiratorial press”, later with respect to cinematography was mentioned by Pius XI in his encyclical „Vigilanti cura”.

In the context of the aforementioned V Synod of Riga’s archdioceses, also taking into consideration encyclical of Pius XI „Vigilanti cura” (29.06.1936), as well as, perhaps, the aforementioned position of the Cardinal R. Merry del Val under conditions when the Minister of Public Affairs of the Republic of Latvia Alfrēds Bērziņš, in year 1937 after coup of May 15, 1934, becoming actually ‘the sovereign’ of Latvia’s media and non-governments associations, A. Springovičs obviously chose such possibility of activities which he could influence – i.e. strictly (even more than foreseen in the 1917 Code of the Canon Law) adhering to the norms of canonical laws.

The sufficiently strict position with respect to the secular mass media expressed in encyclical of Pius X „Pascendi Dominici gregis” (8.09.1907), Saint Chancellery Congregation Decree „Lamentabili” (3.07.1907) and Riga’s archdioceses V Synod decisions from today’s point of view, especially the so called „caricature scandal” context, is by far not as „anti-democratic”, because it makes one think and reach the understanding as to wherein lie the limits of the press freedom. Thus, the position of the Riga’s archdiocese ordinaries in the field of media apostolate in 1920–1940 cannot be defined as „conservative and liberal position” opposition, but it should be viewed in the context of media’s (journalist) freedom and responsibility.

Andris Ozols

The Trailblazer of Holography – Juris Upatnieks

This paper is devoted to Juris Upatnieks, the Latvian scientist who has worked in United States of America and who is one of the founders of holography. Juris Upatnieks was born in Riga, Latvia on May 7, 1936. In 1944 together with his parents he fled

to Germany to avoid the Soviet occupation. In 1951 he emigrated to the United States. There he received his higher education and worked at the University of Michigan during most of his life. Together with Emmeth Leith (1927–2005), Juris Upatnieks has developed the off-axis technique for the recording of transmission holograms enabling for the first time high quality images of 3D objects. This invention made on the basis of the communication theory was a major breakthrough in holography, stimulating its fast development after a long standstill since the invention of holography by Dennis Gabor in 1948.

The principles and applications of holography as well as the contributions made by Juris Upatnieks are briefly reviewed. It is shown that the method of holography has enabled the development of variety of different branches in science, engineering and art. Moreover, it has changed the very concept of universe. The holographic principle proposed by Gerardus ‘tHooft and improved and promoted by Leonard Susskind has matured into one of the cornerstones of modern theoretical physics.

For the invention of off-axis holography Emmeth Leith and Juris Upatnieks were recommended for the Nobel Prize in physics. Until now Juris Upatnieks has been the only Latvian scientist who has had a realistic chance to receive it.

Jānis Klētnieks

Research and Work Performed by the Latvian Scientific Expedition in Egypt

The Latvian research expedition was organized by the Riga Museum of Foreign Art with the assistance of a group of French scientists. Specialists in various fields were included on the expedition team. The leader of the expedition team was PhD Bruno Deslandes, a French architect, UNESCO-UNDP, expert for tangible heritage documentation, working in Riga. The patroness of the expedition was the President of Latvia, Vaira Vīķe-Freiberga.

The expedition, since 2001, had taken part in a general investigation of the cultural heritage of Ancient Egypt. In the spring of

2002, the expedition documented the pylon No. 7 of the Karnack Temple by the digital photogrammetric method and ascertained the three-dimensional (3D) structure of the Karnack Temple to the accuracy of 5 mm. For the first time in ancient Egyptian monuments' research practice, the expedition had made precise drawings of hieroglyphics and of the smallest details of the reliefs. Prior to that, researchers had been drawing details by hand operating from the scaffoldings.

The first results obtained by the expedition, had been appraised by the Supreme Council of Antiquities of Egypt and the Ministry of Culture as outstanding, which became the main reason for granting permission to the Latvian specialists to continue research of the Temple Complex in Karnack. In the spring 2004, the expedition carried out research of the pylon No. 8. A new Laser Scanning Method was applied by the scientists to document the Temple, using Callidus 3D Laser Scanner system developed in Germany. That was a dramatic new step in the technology of documentation of ancient monuments, which attested also to the preference to continue to use Latvian scientists in the field of world cultural heritage research.

In the summer 2005, the Supreme Council of Antiquities of Egypt gave the Latvian expedition permission to carry out research work in one of the most unique ancient monuments – the Step Pyramid Complex of Djoser. In the period from 2005 to 2007, the expedition had ascertained and documented the spatial conditions of pyramid's external walls and the underground gallery, which had been severely damaged by the earthquake of 1992.

By scanning the pyramid's external walls, dramatic 3D digital data were obtained. This provided a wide range of information and allowed to estimate the size of the stone blocks and their location, as well as the geometric configurations of the footsteps and the lower foundations. This data has been vital for carrying out most of the research on pyramid's constructional features, as well as stages of construction and chronological interpretations.

Furthermore, entirely new and unique information was obtained by scanning the pyramid's underground labyrinth which reached to the depth of up to 40 metres and extended several kilometres accessing the central burial shaft, auxiliary premises and king's family mould. The spatial layouts of Djosers pyramid's underground structures and artefacts discovered there, provided absolutely new possibilities for interpretations of the meaning of underground premises, their functions and their construction chronology. The analyses of radioisotopes of the wooden beams showed that the age of the pyramid went back to the years somewhere between 2820.-2660. BC. New discoveries also took place in the Djosers family's vault in the eastern part under the pyramid. The emblem of a cylindrical seal, with the name of the pyramid builder Imhoteps on it, was identified. The expedition had also taken the initiative to fix the ceilings of two substructure galleries over the alabaster sarcophagus using polymer beams and geo-riddle. Further treatment of the Ground Penetration Radar measurements with Georadar ZOND-12C, constructed in Latvia, suggested that deeper in the underground, there could be several unknown galleries. Thanks to the unique geological conditions provided by nature – dry limestone rocks – short electromagnetic impulses (~30ns) ensured reflection of signals from heterogeneous places of different densities up to 70m depth. For research of this kind, this was an outstanding world-class achievement.

The newly obtained results give an absolutely different understanding with respect to the whole Djosers pyramids complex. The pyramid of the third dynasty king Djoser is a hierarchically structured necropolis, where, besides the central monarch's vault, several important persons from that time or earlier are also being buried.

The work of the Latvian research expedition to Egypt continues. It will take several years to finish scientific processing and systematic analyses of the material obtained during this research. At the same time, a number of new programs are also being planned.

Aleksis Dreimanis

**A Survey of Geoscientists of Latvian
Descent who Have Made Their
Carriers in Western Countries from
1945 to 1990.**

During the final stages of World War II, for most part between 1944 and 1945, with the prospect of the inevitable occupation of Latvia by the Soviets, at least 176 of the then working Latvia's geoscientists had chosen to emigrate to the West. Most of them or their parents escaped to Germany or Sweden and later, in order to find employment, moved to America or Australia. Only about 10 % had remained in Europe.

Two age groups may be distinguished:

(1) Those who were born before 1920 and had obtained their academic education and Geoscientists' professional competence in Latvia before their emigration. Their number was 56 (except for two of them);

(2) Those born after 1920, who had obtained their professional education in exile. Among those, geologists dominated (43 and 69%) in both age groups, with geographers in second place (24 and 25%). In the older group, 11% were astronomers and 20% non-geoscientists, however, working in the field of Geoscience. Such non-geoscientists were only 4 % in the younger age group. Detailed information had been available mainly about the members of the older age group.

Doktora studiju programmas – atver durvis zinātnei!

"Veidojot karjeru jurista darbā, ļoti būtiska ir reputācija, ko veido gan darba pieredze, gan izglītība. Doktora grāds – tā ir kvalitātes zīme, kas ir atzīta un atpazīstama visā pasaulē."

Jānis Endziņš

SIA "J.E.Enterprise Consulting Company" valdes loceklis, Biznesa augstskolas *Turība* Juridiskās zinātnes doktorantūras students

"Mana ikdiena ir pārpildīta ar jautājumiem par uzņēmuma pilsoniskajiem pienākumiem, sociālo atbildību, kā dzīvot, nekaitējot dabai. Studijas doktorantūrā mani mobilizē meklēt atbildes uz šiem jautājumiem ne vien gudru cilvēku grāmatās, bet arī izdarot pašai savus secinājumus."

Dace Mence,

"Pro(d)aktiv" vadītāja, Biznesa augstskolas *Turība* Komunikācijas vadības doktorantūras studente

Biznesa augstskola *Turība* piedāvā studēt šādās doktora studiju programmās:

■ Doktorantūra komunikācijas vadībā*

Iegūstamais grāds:

Sociālo zinātņu doktora zinātniskais grāds komunikācijas zinātnē (Dr. sc. soc.)

Studiju ilgums: 3,6 gadi

Programmas direktors:

Dr.phil. Ainārs Dimants – asociētais profesors, Komunikācijas zinātņu katedras vadītājs

Tālrunis 67628870

E-pasts: Ainars.Dimants@turiba.lv

■ Doktorantūra juridiskajā zinātnē*

Iegūstamais grāds:

Doktora zinātniskais grāds juridiskajā zinātnē (Dr.iur.)

Studiju ilgums: 3 gadi

Programmas direktors:

Dr.iur. Aivars Endziņš – profesors, Publisko tiesību katedras vadītājs

Tālrunis 67607662

E-pasts: Aivars.Endzins@turiba.lv

■ Doktorantūra uzņēmējdarbības vadībā*

Iegūstamais grāds:

Doktors vadībzinātnē (Dr.man.)

Studiju ilgums: 3 gadi

Programmas direktors: Dr.oec. Jānis Ēriks Niedrītis – asociētais profesors

Tālrunis 67607660

E-pasts: Janis.Niedritis@turiba.lv

* Studiju forma: pilna laika studijas darba dienu vakaros

